

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Одјељење за српски језик
Библиотека
НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига 13

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Милош Ковачевић

Уређивачки одбор
Проф. др Миланка Бабић
Проф. др Александра Вранеш
Проф. др Илијана Чутура
Проф. др Вељко Брборић
Проф. др Милка Николић
Проф. др Михај Радан
Проф. др Димка Савова
Проф. др Јелица Стојановић
Др Гордана Илић Марковић
Др Вјара Најденова

Рецензенти
Проф. др Ана Живковић
Проф. др Валентина Питулић
Проф. др Мијана Кубурић-Мацура

Значај српског језика за очување
српског културног идентитета

VII

БРАТ И/ИЛИ СЕСТРА
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ,
КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ

(Радови са научног скупа „Брат и/или сестра у
српском језику, књижевности и култури”, одржаног
у Андрићграду 10, 11. и 12. маја 2024)

Андрићев институт
Андрићград, 2025

САДРЖАЈ

УВОДНА РИЈЕЧ.....	7
Нина Аксић <i>Сестра у народној култури.....</i>	11
Миланка Бабић <i>Семантика и поетика лексеме СЕСТРА у поезији Ђорђа Сладоја</i>	47
Рајна Драгићевић <i>Значење и употреба придевских деривата од именице БРАТ</i>	67
Милан Громовић <i>„Браћа у казану олова”: митска слика браће у поезији Љубомира Симовића</i>	83
Бојана Кулиџан Громовић <i>БРАТ и СЕСТРА у стваралаштву Бранка В. Радичевића</i>	101
Јасмина Дражић <i>Стереотипи о браћу и сестри у српском језику и култури: Језичка скица за располођени концепти блискости</i>	123
Ђорђе Ђурђевић <i>„Помислио би да смо браћа” – первертовање хришћанске заједнице у јесеништву Жарка Миленковића</i>	143
Веселина Ђуркин <i>Сложенички деривати лексема БРАТ и СЕСТРА у српском језику.....</i>	159
Сања Ђуровић <i>Деривациона њезда именица БРАТ и СЕСТРА (творбено-семантичка анализа)</i>	195
Наташа Вуловић Емонтс <i>Брат – слика конвенционалног суда у фразеологији и паремологији</i>	217

Милена Ивановић	
<i>Без брата и сестре – јединици у Андрићевом књижевном дјелу</i>	231
Милош Ковачевић	
<i>Сестре Растка Петровића у роману Лауре Барне</i>	253
Сања Куљанин	
<i>Архетип сукобљене браће у причи</i>	
<i>Радослава Братића „Два брата”</i>	281
Гордана Јеж Лазић	
<i>Путовање као матрица идентитета и симбиозе човека и</i>	
<i>универзума у песми „Михољ” Мирослава Алексића</i>	297
Ксенија Миловановић	
<i>Мотив брата и сестре у „Житију Светог Петра Коришког”</i>	
<i>Теодосија Хиландарца</i>	305
Биљана Мишић	
<i>Слика сестре у роману „Сестре и другарице” Ранка Рисојевића</i>	329
Часлав Николић	
<i>„О оном, што је, на овом свету, лепо”: Браћа и сестре</i>	
<i>у роману „Код Хиперборејаца” Милоша Црњанског</i>	341
Никола Пеулић	
<i>Браћа и сестре у романима „Пешчаник”</i>	
<i>Данила Киша и „Брат” Давида Албахарија</i>	359
Тања Русимовић	
<i>Јаз и мост међу браћом у роману</i>	
<i>„Сасвим скромни дарови” Угљеше Шајтинца</i>	377
Биљана Самарџић	
<i>Браћа у српским повељама средњовековне Босне и Хума</i>	407
Илијана Чутура, Милица Станковић	
<i>Брат и сестра у српској фолк култури</i>	425
Данко Шипка	
<i>Браћ код браће и сестара и словенске браће</i>	453
ИНДЕКС ИМЕНА	

УВОДНА РИЈЕЧ

У оквиру пројекта *Значај српског језика за очување српског културног идентитета*, који од 2018. године, тј. Од оснивања, реализује Одјељење за српски језик Андрићева института – досад је одржано шест научних скупова, са којих је објављено шест истоименованих зборника радова: 1) *Иво Андрић и српски језик*, 2) *Српска књижевност као основа српског језика*, 3) *Хљеб у српском језику, књижевности и култури*, 4) *Молишва између језика, књижевности и културе*, и 5) *Мајка у српском језику, књижевности и култури*, 6) *Отац у српском језику, књижевности и култури*.

Прошле, 2024. године Одјељење за српски језик Андрићевог института од 10. до 12. маја одржало је седми научни скуп с темом *Браћо и/или сестро у српском језику, књижевности и култури*. Сада се, ево, појављује и зборник радова са тог скупа. Сви научници позвани да с рефератима учествују на скупу, а њих је двадесет и двоје, ауторизовали су своје реферате, који се сада као оригинални научни радови појављују у овом зборнику. За распоред радова у зборнику критеријум је био, е да сам распоред не би сугерисао вриједносну валоризацију, азбучни ред презимена аутора. По броју радова то је, уз претходни, најбогатији од свих досада објављених зборника у оквиру пројекта *Значај српског језика за очување српског културног идентитета*. Богатство радова донијело је не само богатство истраживачких тема него

и богатство научних приступа, што је за резултат имало научну свеобухватност анализиране опште теме брата и/или сестре у језику, књижевности и култури.

По доминантним методолошким приступима сви би се радови могли подијелити у три методолошко-истраживачке цјелине: прву би чинили књижевни и/или књижевностилистички радови, другу – лингвистички и/или лингвостилистички радови, а трећу – културолошки и историјско-културолошки радови. Таква тродјелна подјела радова прије је условна неголи јасно диференцирана, будући да радови што чине наведене групе нису ни чисто књижевни, ни чисто лингвистички, ни чисто културолошки. А нису зато што ни границе између тих области не само да нису оштре него су врло релативне, готово интерферентне, па се о припадности некога рада једној од цјелина може говорити само на основу доминантног, дакле не и јединог методолошког критеријума.

Тематски су, дакле, радови разнообразни. Најбројнији су они посвећени књижевној или (лингво)стилистичкој анализи фигуре брата и/или сестре код појединих писаца, од оних најстаријих, из времена српске средњовјековне књижевности (нпр. Теодосија Хиландарца, и аутора српских средњовјековних повеља Босне и Хума), до оних који припадају модерној српској поетској и прозној књижевности (Давида Албахарија, Ива Андрића, Лауре Барне, Радослава Братића, Данила Киша, Жарка Миленковића, Бранка В. Радичевића, Ранка Рисојевића, Љубомира Симовића, Ђорђа Сладоја, Милоша Црњанског и Угљеше Шајтинца). Потом по бројности слиједе радови о различитим лингвистичким (лексиколошким, фразеолошким, творбеним, творбеносемантичким), а потом долазе радови што се баве религиозним, етнолингвистичким, и културолошким аспектима везаним за тему брата и/или сестре. Посебно треба издвојити посљедњи рад у зборнику, рад Данка Шипке, за који финална пози-

ција заиста значи маркирану позицију, јер је у томе раду, за разлику од свих осталих у којима се анализа проводи само на корпусу српског језика, анализа компаративна будући да се „пореди лексичка структура и умреженост лексеме брат у нашем језику са изабраним словенским језицима”: македонским, словеначким, пољским, чешким, словачким, лужичкосрпским, руским, бјелоруским и украјинским.

Овај зборник што га чине радови који тему брата и/или сестре освјетљавају из књижевних, лингвистичких, стилистичких, етнолингвистичких, фолклористичких, теолошких, и културолошких као доминантних аспеката на најбољи начин потврђује недјељивост српске културе, и нераскидиво јединство српске филологије кроз међуоднос српског језика и српске књижевности, у свим њиховим центрипеталним и центрифугалним процесима. Због тога се надамо, а заправо смо сигурни, да ће и овај зборник бити на „ползу” српске филологије. Уз захвалност свим истраживачима који својим радовима допринијеше да до зборника дође, зборник предајемо суду филолошке јавности.

Андрићград,
март 2025.

Руководилац Одјељења за језик
Андрићевог института
и уредник зборника
Милош Ковачевић

Нина В. Аксић*
Етнографски институт САНУ
Београд, Србија

УДК 930.85(=163.41):39(497.11)

СЕСТРА У ПЕСМАМА ИЗ ФОЛКЛОРНЕ ЗБИРКЕ ЕИ САНУ**

У раду ћемо представити улогу сестре у оквиру традиционалне културе код народа са простора СФР Југославије и њено место у односу на брата и сестру. Корпус за ову тему чини део песама из Фолклорне збирке Етнографског института САНУ, њих 2395 које су дигитализоване до краја 2024. године и јавно доступне у електронској бази (<https://folklor nazbirka.ei.sanu.ac.rs/lppesme/index.php>). Ова збирка представља важну и богату архивску грађу, и након седамдесет година од првог циклуса сакупљања служи као својеврсно сведочанство датог времена. Тако ћемо у овом раду представити сестру, варијантне облике њеног именовања који неретко са собом носе и различите улоге, тј. значења. Затим ћемо представити и сведено анализирати односе сестре са сестром и сестре са братом који се јављају у датим песмама. Циљ рада је да се покажу значај и место сестре у народној култури новијег доба на нашим просторима, као и да се укаже на квалитет песама као

* nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

** Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број: 451-03-66/2024-03/ 200173, од 05.02.2024, као и рада на пројекту *Израда Дијигиталне базе Фолклорне збирке Етнографског института САНУ 2*, који финансира Министарство културе Републике Србије за 2024. годину.

грађе која представља документ једног времена, а у коме се прожимају бројни сегменти народног живота.

Кључне речи: песме, сестра, сеја, селе, сека, сестра и брат, сестра и сестра, Фолклорна збирка Етнографског института САНУ.

*Пейоокрака, ђо је наша сеја;
Срп и чекић – фамилија цела!*
(Фолклорна Збирка ЕИСАНУ, 1584)

Рад на дигитализацији Фолклорне збирке Етнографског института САНУ,¹ као упознавање са њеним садржајем, тј. песмама које су архивирани у оквиру ове Збирке (у даљем тексту ће бити коришћен овај термин) донео је, поред бројних изазова у самој обради и идеје о могућностима даље употребе, ексцерпције и анализе саме грађе. У овој смислу увидели смо посебни значај Збирке као архивског документа и извора за етнолошка, културолошка и/или фолклористичка истраживања, те смо уз помоћ једног елемента – мотив сестре покушали да овај значај и прикажемо у научном тексту. За ову прилику узели смо у обзир 2395 обрађених и дигитализованих песама, које се налазе у рукописним свескама од 1 до 11, а које су унете у Дигиталну базу Фолклорне збирке ЕИ САНУ (у наставку: База) до краја 2024. године и доступне су на сајту Базе под називом ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ.²

1 О Збирци и изазовима рада на њеној дигитализацији више видети у радовима Трубарац Матић 2022 и Томашевић 2023, као и на интернет Бази: <https://folklornazbirka.ei.sanu.ac.rs/lppesme/index.php>.

2 Песме ће бити наведене у раду под својим бројем у Фолклорна-ЗбиркаЕИСАНУ. Песме које се јављају у различитим варијан-

Међу првих 2395 песама које су унете у Базу пронашли смо оквирно 156 песама у којима се јављају следећа именовања сестре у различитим обличким и другим варијантама – *сесѝра* и деминутивно/хипокористично *сесѝрица*, *сеја*, *сека*, *селе*. Намера нам је да у овом раду прикажемо на које се све начине мотив сестре појављује у поменутих песмама, у којим контекстима, а затим и да те контексте повежемо са друштвеном стварношћу, тј. одредницама живота у традиционалним и „модерним” социјалистичким породицама и друштвеним заједницама. Напомињемо да је комунистичко, а затим и социјалистичко уређење друштва са собом донело и нове, другачије друштвене стандарде, али, приметићемо, у контексту односа сестре према брату, још увек (до седамдесетих година XX века) и не превише промењене породичне односе. Индустријализација која се одиграла била је на штету земљорадње које су сеоске заједнице упражњавале и којима је то био главни извор прихода. Дакле, са овим и бројним другим променама у социјализму „осећала се потреба за школовањем деце. Уносиле су се новине у свакодневни живот. (...) Услед тога се породица неосетно трансформисала и раслојавала. То раслојавање нарочито је осетно од шездесетих година XX века наовамо, па се већ може говорити о новим типовима породичних заједница које имају своје корене у традиционалном наслеђу” (Влаховић 1982: 75).

О реченоме сведочи и неговање, па и развијање епске традиције и након Другог светског рата, која неминовно са собом носи патријархалне и традиционалне обрасце. Дакле, и „упркос брзим токовима модерног доба, епска реч код нас још увек живи и негује се у народу с изузетним осећањем. То потврђује и за науку драгоцен анкетни

тама биће навођене под бројем из Базе, а између њих ће стајати коса црта (/).

просек од око двадесетак хиљада савремених народних песама, које су прикупили и средили сарадници Етнографског института Српске академије наука и уметности” (Пузовић 1970: 5). Песме из Збирке, њих око 20.000, великим делом су у десетерцу, и говоре о народноослободилачкој борби, обнови земље, радним акцијама, револуцији, али кроз ове велике теме о индивидуалним и локалним личностима и догађајима који су неретко базирани на стварним догађајима и мотивима из народног живота. Дакле, „у већини случајева, народне партизанске песме јужнословенских народа, настале су у време догађаја о којима говоре, а најчешће је песмопојац један од учесника у тим догађајима, или је то неко од савременика посматрача догађаја дотичне средине коју ти догађаји опевају” (Вукановић 1966: 22). Поред ових песама, које су бележене на радним акцијама, постојали су и аутори нових епских песама који су своје песме објављивали у збиркама.³

Када посматрамо старију фолклорну грађу, можемо закључити да се мотив повезаности брата и сестре на различите начине у њој и укоренио, те и да заузима важно место међу мотивима, па чак и делима насловљеним са брат или/и сестра, који се често истичу у епским песмама или баладама (нпр. песме „Брат и сестра” и „Браћа и сестра”), баснама („Брат и сестра”)⁴ и народним бајкама, посебно црногорским. Однос брата и сестре свакако не

3 Више видети у: Пузовић 1962, Пузовић 1964, Пузовић 1966, Пузовић 1967, Пузовић 1970 и Пузовић 1972.

4 Причу „Брат и сестра” објавио је Доситеј Обрадовић у Баснама, под бројем 119, а говори о ругању брата сестри која је ружнија, те након што је сестра тужила брата оцу, он им даје поуку да лепота долази изнутра, тј. да је ће се сви недостаци физички употпунити ако постоји духовна лепота и да њу треба истичати (в. Обрадовић 1788). На подацима који су у вези са овом причом захваљујем се колеги Владимиру Живановићу, вишем дипломираном библиотекару Института за српски језик САНУ.

би био толико истицан у народном фолклору да нема своје корене у народној традицији, тј. у народном животу, и то не само код словенских народа са нашег подручја, већ и шире, на шта, на пример указује и Гетеова једночинка *Брајѝ и сесѝра*. Интересантно је истађи да се у скоро свим формама где се помињу сестра и брат, брат ставља на прво место, ако постоји наслов, а чак и да не постоји, онда се он карактерно поставља на прво место, док сестра, која заправо разрешава радњу и која је углавном жртва, има „споредну улогу”. С овим је у вези патријархална култура, тј. поредак из ког произилазе ове песме. Посматрајући народно наследно право, сестре су увек биле те, а у понеким местима и данас јесу оне које се одричу свог наследног дела у користа брата/браће. Међутим, ако браће нема, већ су само сестре у питању, ситуација је знатно једноставнија и требало би да обе стране буду подједнако намирене. Како Ј. Црнобрња Ђорђевић истиче, у оквиру поменутих односа „најчешћи су сукоби међу браћом и међу сестрама, док су конфликти између брата и сестре ретки. Наведено чињенично стање можемо схватити као последицу неравноправности жена и мушкараца, са једне стране, и равноправности деце која су истог пола, са друге стране” (Црнобрња Ђорђевић 2011, 90).

Постојале су одређене норме понашања које су неговане у традиционалној култури, у друштву и које је заједница сматрала подобним или неподобним. Све што је из тог оквира искакало сматралао се лошим, чудним, другачијим, под утицајем оностраног, и морало је на неки начин бити санкционисано, тј. уклоњено из заједнице. Једно од понашања које је искакало из матрице био је и инцест, који је и гледано из данашње перспективе још увек табуисана тема. Ипак, са развојем друштва у либералнијем смислу, посебно након Другог светског рата, ослобођењем тадашње Југославије, стицањем права жена, а затим и све већим упливом либералне, демократ-

ске и западне англоамеричке културе, отварају се нови погледи на културу живљења, па самим тим и на породичне односе који се у великој мери мењају. Са овим променама дешавају се и бројне и велике промене у читавим заједницама, посебно сеоским, те се и ставови, начин живота и култура, па самим тим и ставови заједница разбијају, отварају и шире, тј. норме постају све лабавије. Ипак, у југословенском друштву, посебно с освртом на сеоске заједнице, које је било окренуто живљењу према верским и народним обрасцима, ове промене су се спорије дешавале, а неки обрасци и норме су опстали и до данас, као што је помињани статус или однос сестре, тј. женског детета, у оквиру обичајног наследног права.

Већ вековима познате су психолошке, а нешто касније утврђене и педагошке претпоставке о наследним обрасцима понашања који учествују у формирању односа међу члановима породице, а што је у данашње време једна од изузетно актуелних педагошких тема. Ипак, у традиционалним заједницама са наших простора које насељавају балкански јужни Словени, није се марило превише за новине у ставовима на овом плану, већ је друштво почивало на давно постављеним нормама понашања, проистеклим из патријархалног уређења, као и из искуствених ситуација, па најпосле и из веровања.

СЕСТРА И БРАТ

І Жал сесѣре за ѿѿинулим браѣом

1. Сесѣра жали ѿѿинулої браѣа

Један од најчешћих мотива у епској поезији, а који се тиче односа сестре и брата, јесте жал сестре за погинулим братом. Како у старијим епским песмама, тако и у

оним „новијим” насталим након народноослободилачке борбе, овај мотив има примат над осталима. Мотив тужења за братом свакако произилази из односа сестре према брату као наследнику лозе, носиоцу презимена и онога ко би, након смрти оца, требало да постане глава породице. Са његовом смрћу, посебно ако је једино мушко дете, гаси се и породица, а сестра/сестре, посебно младе и неудате, остају без важног ослонаца, такође и без некога ко ће остати у кући, оженити се и чија жена ће чувати њихову мајку.

Овај мотив наглашен је мотивом тужења мајке за сином и сестре за братом. Појава оваквих мотива бројна је у епским песмама у којима јунак гине, а они вуку корене из традиције тужења или кукања над гробом, при укупу, посебно на динарским теренима. С тим у вези је и поређење сестре са кукавицом,⁵ што је још један подмотив који чини део ланца у оквиру надмотива туге сестре за погинулим братом.

Једна од најупечатљивијих слика које описују тужење сестре/сестара за братом/браћом – погинулим јунаком, јесте она где се тужење не огледа само у изговореном тексту и звуку тужења, већ и у физичком кажњавању себе, тј. у врсти жртве (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 239, 1813):

*Но се ѝрозна судба сѝвара,
Кад изиђе ѝети сесѝара,
Рашчуйаше косе своје,
Као црне чавке сѝоје,
Закукаше једним ѝласом
За ѝрозоѝом и ужасом!
Сахранише виѝу јелу,*

5 Више о називу, митовима о настанку кукавице, кукавици као сестри и њеном тужењу, посебно над братом, видети у: Толстој и Раденковић (2001, *кукавица*); Гура (2005: 512–516); Кулишић и др. (1998: *кукавица*); Ђорђевић (2021); Чајкановић (1994а) и др.

*Пред Пејирову цркву бјелу.
Ове њјесме нема више,
С њујом њјесму завршише!
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1813).*

И у „новијој” епској поезији, која се тиче обнове земље и радничке класе, иако су трансформисани форма, место и време, ликови и суштина остају исти. Наиме, у следећој песми, након што је завршио занатску школу, брат гине на раду као јунак у обнови земље, а сестре жале за њим:

*Кад радници њо дознаше,
Невесело, њужно сѡаше,
Невесело, њужно сѡаше,
И лојаше њобачаше.
Тужно иду ѡреко луја,
Милована жале друја.
Милић Мишо хиѡар био,
Тиѡоѡраду ѡлеѡио.
На ѡелефон Мишо јавља,
Родноме му мјесѡу сѡравља,
Родноме му мјесѡу сѡравља
Да им Мило мрѡав сѡава.
Кад ѡо чула сѡара мајка,
Закукала кајно чавка.
Кад ѡо чуле сесѡѡре миле,
У црно се све завиле.
му ’вако вели:
„Заиѡо, мили браѡе,
Заиѡо иде на занаше?”
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1889).*

У Збирци има још песама у којима се истиче туга, тј. љубав сестре према брату. У једној се тај однос приказује тако да је сестрина туга већа од мајчине и да она себи наноси и физички бол:

У сандук му ѝ’јело међу,
За родно ѝа мјесѝо кређу.
Кад ѝо чула мајка мила,
У црно се све завила;
Оѝуд иде сеја мила,
У црно се сва завила,
За два браѝа њена мила:
Куку, Вуко и Андрија,
Куку, брађо најмилија!
Па не жали саму седе,
Но нокѝима лице ѝреде,
Но нокѝима лице сече,
Из лица јој крвца ѝече.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 239);

док се у другој песми даје читав опис односа према телу мртваг брата и тиме значаја брата у животу сестре:

„Сејо моја, среѝе л’ јуѝрос коѝа?”
„Срела сам ѝи браѝа и драѝоѝа!
Умро браѝац, била сам на ѝроду,
Звала сам ѝа, дозвѝ ѝа не моју:
Окрени се на лијеву сѝрану,
Сеја ѝи је намесѝила ѝрану,
А родице, црне марамице!”
„Залуд, мајко, шѝо нас је ’волико,
Нема браѝа – ко кад нема нико!”
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1191).

Веђа љубав сестре према брату него чак према вољеном момку или мужу налази се и у старијим песмама балканских Словена. У Крстићевом Индексу забележена су два мотива са којима представљена песма из Збирке у потпуности кореспондира – „Сестра више воли брата од драгога” и „Жена највише жали за братом. Не врате јој се куђи муж, девер и брат” (Крстић 1984: 214).

Најбројније су песме у којима се истиче да је губитак брата велика туга и за сестре, као и за мајку и оца, али се у понекима описује посебно или пак само помиње у контексту доношења или сађења цвећа на гробу или месту погибије, сећања на њега, расплитања или рашчупавања косе, опремања братовљевог гроба, попут справљања покрова, док се у неким само пева да су за сестре дошли црни, тј. лоши, тужни дани, да су се обавиле у црно и сл. (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 325, 354, 741/783, 812, 865, 1076, 1595, 1765, 1801, 1805, 1806, 1874, 1986, 2017, 2025):

*„Цабе вама књије и њајири,
Моме сину црна земља мири!“
Лијейе су ња секе ојремиле,
Свилен јасџук њод ѡлаву мејнуле.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 325);*

*Ко шѡа ради сесѡра мила,
У црно се сва завѡла:
„Куку, Вуко и Зарија,
Моја браћо најмилија,
Две јабуке с једне ѡране,
Двије садље огабране!“
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1806).*

У понеким песмама сестра хвали погинулог брата, тешећи мајку (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 445), или тера лоша предсказања, као што су црне птице и у стварности и у сну, чиме исказује неизмерну љубав и бригу према брату (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 142, 1888):

*То видјеле сесѡре миле,
Па се мало уѡлашиле.
Најсѡарија ѡоворила:
„Ај оѡален, ѡицо сива,
Ај оѡален, злоѡласнице,
Ми нијесмо безбраѡнице!“*

Ми имамо браѝа мила
Те се бори ѝо ѝланина
С храбријема друѝовима.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1888).

2. Обрађање браѝа на самрѝи сесѝрама

Посебну групу песама чине оне у којима се брат на самрти или мртав обрађа сестрама са жељом да га (не) жале или им шаље поздраве. Обично се обрађа са жељом да му сестра (или сестре) посади цвеће на гробу, носе црнину за њим, расплету косе, или исплету венац и баце га у море (углавном везано за песме у којима јунак гине на мору) (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 13, 92/425/1142/16 82/1773/1870/2012, 149, 760, 1310, 1365, 1422, 1454, 1552, 1739/1791, 1877):

Ој, девојко Милијана,
Прошеѝај се ѝланинама!
Драѝи ѝи је у ранама,
Креветѝ му је на ѝранама,
Креветѝ му је виѝа јела,
Прекрсѝио руке беле,
Па дозива миле сеје:
„Миле сеје, жал’ѝе мене,
Нос’ѝе косе расѝлеѝене
И хаљине ѝорушене!”
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1142);

У највећем броју песама где момак, млад јунак гине или умире, јавља се мотив његовог опраштања од породице и пријатеља (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 210, 234, 864, 982, 746/779, 1012, 1136, 1797):

Поздрав’ѝе ми моју вереницу,
Моју секу, моје росно цвеће,

*Да јој браћиац више доћи неће.
Узмиће ми моју њарџизанку,
Поздрав'ће ми и оца и мајку.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 210).*

У оквиру те „опроштајне формуле”, где је сваком члану намењен посебан образац, сестри (или сестрама) најчешће је намењен следећи образац, с различитим варијантама: *Сејо моја, не куне се мене!* (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 234), или *Сесџри кажи нека ме не каје!* (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 864). Иако у овом тексту говоримо о односу сестре према брату, постоје и важна места у песмама која указују на обрнути однос – на љубав и повезаност брата и сестре у најтежим тренуцима, што се изражава посебно тепањем брата сестри да је *росно цвеће* или *срце из њедара*.

Брат се обраћа сестрама и након убиства и самоубиства због недозвољене љубави, те их позива на своју свадбу (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1141/1296/1421):

*Узе Жарко неку жрџву
Па њољуди џуру мрџву.
Друјој њушци ојањ даде,
Крај девојке мрџав њаде.
„Ајде, држе, миле сеје,
Брајџу Жарку на весеље!
Жарко ви се оженио
Црном земљом и зеленом џравом!”
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1141).*

3. Оџрашџање брајџа и сесџре њри одласку у рајџ

Још једна потврда важности сестара као подршке брату налази се и у песмама у којима се описује одлазак брата у бој и поздрављање са сестрама (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 363, 2008):

Кад се војник у дој сѿрема,
Баца ѿушку о раме:
„Здоѿом, оче, здоѿом, мајко,
Здоѿом, мила сесѿрице,
Ја одлазим у дој љуѿи
Где се ѿне, ѿде се мре.“
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 363);

као и у онима које говоре о значају сестре у одгајању брата, посебно као јунака у рату:

Ласѿавице, широка ѿи крила,
Јеси л' скоро ѿод исѿоком дила?
Јеси л' вид'ла руских официра?
Јеси л' вид'ла досанских јунака?
Како их је одѿојила мајка!
Некоѿ мајка, некоѿ мила сеја,
Некоѿ љуба скоро доведена,
Доведена, нейољубљена.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1277).

II Жрѿвовање сесѿре за браѿа

Један од најупечатљивијих мотива којима се осликава љубав сестре према брату, како у старијој тако и у новијој поезији, јесте мотив жртвовања и рођеног сина за братовљев живот, иако је брат починио убиство (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 305, 863). Епска старија песма, у часпоису *Јавор* из 1862. године,⁶ објављена под називом „Брат и сестра“, говори о сестри која би жртвовала и свог сина за братовљев живот, јер је брат убио сина турског цара. Варијанту ове песме налазимо и међу дигитализованим песмама из наше Збирке, на македонском језику (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 2377). Запажамо да

6 „Брат и сестра“, *Јавор*, год. 1, бр. 3, 1862.

је ова матрица толико јака да се са старог модела пренела и у „нову” епску поезију, народноослободилачку, те је замењена свађом међу шураком и зетом, где је шурак зету одсекао главу и сада се тражи шуракова глава, дакле на делу је крвна освета:

*Па он даје недројено блато
Да би своју замјенио љаву.
Он ми неће ни средро ни злато,
Нећо 'оће у замену љаву!
Ту се деси сестрица Јелица,
Па је тихо браћу бесједила:
„Сеја има три рођена сина,
Један ће ти осветити љаву!”
(...)
„Ди' се Симо, синило је сунце,
Да идемо ујки на деверство,
На деверство, ујчево неверство!”
(Фолклорна Збирка ЕИСАНУ, 863).*

Дакле, овај мотив сестринске жртве познат је и у старијој епској поезији, што потврђује и Крстић у свом Индексу под сегментом „добра сестра” – „Сестра жртвује сина да би спасла брата” (Крстић 1984: 214).

У једној песми наилазимо на кајање брата и молбу да му сестра мртвом опрости, док сестра уплакана већ стоји на његовом гробу, што указује на жељу да му опрости. Нажалост, из текста се не сагледава шири контекст. Дакле, ма шта да је у питању, љубав сестре према брату очигледно као да нема граница у традиционалној култури:

*Три ливаде, ниђе 'лада нема,
Само једна ружа калемљена
И под ружом родница ледена.
Прво јутиро око ђола дана
Ноге сеја стоји расилакана,*

*Кад из земље нешїи їроїовара:
„Ко їио сїиоји на моїим ноїама,
Ко їио сїиоји, ко їио чека мене,
Коме їїреба мрїївац из земље?
Мила сеїо, їиї мени оїїросїи,
Не моїу їиї донесїи одлуке,
Їер су мени исїїрунуле руке,
Исїїрунуле и руке и косїи.
Сеїо мила, їиї браїу оїїросїи!”
(Фолклорна Збирка ЕИСАНУ, 2024).*

Још једна песма указује на жртву, али у овом случају на сестру као жртву, која, као што смо већ поменули, неретко и нема могућност избора, већ њену судбину кроје, између осталих, и брат/браћа, чак и знајући да ће исход бити трагичан. Потврду тези да су браћа најчешћи одређивачи судбине налазимо и у баладама као што је „Браћа и сестра”, чијом анализом М. Лукић долази до следећег закључка: „убичајено за овај тип песама је да о избору младожење не одлучује највише заинтересована особа, чиме се јасно истиче позиција у кући (статус жртве неретко има у обе средине), већ одлуку у њено име доноси породица: мајка би на једну страну, отац на другу, али најчешће одлучују браћа, супротстављајући се мајци” (Лукић 2021: 322). С тим у вези могу се тумачити и претходне песме где сестра самовољно пристаје на жртву, која јој је заправо вековним културолошким обрасцима усађена у свест, као једини и исправни модел понашања и односа према брату/браћи, као и наредна песма:

*На обали їлавої мора,
Два зелена расла бора –
Млади момак и девојка,
Радивоје и Радојка.
(...)
Два сїїуденїа браїа има,*

А оџац јој њлаиу њрима.
 Сџари оџац њојзи не да
 Радивоја да њоїледа.
 Па и браћа на њо њазе
 Радивоја да омразе:
 (...)

„Бићу боса, дићу њладна,
 Људићу ња, мајко јадна!
 Јер је љубав више драја
 Од новаца и од блаја!”
 Радивоје сам се шеџа,
 Занесе ња судба клеџа.
 Пуче њушка изненада
 Посред срца момка млада.
 (...)

Зар да њвоја младосџ вене –
 Већ живоџа нема мене!
 И ако се мора знаџи,
 Сада ћу се оџроваџи!”
 Па у руке оџров узе,
 Пролише се вреле сузе.
 (Фолклорна Збирка ЕИСАНУ, 752).

Питање дозволе/забране неког поступка или (не) испуњења неке сестрине жеље најчешће је питање које се тиче љубави и о коме одлучује читава породица. С тим у вези, увек се након мајке и оца питају брат и сестра да ли ће дозволити љубав сестри (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 904, 1301, 1875):

„А, мој драџи, немој џако,
 Ријешиџи се није лако,
 Ријешиџи се није лако,
 Ево да џи кажем како:
 Не да оџац, не да мама,
 Не смијем џе узети сама;

*Не да драле ни сесѝрица
Да сам ѝвоја вереница.”
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1875),*

а када момак одлучује да се жени, он не пита ни родитеље, па ни сестру:

*За женидбу не ѝиѝа никоѝа,
Ниѝи мајке ниѝи оца своѝа,
Ниѝи сесѝру ниѝи жели драѝа -
У ѝонођи ѝумдара на враѝа.
Заѝрљену девојчицу води
Шѝа ћеи, ѝаѝѝо, ѝѝо је сад у моги!
(Фолклорна Збирка ЕИСАНУ, 1565).*

III Разѝовор драѝа и сесѝре као најбољих ѝријаѝеља

Како се однос брата и сестре заснива на жртви сестре за брата у сваком погледу, а посебно на духовној присности која углавном иде од сестре ка брату, ѝихов однос заправо није близак у смислу поверавања и приснијег, дубљег разговора. Ипак, у збирци смо наишли на три песме у којима је приказан тај редак однос брата и сестре као најбољих пријатеља, али у два случаја у контексту братовљевих јада које сестра слуша и саветује га (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 51, 1372), док у трећој песми брат саветује сетру да не бира момка који јој се свиђа, јер је он вара (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 200).

*Сеја драци ѝихѝо ѝиѝа: „Шѝѝо си жалосѝан?”
Браѝац сеји ѝихѝо вели: „Сејѝ, миљена,
Имао сам ѝобраѝима, верна, искрена,
У доју је ѝѝинуѝ, ѝе сам жалосѝан.”
(Фолклорна Збирка ЕИСАНУ, 51).*

IV *Инцесџ*

Једна од табу тема и данас у култури балканских словенских народа јесте инцест. „Родоскврнуће, у народним представама, један од најстрашнијих грехова; популарни мотив митолошких предања, епа, бајки, балада, песама, апокрифних прича итд. У свакидашњем животу и као такав (сношај крвних сродника) забрањује друштво. (...) У фолклорним текстовима најчешћи је инцест између брата и сестре. (...) У слов. баладама, напротив, до инцеста обично долази због незнања (непрепознавања) рођака, што се ипак трагично окончава: брат и сестра који су згрешили одлучују се на самоубиство” (Толстој и Раденковић 2001: *инцесџ*). Јачину ове теме показује и осам песама из Збирке у којима су описане различите ситуације извршеног инцеста или његовог покушаја, најчешће везане за ратно и непосредно поратно време, када су браћа и сестре годинама били раздвојени, неретко као деца, те након више година постали млади људи који се нису могли међу собом препознати, па се или дешавао инцест или се на венчању откривало да су младенци – брат и сестра, па је сам чин извршења инцеста бивао спречен.

О томе колико је тема инцеста и инцестног понашања била заступљена у народној поезији казују нам и бројни мотиви које је Крстић приказао у свом Индексу песама балканских Словена, а под називом „рђав брат”.⁷ Треба скренути пажњу на патријархат који се овде очитује кроз

7 „Брат хоће да се ожени сестром”, „Брат се жени сестром”, „Брат хоће да обљуби сестру” (изузетно распрострањен мотив), „Брат обљуби сестру”, „Брат убија сестру што му не да да је обљуби”, „Брат у пићу убија сестру”, „Брат, не познавши је, хоће да се ожени сестром. – Урод, обично, буде спречен чудом.” (веома чест мотив), „Брат се, не познавши је, жени сестром” и „Брат, не познавши је, хоће да обљуби сестру” (Крстић 1984: 206–207).

мушку доминацију, чак и у негативном смислу, јер се у готово свим песмама сестра јавља као жртва братовљеве пожуде.

Иако се у понеким песмама говори да брат није обљубио сестру након венчања, јер је „на време” сазнао, јачина сазнања да је уопште оженио сестру доводила је до трагичног исхода, а што показује следећа песма (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 310/2029):

„Мила мати, ја би се женио!“
„Бирај, сине, коју ћеш девојку!“
„’Оћу, мајко, Мару Ерцеговку!“
Кад је Иво свате покупио,
(И) с Маром пош’о на венчање,
Црквена се врата затворише,
И у цркви звона зазвонише;
Лети Сава мутна и крвава,
Зар да Иво са сестрицом спава!
„Нисам, мајко, ништа секи рек’о,
Само сам је трипут пољубио
И десницом руком загрлио.“
Ето пјесме, ал’ је жаловита,
Закукаће и ’тице на грани,
Ја како је нашој старој нани!
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 310).

Оно што треба истаћи јесте то да се у већини стихова заправо сестре те које су жртве јер се над њима изврши инцест – оне бивају увучене у инцестну ситуацију удајом или вршењем обљубе над њима. Чак и уколико сестра не пристане на општење с братом, она од његове руке бива убијена, што показује да другог избора није могла имати јер је он одређивач њене судбине:

Кад је сеја воде доносила,
 Јован сеји тихо бесједио:
 „Чу ли мене, мој’ рођена сејо,
 Или хоћеш да ми будеш љуба?”
 Тад је сеја брату казивала:
 „Бог т’ убио, Јоване, чобане,
 Та какве би грехе учинио!
 Волела би овде погинути,
 Него љуба твоја верна бити!”
 Вади Јова сабљу иза паса
 И пресече сеју преко паса.
 (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1032).

Једна песма је посебна по томе што иако брат експлицитно жели да почини инцест, мајка успева то да спречи убијајући сина јединца:

„Секо моја, зла њи ока врана,
 Да нам ’оће умријети нана,
 Да одљудим дјело лице њвоје!”
 „Шућ’, Јоване, сам ње доі удио!
 Баш њи мислиш да нико не чује.”
 То ћућила нана остарила,
 Свој Јована речи разумила.
 Тешко [к]лела да јој сунце њриђе,
 Да јој Јово дјелу двору сиђе.
 Сунце њриђе, Јово двору сиђе.
 Узе сџара сабљу саковану,
 Па о’сјече свом Јовану џаву.
 Волим диџи сине и крвница,
 Већ се зваџи мајка и џуница!
 (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1411).

Један од старијих мотива у песмама где се помиње покушај инцеста у незнању јесте мотив пресретања сва-това од стране хајдука који за себе тражи младу, а пошто

је не добија, онда убија све сватове схвативши тек напо-
слетку да је млада његова давно изгубљена сестра:

Проѝовара 'арамѝаша Лука:
„Здраво да сѝе, кићени свайѝови!
Ил' волиѝе славно ѝоѝинуѝи,
Или даѝи ѝеѝоѝу дјевојку?”
„Ми волимо славно ѝоѝинуѝи,
Неѝо даѝи ѝеѝоѝу дјевојку!”
Све су редом свайѝе ѝоѝудили,
Кад је дошо редак до дјевојке,
Проѝовара 'арамѝаша Лука:
„Имаш коѝа, ѝеѝоѝо дјевојко?”
Имала сам јединоѝа браѝа,
Он је млађан у 'ајдуке оѝ'шо.
„То сам ѝи ја, моја сејо мила!
Шѝо се ниси ѝрије ѝојавила?
Не ди' ѝвоје свайѝе ѝоѝудио,
Већ ди' ѝвоје свайѝе наѝрадио!”
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 2068).

Овај мотив познат је и у старим епским песмама, а
Крстић га бележи под називом „рђав брат” – „Хајдук
сретне у гори сестрине сватове, и, не познавши их, све их
побије” (Крстић 1984: 208).

Једна од најјезивијих „инцестних” песама јесте она у
којој се описује братовљев одлазак у хајдуке, негде чак и
међу Арбанасе, који пресрећу девојку, муче је, силују и
убијају, а пре њеног скончања брат сазнаје да је то његова
давно изгубљена сестра, те сам себе убија (192/1983):

„Та ѝи ли си, мила селе!”
Оѝѝусѝи јој руке дјеле,
Па кошуљу своју реже,
Те сесѝрине ране веже.

Сјусџио се облак јусџи,
 Мара своју душу јусџи.
 Драго јером лице јара,
 Те крваво јисмо шара,
 Па ја шаље Кому џиоме,
 Зайвореном дому своме;
 Сјарој мајци он ојрави,
 За несрећу да јој јави:
 „Кад јролисџа сува јрана,
 Тада ће џи доћи Мара;
 Кад ујрије сунце ноћи,
 Тада ће џи Драго доћи!”
 Леворвера своја јали,
 Покрај сесџре седе свали.
 (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 192).

Међу овим песмама наишли смо само на једну песму са мотивом инцеста у којој девојка признаје да је са бра- том општила, те је мајка тера у подрум како би заправо извршила самоубиство и убиство:

Јана бели јлаџно на делило,
 Јанко коси јраву јо камена.
 Мајка Јану од далеко звала:
 „Ајде, Јано, Јанку ручак носи!”
 „Боја џеде, осџарела мајко,
 Ја му синоћ вечеру однесо’:
 (...)

Пројовара осџарела мајка:
 „Иди, Јањо, у доње јодруме,
 К ноћи ће џи џаџа доћи
 Са џалири, са злаџни дукаџи.
 Оде Јана у доње јодруме,
 Па јочела редом [да] (дарује):
 „На џи, џаџо, свекрову кошуљу!
 Досад си ми мили џаџа дио,

Одсад 'оћеш свекар да ми будеш!
На ѿи, мајко, свекрве кошуљу!
Досад си ми мила мајка била,
Одсад 'оћеш свекрва да будеш!
(...)
На ѿи, драле, војнову кошуљу,
Досад си ми мили драѿе дио,
Одсад 'оћеш војно да ми будеш!"
Зора зори, Јана не искака,
Пеѿли ѿоју, Јана не искака.
(...)
Живи су се били сасѿавили,
Мрѿви су се наѿраѿ усѿурили!"
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1925).

V Сесѿринска издаја драѿа

Једна од најфреквентнијих песама међу досад дигитализованим песмама из Збирке јесте песма са мотивом сестринске издаје брата. Дакле, када знамо да би у традиционалној култури сестра жртвовала све за свога брата, па чак и сопственог сина, не чуди што је песма са овом темом, веома јединственом и неубичајеном за понашање сестре, била толико заступљена управо као контрамотив. Иако делује противречно, ову тврдњу подупиремо мишљењем да је у народној култури најчешће издвојено, посебно посматрано и акцентовано баш оно што искаче из културолошке матрице. Тема сестринске издаје брата позната је и у старијим народним песмама балканских Словена, што наводи и Крстић у свом Индексу под мотивом „зла сестра”⁸. Дакле, сестра углавном издаје брата

8 „Сестра у двобоју помаже противнику свога брата”, „Сестра издаје брата своме отмичару”, „Девојка трује брата за љубав љубавника” (ово је веома чест мотив) (Крстић 1984: 213).

зарад љубави, али се неретко и покаје, те долази на његов гроб да тражи опроштај. Важно је истаћи да се у старијим песмама јавља формула *сеја браћија јединоја имала*, с могућим варијантним формама, док се у песмама из Збирке појављује и нова варијанта ове формуле, тј. њена сложенија верзија са додатком *сеја браћија јединоја имала/и њеја је Немцима издала*, или чак само нова формула: *џу је сеја свој браћија издала*. Песма са представљеном темом јавља се у бројним варијантним облицима (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 91/478/1109/1132/1252/1268/1348/1416/1687/1770/1771/1808/1853/1871/1874/1879/1966/2052/2180), где се мења место догађаја, али мотив издаје – сестрина љубав према непријатељу и начин издаје остају исти (сестра издаје брата уз помоћ предмета – пушке закопане/зарђале, паклене машине) (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1348), или бункера на мору (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1132). Сестра, дакле, издаје брата немачком/швапском капетану из заљубљености, венчава се с њим, а брата јој воде на стрељање. Најчешће се као место догађаја помиње Пожега, а као слика тренутка издаје представљено је сестрино гланцање ципела брату док намигује Немцу.

Неке варијанте песме само у кратким цртама преносе овај догађај, друге нешто детаљније, док има и оних које имају „додатак” у коме се мртав брат обраћа оцу, те сестрама које га жале (оној која га је издала и другој која га инстински воли):

*Ој, Пожего, варошице мала,
Сеја има јединоја драла,
И њеја је Немцима издала.
Издала ја швајском кайејану
Да он има џушку закојану.
Сеја дралу цокуле фиксије,
А на Немца оком намијује
Да му веже руке обадвије,*

Да ѝа одмах ѝѝера да убије.
Сеја с Немеѝом оде на венчање,
А брале јој оде на сѝрељање.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 91).

Међу до сада дигитализованим песмама из Збирке наишли смо само на једну песму која описује издају брата од стране сестре са потпуно новим мотивима, који су у складу са друштвено-културним приликама у ослобођеној земљи, са јачањем женског идентитета и слободе након револуције, што доводи до тога да „ослобађање” од брата предуслов сестрине слободе. Дакле, речено је у вези с причом о брату као једним од одређивача сестрине судбине, са чиме смо се сусрели у песмама о инцесту, или у песми у којој браћа убијају сестриног момка јер им није по вољи:

Сеја брађа Чивуђима дала
За делило и за руменило.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1662).

СЕСТРЕ

I Две сесѝре

Када је у питању однос сестара, он је у песмама из Збирке представљен уз помоћ најразличитијих мотива, што указује на непостојање одређене културолошке матрице у оквиру породичних, социјалних односа, потпуно опозитно спрам односа сестре према брату, где је јасно показана надређеност брата и скоро бесконачна љубав и жртва сестре.

Један од познатијих мотива када је у питању приказивање односа две сестре јесте мотив њиховог купања на реци и дављења једне од њих, те мољења да мајци каже како се није утопила него удала. Дакле, реч је о мотиву несрећне љубави и сестрине подршке (176,

1206/1457/1914/2155):

*Куџале се секе двије:
 Анђелина и Марина.
 Марина се уџоила,
 Анђелина исџовила.
 „Анђелина, иди кући,
 Пиџаће џе мајка моја:
 „Анђелина, џе Марина?“
 Ти не реци: уџој’ла се!
 Већ џи реци: угала [се].
 Сви џродови – свекрвови.
 Све лађице – свекрвице
 Сиџан џјесак – сви свайџови!”
 (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1206).*

Три песме (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 675, 1077) приказују мотив сестара које су сложне и које се могу договорити чак и око момка, или које свакако не одустају од момка, иако знају да су обе у вези са истим (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 412):

*Све од Гроцке, џа до Беџаљице,
 Сасџале се две мале сесџрице.
 Сасџале се да се доџоворе,
 Која коџа момка да заволе.
 (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1077).*

Такође, у Збирци има и песама које приказују љубо-мору сестара, као што је наредна песма, у којој једна сестра говори како њен момак воли њену млађу сестру:

*Плакала сам, вечерала нисам,
 Здоџ Илије, да џа доџ удије!
 Клела сам џа, ал’ од срца нисам,
 Шџо ћ’ џа клеџи, кад ћу џа волеџи!
 Плакала сам и сузе ронила,
 Клела мајку шџо ме је родила,*

*Шѝо ме роди да ѝравимо свађу,
Воли лола моју сесѝру млађу!
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1672).*

У Индексу Б. Крстић бележи под називом „зла сестра” и следећи, много драматичнији мотив: „Девојка покушава да закоље сестру зато што момак не љуби њу већ њену сестру” (Крстић 1984: 209), што указује на то да је мотив љубоморе међу сестрама присутан од давнина.

Две песме приказују мотив неписаног правила редоследа удаје сестара према старости, с тим што се у једној песми може посумњати и на то да је ово правило узето само као изговор млађе сестре да се још увек не уда (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 614), док друга песма звучи помало шаљиво, а може се посматрати и као скраћена верзија претходне песме (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1711):

*Ја малена, а мој Миле већи,
Па ме ѝиѝа ’ођу ли одбећи.
„Причекај ме још овоѝа леѝа,
Сѝарија ми сесѝра, Миле, сметѝа.”
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1711).*

У наредној трагичној љубавној песми, једна сестра помиње другу само у контексту набрајања забрана које чланови породице морају испоштовати након њене смрти, па тако сестра не сме носити белу марамицу, тј. мора жалити за њом:

*И ѝоздрав’ѝе моју милу сеју
Нек не носи марамицу белу
Ако носи марамицу белу
Нек не каже да ј’ имала сеју
Где се дисѝра Сава замуѝила
Ту се млада Каја уѝоѝила.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1363).*

Такође, љубав према сестри исказана је у песми која говори о жалу за породицом која је стрељана (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 2078), затим у песми у којој сестра жели да мајка уда остале сестре где је и она удата (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 2072), и у песми у којој сестра оплакује своју преминулу сестру:

*Брала јесам, брала јесам, руже румене.
Плела јесам, њлела јесам, венице њродојне.
Носила и', носила и' сеји на њродље.*

*Плакала сам, њлакала сам, мнођо њодина
Шђо је сеју, шђо је сеју, земља њокрила.
„Усђај, сејо, усђај, рано, свануло је давно!”
„Теби свану, ѡеби свану, а мени се смркну!”*

*„Усђај, сејо, усђај, рано, ѡебе жали нана!”
„Жали нана, жали нана, жалим и ја сама!”
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1015).*

II Заова и снаха

Однос заове и снахе донекле се може посматрати и као сестрински однос, посебно уколико ни једна ни друга (или макар једна од њих) немају рођену сестру. У песмама из Збирке има оних у којима је однос снахе и заове представљен идилично – као две сестре које се веома поштују и воле, па се тако у једној песми девојка хвали како се удала, чак тамо где заове нижу бисер (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 2072), док у другој девојка лежи болесна, те је снаха оплакује када умре, притом је називајући рођеном сестрицом (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 2596). Ипак, као и код сестара дешава се да је једна од њих љубоморна, јер се заправо, боре за љубав, тј. наклоност истог мушкарца – брата/мужа. У ту другу групу песама спадају оне у којима је однос снахе и заове лош, са понекад чак и фатал-

ним исходом оваквог односа, па тако у једној песми брат убија рођену сестру због жене којој више верује (ФолклорнаЗбиркаЕИ САНУ, 1929). Овакав мотив познат је и у старијим народним песмама балканских Словена, што је забележено и у Крстићевом Индексу под појмом „рђав брат” – „Брат убија сестру, јер ју је његова жена оклеветала да је заклала њиховог сина” (Krstić 1984: 207).

СЕСТРА У ОКВИРУ ПОРОДИЧНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Међу дигитализованим песмама из Збирке наишли смо на неке у којима се говори о учешћу породице у доношењу различитих одлука деце, па су тако у набрајању каквог значаја родитељи увек стављени на прво место, сестра и брат на друго, па потом сви остали. Тако, на пример, болесној младој девојци ће недостајати родитељи, као и сестра и браћа (ФолклорнаЗбиркаЕИ САНУ, 1800); затим, момак воли љубу и продао би све за њу, али ипак највише вреде родитељи, па затим брат и сестра (ФолклорнаЗбиркаЕИ САНУ, 780); девојка жели да врати момку прстен јер је не воле његови родитељи ни његова сестра (ФолклорнаЗбиркаЕИ САНУ, 1295) итд.

Постоји и неколико тематски посебних и појединачних песама у којима се помиње значај брата (тј. браће) и сестре (тј. сестара) у различитим животним приликама, где свако има своју социјалну улогу: момак се опрашта са девојком пре одласка у рат и описује да нема више друга у боју, као ни сестре и брата (ФолклорнаЗбиркаЕИ САНУ, 2181); момак прича шта је све доносио девојци, за шта су му „покриће” били браћа, снахе и сестре (ФолклорнаЗбиркаЕИ САНУ, 1923); девојка жели да побегне за момка и каже да има ко да остане код куће, па се зато не брине (ФолклорнаЗбиркаЕИ САНУ, 565/485) – *Имам браћѝа, заѝвориће враѝѝа/Имам секу, уѝјѝешиће мајку* (ФолклорнаЗбиркаЕИ САНУ, 565) и др.

СЕСТРА – МЕТАФОРИЧКО- ПЕРСОНИФИКОВАНИ МОТИВИ

О значају сестре и чврсте повезаности брата са сестром казују нам и песме из Збирке у којима најразличитији мотиви од значаја за момка, јунака, партизана бивају представљени сестром као њиховом персонификацијом.

Тако је звезда петокрака, која је била један од симбола комунизма и социјализма, за ратника партизана или младу партизанку – сестра, док остали симболи комунизма и народноослободилачке борбе представљају друге елементе живота партизана, а неретко све заједно представља њихову породицу, тј. живот (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 84, 527, 1584):

*Дом ми је мој шума,
Пушка ми је мајка,
Звезда ми је сесџра,
Ја сам љарџизанка.
У свеџу сам сама,
Ниџде никоџ немам,
Ал' се иџак храбро
За освейу сџремам.*

(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 527).

Такође, у оквиру „партизанских” песама постоји још неколико преименовања везаних за појам сестре. Сестрама се називају другарице, девојке које помажу партизанима, или их дочекују из рата и надгледају борбу о којој и сведоче (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 257, 334, 1127):

*Бацише ља љоред малоџ љуџа:
„Друџарице, рана ми је љуџа,
Склони мене са широка љуџа!
Друџарице, моје сесџре миле,*

Носиѝе ме до долнице ближе!"
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1127);

као и виле које су, попут птица, посматрачи партизанских борби, гласоноше и судеоници, па на неки начин и сачињаваоци предања о партизанима. Дакле, вила је сестра партизана (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1885, 1896):

*С ѝланинице кличе вила:
„Послушајѝе, браћо мила,
Од усѝанка ѝрвих дана
Ја сам сесѝра ѝарѝизана.
Гледала сам са ѝланине
Ђе јуначка војска ѝине.”*
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1885);

али „сестрица” им бива и читава Југославија:
Са Јелице бела вила зове
Драгачевце, сиве соколове:
„Драгачевци, сиви соколови,
Борите се храбро к’о волови!
Због сестрице и због снаше,
Док трајаше крви ваше,
Због сестрице наше миле
Највеће се боре силе.”
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 103).

У једној љубавној песми, у којој разговарају славуј и девојка, славуј девојку назива сестром,⁹ говорећи јој да се спрема за удају:

*Зайевала славуј ѝѝица,
Рано ѝоранила, аман, аман,
Рано ѝоранила.*

9 Више о славују и односу са девојком, као сестром, видети у:
Аксић 2023.

*Сїануј, Дано, сїануј, сесїро,
Сїремај си дарове, аман, аман,
Сїремај си дарове!
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 224).*

Хипокористици *сека* или *сеја* користе се у највећем броју песама као нека врста надимка, метафорички се односећи на младу девојку или љубавницу (у смислу двоје који се воле), која је симпатична и љупка. Ови термини, у оваквом контексту, углавном се користе у љубавним песмама које су неретко и шаљиве (ФолклорнаЗбиркаЕИ-САНУ, 125/126, 681, 817, 1396, 1414/1864, 1554, 2066, 2147):

*Гледај ову шїо с' на мене смије,
Љубила ме, сад каже да није.
Аој, мала, нешїо би' ти рек'о:
„Убриши се, балава си, секо!“
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 126);*

*Друїарице, моја сејо мила,
У љубави нећу колекїива!
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 2147).*

ЗАКЉУЧНЕ ЦРТИЦЕ

Представљање начина на које се мотив сестре јавља у песмама из Фолклорне збирке Етнографског института САНУ и њихова анализа доводе нас до закључка да су народни живот и традиционална, патријархална култура имала значајно место у животима људи – како пре Другог светског рата тако и након њега. Ово можемо закључити и по томе што су у песмама јасно видљиви и примењени обрасци преузети из традиционалне културе, а који су само делимично модификовани након рата и уклопљени у нови, комунистички и социјалистички

контекст. Сестра је била и остала, у највећем броју слушајева, пре свега подршка брату, а затим и она која жртвује свој живот за братовљеву добробит, док у односу сестре према сестри, дакле, према истом полу, не постоје устаљени обрасци социјалне везе и комуникације. Дакле, може се закључити да су представљене песме одраз једног друштва и једног историјског периода, те свакако добар извор за етнолошка и културолошка проучавања.

ИЗВОРИ

„Брат и сестра”, *Јавор: лист за забаву и науку*, год. 1, бр. 3, 1862, стр. 23.

<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=numerated&id=5609&m=2#page/30/mode/2up>

Дигитална база Фолклорне збирке Етнографског института САНУ:

<https://folklornazbirka.ei.sanu.ac.rs/lppesme/> (10. 10. 2023).

ЛИТЕРАТУРА

Аксић 2023: Нина Аксић, „Од традицијске птице до ’тића хероја рада: птице у песмама из Фолклорне збирке Етнографског института САНУ”, *Фолклористѝика* 8, 1–2: 45–62.

Влаховић 1982: Петар Влаховић, „Организација породице и породичног живота у Србији у савременим условима”, у: *Промене у ѝтрадиционалном ѝпородичном живођу у Срђији и Пољској*, Посебна издања, књига 25, 73–79, Београд: Етнографски институт САНУ.

Вукановић 1966: Татомир П. Вукановић, *Срђске народне ѝарѝизанске ѝесме*, Посебна издања, књ. 2, Врање: Народни музеј у Врању.

Крстић 1984: Branislav Krstić, *Indeks motiva narodnih pesama*

balkanskih Slovena, Posebna izdanja, knjiga DLV, Odeljenje jezika i književnosti, knjiga 36, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

Лукић 2021: Милан Лукић, „Браћа и сестра – сестре и брат, након свих ових година”, у: *Савремена српска фолклористика IX*, ур. Биљана Сикимић, Бранко Златковић и Марија Думнић Вилотијевић, 319–340, Београд-Лозница-Тршић: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Центар за културу „Вук Караџић”, Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”.

Обрадовић 1788: Доситеј Обрадовић, *Езѡйове и ѡрочихъ разнихъ басноѡтворцевъ съ различни езика на славеносердски езикъ ѡреведене ... издѡије и сердскои юносѡи ѡсвећене басне*, Лаипсик.

Пузовић 1962: Милосав Пузовић, *Еѡске ѡесме о доѡађајима из НОБ-а*, Књига I, Пријепоље: Издање аутора.

Пузовић 1964: Милосав Пузовић, *Еѡске ѡесме*, Књига II, Пријепоље: Издање аутора.

Пузовић 1966: Милосав Пузовић, *Еѡске ѡесме*, Књига III, Пријепоље: Издање аутора.

Пузовић 1967: Милосав Пузовић, *Еѡске ѡесме о доѡађајима из народноослободилачке борбе*, Књига IV, Пријепоље: Издање аутора.

Пузовић 1970: Милосав Пузовић, *Еѡске ѡесме из НОБ-е и друѡе*, Књига V, Пријепоље: Издање аутора.

Пузовић 1972: Милосав Пузовић, *Еѡске ѡесме*, Књига VI, Пријепоље: Издање аутора.

Толстој, Раденковић 2001: Светлана Толстој, Љубинко Раденковић, *Словенска мѡѡлоѡија: енциклопедијски речник*, Београд: Zeptr Book World.

Томашевић 2023: Милан Томашевић, „Песме са градилишта ауто-пута 'Братство и јединство' из архивске збирке Етнографског института САНУ: о врстама накнадних интервенција на записима”, *Фолклористика* 8, 1–2: 63–88.

Трубарац Матић 2022: Ђорђина Трубарац Матић, „Дигитална база Фолклорне збирке Етнографског института САНУ (Фолклорна збирка Етнографског института САНУ) –

изазови, искуства и први резултати рада на њеној изради”,
Фолклористика 7, 2: 107–117.

Црнобрња Ђорђевић 2011: Јадранка Црнобрња Ђорђевић,
Наслеђивање између обичаја и закона, Посебна издања,
књига 75, Београд: Етнографски институт САНУ.

Nina Aksić

SISTER IN SONGS FROM THE FOLKLORE COLLECTION OF IE SASA

Summary

In this paper, we will present the role of the sister within the traditional culture of the peoples of the SFR Yugoslavia and her place in relation to the brother and sister. The corpus for this topic is part of the songs from the Folklore Collection of the Ethnographic Institute of SANU, 2395 of them digitized by the end of 2024 and publicly available in the electronic database (<https://folk-lornazbirka.ei.sanu.ac.rs/lppesme/index.php>). This collection represents an important and rich archival material, and after seventy years since the first collection cycle, it serves as a kind of testimony of the given time. Thus, in this paper, we will present the sister, the variant forms of her naming, which often carry with them different roles, i.e. meanings. Then we will present and concisely analyze the relationships between sister and sister and sister and brother that appear in the given poems. The aim of the work is to show the importance and place of the sister in the folk culture of the modern era in our region, as well as to point out the quality of the songs as a material that represents a document of a time, and in which numerous segments of folk life permeate.

Key words: songs, sister, seja, sele, seka, sister and brother, sister and sister, Folklore collection of the Institute of Ethnography SASA.

Миланка Ј. Бабић*
Филозофски факултет Универзитета
у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

УДК 821.163.41.09-1Сладоје Ђ.

СЕМАНТИКА И ПОЕТИКА ЛЕКСЕМЕ СЕСТРА У ПОЕЗИЈИ ЂОРЂА СЛАДОЈА

У раду се лексичкосемантичком и лингвостилистичком анализом стихова Ђорђа Сладоја у којима је заступљена лексема *сесѝра* издваја њено семантичко-стилистичко поље које чине у корпусу издвојени њени деривати: хипокористици *сесѝрица* и *сеја*, придјев *сесѝрин* (-а, -о) и прилог *сесѝрински*, као и блискозначнице: именица *безбрајница* и придјев *безбрајна* – само у женском роду. На основу реализације, значења и стилистичке вриједности тих лексема обликована је слика сестре у поетском дискурсу овог пјесника као изразито лирска по емоционалности, али дубоко уроњена у традицију патријархалог живота и фолклорног наслеђа.

Кључне ријечи: архисема, семантичке компоненте, основно значење, трансформација значења, супстантиват

1. Увод

Ђорђо Сладоје је пјесник традиције у којој оживљава у савременом свијету скрајнуте, ако не и у колективном смислу напуштене вриједности као архитеме које се

* milanka.babic@ffuis.edu.ba

односе на: породицу и хармоничне породичне односе, дуг према поријеклу – према родном дому, завичају, отаџбини и отаџбинским културним мјестима, као што је Косово, на поштовање и повиновање божјим законима и поретку у природи, у друштвеном и у индивидуалном човјековом свијету. Те своје опсесивне теме, како их сам назива¹, којима се прикључују и универзална питања о срећи, моралу и љепоти, обрађује до најситнијих детаља у својим бројним збиркама пјесама, преиспитујући њихове узајамне односе и односе савременог човјека према њима. У његовом поетском изразу и мишљењу прожимају се, у доживљајно-спознајном јединству православље и пагански обред, историја и мит, епика и лирика, колективно и индивидуално. Тај осебујни синкретизам налази свој израз и у слици и у дочараном звуку, мотивисаним природом, епским трагедијама и свијетлим тренуцима српске историје – тужбалицом, молитвом, црквеним појањем, манастирском тишином и носталгијом обојеним гласовима који допиру из маглина историје, из фолклорне књижевности и завичајно-породичног круга. У том прожимању универзалног и индивидуалног и јесте вриједност Сладојеве поезије – пјевајући о универзалном, он увијек пјева о индивидуалном, сопственом доживљају и обрнуто. Посебно мјесто, угњежђено у интимном свијету дјетињства и завичаја на једној страни и српске историје и традиције на другој, припада теми сестринско-братских односа у којој се, поред топлих осјећања која красе конкретну сестринско-братску љубав лирског ЈА, у евокативности фолклорних мотива одсликавају и колективна морална начела из традиционалних породичних веза. Слика тих односа уоквирена је љубављу, оданошћу, брижљивошћу и носталгијом.

1 О томе је говорио у интервјуу за *Ново Ослобођење*, Српско Сарајево, 14. 10. 2003, стр. 25.

Издавање једне лексеме као теме лингвостилистичке анализе у поетском дискурсу једног пјесника подразумева успостављање њеног лексичко-семантичког поља које се комбинованим лингвостилистичким методама представља као поетско-семантичко поље. У том смислу се као одговарајућа, повезујући та два плана – полазни и исходишни – јавља комбинована компоненцијално-концептуална анализа као методолошки поступак, односно као компоненцијална на лексичко-семантичком плану, а као концептуална на поетско-семантичком. Као лексиколошка теорија концептуална анализа је усмјерена од апстрактног ка конкретном јер је подесна за схватање апстрактне лексике на основу значења у домену конкретне, у домену одговарајућих концепата сачињених на основу конкретне лексике, а будући да лексема *сестра* не спада у апстрактну лексику, њен семантички потенцијал издајамо на основу компонената које њено значење одређују и њихове доминације у одређеном контексту. Примјена концептуалне анализе на поетско-семантичком плану подразумева модификацију поступка јер се у књижевном тексту конкретно значење апстрахује, па је полазиште обрнуто – конкретно, референцијално значење лексеме се уопштава као порука, као вриједност која из семантичког потенцијала актуализује одговарајуће конотације и успоставља шире културолошке асоцијације. Ако се, дакле, лексиколошки схваћена концептуална анализа упореди са поетском концептуализацијом неке лексеме – показује се да су у основи исти механизми (као што су: метафора, метонимија, синегдоха), али обрнуто постављени, односно примарно стилемски. У лексичко-семантичкој концептуалној анализи циљ је схватање апстрактне лексике преко значења конкретне, трансфером у значење лексичко-семантички и логички једноставнијег и јаснијег. У поетској концептуализацији неке лексеме циљ је супротан јер се успоставља

спектар нових, поетски апстрактних значења у ширем семиолошком кругу (в. Бабић 2024: 13). Циљ је, дакле, да се лексема *сестра* одреди и на лексичко-семантичком и на стилистичком плану и да се покаже како се конкретно, референцијално значење лексеме уопштава као порука, као вриједност која из семантичког потенцијала актуализује одговарајуће конотације и успоставља спектар нових, поетски апстрактних значења и културолошких асоцијација у текстуалном – у оквиру укупног Сладојевог поетског дискурса, и у интертекстуалном смислу – у коме његов поетски потенцијал лексеме *сестра* актуализује везе са другим књижевним текстовима и њиховим значењима.

У поезији Ђорђа Сладоја лексема *сестра* као центар поља на лексичко-семантичком плану анализе укључује и своје деривате, и то хипокористике *сестрица* и *сеја*, посесивни придјев *сестрин* и прилог *сестрински*. Укључује и врло изражајне блискозначне синониме из слоја фолклорне лексике, именицу *безбратница* и супстантивно употријебљени придјев *безбратна* у значењу „сестра која нема брата (браће)” (Маројевић 1981: 246), односно која је изгубила брата, као и *безбратница*² или, како је *сматрао Даничић*, „žensko čeljade kome je umro brat te ostalo bez brata” (Рјечник ЈАЗУ I, 266).

2. Значења лексеме *сестра* у Сладојевој поезији

Лексичко-семантички потенцијал лексеме *сестра* потврђује се у Сладојевој поезији у сљедећим значењима:

а) У основном „назив за женску особу у односу на децу истих родитеља” (РМС 2007: 1216) – на основу архисеме:

2 Маројевић објашњава да је именица *безбратница* настала извођењем суфиксом *-ица* од основе придјева *безбратни* (Маројевић 1981: 246).

Изгледа да ће пасти и Аћимова теза – / *сесѝра ми јавља* – стигао буљук Кинеза (*Модре жилице*, 72).

б) У фамилијарном „блиска женска особа, по судбини, осећањима и сл.” (РМС 2007: 1216) – на основу реализације семе сродности као блискости и подударности у начину живота:

А мислили су никад неће / пасти бусен на њено чело: „*Куку ѝи, сесѝро, огнеће / У ѝроб набоље одело, // Оно од падобранске свиле...*” (*Душа са седам кора*, Погреб, 55).

в) У значењу „припадница истог народа, племена, братства, земљакиња” (РМС 2007: 1216) – актуализовањем семе сународњачке сродности:

А када зулум јења / И месојеђа мину / Ми ћемо сиња Јело / Бјежати у планину – / *Овде нас Јело Јело ле / Браћа и сесѝре не воле* (*Злајне олујине*, Сеча кнегиња, 47–48).

г) Као колоквијална етикета за обраћање женској особи – активирањем семе припадности истом друштвеном слоју:

Кад му је Гара крчцмарица / Понудила у шали да је – / Па ће му дати дневни пазар / И од бакшиша половину / Он се намршти и ко љутну – / *Даћу ѝи сесѝро дадовину / само га живни бар минуту / Па се кафана од смеха тресе...* (*Модре жилице*, 32).

д) У значењу „припадница манастирског реда; часна сестра, милосрдна сестра” (РМС 2007: 1216) – реализацијом семантичке компоненте самилости:

Ако је вероват предању и миту, / Над светим Илијом она бди у житу, / Отима му муње и громове крије // ... // *Тај никада не би њресџо да шенлучи / Унакрсном њаљбом, рафалима леда, / Али му ођнена, блађа, сесџра не да.* (Далеко је Хиландар, Огђена Марија и наше тужне сестре, 39).

ђ) У значењу „болничарка” (РМС 2007: 1216) – реализацијом семантичке компоненте пожртвованости и брижности:

Моја сиђа сесџра, по звезди крвавој, На дар манастиру везе први завој. (Душа са седам кора, Сестра, 116).

3. *Поеџска џтрансформација основној значеђа лексеме сестра у Сладојевим џјесмама*

Најфреквентнија је употреба лексеме *сесџра* у основном значењу, када подразумијева (а) сестру лирског ЈА, односно пјесникову сестру или пак (б) сестру уопште:

(а) Изгледа да ће пасти и Ађимова теза – / *сесџра ми јавља* – стигао буљук Кинеза (Модре жилице, 72); *Моја једина, наша-сесџра-Сенка* / Брани очевину страхом од јеленка (Душа са седам кора, Сестра, 116); Дошао да ме води у Јашу Томић код тетке / Ако ме јањци и јарад и родитељи пусте / *Плачу мајка и сесџра и брђи снуђдена лица* – Кога ће потварати, коме ће из каприца (Модре жилице, 85); Клекнусмо уз плот, ко испред олтара : / Ево нам спаса, благо господара! / *Врађио се мајци... да уђеши сесџру...* / Огрни га да не мрзне на ветру (Далеко је Хиландар,

Шала о сунцокрету, 23); Игра црни репати / Залуд му је тепати – / Бјежи враже кракати / Сесџра ће ми љлакаџи... (Мала васкрсења, Успаванка од које се све чешће будим у зноју лица свог, 69);Слово љубве сесџра смиље / Плавет крила и окриље / Ујчевина просо опрост / Веселица и радогост... (Мала васкрсења, Речник све непознатијих речи, 81); Ево ме, Земљо, на бранику – / На мртвој стражи – у дрвљанику. // Ту чувам оца, мајку, ћерку, / Сесџру и драју иновјерку (Душа са седам кора, Чуваркућа, 182); И да сам промашио свеједно би било / Али ја сам обећо сесџри и зареко се кмету / Ја сам се Жерајићу заклео тврдом вером / И немам никакве везе с вашом свињском афером (Ојледалце срџско, Принцип, 33).

У првом примјеру, у стиховима „сестра ми јавља / сти-гао буљук Кинеза” одражава се неутрално рјечничко значење лексеме *сесџра* као женске особе међу дјецом истих родитеља, односно најближег сродника женског пола истог покољења. У контексту *Могрих жилица*, поетског романа са много завичајних елемената, сестра је спона са завичјем, она је глас који *јавља*, који лирски субјекат приближава завичају и завичај њему одсликавајући га у актуелном врмену, у времену наратије, али и као хроничар који јављањем извјештава о промјенама које се тамо дешавају. У осталим примјерима однос према сестри је емоционално обојен, условљен елегичним односом пјесника према родном дому и породичном животу који је одласком у свијет напустио. У сљедећем примјеру сестра је лирском ЈА *једина*, али и *наша* у уско везаном породичном кругу, што и на формалном плану изражава пјесничка кованица *наша-сесџра-Сенка*, чији се сви чланови стапају у једну ријеч. Тај редосљед компонената који детерминише индивидуалност особе која се зове *Сенка* у стиху „Моја једина, наша-сестра-Сенка” представља

шири и ужи домен њеног припадања као сестре браћи и као сестре једном брату, оном који о њој пјева лирском сензибилношћу којом осјећа и цијени њену улогу чуварке очевине. Сви наредни стихови показују топао емоционални однос лирског ЈА према сестри. У стиху „Слово љубве сестра смиље” лексема *сесѝра* је у низалици окружена ријечима које око ње асоцијативно успостављају везу са традиционалним вриједностима – са једним од најљепших средњовјековних текстова о љубави, доводећи у контекст и љубав Стефана Лазаревића према његовој сестри Оливери, док с друге стране *смиље*, као цвијет који не вене и симболише љепоту која не пролази отвара мјесто и фразеологизму *смиље и досиље* у значењу доброте која се супротставља ономе што јој је супротно (в. РМС 2007: 1246). Однос лирског субјекта према сестри је брижан, заштитнички, што показују стихови: „Бјежи враже кракати / Сестра ће ми плакати”; „Вратио се мајци... да утеши сестру...”; „Ту чувам оца, мајку, ћерку, / Сестру и драгу иновјерку”. То је однос оданости и поштовања које репрезентује и обећање које се мора испунити: „И да сам промашио свеједно би било / Али ја сам обећо сестри и зареко се кмету...”.

Када се лексема *сесѝра* односи на сестру уопште, тада је именица обично у множини, јер је њено значење одређено друштвеним контекстом, односно везано за традиционални патријархални код у коме своје стабилно мјесто чувају лексеме из класе породичних односа: *мајка, сесѝра, кћерка и жена* (у значењу супруга):

(6) Жалосне мајке, сесѝре оцвале / Никад нас именом нису звале. (Пейтозарни мученици, Зов, 28); Ми паучину и бабљу свилу / Упредамо у катрене / Док они уврћу вољујску жилу / За наше мајке, сесѝре и жене. (Душа са седам кора, Свилен конач, 167).

И у том уопштеном значењу, у Сладојевој поезији доминира његов индивидуални доживљај сестре усамљенице чији живот пролази, а ту пролазност наглашава атрибут-епитет „оцвале” у конструкцији „сестре оцвале”. Оцвало је оно што је престало цвјетати, чије је цвјетање завршено (в. РМС 2007: 903).

4. Значења дериваџа и блискозначница лексеме сестра

У основном значењу је употребљен и присвојни придјев *сесџирин*, односно синтагме са њим су увијек у функцији неке слике која у контекст доводи индивидуалну, пјесникову сестру и осјећања блискости и љубави брата према сестри:

Остаћу – па шта буде / Још два-три дана / Дубока и светла / Као у Бога испрошена – / *Да се најледам звјезданоја неба / Сесџириних очију / И лица мајџериној (Манасџирски баџџован, Одлагање одласка, 56).*

У том значењу употребљава се и хипокористик *сеја*, будући да поетска слика сестре лирског ЈА одговара традиционалној слици сестре или *сеје* у епско-лирској народној поезији:

... Примила се / Небесница / У црници / И у души / Ту ми она / Лада чини / Ту ме греје / И цвркуће / Ето мени / Старе цркве / Нове куће / / *И у кући / Миле сеје ... (Мала васкрсења, Липа, 50)*

Хипокористик *сесџирица* скоро да је резервисан за антропоморфизирану слику предмета – за књиге, за пјесме или елемената природе – за пшеницу, дрвеће,

ријеку и сл., за све што пјесник сматра у одређеном контексту поетски битним, са чим се саживљава:

Шћукане у рафу ко покисле вране / Остављене давно
саме нечитане / (...) / *Прашћиајџије сесћирице шћио*
вас заборављам / Збијте се још мало – нову књигу
справљам (*Злајне олујине*, Нечитане књиге, 119);
Моли за нас брезе и на брегу боре / У певници шуме
благи развигоре / сакриј стара лозо огреј сунцокрете /
На мостовима насмејане мете / Перунико грани сини
плави слезе / У ноћи пуној васељенске језе / *Блајове-*
сћи иросћи сесћирице-ишенице / Јабуко у цвату липо
мученице... (*Далеко је Хиландар*, Цветна молитва, 98);
Са орахом се не шали / Орах је дворац вештица / Ту
су ти брата вешали, / Смудили првог владику: / *Она*
је швоја сесћирица – / *Зајрли шреињу-јадику* (*Далеко*
је Хиландар, Уклети воћњак, 26); Тако се заправо зове
најдужа бачка река / Још ни кренула није а већ је ушће
чека // ... // Јегричка нечујно тече и кроз наше животе
/ Без брзака и вира и без високе коте // *Сесћирица неу-*
шешина коројина неудајиа / Очима мртвих риба зако-
лута из блата (*Мала васкрсења*, Јегричка, 34).

Врло је ријетка употреба тог хипокористика у основном значењу лексеме *сесћира*, пронађен је у корпусу само један такав примјер:

Браћа на свакој ћуприји / Чибуке препријечила. /
Има ли сјаса, сесћирице, / *Ил' си ме залуд шјјешила*
(*Душа са седам кора*, Позни час, 148).

Прилог *сесћирински* је такође врло риједак и употребљен је у основном значењу „на сестрин начин” (РМС 2007, односно топло и пожртвовано:

Што ниси остао овдје – / Имао си где и с киме / Знале
ди шуме и њраве / Сесѣрински да ње њриме (Мана-
сѣирски башиѡван, Што ниси остао овде, 98).

Лексема *безбрајница* пронађена је у значењу у коме
и *сесѣрица* – када се односи нпр. на брезе:

Још творизну рајске двери / И вратнице / Да се склоне
смрзле брезе / Безбрајнице... (Пейѡзарни мученици,
Она светлост, 5).

Значење лексеме *безбрајна* као супстантивата
остварује се као и основно значење лексеме *сесѣра*, с тим
што се не односи на сестру лирског ЈА, на појединачну,
конкретну сестру, него на улогу сестре уопште у епском
и шире друштвеном контексту, који се у Сладојевој пое-
зији прожимају. У синтаксичкој структури стиха и сама
лексема и њена функција изразито су стилски маркиране:

Вазда једног гоне / А другога носе / Једна лице грди /
Друга реже косе // Куку за Лазаром / Леле за Мило-
шем / А онда за свима / Силним и нејаким // И без-
брајна има закукајѡи за ким (Оїлегалце срїско,
Батрићева и друге сестре, 52).

Супстантиват је „сваки адјектив употрејебљен у
супстантивној функцији”; то је „адјектив функцио-
нално преобразован у супстантив” елипсом надређеног
му супстантива из атрибутске синтагме чију функцију
преузима, па као такав он је „у свим граматичким осо-
бинама и даље адјектив” (Ковачевић 2015: 280). У Сла-
дојевим стиховима адјектив *безбрајна* преузео је функ-
цију елиптиране именице *сесѣра* из синтагме *безбрајна*
сесѣра, па је њено одсуство садржано у његовом прису-
ству на њеном мјесту. На тај начин је и семантичка и сти-

листичка функција супстантивата *дездрајйна* интензивирана сабирањем значења редуковане именице и њеног атрибута у његовој функционалном транспозицијом оствареној синтаксичкој позицији субјекта. На семантичком плану, као и именица *дездрајиница*, и супстантиват *дездрајйна* означавају сестру која нема брата или која је изгубила брата. Обје лексеме су и без стилогености супстантивата изразито стилски маркиране архаичношћу и фолклорним контекстом из кога повлаче конотације неизбрисивог личног бола, колективне трагике и страдалачке свијести.

5. *Интертекстуалне везе лексеме сестра у Сладојевој поезији*

Поетски потенцијал лексеме *сесѝра* и интертекстуалне везе Сладојеве поезије са народном епском поезијом сликовито одражава упоредна анализа пјесама *Сесѝра* (преузета из збирке изабраних пјесама *Душа са седам кора*), *Батѝрићева* и *друѝе сесѝре* и *Анђелија* (обје из збирке *Оїледалце срѝско*).

Многозначна је и у поетском смислу Сладојева пјесма *Сесѝра*, јер и она показује вишеслојност његове поезије, показује да је он пјесник лирски избрушене традиције:

Моја једина, наша-сестра-Сенка / Брани очевину
страхом од јеленка; // Дахом чува жишку у задњем
угарку / И кућним димом извезену варку. // Враћа
прстен бору, неће дар од бреста – Зарекла се сунцу –
биће му невеста. // Али нема другог руха ни мираза
/ Осим наше патње, туге и пораза. // По сватовском
гробљу док пуст ветар кола / И јаглике стреса са

младих топола, // А коротном жбуњу ветар по осоју /
 Просипа просо и сребрну проју, // Моја сиња сестра,
 по звезди крвавој, / На дар манастиру везе први
 завој. (*Душа са седам кора*, Сестра, 116).

Сестра Сенка осамљена је и преплашена, крхка и снажна истовремено, смјештена у пасторалну слику очевине, чија је чуварка: „Дахом чува жишку у задњем угарку / И кућним димом извезену варку”. Она је спона са родном кућом и завичајем који су већ сви чланови породице напустили – или су на другом свијету или су у другом свијету. „Дошло је до велике и трагичне инверзије у патријархалном свијету: кућа не остаје на мушкарцу, на брату или сину, већ на сестри, и то заручници сунца, што подразумијева скоро затварање куће и догоријевање задњега угарка. Сестра припада том патријархалном свијету, али је и његова жртва. У томе је трагична парадоксалност жене у једном свијету у колапсу” (Делић 2013: 285). У индивидуалном доживљају лирског ЈА, пјесма актуализује као оквирни, а тиме и битан однос једина сестра – једини брат (*моја једина сесџира*, *моја сиња сесџира*), али се полусложеничком ниском атрибута (*наша*) и атрибутива (*сесџира*) уз именицу – име *Сенка* (*наша-сесџира-Сенка*) успоставља релација сестре јединице и њене браће, која се потврђује и стихом „Али нема другог руха ни мираза / Осим наше патње, туге и пораза”, у коме лирски субјекат претаче своје ЈА у инклузивно МИ. Ти стихови осликавају и неудату сестру, наглашавају њену усамљеност, повезујући је асоцијативно и са Косовком Дјевојком и њеном самоћом, а онда још дубље и са оновременом, косовском патњом и поразом. Ту везу успоставља и мотив *бора* у стиховима „Враћа прстен бору, неће дар од бреста / – Зарекла се сунцу – биће му невеста”, призивајући стихове: „Да се, млада, за зелен бор уватим / и он би се, зелен, осушио”. Њено самотништво и

туга наглашени су и синтагмом *моја сиња сесџира* у којој атрибут *сиња* призива именицу *кукавица* из идиоматске конструкције *сиња кукавица*, у значењу „несрећна и ојађена”, па се семантички потенцијал синтагме *сиња сесџира* саврђује са значењем конструкције *сиња кукавица*. Али љепота ових стихова је управо у томе што се у наставку слика сестре претаче најприје у слику милосрдне сестре и лирски тајновите везиље која „На дар манастиру везе први завој”, и која тим чином, уз Косовку Дјевојку, у поетски круг призива и Јефимију. Тако се ствара једна дескриптивно-наративна епско-лирска матрица у којој се у *сесџира* лирског ЈА обједињују карактеристике традиционалне сестре која преузима најбитније особине и поступке познатих сестара из фолклорног наслеђа.

На основу тих традиционалних карактеристика пјесма *Сесџира* успоставља чврсту смисаону везу са другом пјесмом *Батрићева* и *друге сесџире*, која у лирски краткој форми носи језгровит наративно-епски садржај:

Вазда једног гоне / А другога носе / Једна лице грди /
Друга реже косе // Куку за Лазаром / Леле за Мило-
шем / А онда за свима / Силним и нејаким // И без-
братна има / заукати за ким (*Оїледалице срїско*,
Батрићева и друге сестре, 52).

У овој пјесми се на најкраћи могући начин – у два катрена и једном дистиху, у кратком стиху шестерца, кроз слику сестре која тужи за братом страдалником, одражава слика хаотичног и непрекинутог колективног страдања и непресталне тужбалице, оксиморонски изражене завршним стиховима „И безбратна има / заукати за ким” – као и Косовки Дјевојки која по разбоју тужи, и безбратној сестри, сестри која је изгубила браћу, браћа су сви српски страдалници. И баш по тој тужбалици са

Батрићевом и другим сестрама што за браћом *лице њрде* и *режу косе* повезује се и сестра Сенка, са својим *рухом* и *миразом од њајње, њује и њораза* које за браћом и са браћом проживљава. Повезује их доминантан мотив усамљене и ожалошћене сестре, сестре страдалника, сестре која тужи и жали. Тај мотив је расут и у низу других Сладојевих пјесама у којима се лексема *сесѝра* само помиње, а потврђују га у његовој поезији типични, фактички „стајаћи” атрибути, као нпр.: *худа сесѝра* (*Мала васкрсења*, Пепео и пелуд, 36), *сесѝрица неутѝешна коројна неудајна* (*Мала васкрсења*, Јегричка, 34), *сесѝре оцвале* (*Пејѝозарни мученици*, Зов, 28), или стихови „Она је твоја сестрица – / Загрли трешњу-јадикy” (*Далеко је Хиландар*, Уклети воћњак, 26) – у којима се изједначава *сесѝра*, односно *сесѝрица* и *ѝреиња-јадика* итд.

Пјесма *Анђелија* изабрала сам је због тога што појам *сесѝре* уводи имплицитно, сазначношћу епског контекста:

Само сам у час зао пустила срце да бира / И у душу да провири кроз решетке панцира / И већ је смута у царству и пометња на двору / *Девеѝ ме Јуѝовића драјѝски куне у хору* / А десети ми ћутке у грех рођење збраја / Толико буке и беса и туге и очаја / И мржње азијатске и већ кржаве пене / У чуду на планини које чине због мене / Ко да се једино за ме иње издаје хвата / И нема другог греха ни блуда ни разврата / Као да није посвуд легло Косово ледно – / Нека ми не прашта нико или нека прашта – свеједно (*Опѝедалце срѝско*, *Анђелија*, 51).

У овој Сладојевој пјесми је једна од епских тема – неврјство и издаја безимене љубе Страхињића Бана, иначе сестре девет Југовића и кћерке Југ Богдана, која у борби за живот између Страхињића Бана и Влах-Алије помаже непријатељу, умјесто мужу – представљена

изразито лирски, кроз личну исповијест невјерне жене која добија име Анђелија. Семантички садржај лексеме *сестра* у овој пјесми проналазимо у стиховима „Девет ме Југовића братски куне у хору / А десети ми ћутке у грех рођење збраја” – из којих је јасно да је Анђелија сестра деветорице Југовића, који је *брајски куну*, и заједно са њима кћерка истог оца, који јој у *трех рођење збраја*. Сладојева обрада ове епске теме је атипична – он преиспитује епску традицију и неутралише клише помјерањем тежишта са колективног фокуса на индивидуални, на фокус ЈА субјекта који се интимношћу личног осјећања, жеље и изазова супротставља свијести колективне осуде чина невјерства и издаје жене у традиционалном браку. Тако у његовом поступку онеобичавања познатих мотива „битне постају варијације и/или надопуне устаљених епско-историјских ликова, предмета и представљања” (Саџак 2018: 81), чиме се тежи друкчијој осјећајности и мисаоности која руши стереотипе и потврђује правило да у фикцији књижевно-умјетничког текста нема других правила ни задатих вриједности осим оних које се умјетничким поступцима самоустављају. Уз то, Анђелијин избор Турчина умјесто мужа Страхињића Бана у значењима и тумачењима епске пјесме садржи и конотације националне издаје, па се у Сладојевој поетској трансформацији, негирајући осуду, Анђелија као лирски субјекат издваја из колективне свијести којој супротставља сопствени избор као кратак искорак у жени недозвољену слободу, при чему тај индивидуални чин нарушавања традиције самјерава са националном трагиком, са чином губљења Косова, које су заузели Турци, што се ишчитава из стихова: „Ко да се једино за ме иње издаје хвата / И нема другог греха ни блуда ни разврата / Као да није посвуд легло Косово ледно”. Наспрам те мјере, индивидуализује се и еманципује још изразитије завршним стихом „Нека ми не

прашта нико или нека прашта – свеједно”. Анђелија се тако толстојевски, као Ана Карењина, супротставља традиционалној улози патријархалне жене, која савладава сва искушења, на начин да колективно задатој улози супротставља властити избор и свијест о самој себи као индивидуи, а Ђорђо Сладоје овом пјесмом мијења епски клише у ново пјесничко гледиште које показује да се у преиспитивању епског обрасца традиционална начела нарушавају у лирски детерминисаним новим слојевима значења. Поглед из друге, индивидуално-интимне свијести даје право жени на избор, на страст и на став и наглашава да наспрам давања важности појединачно неприхватљивом као битном – изостаје критички однос према колективном страдању које се ћутке прихвата.

6. Закључак

Семантичко-стилистичко поље лексеме *сесџра* у поезији Ђорђа Сладоја чине њени деривати: хипокористици *сесџрица* и *сеја*, придјев *сесџрин* (-а, -о) и прилог *сесџрински*, као и блискозначнице: именица *бездбрајница* и придјев *бездбрајна* – само у женском роду. Лексема *сесџра* најчешће се проналази у основном значењу, када подразумијева сестру лирског ЈА, односно пјесникову сестру или пак сестру уопште у ширем кругу друштвених односа и типичних образаца понашања, на сестрински начин – што је и реализовано значење адверба *сесџрински* и посесивног адјектива *сесџрин*. У тим значењима, односно у значењу сестра уопште, заступљене су и стилски маркиране лексеме *бездбрајница* и *бездбрајна*, при чему је адјектив *бездбрајна* додатно стилски маркиран фигуративношћу супстантивата, као функционално транспонован у синтаксичку позицију елиптиране надређене именице *сесџра*, чије значење сажима.

На основу реализације, значења и стилистичке вриједности лексема из семантичког поља лексеме *сесџира* обликована је слика сестре у поетском дискурсу овог пјесника као изразито лирска по емоционалности, али дубоко уроњена у традицију патријархалног живота и фолклорног наслеђа чије мотиве пјесник преиспитује и преобликује у складу са сопственим доживљајним и мисаоним односом према стереотипним обрасцима. У суштини, поетску слику *сесџире* Ђорђо Сладоје усложњава и унифицира у традиционалном смислу, у чијим типичним карактеристикама самилосних и – због опште трагике села које нестаје, сеоба и ратова – несрећних хероина, завјетованих на оданост дому и роду, проналази и своју сестру. Анђелијин искорак из стандардних образаца примарно је искорак жене, али не и сестре, јер је као и свака традиционална сестра очекивала од браће заштиту коју није добила, док су браћа очекивала од ње као сестре да не нарушава слику традиционалног живота.

ИЗВОРИ

- Ђ. Сладоје, *Пейзарни мученици*, Београд: БИГЗ, 1998.
- Ђ. Сладоје, *Далеко је Хиландар*, Врање – Српско Сарајево: Књижевна заједница „Борисав Станковић” – Срна фест, 2000.
- Ђ. Сладоје, *Душа са седам кора*, изабране пјесме, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Ђ. Сладоје, *Мала васкрсења*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Ђ. Сладоје, *Манасџирски башишован*, Нови Сад: Фондација Матијевић – Београд: СКЗ, 2009.
- Ђ. Сладоје, *Злајине олујине*, Београд: СКЗ, 2012.
- Ђ. Сладоје, *Ојледалце српско*, Пале: Народна библиотека Пале, 2018.
- Ђ. Сладоје, *Могре жилице*, роман у стиховима, Бањалука: Центар за српске студије, 2021.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2024: М. Бабић, „Лексема *оѡац* у поезији Ђорђа Сладоја”, *Оѡац у срѡском језику, књижевности и култури*, Андрићград: Андрићев институт, 11–31.
- Делић 2013: Ј. Делић, „Породичне пјесме Ђорђа Сладоја”, у: .Р. Поповић, Д. Миличевић, З. Никитовић, С. Шмуља, Ј. Делић, *Ризничари и ѡамѡиѡѡеѡи. Православна духовност срѡске књижевности XX вијека*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2013, 278–286.
- Ковачевић 2015: М. Ковачевић, „Нова стилска фигура – фигура супстантиватика”, у: М. Ковачевић, *Стилистика и грамадика стилских фигура*, Београд: Јасен, 277–294.
- Маројевић 1981: Р. Маројевић „’Деветбратња сестра’ у народној песми. О једном творбено-семантичком типу словенских посесивних придева”, *Јужнословенски филолог*, XXXVII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 243 – 249.
- Рјечник ЈАЗУ I: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I—XXIII. Zagreb, 1880—1976.
- РМС 2007: *Речник срѡскоѡа језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Саѡак 2018: М. Саѡак, „Како лирик Ђорђо Сладоје ослобађа нашу епску историју (или опет о оном истом, али сада заиста другачије)”, у: Ђ. Сладоје, *Оѡледалце срѡско*, Пале: Народна библиотека, 77–94.

Milanka Babić

SEMANTICS AND POETICS OF THE LEXEME *SESTRA* IN THE POETRY OF ĐORĐE SLADOJE

Summary

This paper provides a lexicosemantic and linguistic-stylistic analysis of the verses of Đorđe Sladoje in which the lexeme *sestra* is represented. It identifies its semantic-stylistic field, which includes derivatives found in the corpus: hypocoristics *sestrica* and *seja*, the adjective *sestrin* and the adverb *sestrinski*, as well as near-synonyms: the noun *bezbratnica* and the adjective *bezbratna* – only in the feminine gender. The most frequent usage of the lexeme *sister* is in its basic meaning, referring to the sister of the lyrical I (the poet's sister) or, more broadly, to a sister in general within the wider social relations and typical behavior patterns, in a sisterly manner. In these meanings, stylistically marked lexemes *bezbratnica* and *bezbratna* are also present, with the adjective *bezbratna* further stylistically marked by the figurative meaning of the substantivised word, as functionally transposed into the syntactic position of the ellipted superordinate noun *sister*, whose meaning it summarises.

Based on the realisation, meanings, and stylistic value of the lexemes from the semantic field of the lexeme *sister*, a poetic image of the sister in the poetic discourse of this poet is shaped as intensely lyrical in its emotionality, but deeply rooted in the tradition of patriarchal life and folkloric heritage. Essentially, Đorđe Sladoje complicates and unifies the poetic image of the *sister* in the traditional sense, finding in its typical characteristics – of compassionate and, due to the general tragedy of the disappearing village, migrations, and wars – unfortunate heroines, bound by loyalty to home and kin, his own sister.

Keywords: archiseme, semantic components, basic meaning, transformation of meaning, substantivization

Рајна М. Драгићевић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

УДК 811.163.41`367.622`342.8

ЗНАЧЕЊЕ И УПОТРЕБА ПРИСВОЈНИХ ПРИДЕВА ИЗВЕДЕНИХ ОД ИМЕНИЦЕ *БРАТ*

У раду је извршена творбено-семантичка анализа одабраних присвојних придева изведених од именице *браћ*: *браћов*, *браћовљев*, *браћовљи*, *браћски*, *браћовски*. Након творбене и семантичке анализе износе се закључци о овим придевима, као и шири закључци у вези са законитостима творбе речи у српском језику.

Кључне речи: присвојни придеви, описни придеви, творба речи, семантика, српски језик.

Инспирацију за овај рад пронашли смо у поглављу о грађењу присвојних придева које је написао проф. Ж. Станојчић у уџбенику *Грамаџика српскога језика* (за I, II, III, IV разред средње школе). У том поглављу наводи се неколико присвојних придева добијених од именице *браћ* додавањем различитих суфикса. Очекивало би се да сви ти придеви имају исто значење, и то присвојно, али показало се да није тако. Проф. Станојчић (2005: 152) објашњава да присвојни придеви „означавају да појам уз чије име стоје припада појму који је означен мотивном

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

именицом (*брајџова књиџа*)”. За суфикс *-ов* стоји у овој књиџи да има значење „правог поседовања”. Затим, на истој страници, проф. Станојчић објашњава да су и *-овљев/-евљев*, односно *-овљи/-евљи* такође суфикси за грађење присвојних придева, али да је значење првог припадања, а другог – квалитет. За ову дистинкцију наводе се следећи примери: *брајџовљева књиџа* – *брајџовља љубав*. Заинтересовало нас је да ли се придевом *брајџовљи* заиста означава квалитет и, ако је тако, због чега се нашао међу присвојним придевима. Осим тога, има ли разлике између придева *брајџов* и *брајџовљев*, односно да ли и између правог поседовања (*брајџов*) и припадања (*брајџовљев*) такође има семантичке разлике? И многи придеви на *-ски* спадају у присвојне придеве. Да ли то, онда, значи да и придев *брајџски* спада у присвојне, а ако не спада, шта га то разликује од присвојних придева на *-ски*?¹

Наиме, након читања поглавља о присвојним придевима које је написао проф. Ж. Станојчић у средњошколској Граматици, стиче се утисак да је присвојност фази категорија и да је прототипичан присвојни придев *бра-*

1 Семантичко-деривациони речник указује на чињеницу да су од именице *брајџ* настала 23 придева: *брајџов*, *брајџовљев*, *брајџски*, *брајџњи*, *брајџовљи*, *брајџовски*, *брајџсџивен*, *брајџанов*, *брајџин*, *брајџимски*, *брајџински*, *брајџњи*, *брајџин*, *брајџанчев*, *брајџаничин*, *брајџучедин*, *брајџучедов*, *брајџсџивенички*, *јобрајџимов*, *брајџољубив*, *брајџоубилачки*, *јобрајџимски*, *сабрајџски*. Према творбеним критеријумима примењеним у овом речнику, у првостепене деривате (оне који су настали директно од именице *брајџ*) спадају *брајџин*, *брајџински*, *брајџинњи*, *брајџнњи*, *брајџов*, *брајџовљев*, *брајџовљи*, *брајџски*. У другостепене деривате спадају *брајџанов*, *брајџанчев*, *брајџаничин*, *брајџимски*, *брајџсџивени*, *брајџин*, *брајџин*, *брајџов*, *брајџин*. У трећестепене спадају *брајџсџивенички*, *брајџин*, *брајџов*. Деривационо гнездо лексеме *брајџ* садржи и другостепену префиксалну твореницу *сабрајџски*, као и две изведенице настале од префиксално-суфиксалне творенице *јобрајџим* – *јобрајџимов* и *јобрајџимски*.

иов, а да сви остали суфикси који се додају творбеној основи именице *браи* утичу мање или више на клизање добијеног присвојног придева ка категорији описних придева. Тај низ би изгледао овако: *браиов* → *браиовљев* → *браиовљи* → *браишки*.

Одговоре на питања о значењима ових придева тражимо прво у Речнику САНУ, у којем се придев *браиов* дефинише овако: *који припада браиу, који њојиче од браиа*; исп. *браинин, браиљев, браињев, браињи, браиовљев, браишки* (1а). Придев *браиовљев* има само једно значење *в. браиов*, што значи да лексикографи Речника САНУ одређену предност дају придеву *браиов* у односу на *браиовљев* јер га упућују на њега, али *браиов* и *браиовљев* имају исто значење. *Браиовљи* се у РСАНУ такође упућује на *браиов* и има само то једно значење, док се *браишки* дефинише мало другачије, што ће касније бити предмет овог рада.

На основу података из РСАНУ закључујемо да *браиов, браиовљев* и *браиовљи* спадају у творбене (истокоренске) синониме, из чега следи да проф. Станојчић није био у праву у вези са дистинкцијом *браиовљева књиа* – *браиовља љубав*. Зато у електронском корпусу ПДРС проналазимо податак о фреквенцији ових придева. Најчешће се употребљава придев *браиов*, а затим *браиовљев*. За придев *браиовљи* уопште нема потврда, што значи да у савременом српском језику не важи дистинкција о којој пише проф. Станојчић.²

2 На основу електронског корпуса ПДРС, установили смо да је најучесталији придевски дериват именице *браи* – *браишки*, који се појављује 4.924 пута. За њим следи *браиоубилачки* (415), *браиов* (279), потом *браиовљев* (253), *иобраиимски* (76), *браистивен* (21), *браистивенички* (19), *браинински* (13), *браиољубив* (7), *браиовски* (3), *браиимски* (3), *браианичин* (3), *браианчев* (2), *сабраишки* (1), а нема потврда за *браиовљи, браианов, браинин, браињи, браиучедин, браиучедов*.

БРАТОВ И БРАТОВЉЕВ. За придеве *брајшов* и *брајшовљев* рекло би се да имају сасвим исти статус у савременом српском језику. Према највећем речнику српског језика, чији је задатак да бележи све значењске нијансе, ова два придева су једнозначна и семантика им је подударна. Ако је тако, због чега се у српском језику чувају оба ова придева и зашто закон језичке економије није утицао на то да један од њих буде елиминисан (кад је то већ омогућио у случају придева *брајшовљи*, који, изгледа, више не постоји)? Посебно изненађује опстанак придева *брајшовљев*, који је са становишта своје структуре мање економичан од придева *брајшов*. М. Стевановић (1989: 544) каже да сложени суфикс *-овљев* спада у троструке суфиксе „(*брајш* + *ов* + *ј* + *ев* < *брајшовљев*)”. А кад у овом једном имамо сва три присвојна наставка, онда је, дакако, природно, да и од њих сложен наставак у њим изведеним реч уноси баш то, присвојно значење”. Зашто би језик чувао придев са троструким присвојним суфиксом (*брајшовљев*)³ када се исто значење може постићи употребом само једног од њих, и то првим по реду (*брајшов*)? Разлоге смо покушали да пронађемо анализирајући податке до којих смо дошли корпусним и анкетним истраживањем. Полазимо од хипотезе да ће именице уз које се употребљавају придеви *брајшов* и *брајшовљев* указати на разлику у њиховом значењу и употреби. Да би резултати били што поузданији, грађу анализирамо на основу три електронска корпуса: ПДРС, СрпКор2013 и СрпКор2021.⁴

Представимо на самом почетку учесталост придева *брајшов* и *брајшовљев* у електронским корпусима. Независно од величине ових корпуса, уочавамо однос учесталости ових придева.

3 Касније ћемо објаснити због чега је он уопште настао.

4 За податке из СрпКора2013 и СрпКора2021 дугујемо захвалност доц. др Милошу Утвићу, који је претражио та два електронска корпуса.

Придев	ПДРС	СрпКор2013	СрпКор2021
<i>брајшов</i>	279	24	123
<i>брајшовљев</i>	253	84	251

Учесталост придева *брајшов* и *брајшовљев* у електронским корпусима

Будући да је ПДРС пре свега корпус разговорног и новинарског језика, на основу представљених бројева закључујемо да се придев *брајшов* вероватно чешће користи у разговорном и медијском језику, док се *брајшовљев* фреквентније употребљава у осталим функционалним стилевима. На основу спроведене анкете међу студентима Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду, закључујемо да на употребу једног или другог придева утиче и идиолект. Највећи број студената упоредо користи *брајшов* и *брајшовљев*, али неки студенти су рекли да користе искључиво придев *брајшов*, док су други истакли да употребљавају само *брајшовљев*.

Да бисмо установили разлоге за опстанак оба ова придева, анализирали смо именице уз које се они користе. Имајући у виду примере које је у свом уџбенику изнео проф. Ж. Станојчић, *брајшовљева књија* – *брајшовља љубав*, очекивали смо да је нестанак лексеме *брајшовљи* изазвао да се дистинкција *присвојности* – *ојисности* пренела на преостала два придева и да данас право присвојно значење има само придев *брајшов*, а да се *брајшовљев* можда све више користи с описним значењем, дакле *брајшова књија* – *брајшовљева љубав*. Међутим, хипотеза није потврђена. Оба придева користе се, пре свега, са присвојним значењем и односе се на једног, одређеног, брата, нпр. *брајшова/брајшовљева адреса*, *одећа*; *брајшов/брајшовљев животи*, *јосао*; *брајшово/брајшовљево дејте*.

Могуће је да разлог за одрживост паралелне употребе придева *брајшов* и *брајшовљев* треба тражити у томе што суфикс *-овљев/-евљев* имају само три придева: *синовљев*, *брајшовљев* и *мужевљев*.⁵ Да их је више, језик би успоставио неку семантичку или прагматичку дистинкцију. Група студената Катедре за српски језик доживљава придев *брајшовљев* као формалнији, чиме би се могло објаснити да у електронском корпусу ПДРС, који се састоји из разговорног језика у већој мери него преостала два, предњачи придев *брајшов*. Друга група студената у свом језичком осећању везује придев *брајшовљев* за именице које се односе на чланове породице (*сујруја*, *кћерка*, *син...*), док се придев *брајшов* употребљава уз именице које означавају предмете. Могуће је да разлог овој појави треба тражити у асоцијацијама придева *брајшовљев* на *синовљев* и *мужевљев*, па се и сам придев користи уз именице које означавају чланове родбине. Ова запажања, међутим, не утичу на општу слику у електронским корпусима, у којима нема назнака за могућност уочавања било какве разлике у употреби ова два придева.

Шта, међутим, корпуси показују? Придев *брајшов* се у корпусу СрпКор2021 најчешће везује за именицу *смрѝ*. Иста именица се најчешће употребљава и уз придев *брајшовљев* у том корпусу. И корпус ПДРС показује исто за придеве *брајшов* и *брајшовљев*. Управо изнесен податак потврђује степен блискости између ова два придева, али отвара и важно културолошко питање: због чега *брајшовљева/брајшова смрѝ* представља најучесталију синтагму у којој је зависни члан присвојни придев с мотивном речју *брајш*?

5 Као потврде за *-овљев/-евљев*, И. Клајн наводи следеће деривате: *синовљев*, *брајшовљев*, *зејшовљев* и *мужевљев*, а код других истраживача наишао је и на *кумовљев*, *друјовљев* и *јужевљев* (2003: 297). За *-овљи/-евљи* Клајн (2003: 292) наводи: *синовљи*, *брајшовљи*, *зејшовљи*, *мужевљи*, *биковљи*, *чворковљи*, *јужевљи*.

Придев	ПДРС	СрпКор2013	СрпКор2021
<i>браћов</i>	смрт (13), потомци (12), жена (8), гроб (5), потомство (5), син (5), породица (4), соба (4), сахрана (3) ...	кућа (2), вештина (1), глава (1) ...	смрт (11), жена (5), име (5), син (5), кућа (4), гроб (3), тело (3), ауторитет (2) ...
<i>браћовљев</i>	смрт (31), жена (16), венчање (6), тело (6), име (5), син (5), породица (4) ...	део (12), смрт (5), жена (4), дело (3), врата (2), гроб (2)...	смрт (29), кућа (16), жена (11), име (7), породица (7), прича (7), гроб (5), фирма (5), сахрана (4) ...

Именице које се најчешће јављају
у корпусима уз придеве *браћов* и *браћовљев*

Оба придева могу се користити уз именице које имају конкретно значење, баш као и уз оне које имају апстрактно значење и нема никаквог ограничења у вези са њиховом семантиком. Најчешће се тим именицама означавају најважније појаве и људи у човековом животу, а нарочито онај најтужнији који човека заувек раздваја од брата, а то је *смрт*. У вези са смрћу су и именице *сахрана*, *гроб*, *тело* и др. Ипак, фреквентне су и именице *син* и *жена*, *породица*, *потомци*, *венчање* итд.⁶

6 В. Илић (2016) анализирао је значење и употребу придева *мужев* и *мужевљев*. Истраживање је показало сличне резултате као ово наше, на основу чега ауторка закључује да придеви *мужев* и *мужевљев* спадају у творбене дублете. Ауторка запажа и да „тенденција ка чешћој употреби лика *мужевљев* у говору гимназијалаца представља могућу промену статуса ових дублета: можда ће у конкурентској борби за превласт у будућности ипак победити наведени облик са суфиксом двосложне фонемске структуре: *-евљев*” (Илић 2016: 103). Наша

БРАТОВЉЕВ И БРАТОВЉИ. Оба придева имају сложене суфиксе, а разлика је у томе што *брајовљи* има двострук суфикс [*брај̑̑ + -ов + -j(u)*], а *брајовљев*, као што је већ речено, трострук [*брај̑̑- + -ов + -j + -ев*].

„Може се претпостављати да је до триплирања наставка с мање-више истим значењем довела потреба за прецизирањем друкчијег значења у односу баш на значења придева с наставком *-овљи*. Према томе наставку за казивање припадности већем броју лица, или још тачније неодређеном лицу, те отуда не правом присвојном, него више квалитативном значењу наставка *-овљи* стао се додавати (управо на основу која се завршава на *овљ-*) још један посесивни наставак, и то *-ев*. А он је био тим неопходнији што се наставак *-j*, и од њега гласовним путем добивени наставак *-љ*, престао осећати као знак за одређену функцију” (Стевановић 1989: 545).⁷

Код М. Стевановића (1989: 545) читамо интерпретацију коју је изложио и Ж. Станојчић у свом уџбенику, о томе да ће се „*брајовљева деца*” рећи за децу једног одређеног брата, док ће се за децу ма кога брата, као и за децу више браће, казати да су то *брајовља деца*. Или је *мужевљева родбина*, исто тако, то само за жену њенога мужа, док *мужевља родбина*, има више неодређен, па тим и не искључиво присвојан карактер”.

М. Стевановић примећује да већ у време када је писао своју граматику (а прво издање је објављено 1964. године) долази до мешања ових значења. И. Клајн (2003:

претпоставка је ће опстати обе варијанте придева (*мужев/мужевљев; брајов/брајовљев*) и да ће се временом семантички разједначити и прећи у придевске парониме.

- 7 И. Клајн (2003: 297) цитира Лескина, који је још 1914. године писао о томе да су се облици као *мужевљи, синовљи* „осећали као првенствено везани за плурал *синови, мужеви*; да би се јасно изразила припадност поједином мужу, сину итд., још једном је додато посесивно *-(j)ев*.”

292) сматра да придеви на -овљи/-евљи „данас звуче књишки и несумњиво су мање уобичајени него синовљев итд.”, а данашњи електронски корпуси уопште не потврђују постојање придева *брајовљи*. У најновијем корпусу (СрпКор2021) проналазимо само два примера, и то из народне књижевности:

Милица је девети ђуша хвањала за узду брајовљеј коња и девети ђуша склајала брају руке око враћа.

Дубља рана од брајовље руке.

БРАТСКИ И БРАТОВСКИ. Према Речнику САНУ, придев *брајски* примарно означава *који се односи на браћа, браћу, на оне који се осећају као браћа*. Скоро сва остала значења су описна, нпр. **2.а.** *искрен, срдчан, љрисан; 2.б.* (уз именице брат, браћа) *љрави, истински*. М. Стевановић (1989: 546–549) убраја суфикс -ски у наставке за грађење присвојних придева, али примећује да се тај суфикс углавном додаје на именичке творбене основе које означавају предмете (или неживе појаве). Ако се односе на један одређени предмет или појаву, спадају у присвојне (*школско дворишће* = *дворишће које љрипада школи*), а ако такви придеви означавају однос према било којем појму с именом у основи, они су више описни него присвојни (*школски животи*). Ретко се суфикс -ски додаје на именичке основе које означавају биће, а када је тако, они увек означавају особину, а не припадање. Такав је случај и са придевом *брајски*. Како показује употреба ове лексеме у електронским корпусима, он увек има описно значење у савременом српском језику. Придев *брајски* употребљава се уз именице *љрад, држава, земља, народ, љубав, крв, ајмосфера, блискости, односи, сарадња, слоја, рука, зајрљај, заједница* итд. Све ове именице указују на активне семе мотивне именице *брај* које су се прелиле у придев *брајски*. У питању су семе у вези са блискошћу, једнакошћу или сродношћу, добронамер-

ношћу, дружељубивошћу, припадношћу истој врсти, а уочавамо их у следећим значењима мотивне именице *брајѝ*: 4) припадник истог народа, члан истог друштва; припадник исте вере; 5) онај који некоме жели или чини добро, пријатељ, друг; назив за онога кога својатамо; 6) човек истог положаја, стања, занимања и др.; 8) оно што је сродно по особинама, што има заједничко порекло; 9) умешан, вешт, паметан човек итд.

Ова значења именице *брајѝ* која су се прелила и у придев *брајѝски* оцртавају стереотип о брату као лингво-културолошком концепту у српској лингвокултуралној заједници. Од брата се очекује да према брату буде честит, човечан, пожртвован, праведан, искрен, широкогруд, милосрдан, саосећајан, јер су браћа сродна или иста, једнака по пореклу и вери и морају се узајамно помагати.

У творбено-семантичком смислу, важно је запазити да се придев *брајѝски* раздвојио од осталих присвојних придева насталих од именице *брајѝ*. Семантички процес преласка из присвојних у описне придеве који је започет код придева *брајѝовљи* и није се извршио до краја (можда зато што дериват *брајѝовљи* није опстао), код придева *брајѝски* у потпуности је извршен. Ако нам је донекле необична синтагма *брајѝовља љубав* (која је мотивисала настанак овог рада), сасвим је уобичајена *брајѝска љубав*.

У структурном смислу пажњу привлачи и придев *брајѝовски*, који има два присвојна суфикса *-ов* и *-ски*, па се очекује да и он спада у присвојне придеве. У електронском корпусу ПДРС за овај придев има само три потврде и сваки пут се користи уз именицу *љубав*, из чега је јасно да 1) има описно значење и да 2) нестаје из српског језика.

ЗАПАЖАЊА И ЗАКЉУЧЦИ. Судбина придева *брајѝовљи*, његов статус у синонимском реду *брајѝов* – *брајѝовљев* – *брајѝовљи*, као и однос придева *брајѝски* и *брајѝовски* један према другом, али и према осталим

наведеним придевима, указује на неколико важних чињеница у творбеном и лексичком систему српског језика.

Прво. Ови деривати указују на одлику српске творбе речи да се придевско присвојно значење може танано раслојавати и да постоје средства за исказивање различитих типова присвојности.

Друго. Случај придева *браћовљев* / *мужевљев* / *синовљев*, као и *браћовљи* / *мужевљи* / *синовљи*, указује на чињеницу да нека творбена решења важе само за ограничен број случајева, што је необично јер се по правилу творбена средства и творбени механизми примењују на целу класу случајева. Очекивано би било да се овај модел проширио на **кумовљев*, **сиричевљев*, **ујаковљев*, али није. Могуће је да разлоге за ову појаву треба тражити у културолошким чињеницама, тј. у важности да се син, муж и брат и језички истакну у односу на остале чланове родбине.

Треће. Необична је могућност да се творбеним средствима присвојност диференцира на ону која се односи на једно лице и на ону која се односи на више лица [*браћовљева деца* (деца једног, одређеног, брата) : *браћовља деца* (деца више браће или деца било чије браће)]. И ову језичку чињеницу објашњавамо културолошким разлозима – очигледно постоји потреба да се о особама из најближег окружења говори с могућношћу потпунијег нијансирања и прецизирања.

Четврто. Већ је у језику познато, али зато не мање теоријски занимљиво, померање присвојности ка описности преко карике коју представља множина, а преко множине и неодређеност, на пример: *браћовља деца* (деца више браће) → *браћовља деца* (деца ма које браће, неодређена деца неодређене браће) → *браћовља љубав* (значење квалитета, настало од неодређене присвојности). Пут од значења множине, преко значења неодређености до значења својства даје придеву *браћовљи*

веома специфичан статус, али га је, верујемо, управо та флуидна семантика довела и до губљења из употребе у савременом српском језику, јер ће говорници радије посегнути за недвосмислено присвојним придевом ако желе да означе припадање (*брајшов/брајшовљев*) или за несумњиво описним придевом ако желе да именују квалитет (*брајски*).

Пето. Необичан је опстанак придева *брајшов* и *брајшовљев* у савременом српском језику са сасвим истим значењем и истом употребом. Ова неприродна ситуација за сада се решава тако што појединци праве некакве дистинкције у свом идиолекту. Када језичко осећање већине превагне, онда ће се та промена моћи регистровати на нивоу српског језика као система, али случај ова два придева представља добар пример за неодрживост истозначница у језику и потребу за развојем механизма за отклањање истозначности.

Шесто. Важно је приметити да за нагомилавање присвојних суфикса у дериватима *брајшовљи/брајшовљев* постоји и унутарјезичко, системско објашњење, које је у вези са нестабилношћу присвојног суфикса *-ј* (*-ји*, *-ја*, *-је*), који улази у састав ових придев (*брајш* + *-ов* + *-ји*; *брајш* + *-ов* + *-ј* + *-ев*). Он се јотовао и прешао у сонантску групу *вљ*, па је и његова невидљивост изазвала додавање још једног суфикса у случају придева *брајшовљев*. Суфикс *-ј* се и независно од ових примера веома слабо очувао у савременом српском језику. Скренућемо још једном пажњу на речи М. Стевановића да је трећи присвојни суфикс *-ев* био неопходан у придеву *брајшовљев* зато „што се наставак *-ј*, и од њега гласовним путем добивени наставак *-љ*, престао осећати као знак за одређену функцију” (Стевановић 1989: 545). У теоријском смислу занимљиви су за истраживање разлози који доводе то тога да говорници неке језичке јединице (у нашем случају суфикс) престају да доживљавају као ознаке са функцијом. У овом случају

разлог је морфофонолошке природе. Суфикс губи своју изражајност и самосталност јер се јотује.

Седмо. Секундарна значења именице *браћ* која су заснована на слици о брату као добротинитељу и главном ослоњу толико су доминантна да су се морала активирати и у значењу деривата, што је нарочито очигледно у случају значења придева *браћски*. У савременом српском језику овај придев има искључиво описно значење.

Један од важних показатеља у препознавању појмова који спадају у културолошке концепте у једној лингвокултуралној заједници јесте богатство значења, деривата и фразеологизама потеклих од лексема којима се тај појам означава. Лексема *браћ* има 121 дериват. Њихова значења запремају поља присвојности, односности и описности у свим семантичким нијансама које се могу замислити. Анализа само неких одабраних придевских деривата у овом раду потврђује ову фину значењску изнијансираност, као и чињеницу да брат спада у важне културолошке концепте у српској култури.

ЛИТЕРАТУРА

- Илић 2016: Валентина Илић, „Конкурентност деривата *мужев/мужевљев* у савременом српском језику”, *Исследования по Славянским языкам* 21–1, Сеул: Корейская ассоциация славистов, Университет Корё, стр. 89–105.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, други део, Београд: Завод за уџбенике, Институт за српски језик САНУ, Нови Сад: Матица српска.
- Станојчић и Поповић 2005: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамађика српскога језика*, уџбеник за I, II, III, IV разред средње школе, десето издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, пето издање, Београд: Научна књига.

СДР: *Семантичко-деривациони речник*, свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство, редактори: Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић, Нови Сад: Филозофски факултет, 2006.

Речник САНУ: *Речник српскохрватској књижевной и народной језика 1–21*, Београд: САНУ, 1959–.

Електронски извори

ПДРС: <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=pdrs10>, (датум приступа: 6. 4. 2024).

СрпКор2013: Корпус савременог српског језика (СрпКор), верзија СрпКор2013, Група за језичке технологије Универзитета у Београду, 2013.

<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus>, (датум приступа: 6. 4. 2024).

СрпКор2021: Корпус савременог српског језика (СрпКор верзија 4.0). Друштво за језичке ресурсе и технологије (JeP-Tex). <https://noske.rgf.rs/>, (датум приступа: 6. 4. 2024).

Рајна Драгичевич

ЗНАЧЕНИЕ И УПОТРЕБЛЕНИЕ ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ПРОИСХОДЯЩИХ ОТ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО *браћ*

Резюме

В статье проведен словообразовательный и семантический анализ избранных притяжательных прилагательных, образованных от существительного *браћ*: *браћов*, *браћовљев*,

брајовљи, брајски, брајовски. После слвообразоватељног и семантичког анализа представљени закључци о овим прилагатељним, а такође и широким закључцима о правомерности слвообразовања у србском језику.

Кључеве слова: притјажатељне прилагатељне, описатељне прилагатељне, слвообразовање, семантика, србски језик

Милан Б. Громовић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

УДК 821.163.41.09-1Симовић Љ.

БРАЋА У КАЗАНУ ОЛОВА – МИТСКА СЛИКА БРАЋЕ У ПОЕЗИЈИ ЉУБОМИРА СИМОВИЋА

У раду анализирамо мотив брата, браће и комплементарни мотив руке у контексту ширих песничких слика у следећим песничким књигама Љубомира Симовића: *Последња земља* (1964), *Шлемови* (1967), *Уочи шрећних ђећолова* (1972), *Видик на две воде* (1980), *Десет ђобраћања Бојородици Тројеручици хиландарској* (1983), *Источнице* (са цртежима Марија Маскарелија, 1983) и *Горњи ђрад* (1990, два издања). Херменеутички осветљавамо дванаест песама и позиција мотива брата у песничким сликама феноменолошког, башларовског типа. Симовићева песничка слика браће на првом месту има митски и митолошки оквир, који се манифестује тројако. Прва митска слика указује на брата као еманацију антисвета, рушења и деструкције; друга осликава браћу „у казану олова” – као објект и жртву деконструкције; док трећа представља брата демијурга – створитеља равнотеже у митском простору страдања и посрнућа.

Кључне речи: брат, поезија, Љубомир Симовић, мит у поезији, мистика у поезији, симболизам у поезији.

* milan.gromovic@ff.uns.ac.rs; milangromovic.academia.edu

Увод: мисти́ка, мист, сећање

Браћу повезује генетска и фенотипска заједничка основа која кроз турбуленцију живота и света бива надограђена бројним психолошким, социолошким, културним, политичким утицајима. Резултат овог споја јесте својеврсна мутација која братску основу учвршћује, разједињује или смешта у раван равнодушја. О тој и таквој мутацији братства, саборности и породичне/друштвене слоге пева песник Љубомир Симовић. Према ставу Готфрида Бена савремена поезија јесте „вештачки производ; за њу се веже свесност, критичка контрола и артистика” (Бен 1975: 243) и савремени песник својом рефлексивношћу на оквир културе и написана књижевна дела (баштину) *оглази*¹ од поезије схваћене антички као *инспирација* или *подражавање*. Песници српске књижевности друге половине двадесетог века припадају стваралачком систему о којем говори Бен, јесу оптерећени *иритљивом баштинине* и њихове песме не настају *сионитаном инспирацијом*, већ, како је Љубомир Симовић дефинисао овај процес, „перманентном концентрацијом” (Симовић 2016: 13).

Гастон Башлар ће у својој *Поезији иросфора* (1969) рећи: „Поетска слика је некакав изненадни рељеф психе, још недовољно испитан у својим подређеним психолошким каузалностима [...] поетски чин нема прошлости [...] кроз коју би се могла следити његова припрема и коначна појава” (Башлар 1978: 49). Башларовски *психолошки одјек* песничке слике срећемо у лирици Љубомира Симовића. Баш као што је песник изнео тврдњу у свом есеју „О једној грани српског симболизма” да су „симболистички песници, по природи своје поетике, били упућени на мистику” (Симовић 19916: 203) и његов песнички поступак обликовања слике браће поприма мистичну и митску димензију.

1 Курзив М. Г.

Мистична особеност Симовићевог певања о браћи мање је блиска симболичко-магијском, на које аутор указује у свом есеју у оквиру пројекта „Српски симболизам: типолошка проучавања”, а више је устремљена на симболичко-духовно, које садржи хришћанску и народну, епску компоненту. Мистика ових стихова видљива је као интеграл или универзални естетички елемент који је прожима, без обзира да ли ће се песник позвати на народно веровање о проклетству и усуду братоубиства или на хришћанску, на првом месту, исихастичку молитвену свест о брату као светињи коју Богородица Тројеручица треба да узме под апотропејско звоно. У том смислу, мистика функционише на нивоу песничке слике и усредсређена је на исконску причу о равнотежи добра и зла, као и надвладавању смисла изнад бесмисла какво срећемо код источних и западних мислилаца „религиозно-философских усмерења” (Алексије 1999: 5).

Митска компонента Симовићеве лирике, као и код других песника неосимболиста, мит третира као, како је то дефинисао Петар Џацић у огледу *Симболизам и мит*: „архетип, циклични концепт времена, органско коришћење симболике митолошких система” (Џацић 1985: 200). Певање из угла архетипа јесте певање синтетизованим и нагомиланим искуством спознаје страхоте живота и света: „Сусрет поетика великих песника у њиховој ремитологизацији стварности настао је из истоветне намере да расветле и прикажу одређену духовну празнину која у извесној мери постоји као друштвена категорија у времену послератног модернизма или у периоду када је сећање на страхоте Другог светског рата и даље јако и рањиво” (Громовић 2023а: 96).

Поступак поновног смештања мита у уметничко поље, који више демитологизује него што митологизује, да би се указало на друштвене недостатке или пак потенцијалне „тачке пуцања” једне цивилизације која је ство-

рила сопствену патњу и страдање, Јелеазар Мелетински у Поетици мита дефинише као „препород мита” који има задатак да рекреира и реконструише „друштвени космос” (Мелетински 1983: 10–11). Читањем Симовићевих песама о браћи или са мотивом братства на тематско-мотивској периферији песничке структуре, стиче се утисак да је реч о катарзичном и препородном суочавању са трагедијом која мора да се превазиђе и инкарнира у боље, светлије историјско искуство.

За песника друге половине двадесетог века историја у смислу историографије више није фасцинација, као што је био случај са међуратном епохом, модерном и романтизмом, већ заузима улогу поетичке основе, предлошка на којем се гради тематско-мотивско ткиво. Како тврди Хуго Фридрих, простор мита за савременог песника јесте поетички завичај или бар једно његово исходиште, јер: „модерна лирика чини историјски простор беззавичајним колико и стварним” (Фридрих 2003: 182). Песничка традиција *силаска у мити*² јесте, по правилу, песничка комуникација са непознатим или неизвесним исходиштем поезије, које делује реверзибилно. Тај комуникацијски процес одвија се на нивоу или у „простору текстуалности” (Квас 2006: 210).

Песник ће певајући о миту, који јесте нешто што му је познато, запасти у посед непознатог у којем ће тражити поетичко упориште: „Погледи наших модерниста из двадесетих година, као и модерниста из педесетих, ма колико били управљени ка нечему што је пред њима и што их мами у пустоловину, повремено [се] окрећу ка тамним тачкама прошлости, где желе да нађу упориште” (Зорић 1984: 24–25). *Тамна ѿачка ѿрошлости* јесте маркер те неизвесности који покреће процес настанка саме песме. Митска слика браће у поезији Љубомира Симо-

вића комуницира са историјким удесом српског народа – братоубилачким ратом између партизана и четника, али га, у исти мах, на нивоу поетике, надилази и силази у најдубљу митску свест човечанства коју одликује неравнотежа и духовна турбуленција. Певајући о браћи, песник пева о смрти, а хипертрофија смрти најбоље се огледа у његовој визији рата која почиње са збирком песама *Шлемови* (1967), о чему пише Предраг Палавестра: „Поступним и понешто успореним процесом изоштравања песничког мишљења Симовић је тек у *Шлемовима* досегао до више и свеобухватније пројекције трагичног мотива смрти и у ангажованој визији рата и уништења дао израза протесту против свеопште, претеће дехуманизације и људског отуђења у суморној и мутној перспективи будућег света што се гради на искуству убијања, рушења и разарања” (Палавестра 1972: 172).

Обавезно поетичко-естетичко исходиште целокупне поезије Љубомира Симовића јесте песничко неговање сећања, памћења и културног континуитета. Певање о браћи нашег песника јесте и песничка интерпретација горког дела наше прошлости и интимна *воља за свей* или воља да се негује сећање на свеукупност, целисходност културе и свих њених усуда. Бирањем песничке традиције која се спушта у баштину и бира најсврсисходније начине да ју интерпретира, Симовић се приближио елитовској струји српског неосимболизма и послератног модернизма: „Песнички поступак бирања традиције, у погледу есеја Т. С. Елиота ’Традиција и индивидуални таленат’, поетички је одредио два модерна песника и њихово дело довео у спрегу са поступком стварања алтернативе за губитак памћења или несећање. Другост несећању није само пуко сећање, већ довођење тог сећања у савремен живи концепт памћења културе и њеног залога трајања” (Громовић 2023б: 30).

Троједна митска слика браће

Поетске слике Симовићевих сонета, поема, фрагментарних строфа и строфоида кореспондирају са трослојном митском сликом браће. Прва указује на брата као еманаацију антисвета, рушења и деструкције; друга осликава браћу „у казану олова” – као објект и жртву деконструкције живота и света; док трећа представља брата демијурга – створитеља равнотеже у митском простору страдања и посрнућа. У том погледу, Башларова поетска слика *увек актуелна и без рејова прошлости*, на примеру песама о браћи Љубомира Симовића јесте троједна слика брата која као таква мора да остави траг, утисак на катаклизму песникове садашњице или на отклон од ње. Мит је феноменолошки арбитар аудитивних и визуелних песничких слика које су, сходно митском и митолошком, посве безвремене и свевремене.

Песникова садашњица или време када песме настају заливена је сећањем или несећањем на каиноавељовски сукоб на простору српства, али је универзалност Симовићевог језичког израза и песмотворног стила страдање и патњу издигла са равни историјског удеса у раван општије егзистенције и хуманитета. Због овог пасажа песничког поступка Љубомира Симовића српско песништво послератног модернизма и неосимболизма добија богатство вишезначности и вишеслојности песничке слике. Сходно томе, митски брат у овој поезији хроничар је страхоте страдања у рату; братске недаће и неслоге у миру, као и света, тј. антисвета који у то страдање и ту неслогу немо и равнодушно гледа и не заузима никакав став.

Браћ као еманација антиисветла и дехуманизације

Први аспект митске слике браће који указује на брата као еманаацију антисвета и дехуманизације запажамо у

песмама: „Учење у мраку”, „Песма о ношењу одсечене главе Душана Радовића Кондора кроз села и преко планина западне Србије”, „Јадац”, „Други јадац” и „Клетве”. Песма „Учење у мраку” својеврсни је програм песничког анτισвета или лирског НЕ свету ишчашења који растемељује етику и конструкцију и мења је неморалом и деконструкцијом, о чему говоре стихови:

да се руке, везане наопако,
дреше да би везале брата јединога;
да се од ђавола ослобађа тако
што се црњи ђаво прогласи за бога.
(Симовић 1991а: 357)

Митски брат у „Песми о ношењу одсечене главе Душана Радовића Кондора кроз села и преко планина западне Србије” изједначен је са кољачем и доноси усуд, страхоту освете и привид равнотеже, о чему певају можда најстрашнији стихови Симовићеве лирике:

Душан Радовић Кондор је заклан
јер је клао.

На прагу команде, на самом прагу пакла,
брат га заклане жртве ножем закла.

Заклан Кондор паде у јесењу траву,
осветник допаде и одсече му главу.

Диже је на мотку и разви заставу,
па с главом одјаха низ шуму храстову,
(Симовић 1991а: 245)

„Други јадац” је злослутна песма одрођења и отуђења брата од брата, коју ће пратити слика зла и краха наде:

Доћи ће време кад ћеш се од брата
 сакривати код јазавца и вука,
 кад ће над црквама од пепела звона од блата
 да клати у магли безнадежна рука.
 (Симовић 1991а: 230)

Песма „Јадац” доноси лирску паралелу брата и његовог антонима – *небраћа* или спрегу библијског потопа и размере неслоге и неразумевања. Небрат је онај о којем се не говори и који не заслужује именовање; небрат је изједначен са Јудом, а каиноавељовски сукоб доведен је у спрегу са издајом – још једним великим усудом из наше националне историје:

У потопу
 свети Петар светом Павлу не да руку,
 по Јерусалиму
 свети Марко уходи светог Луку,
 а о Јуди и да не говорим!

Од родитеља ме језа хвата,
 од синова бежим кроз иглене уши,
 пред сестрама се кријем у мишју рупу!
 Брат ми ударцем цокуле просипа супу,
 а о небрату и да не говорим!
 (Симовић 1991а: 228)

Браћа као објекти деконструкције

Друга страна Симовићевог песничког мита о браћи осликава браћу „у казану олова” – као објект и жртву деконструкције, о чему говоре песме: „Десет обраћања Богородици Тројеручици Хиландарској” и „Ходочашће Светом Сави”.

Иван В. Лалић у свом огледу „Јефимијин дух и четири песме – Поезија и молитва” (1995)³ Симовићеву песму „Десет обраћања Тројеручици Хиландарској” разумео је као својеврсни „простор краја једног српског песничког столећа”, а песму „Santa Maria della Salute” Лазе Костића као иницијалну песму-молитву истог доба. Песму „Десет обраћања Тројеручици Хиландарској” Лалић класификује у подврсту молитве – оне које се обраћају Богородици и тиме је ставља у директну везу са до тада нарушеним континуитетом у српској књижевности, који је, како песник објашњава, застао негде у средњем веку у делу Димитрија Кантакузина, Монахиње Јефимије и др: „Песме-молитве Богородици врло су карактеристична подврста молитве као књижевне врсте. Најлепше и најсублимније примере налазимо у византијској и одмах затим – усуђујем се то одлучније рећи тек после ове Симовићеве песме – у српској поезији” (Лалић 1997: 138).

Симболика Богородице и њено дедуковање из свеукупног хришћанског семиолошког потенцијала, који се црпи из Византије и српског средњовековља, у песми „Десет обраћања Богородици Тројеручици Хиландарској” функционише спуштањем из универзалног на блиско и конкретно. Мотив Богородице као библијска, хришћанска или византијска општост доведен је у везу са српским средњим веком, али и савременим тренутком. Управо је мотив браће спрега Богородице, Јована Дамаскина и стеге данашњице оличене у бравама и оковима:

Тројеручице, катанце, браве и врата,
браћу у казану олова које кључа,
све што су безбројне руке закључале,
нека нам Твоја трећа рука откључа!
(Симовић 1991а: 267)

3 Есеј је први пут објављен у: Иван В. Лалић, „Поезија као молитва”, *Полиџика*, 92, 29464, 28. 10. 1995.

У првом делу поеме „Ходочашће Светом Сави” браћа су интеграл мрачне неравнотеже:

У овом мраку стављају на муке /
и секу оног који браћу мири [...] /
Па око чега браћа да се скупе? /
Око свеће?
У свећи нема фитиља!
(Симовић 1991a: 367)

док у четвртом фрагменту запажамо слику митског брата или митског претка који мири браћу и успоставља, темељи свет реконструкције. Стихови кажу:

Брате, који си измирио браћу,
сине који си подигао оца,
оче, чији пепео синови расуше!
(Симовић 1991a: 367).

Свети Сава мири Вукана и Стефана снагом архетипског претка који смисао исцрпљује из хришћанске вере и духовне вертикале која надилази политичке размирице и минорност садашњости спрам вечности и *будућеј века*.

*Брати демјурі – створийшељ равношеже
у мийском йросѣору*

Трећа компонента јесте митска слика брата створитеља равнотеже у митском простору страдања и посрнућа оличена у песмама „Шваља”, „На тридесетосмогодишњицу битке између партизана и четника на Јеловој гори месеца септембра године 1944” и „Источнице”. Концепт стварања у Симовићевом певању о браћи одговара самом миту који указује на прапочетак стварања и тво-

ревине: „Мит о стварању је основни, базни мит – мит *par excellence*. Есхатолошки мит је само – обрнути мит о стварању, који приповеда о – већином привременој – победи хаоса (кроз потоп, пожар и слично, о крају света или крају космичке епохе)” (Мелетински 2011: 21).

У „Источницама” (у песми из истоимене књиге) попут Косовке Девојке „Иду удовице јунака / иду кроз грех, кроз који не смеју браћа!” (Симовић 1991а: 248), а у песми „Шваља” са фолклорним подтекстом митска рука пришива, уравнотежује браћу и враћа разорени и сегментирани свет у целину. Стихови гласе:

Скупљам трине,
трице и кучине,
[...]
да пришивам рукав за кошуљу,
браћу за рођаке,
земљу за облаке.
(Симовић 1991а: 264)

Шваља учествује у својеврсном *враћању света* у равнотежу, тако што ће поновним приближавањем хоризонтале – брата и рођака и вертикале – земље и облака, симболички у виду крста, свет бити враћен и посед хармоније тј. божанског и небеског. Мотив руке комплементаран је мотиву браће и у песми „Шваља” близак је руци помирења из песама о Богородици и о Светом Сави. Мотив удовица из песме „Источнице” део је ротације у оквирима песничког поступка, те удовице, посве симболички, иду тамо где пострадала браћа никако не могу ићи, дакле, мењају улогу са браћом и настављају имагинарни низ.

Свеобухватна слика митског стратишта пострадале браће дата је у песми „На тридесетосмогодишњицу битке између партизана и четника на Јеловој гори месеца сеп-

тембра године 1944” из књиге *Исцјочнице* где је расутост и деконструкција људског живота приказана кроз хрпу ствари, попут слике плутајућих предмета на почетку Кишовог *Пешчаника*. У Симовићевој песми, иако постоји шумски мир, нема спокоја и молитве као у песми-молитви „Нек пада снијег Господе” Рајка Петрова Нога, већ из ње извире, како запажа Мирослав Егерић, „музикална слика” празнине и страхоте људског постојања. Стихови гласе:

зелене се, у недоглед,
огромне шумске масе:
букове шуме прве,
друге и треће класе.

Скини капут,
засучи рукаве,
узми ашов,
будак
ил мотику,
и,
засуканих рукава,
гологлав и бос,
под којом хоћеш
од ових букава
копај,
ископаћеш:
иструнулу чизму,
зарђалу цев,
шуноглу,
пређицу,
табакеру,
или
људску кост.
(Симовић 1991а: 261–263)

Слика шумских маса са почетка песме указује на зеленило, гору, библијске дане стварања света, док наредна строфа отвара слику необележених војничких гробова чија се смрт спомиње још једино у песми – поступком споменутог отпоранесећању. Шуме се броје у *класе – њрву, друју и њрећу*, док неименоване војнике покрива земља. Деконструисани свет смрти јесте психолошки пренабрекнут и у читаоцу ствара спонтане асоцијације на историјско страдање српског народа.

С обзиром на наслов песме, ова слика фрагментаризованог страдања у којој се мешају предмети и људске кости, најближа је Бојићевом стиху из „Плаве гробнице”: „Лежи брат до брата”. Пре смрти војници су идеолошки разједињени, док у поседу смрти добијају заједничку страдалну улогу.

Спорадично спомињање брата или браће у поезији Љубомира Симовића функционише и у песмама без митског предлошка. У песми „Кванташка пијаца” мит прераста у гротеску, као у сцени са рибарицом у Симовићевој драми *Бој на Косову*:

А долази дуга и јака зима!
Не бојте се, браћо, хладне зиме,
него се бојте, браћо, неслане соли!
(Симовић 1991а)

У песми „Клетве” брат је део фолклорног подтекста, па ће бити споменут у функцији проклињања и бацања клетве:

Не смео без ножа ни пред брата!
(Симовић 1991а: 71)

Песма „Шлемови” доноси слику змије савијене око врата која је еманација злобе чије извориште стоји у братској неслози:

Пуче кичма змији коју ми је брат
чврсто као уже везао о врат
(Симовић 1991a: 49)

*

Митска слика браће у поезији Љубомира Симовића функционише тројако: указује на брата као еманацију антисвета, рушења и деструкције; одређује браћу „у казану олова” – као објект и жртву деконструкције; представља брата демијурга – створитеља равнотеже у митском простору страдања и посрнућа.

Указивањем на историјски удес и страдање у братоубилачком Другом светском рату песник је створио слику насушне друштвене катарзе и потребе за регенерацијом и обновом културног, друштвеног и политичког бића у нас. С друге стране, кроз вишеслојне песничке слике које садрже архетипске, епске, фолклорне и хришћанске композиционе елементе, Симовић је скренуо пажњу на општост теме и њено вертикално упориште, од дубина у каиноавеловском греху родоскврнућа до искушења која су задесила човечанство у 20. веку.

Певањем о браћи песник је, у духу послератног модернизма и неосимболизма, заједно са својим песницима саборцима – Миодраг Павловић, Васко Попа, Милорад Павић, Иван В. Лалић и други, покренуо поетско-философски мисаони процес као интеграл певања и мишљења савременог српског песништва који је жив до данашњих дана. Посебна важност Симовићевих песама о браћи јесте феноменолошки развијена песничка слика башларовског типа која представља психолошки одјек великог друштвеног усуда и тегобе у песнику, са тежњом да новим симболичким смислом опесмотори систем превазилажења задате боли.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексије 1999: Е. Алексије, *Византијски црквени мистици XIV века*, Србиње, Београд, Ваљево, Минхен: Универзитетски образовани православни богослови, Хиландарски фонд, Задужбина „Николај Велимировић” и „Јустин Поповић”.
- Башлар 1978: G. Bašlar, *Poetska slika*, u: Miloslav Šutić (ur.). *Pesnička slika*, Beograd: Nolit, Institut za književnost i umetnost, 1978, 49–57.
- Бен, Г. (1975). Према: П. Зорић, *Побуна и прилагођавање*, Београд: Просвета.
- Грововић 2023а: М. Грововић, *Плаво прозорје. Огледи о византијској духовности и сродним аспектима српског песништва XX века*, Нови Сад: Академска књига.
- Грововић 2023б: М. Грововић, Песнички одабир традиције и отпор несећању у поезији Љубомира Симовића и Матије Бећковића, *Баштина*, XXXIII/60, 2023, 29–41.
- Зорић 1984: П. Зорић, *Свечи и ђаволи*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Квас 2006: К. Kvas, *Intertekstualnost u poeziji*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Лалић 1997: И. В. Лалић, *О поезији*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Мелетински 2011: Ј. Мелетински, *О књижевним архетиповима*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Мелетински 1983: Ј. Meletinski, *Poetika mita*, Beograd: Nolit.
- Палавестра 1972: П. Палавестра, *Послератна српска књижевност 1945–1970*, Београд: Просвета.
- Симовић 1991а: Љ. Симовић, *Хлеб и со*, Београд: Српска књижевна задруга, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Дечје новине.
- Симовић 1991б: Љ. Симовић, *Дупло дно*, Београд: Српска књижевна задруга, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Дечје новине.
- Симовић 2016: публикација доступна on-line: Симовић, Љубомир. *Ковачница на Чаковини, белешке*. Преузето са: <https://>

srodstvopoizboru. wordpress. com, 1. 9. 2024.

Фридрих 2003: Х. Фридрих, *Структура модерне лирике. Од средине XIX до средине XX века*, Нови Сад: Светови.

Цацић 1985: П. Цацић, *Симболизам и мит*, у: П. Палавестра (уред.) *Српски симболизам. Типолошка проучавања*, Београд: Српска академија наука и уметности, 197–208.

Milan Gromović

BROTHERS IN THE CAULDRON OF LEAD – THE MYTHICAL IMAGE OF BROTHERS IN THE POETRY OF LJUBOMIR SIMOVIĆ

Summary

In this paper, we analyze the motif of brother, brothers, and the complementary motif of the hand in the context of broader poetic images in the following poetic books by Ljubomir Simović: *Poslednja zemlja* (1964), *Šlemovi* (1967), *Uoči trećih petlova* (1972), *Vidik na dve vode* (1980), *Deset obraćanja Bogorodici Trojeručici Hilandar-skoj* (1983), *Istočnice* (1983), and *Gornji grad* (1990, two editions). We draw attention to twelve poems and the position of the motif of brother in poetic images of the phenomenological type. Simović's poetic image of brothers primarily has a mythical and mythological framework, which manifests itself in three ways. The first mythical image indicates the brother as an emanation of the anti-world, demolition, and destruction; the second depicts the brothers "in a cauldron of lead" – as an object and victim of deconstruction; while the third represents the brother demiurge – the creator of balance in the mythical space of suffering and stumbling. By pointing to the historical accident and suffering in the fratricidal Second World War, the poet created an image of a desperate social catharsis and the need for regeneration and renewal of cultural, social and political being in us. On the other hand, through multi-layered poetic

images containing archetypal, epic, folkloric and Christian compositional elements, Simović drew attention to the generality of the theme and its vertical foothold, from the depths of the Cain-Abelian sin of the lineage to the temptations that befell humanity in the 20th century. By singing about brothers, the poet, in the spirit of post-war modernism and neo-symbolism, together with his fellow poets – Miodrag Pavlović, Vasko Popa, Milorad Pavić, Ivan V. Lalić and others, initiated a poetic-philosophical thought process as an integral part of singing and thinking in contemporary Serbian poetry that is alive to this day.

Keywords: brother, poetry, Ljubomir Simović, myth in poetry, mysticism in poetry, symbolism in poetry.

Бојана Д. Кулиџан Гровић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

УДК 821.163.41.09-1Радичевић Бранко В.

БРАТ И СЕСТРА У СТВАРАЛАШТВУ БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА

У раду освјетљавамо мотив брата и сестре у стваралаштву Бранка В. Радичевића. Репрезентативне примјере анализирамо текстуалном, компаративном, биографском и семиотичком методом. Указујемо на нека од могућих тумачења приповијетке „Човек који се није светио” (*Смрт и љубав*, 1982) и збирки пјесама: *Божја крчма* (1965), *Земљосанке* (1978), *Песме о мајци* (1971), *Кадионик* (1990). Бранко В. Радичевић је архетипски мотив братоубиства приказао на нивоу појединца и колектива (братоубилачки ратови, подијељеност). Мотив сестринске љубави ослања се на обрасце усмене традиције, при чему је посебно истакнута жалост због губитка брата. Закључујемо да пјесник користи симболе и матрице препознате у усменој књижевности како би тематизовао проблем породице разорене ратним дешавањима.

Кључне ријечи: Бранко В. Радичевић, брат, сестра, култ земље, мртви, тужбалица, освета, братоубиство.

Браћа од исте земље

Бранко В. Радичевић првенствено је привукао пажњу читалачке публике и књижевне критике пјесмама у

* bojanakul@gmail.com

којима је истицана жена, њена љепота и путеност. Међутим, он је такође познат по пјесмама у којима је тематизован живот војника, патња и смрт српског сељака. Циклус пјесама „Балада о очевима” из збирке *Земљосанке* обухвата низ пјесничких слика повратника из рата. Експресивне поетске слике су остварене метонимијом, при чему земља представља кућу, а појединачни чланови повријеђену и затрту породицу. Репрезентативни примјер оваквог амбијента у Радичевићевом дјелу срећемо у пјесми „Повратак” која је настала 1975. године. Понављање је један од стилских поступака за којим често посеже Бранко В. Радичевић, а мотив брата саставни је дио оваквог пјесничког система. Први стих прве двије строфе „Кад се враћаш земљи” у наредних пет строфа бива замијењен анафором „Ти се враћаш” у којој је умјесто ријечи „земљи” од треће до седме строфе стоје на крају стиха лексеме: сеји / жени/ деци/ кући/ гробу, са функцијом појачавања пјесничких слика.

Ти се враћаш сеји,
а сестру ти војска.
И гледа те мајка
из окаплог воска
(Радичевић 1978: 17).

Од треће до седме строфе уочавамо специфичан стилски поступак креирања пјесничких слика по одређеном бинарном обрасцу (женско: старо – младо; мртво – живо), али и градацијском низу (мушко: ђед – колац, отац – вешала, браћа – ров) тако да су у трећој строфи сеја и мајка, у четвртој жена и кћи, у петој деца (три крста), у шестој ријеч земља замијењена је ријечју кућа која је обједињена са браћом, док посљедња строфа умјесто ријечи „земља” садржи лексему „гроб” чиме градација достиже врхунац. Рат све потиरे пред собом,

лирски субјекат остаје сам, поражен: „и никог крај тебе:
/ само једна жута, утуљена свећа” (Радичевић 1978: 18).

Ти се враћаш кући,
а изникла зова
И гледају браћа
из прекланог рова
(Радичевић 1978: 18).

Свеопште страдање и смрт сажети су у пјесничкој слици изникле зове коју нема ко да посијече и утуљених свијећа које нема ко да запали. Лирски субјекат у пјесми „Спровод” (1973) из перспективе учесника погребне поворке примјећује нешто што се провлачи као лајтмотив пјесама ратне тематике: смрт не постоји, она је само манифестација друкчијег живота у црници, смоници, камену који ниче из траве. Стих „не умиremo, ми садимо кости” (Радичевић 1978: 23) својеврсна је порука да се живот наставља и да ће од сјемена настати нови плодови. Саодносно хришћанском схватању да су сви људи браћа, стих: „и сви смо грки, ал и браћа слатка” (Исто: 23) функционише као порука, доноси наду да заиста нешто свиће у смрти:

Свечани, мирни у овој жалости.
Припрости. Чудно веје зановетка:
не умиremo, ми садимо кости
(Радичевић 1978: 23).

Спровод је један трен сусрета живих и мртвих, гдје се повезују они који гледају преда се, у земљу, груду, сандук, док им „са брда” долазе „гости” „што су сад људи а бејаху кости” – у свјетлу обреда прелаза дешава се и свеопште сједињење привидне смрти и вјечног живота:

У тој смрти ко да зрева наше биће.

И сви смо їрки ал' и браћа слаїка.¹

Смрт је, ал у смрти нешто свиће

(Радичевић 1978: 23).

У циклусу „Причалице” из књиге *Земљосанке* доминира мотив смрти, међутим, фокус се постепено помјера са општег ка појединачном. Пјесник у појединим пјесмама користи технику сказа остварујући утисак усменог казивања о људима са именом и презименом, смјештеним у конкретан просторно-временски оквир чиме је постигнута вјеродостојност и хроничарски аспект пјевања.

Пјесма „Умро човек” (1969) описује судбину некога ко умире далеко од родног краја. Перо Мимица је умро у Чилеу. Стиховима „у далекој земљи иза далеког мора”, истиче се удаљеност и наговјештава потенцијална опасност од непознатог, туђинског. Перо умире у даљини, а у кући његовог брата у селу Мимицама² на обали Јадранског мора:

Прво у кући брата му Илије

нешто се откова и пуче.

Сад не знам у шкрињи старој

што споменари

или у души.

И тај јек одједном се утка

у звоник црквице на брегу.

Заљуљаше се звона

(Радичевић 1978: 44).

1 Курзив: Б. К. Г.

2 Мимице су насељено место у саставу града Омиша, Сплитско-далматинска жупанија, данас Република Хрватска.

Аудитивне слике остварене су лексемама: јечи, пуче, хује, звоњава, довикују, јекне, одјекује у функцији су оглашавања, а у вези са обредима прелаза: смрт се прво тихо оглашава – прво у кући нешто пуче, а затим се чује звоник са цркве, да би врхунац градације био глас који надјача звона – стара Ана Мимица објашњава за ким у ствари недељна звона звоне. Све Мимице преносе вијест довикивањем и хујањем на релацији село–брдо. Вијест о покојнику краткотрајна је и држи пажњу тек толико да мјештани села одају покојнику пошту, а затим се враћају свом раду. У братовљевој кући дешава се нешто необјашњиво, у складу са веровањима из народне традиције (душа покојника прво обилази драга и позната места), те је необичан звук могуће приписати „посјети” покојника. Шкриња стара „спомѐнари” чувајући сјећања на породичне приче. Упокојени Петар Мимица се из удаљеног Чилеа, „усукан у танку пређу, / усукан у звук” (Исто: 45) пројављује међу својима.

Моћив сесѝринске љубави – ѝужбалица црне Маре

Посебну пажњу привлачи пјесма из истоименог циклуса „Тужбалица”, датирана 1967. године, исповједног тона, специфична по томе што из ње проговара женски глас о страдању које је прерасло у породичну традицију. Сестра Мара казује о стријељању брата Милисава, а пјесник је користећи приповиједну технику сказа остворио илузију усменог казивања.

Неименоване убице долазе „два по два” воде њеног брата Милисава на стријељање. Након што пролазе бунар³ и забран, заустављају се на ливади – Милисав

3 Бранко В. Радичевић у својим дјелима посебно обраћа пажњу на обликовање хронотопа. Често користи обрасце из усмене

очију везаних сестрином марамом цвјетног дезена, сми-
рено клечећи, игра се цвијетом међу прстима.

А мени, црној, Мари,
сестра сам му
неки човек окреће главу ка западу
и пева у уво:
суђено је да свакога рата
убију по једног Ковачевића.

Не гледај сестро стривиће те!

Имам сина Радивоја и братанца Алексу.
И никог више.

Црна Маро, црна ли си!

Да кренем испред деце,
опет само нас троје.
А они, два по два,
долазе тако и одлазе.

Ко ће им народити толико Ковачевића
(Радичевић 1978: 75).

књижевности. Простор је у функцији дочаравања опасно-
сти, карактеризације лика и сл. „На основу такође врло добро
очуваног веровања у нечиста места – а нарочито на основу
њихове изузетно богате таксономије, јер у таква, између оста-
лих спадају и: амбар, бунар, буњиште, гумно, дрвљаник, ђубре;
старе воденице, мостови, гробљишта, селишта, кућишта,
градине, вилинска игралишта, врзина кола, сугреби; прова-
лије, пећине и уопште свако незаузето и ненастањено место
– могуће је претпоставити да су у старини, која би се могла
везати за прасловенску заједницу, и Срби знали за већи број
индивидуалних месних демона (Детелић 1992: 128–129).

У прози Бранка В. Радичевића карактеризација лика именом је интенциозна, али неименовање има посебну функцију: истицање злочинаца и њиховог мрачног чина. Црна Мара истиче да је командир Милисаву скинуо мараму: „мараме моја са цветићима” – брат је онемогућен да гледа, а сестра види долазеће зло које по правилу наступа два по два, да би дошло до преокрета скидањем мараме јер кад брат види, сестра постаје заслијепљена тугом у фигуративном смислу, као да повез са унутрашње стране приказује цвјетиће, а са спољашње: мрак предвиђен за црну сестру Мару. Милисав у клечећем ставу, везаних руку, наликује стрпљивом молитвенику који се мири са судбином. Намјесто бројанице, он преврће и труни цвијет међу прстима, што је уједно и посљедњи додир са живим, љепотом, природом. Мотив сљепила корелира са народном лирском пјесмом „Највећа је жалост за братом” у којој млада Ђурђевица тугује за господарем, ђевером и братом „а за братом је очи извадила” – туга за драгим и дјевером ће проћи: „Косу реже, коса опет расте; / Лице грди, а лице израста; / Али очи не могу израсти; / нити срце за братом рођеним” (СНП I бр. 304: 201). Очи и срце снажни симболи који стварају низ асоцијативних веза како према усменој, тако и према ауторској књижевности, а поготово очи вољене особе које мијењају перцепцију простора, физичких и метафизичких димензија. „Чарне очи да не би гледале!” каже се у народној пјесми, очи поред свега подносе и клетву. Братове везане очи и немогућност сестре да их види, активирају израз бола и жаљења: „И зато је логично што је у ову песму уведена и једна важна симболичка компонента – црна боја, али и тужаличка интонација и тип текста карактеристичан за ту књижевну врсту: (‘Црна Маро, црна ли си!’) (...) Бранко В. Радичевић је ’желео да укаже на понављање страшног у

српској историји, у животу српског сељака који чека и чекајући смакнуће држи травку међу прстима” (Микић 2016: 28). Занимљив је детаљ – сестрина марама, предмет који је брат имао при себи у тренутку заробљавања. Малено сестрино уздарје, комад цвјетног платна, постаје замјена за цјеловиту слику ливаде, свијета. У народној лирској пјесми „Сестра брату зарукавље везе”, сестра моли Сунце и братими⁴ га да се задржи на небу гдје преко симбола соколових очију и посредства побратима Сунца, сами рукави стичу апотропејску функцију:

Да навезем брату зарукавје;
Оба краја крила паунова,
а на среди очи соколове
(СНП I бр. 309: 203).

Уводни стихови „Тужбалице”: „Скамених се кад Милисав / везаних очију оде” (Радичевић 1978: 74) указује на физичку немоћ жене да се супротстави бројним неименованим злочинцима појачан је на раван духовне немоћи: „Скаменило се у души...” (Радичевић 1978: 74). Вјеровања да демонске силе (нпр. баба вјештица) могу претворити човјека у камен заступљена су у усменим предањима (такође и Бог, Свети Сава, те јунак из народне епске пјесме – Срђа Злопоглеђа) инкорпорирано је у поетску слику посредством симбола камена, за појам остенак проналазимо тумачење; „По предањима: Када дођеш онамо, настаће рика и граја около тебе велика од хиљаду људи, а никога нећеш видети и нико те неће ни прстом такнути, а камоли убити, али немој да

4 Братимљење као један посебан вид стварања духовне везе између особа које нису у крвном сродству познат је из народних пјесама и народне традиције (дјевојка братими јунака, јунак посестрими вилу и сл.).

се обазиреш за собом без свога чуда, јер ћеш се на оно место окаменити” (СМР 1970: 228). Сестра види нешто што није за сестринске очи, стога, метафора у потпуности дочарава неизрецив бол.

Упоредимо црну Мару и Сестру Батрићеву⁵ из *Горској вијенци* која тужи за својим братом: Мара се појављује на Вељем гумну на Цетињу да пред главарима тужи за братом, али и да их куне: „главари се скаменили, кам им у дом!”, међутим, разлика између ова два упечатљива женска лика је што Сестра Батрићева потеже нож и убија се, а Мара и даље огледа снаге и схвата да иако малобројнији, Ковачевићи ипак морају наставити даље. Наизглед мирење са судбином, а у ствари спремност на нове жртве: „Црни долазници два по два долазиће док буде Ковачевића, Ковачевиће треба рађати и за живот и за ратове, и за целате, и за судбину” (Делић 2016: 63).

Триптих о братоубиству и оцеубиству настао је 1987, а претходно је 1960. пјесмом „Нежнилов родослов” Радичевић указао на ширу слику породичних/људских односа, нетрпељивости, злочина. Бајковита представа о три брата изокренута је, гдје од глагола „имати”, пјесничка слика варира до „ја сам их својом руком обесио”. дакле, немам. Нежнило у функцији извршитеља правде постаје исти као браћа и утапа се у слику колективног антијунака.

Имам браћу: Љутицу, Злицу, Злопогледицу.

Три братића: Крвавка, Убивка, Удавка.

И три детића: Доскока, Поскока, Лакокрака

(Радичевић 1971: 16)

5 Види: Г. Максимовић, „Женски ликови у *Горском вијенцу* Петра II Петровића Његоша”, *Књижевна историја*, 45, 150, 2013, 425–437.

Браћа су антипод епским јунацима – Бановић Страхињи, Срђи Злопоглеђи, Бошку Југовићу. Бранко В. Радичевић игром ријечи Злопоглеђа замјењује са Злопогледица. Апсолутни покољ настаје јер је Злица два брата убио, а Нежнило и својом руком пресудио. Међутим, једино што потиरे крвничку нит ратних повратника, односно Нежнила је простор дома у којем влада мајчина љубав, а једини стид јавља се због мајке:

Али на повратку, пред кућом,
смерно сам очи оборио...
Преда ме ишетала мајка
(Радичевић 1971: 16).

У вријеме настанка крагујевачких и јасеновачких пјесама поред заокупљености мотивом злочина над српским народом, Бранко В. Радичевић указује на свеопште зло у сваком човјеку. Мотив братоубиства и оцеубиства заступљен је у триптиху пјесама: „Браћа”, „Секира на пању”, „На крају”.

Један брат коље, а други спрема гроб оцу, један се каје тако што откопча чакшире, а други хтједе да се прекрсти. Нема мјеста за кајање пред очима крвника који свом брату одсијече шаку и баци у гроб. Ова пјесничка слика подсјећа на обредну радњу у којој за покојником у гроб сахрањују крвну жртву не би ли се зауставило, спријечило умирање, а шака би у овом случају представљала супституцију за човјека или брата који се каје. Њихов поглед је „мрли” (Радичевић 1990: 9), браћа гледају један другог у врат, наговјештавајући будући покољ и чињеницу да су већ мртви самим тим што су окаљали душе смртним гријехом оцеубиства и оглушили се о морални закон, право, а прије свега Божји закон: „Чувај оца и матер своју да ти добро буде и да дуго поживиш

на земљи”. У другом дијелу триптиха насловљеном „Секира на пању” продубљује се њихова карактеризација у самом једном дистиху освјетљавајући снажан контраст:

Сад стоје два брата, али ко без глава.
Један поби многе, а други ни мрава
(Радичевић: 1990: 10).

Још једном глас бољег опомиње и он пита брата да лу му је жао, а брат крвник одговара да би још клао и да ће му бити боље ако још неке „скоље”. Трећи дио је пјесма „На крају”:

На крају, кад га тако гадно закла
не може у сан, из ужаса, пакла.

Поглед, који по њему се осу,
згледа кад крв с ножа обриса о косу.

И док је клао са лудилом убице,
заувек је упамтио лице.

Сад стари, смрадно, ко што старе крaste.
А тај што га закла млад је и још расте.

Клати се поган, кост, срозана кожа,
и његова сенка као сенка ножа
(Радичевић 1990: 11).

Из збирке пјесама *Божја крчма* издвојили смо „Сељачку поему” и пјесму „Сељачки помен” које већ својим насловом сугеришу колективитет и припадност. Игра ријечима, стилска маркираност говора у себи садрже елементе бећарца, кратких фолклорних форми,

клетве, заклињања. Тонови свеопштег весеља и жалости међусобно се прожимају.

„Поменута *Сељачка њоема* (Божја крчма, 1965) у целини нам се указује као пастиш крајпуташких и споменичких текстовних садржаја, у једнако сведеном изразу, испевана са ја-позиције 'простодушне свести' што проговара с оне стране живота, баш према речима песниковим – шеретски насмешено колико и жалобно, за собом и за оним остављеним у животу. Као да је реч о колажу порука, што сумира читаву наивну епиграмску писменост којој се песник обраћа” (Хамовић 2016: 83).

У поеми је у једном дијелу заступљен мотив кривице због његовања националног и културног идентитета српског народа:

Ако сам Србин, нисам крив
што небо је шајак-плаво, што је мав
гај у Морави. [...]

Ако сам крив што сам прав,
шта је кривда
(Радичевић 1965: 63).

Упоредимо са стиховима Ерићеве *Пркосне њесме*: „Крив сам што сам неко / а не нико и нетко” и „Крив сам што јесам / а треба да нисам” (Ерић 2025). Сличан тон присутан је и у пјесми Десанке Максимовић *О њореклу*: „Са свецима и краљевима ја сам у сродству” (Максимовић 2009: 34). Поменуте пјесме обједињује свијест о традицији и упућују на духовну вертикалу која спаја сељака, себра, властелина и свеца јер су сви њихови погледи усмјерени ка горе: ка иконостасу са којег гледају прадеде-свеци и молиоци пред Богом.

Међутим, присутност подјела остварује се реактуализацијом архетипа братоубиства:

Како то изгледа кад два брата,
соли ми и леба, стану ко два рата.
Па ко је кога, боже, правијо ђавољи тата.
Сељачки тата, од блата и ноката.
Па коме мајку тамо њему тога ата.
Па коме стрину, нек он тог ата вата.

И један мора да падне пререзана врата
(Радичевић 1965: 64).

Поређење рата и брата призива архетипску слику братоубиства, али и прихватање таквог система вриједности. Смрт је ништа јер је сељак поносан свим епитетима који му припадају, а лексеме сестра и брат од миља постају: селе и брале, а сви људи браћа, односно рођаци.

Заваљивам што сам земља.

Вала што сам селе-брале.

Капу скидам за Србина-јунака-сина.

Вала вам што сам рођо

(Радичевић 1965: 66).

Пјесма „Сељачки помен” обилује детаљима који упућују на завичај и завичајност, што подразумева и усмјереност на породицу:

Имам ја седам брата и једну сеју.

Убијамо дан у мајку, челом у шљиву ранку.

Песма нам личи на попевку, запевка на пијанку,

А када је бол – слушни нашу домаћу стреју

(Радичевић 1965: 71).

У усменим лирских пјесмама уочљива је разлика у начину опхођења сестре према брату која је њежна, брижна, тужна због губитка брата, а брат (због женине родбине или других разлога) занемарује сестру и не долази јој у посјету када га позива. У *Српском рјечнику* поред одреднице брат Вук биљежи: „оно ми је брат ко ми

је добру рад; – А. Ко ти је око извадио? Б. Брат. А. За то је тако дубоко. – Нема љета без Ђурђевог дана, / Нити брата док не роди мајка – Имам на дом мили девет брата (СР 1972: 40).

Устаљени број седам понавља се у седмој, последњој строфи, али је „седам брата” метафорички представљено као „седам рана”. Звучна слика у којој седам труба јеца, упућује на сахрану:

Имам ја седам рана. Па јеца седам труба.

Са сваком седам дана војевао и пијо.

А домовина – чуј ме – то је кад воли љуба

(Радичевић 1965: 72).

Момчило Настасијевић у пјесми „Труба” тематизује погибију војника, а труба заплёва тужбалички.

Шта вреди плаветно небо

и зумбул и девојче и ласте лет.

Негде заплёва труба.

То иза гора и вода

лелек је рушне сељанке

(Настасијевић 1971: 60).

У збирци приповедака *Љубав и смрт* у приповиједи „Човек који се није светио” обрађен је мотив крвне освете. Витомиру Савићу комшија Средоје Брковић је убио два брата. У селу се испредају разне приче и тумачења како је то могуће да Витомир толерише убицу свога брата и ништа не предузима. Средоје је на почетку био уздржан, и није се ни по чему истицао у друштву, али како је време одмицало почео је да излази у кафане, пије, весели, се. Појединици су чак коментарисали као да Витомиру такав губитак одговара јер је мало земље коју би браћа подијелила. Такође, сељаци износе претпоставке о јако добро познатом проблему, завађању око земље: „Да су сва тројица живи, досад би се поубијали због те земље. Ништа црње и опакије од земље. Ништа омамније,

слађе...” (Радичевић 1982: 17). Витомир уређује урушени породични дом, оснива породицу, његује синове при чему поштује народну традицију именовања потомства по члановима породице: „Два дечака су расла и порасла, један навршио једанаест, други десет година. Старији по крштењу доби име Стеван, а млађи Михаило. Тако су се звали њихови стричеви, очева браћа, које неко, мучки, уби за време рата” (Радичевић 1982: 16).

Опис дворишта у којем су два нова кућерка и све је обновљено указује да су се синови осамосталили и да је дошао тренутак који је Витомир дуго и стрпљиво чекао, да се освети сусједу који није показао покајање за злочин који је починио. Витомир је сачекао једне зимске вечери да Средоје изађе из крчме и убио га својим рукама како би осветио браћу.

Љубопитљивом старцу који га је затекао испред крчме коначно је одговорио што је прећуткивао: „У праву си, суседе: мој старији син личи на мог старијег брата, млађи на млађег, као смоница на смоницу, као црница на црницу. Шта ћеш: од једне смо земље” (Радичевић 1982: 19). Земља вишеструко кодирана, али присутна као знак којим се упућује како на живот (од једне смо земље) тако и на смрт – земља отуда јер је Радичевић опјевао смрт сељака, ратника који се рађао на земљи, живио од земље, остављао плуг како би узео пушку у руку. Разбојиште је остајало исто, само су се смјењивали дјед, син, унук, док су несрећне мајке, супруге, жене, сестре чекале и тужиле.

Лична породична трагедија – губитак браће, умногоме је утицала на стваралаштво Бранка В. Радичевића. Пјесма „Михољске задушнице” приказује слику породичног дома који је испуњен мраком због губитка, а једино мати поштујући обичаје одржава живом успомену на умрлог сина:

Увече мати примакне
још једну столицу.

И вечерамо тако утроје.

Она не једе већ служи нас двојицу.

Мој брат седи невидљив поред нас,
на староме месту, између стола и пећи.

Иако је умро пре две године,
мати ће му комад по комад хлеба сећи
(Радичевић 1971: 139).

Визура дјечака чије „очи расту у тами кућа” слична је погледу на свијет приповједача из кратких прича које су заступљене у књизи *Песме о мајци* (1972), обједињених поднасловом „Чија је моја мајка”.

„Лирски субјекат из пјесме *Михољске задушнице* бива транспонован из једног књижевног текста у други, мијењајући перпективе имплицитног наратора (у једном проговара дјечјим гласом, у другима гласом одраслог сина). Границе између свијета живих и мртвих поништавају се током заједничког обједа, мајка и син обједињени су залогајима хљеба који је у хришћанском обредном кључу метафора за Исуса Христа” (Кулиџан Громовић 2024: 113).

Аутобиографски елементи заступљени у *Песмама о мајци*, једној од најпознатијих књига за дјецу, упућени су најмлађим читаоцима како би се остварила веза између писца и читалачке публике, те пробудила емпатија:

„Најмлађи бесмо Обрад и ја. Сестра већ израсла, неће с нама. И ми се боримо за мајчину руку. Ко ће спавати у кревету, ко с мајком, уз мајку, са њеном

руком у руци. Обрад је спавао у кревету. Тако смо се растали. Ја сам спавао уз мајку, са њеном руком у руци, када се он разболео... А да је он спавао са мајком, са њеном руком у руци, уплашила би се болест... И ми се не бисмо растали” (Радичевић 1990: 72).

Примјетно је преиспитивање и присуство кривице, јер дјечак мисли да би његов брат био жив да је био на мајчиној руци, извору животворне љубави. Приповједач „шета” из приче у пјесму, из пјесме проговара језиком одраслог који је усвојио дјелимично измијењен језик живота и смрти, па умјесто креветац каже гроб, умјесто кућа каже земља, умјесто брат каже рана.

Поред пјесама које његују специфичан однос према смрти, и готово су на граници са хумористичним, лични тон и оживљавање сјећања на преминулог брата чине пјесму „Михољске задушнице” специфичном због згуснутих лирских слика виђених дјечјим погледом.

„За време Другог светског рата Бранко В. Радичевић изгубио је старијег брата Радомира, па је доживљај страдања и патње у атмосфери песме интензивнији. [...] Лирски субјекат ’Михољских задушница’ ненадоместив недостатак брата доводи у актуелни тренутак, при чему је мајка медијатор и залог безвремене димензије смрти” (Громовић 2023: 14).

Закључак

У закључку потврђујемо почетну хипотезу да је мотив браће, који смо анализирали на репрезентативним примјерима у стваралаштву БВР, поетички праћен

мотивом смрти, те да култ мртвих чини један од дубљих слојева ове поезије. Лирски образац љубави сестре према брату замијењен је парадигмом мржње и зависти према брату, који неријетко бива заклан, објешен, осакаћен доносећи архетипски образац познат у свеколикој свјетској књижевности. Превласт јачега, и борба за наслиједно право, прикривени сликом рата, али оног које влада у појединцу – рат добра и зла. Братоубиство у приповијести „Човјек који се није светио” почива на мотиву убиства браће од стране комшије, а уцвијељени брат након што је дао шансу крвнику да се покаје и уочава да је убица прокоцкао, рјешава да постане осветник поштујући закон крвне освете. Рат је допринио томе да смрт постаје природна толико да сви су огрезли у крви, па је логично да очеви који долазе из рата, пијани од крви и ракије, рађају синове Љутице, Злопогледнице, Злице, а мајке их васпитавају њежношћу и љубављу Богомајке, не би ли се покајали и посрамили као Нежнило. „Радичевић, иако подвргнут цензури, неће експлицитно величати што му се политички нареди, већ ће прилагодити и уопштити стил. У том смислу, пропеваће о универзалној теми – смрти на микро плану (смрт браће) и макро плану (смрт генерацијских другова)” (Громовић 2023: 14).

Мотив браће варира од оживљавања брата именовањем потомства и поштовањем традиционалне културе која његује успомене на мртве надјевањем имена дјечи по прецима, до покретања тешких и болних истина сукоба међу браћом, изазваних мржњом, завишћу, идеолошким разликама, нетрпељивошћу због земље. Оживљавање мртвих праћено је тугом, али чешће гротеском, која је амбивалентна и хумором, којим се побјеђује страх од смрти. Такође, указали смо на мотив сестринске љубави, уобличен у ауторској пјесми посредством усменог жанра тужбалице. Доказали смо хипотезу да је мотив брата и сестре у стваралаштву Бранка В. Радичевића у тијесној

вези са култом мртвих и земље, као и да је подстакнут личним удесом ствараоца.

ЛИТЕРАТУРА

- СМР 1970: Ш. Кулишић, П. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- СНП I 1969: В. С. Караџић, *Српске народне њјесме, скупио их и на свијет издао Вук Сћеф. Караџић. Књига прва у којој су различне женске њјесме*, цитирано према: Српске народне пјесме I, (прир. В. Недић), Београд: Просвета.
- СР 1972: В. С. Караџић, *Српски рјечник исјумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Сћеф. Караџић*, Београд: Нолит.
- Громовић 2023: М. Громовић, „Плаво прозорје Бранка В. Радичевића”, у: М. Громовић (прир.) *Бранко В. Радичевић*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 11–35.
- Делић 2016: Ј. Делић, „Бранко В. Радичевић и српско пјесништво XX вијека”, у: Д. Хамовић (прир.) *Поезија Бранка В. Радичевића*, Чачак–Београд: Градска библиотека „Владислав Петковић Дис” – Институт за књижевност и уметност, 41–72.
- Детелић 1992: М. Детелић, *Митски ѡросјор и ејика*, Београд: САНУ.
- Ерић 2025: Д. Ерић, „Пркосна песма”, доспутно онлајн. <<https://www.poezijasustine.rs/2017/09/dobrica-eric-prkosna-pesma.html>> 1. 2. 2025.
- Кулиџан Громовић 2024: Б. Кулиџан Громовић, „Сторучица мајка Бранка В. Радичевића”, у: *Детинство*, I, 1, 105–115.
- Максимовић 2013: Г. Максимовић, „Женски ликови у Горском вијенцу Петра II Петровића Његоша”, *Књижевна историја*, XLV, 150, 2013, 425–437.
- Максимовић 2024: Д. Максимовић, *Тражим ѡмиловање*, Антологија српске књижевности, онлајн, 26. 12. 2024.
- Микић 2016: Р. Микић, „Увод у поетику Бранка В. Радиче-

- вића”, у: Д. Хамовић (прир.) *Поезија Бранка В. Радичевића*, Чачак–Београд: Градска библиотека „Владислав Петковић Дис” – Институт за књижевност и уметност, 19–40.
- Настасијевић 1971: М. Настасијевић, *Песме, драме, њријовейке*, Нови Сад – Београд: Матица српска – СКЗ.
- Радичевић 1965: Б. В. Радичевић, *Божја крчма*, Београд: Просвета.
- Радичевић 1978: Б. В. Радичевић, *Земљосанке*, Београд: Просвета.
- Радичевић 1990: Б. В. Радичевић, *Кадионик*, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Радичевић 1990: Б. В. Радичевић, *Песме о мајци*, Београд: Нолит.
- Радичевић 1982: Б. В. Радичевић, *Смрт и љубав*. Приштина: Јединство.
- Хамовић 2016: Д. Хамовић, „Лирско срицање земље”, у: Д. Хамовић (прир.) *Поезија Бранка В. Радичевића*, Чачак–Београд: Градска библиотека „Владислав Петковић Дис” – Институт за књижевност и уметност, 73–86.

Bojana Kulidžan Gromović

BROTHER AND SISTER IN THE LITERARY WORKS OF BRANKO V. RADIČEVIĆ

Summary

In this work, we find the motive of brother and sister in representative examples from Branko V. Radicević's poetic work. We use the pluralistic method to confirm the initial assumption that the motif of brother and sister in Radičević's work is closely related to the motif of death and the cult of the dead. The analysis of the text is based on finding stylistic procedures, finding elements from the oral literature and traditional culture of the Serbian people, as

well as comparing it with songs that contain similar elements with an accent on the homeland and belonging to the Serbian people. We selected examples from the collections of poems: *Božja krčma* (1965), *Zemljosanke* (1978), *Pesme o majci* (1971), *Kadionik* (1990) and the short story „Čovek koji ni se svetio“ *Smrt i ljubav* (1982). Branko V. Radičević sheds light on the archetypal motif of fratricide from the personal and collective aspects, pointing to different divisions in the community. In contrast to fraternal conflicts and misunderstandings, the motif of sisterly love illuminates the image of a woman as a sensitive being who is the bearer of a wide variety of feelings, and love for her brother is one of the most intense. Using the symbols and matrices of oral literature, the skaza technique, Branko V. Radičević gives the songs the character of oral narration. In the short story „Čovek koji se nije svetio“, he sheds light on the motif of blood revenge, a custom from the folk tradition. Individually and collectively, the analyzed examples it sheds light on the relationship of the Serbian peasant towards the land, i.e. the house, and current family relationships. In the final part of the paper, we confirm the hypothesis that the selected examples about the brother and sister are closely related to the cult of the dead, as well as that the writer's choice of topics was influenced by a personal family tragedy: the loss of brothers. Also, we pointed out the autobiographical procedure that Radičević used in *Pesme o majci* to make the short passages about the brothers, sister, and mother more comprehensible and develop empathy among the younger readers. We pointed out striking examples from the work of Branko V. Radičević. We opened up new possibilities for interpreting poems about the war, returning from the war, family relations, and homeland.

Keywords: Branko V. Radičević, brother, sister, cult of the earth, the dead, mourning, revenge, fratricide.

Јасмина Н. Дражић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

СТЕРЕОТИПИ О БРАТУ И СЕСТРИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И КУЛТУРИ: ЈЕЗИЧКА СКИЦА ЗА РАСПОЛУЂЕНИ КОНЦЕПТ БЛИСКОСТИ

У раду се анализирају конотативна, симболичка, културолошка значења лексема *браћ* и *сестра* на основу традиционалних уверења забележених у паремиолошким текстовима или у одабраним епским песмама. С друге стране, посматра се савремена представа о исторангираној најближој породичној вези из актуелне перспективе, која се ишчитава из прецедентних текстова из (раз)говорне праксе – усмене или писане на интернетским изворима. Синтеза прикупљене грађе треба да покаже степен целовитости концепта брат у српској култури, па и језику, вредновање истополних и разнополних позиција у испитиваном односу, те постојање континуитета или дисконтинуитета у евалуацији ових породичних и друштвених улога, чиме би се испитао статус универзалија одређених позиција и постојаност колективног несвесног у домену истраживане тематике. Истраживање се спроводи применом аналитичке методе издвојених текстуалних јединица, које се посматрају и из угла механизма савремене когнитивне лингвистике, пре свега концептуалне методе и, сходно томе, теорије прототипа.

* jasmina@ff.uns.ac.rs

Кључне речи: брат, сестра, прототип, стереотип, паремиолошки текстови, прецедентни текстови, српски језик и култура.

1. Увод. Опозиција *блиско : далеко, своје : њуђе* један је од кључних антипода у декодирању старе, магијске слике света и део је етнолингвистичких истраживања. Ако нас пак ова дијада занима као одраз дела националне слике света, посматраћемо је из лингвокултуролошког угла, где ће се концепт блискости сагледати у релацији примарних, исторангираних породичних односа, исказаних лексемама *браћ* и *сестра* (за ову прилику фокус је на релацији *браће*). Наиме, предмет лингвокултурологије јесу лексеме у чијем су значењу уткани ставови заједнице, оне лексеме које носе вредносне семантичке компоненте. Истраживања су потврдила да је концепт породице у српском народу високо позициониран. Убраја се у хиперконцепте у словенском свету, без којег је немогуће изградити слику света, констатује Алексејевна поредећи руски концепт *семья/дом* и енглески *family/номе* (Алексеевна 2011: 3). Даље, називи за сроднике¹ имају статус универзалије, како наводи К. Кончаревић (2011: 60–61), наглашавајући да је српска породица током историјског развоја имала устаљене облике с већом или мањом превагом проширене, задружне скупине

1.1. Методолошки поступак. Иако је предмет лингвокултурологије *савремена слика* света једне лингвокултуролошке заједнице, те је материјал за њена истраживања актуелни језик, у свим функционалним стиливима, у анализу ових вредносно маркираних лексема укључујемо паремиолошке текстове и забележене епске народне

1 Називи за сроднике нуклеарне породице (*син, мајка, оцац, браћ, кћер, сестра*) праиндоевропског су порекла, док су општесловенског термини за децу брата или сестре и за брачне другове (Кончаревић према Колесов 2011: 62).

песме. Оправдање за овакав поступак налазимо у чињеници да су, према наводима Маслове (2007)², како преноси Драгићевић (2024: 59), предмет истраживања ове дисциплине, између осталих и *паремиолошки и фразеолошки фонд језика* те *стереотипи*. Уз то, један од критеријума за вредносно маркирану лексику јесте њена фреквенција, а у *Српским народним њесмама* В. Караџића (Драгићевић 2024: 69, према Костић)³ лексема *браћ* налази се међу десет најфреквентнијих именица (уз *девојка*, *Турчин*, *Бој*, *мајка*, *коњ* итд.). Будући да се вредносни судови о неком феномену тешко мењају, понудићемо и малу скицу савременог односа *браћа* и *сестре*, забележену у новинским текстовима. На тај начин сагледаће се фрагменти хоризонталне (историјске) слике најближих сродника, као и делови ових реалија на вертикалној (савременој) оси, с циљем да се стекне јаснији увид у појаве које су дубоко уткане у свест нашег народа, сачуване у великој мери, нарочито у руралним срединама.

2. Задаци истраживања. Као основни задатак поставља се одговор на питање – постоје ли, и ако постоје – које су то значењске компоненте скривене у лексеми *браћ* настале као резултат колективне евалуације? Дру-

2 Према Р. Драгићевић (2024: 59), осамостаљивање лингвокултурологије као дисциплине огледа се у бројним методолошким питањима, при чему је кључан предмет истраживања. Једно од виђења јесте управо став Маслове да се као предмет узимају следеће јединице: безеквивалентна лексика; митологизоване језичке јединице (архетипи, митологеме, језичке јединице којима се изводе обреди, ритуали, обичаји); паремиолошки и фразеолошки фонд језика; еталони, стереотипи, симболи; појмовне метафоре; етикеција итд.

3 „Према подацима до којих долазимо преко Костић 2004, овако изгледа листа од десет најфреквентнијих именица [...] у *Српским народним њесмама* В. С. Караџића. Именице: *девојка*, *Турчин*, *Бој*, *мајка*, *коњ*, *јунак*, *рука*, *браћ*, *лава*, *двор*” (Драгићевић 2024: 69).

гим речима – која су се асоцијативна, неухватљива значења, уградила у семантику ове лексеме и да ли су она оцењена позитивно или негативно. Разрађено, а у најкраћем, трага за одговорима на следећа питања:

- (1) Да ли је брат монолитна фигура у нашој свести, сведена да дескриптивну дефиницију *син исџих рогџеља љрема грујој деци џих рогџеља*?
- (2) Како се вреднује однос међу браћом у нашој (пре свега традиционалној) култури и постоји ли заједнички именилац у овој процени?
- (3) Може ли се утврдити континуум у разумевању и вредновању братских и сестринских односа на линији традиционална народна свест – савремени представник нашег народа?

2.1. Прототип *брајџ*. Прво питање односи се на дескриптивно значење лексеме *брајџ*, лишено евалуативног аспекта. У терминологији концептуализације ради се о феномену који говорници препознају као типичног, најбољег представника врсте, немаркираног члана, у овом случају, породичних улога. Како се, дакле, из именица којима се денотирају породични односи у српском језику ишчитава њихово значење у семантичком и, имплицитно, у деривационом контексту?

Прво – називи сродника припадају групи именица сиромашног семантичког садржаја, са само једном семантичком компонентом – „однос према лицу према коме се сродство одређује” (Гортан-Премк 2004: 22), што имплицира и врло ограничен број деривата. Даље, ова лексичко-семантичка група у српском језику, прилично је стабилна и затворена што се тиче утицаја страних језика (уп. Вуковић 1980: 254).

Друго – ова се премиса рефлектује на полисемију и деривацију. Према подацима пак из *Семантичко-де-*

ривационој речника (2006) (СДР) деривационо гнездо лексеме *браћ* броји укупно 120 деривата (обухвата све аутосемантичне лексеме и све типове творбе). Овако, на први поглед, неочекивани творбени потенцијал може се тумачити забележеним лексемама у *Речнику српскога језика* Матице српске (РМС), чија се актуелност може разумети с резервом (нпр. бележе се и, данас углавном застареле лексеме – *браћућед*, *браћење*, *браћимковић* и сл.). Феномен *браћимљења*, нпр., данас је, у односу на традиционално разумевање, готово потпуно маргинализован. Издвајамо један од описа које В. С. Карацић наводи у одредници под бројем 3 у *Српском рјечнику* (1852), а који улази у обичајну праксу и сведочи о веровању у исцељење посредством особе у функцији *браћа*:

„Кад ко побрати кога у цркви, и то највише чине жене и дјевојке: Кад се разболи жена или дјевојка, онда избере каквога момка, и оде с њим у намастиру, или цркви каквој, те јој ондје метне крст (чини ми се на главу, па веже каквом марамом), и поп јој, или калуђер чита молитву; по том, ако она оздрави, онда онога момка зове братом и он њу сестром...”

Треће – дефиниције у речницима рефлектују објективну слику феномена који се лексикографски обрађује. Нетипичан пак лексикографски поступак налазимо код В. С. Карацића – значење лексеме *браћ* у *Српском рјечнику* илустровано је двома народним изрекама и двома стихованим формама, што је дато иза одредничке речи и немачког и латинског превода, којима се упућује на основно значење лексеме – *син исџих родитџеља љрема друјој деци џих родитџеља*. Редослед навођења поменутих примера може да наводи на хијерархизацију значења у народној свести, при чему се првим примером подразумева значење – *човек љрема друјим људима*: „оно ми је

браћ ко ми је добру рад”, док други пример, дат у краткој дијалошкој форми, уноси сасвим супротну перцепцију ове крвне везе, где је *браћ* обележен потпуним одсуством позитивног: „А. Ко ти је око извадио? Б. *Браћ*. А. Зато је тако дубоко.” Најближа крвна веза наведена је на крају, у стиховима: „Нема лета без Ђурђевог дана, / Нити *браћ*а док не роди мајка –; Имам на дом мили девет *браћ*а –”. Овакав редослед навођења примера отвара могућност ресемантизације крвне везе и подизања социјалне релације на виши ниво, која је опет у расцепу – од крајње позитивно до апсолутно негативно⁴ обележене везе (уп. Дражић 2017: 427).

Значење – *човек према другим људима* исказано паремијом: „оно ми је *браћ* ко ми је добру рад”, може се довести у везу са индоевропским значењем ове лексеме: „Браћа су била мушкарци, уједињени не крвљу, већ духовном везом. У тим временима племенски (крвни) односи били су мање важни за појединце него што је то било ментално сродство” (Хруљ 2021).⁵

4 Потврда овога су и стихови „Нема лета без Ђурђевог данка, / Нити брата док не роди мајка –” који су само уводни део песме *Бој на Крусима*. У наставку песме јасно се предочава амбивалентни став према брату, на примеру издаје Станка Црнојевића: „Брат је сунце што човјека грије, / Брат је добро коме равна није, / Брат је крила на што човјек лети, / Брат је сабља која брата свети, / Брат је добро и слобода скупа, / Ал кад братски ради и поступа. / А брат може да буде и *несрећа*, / *Ископање и њројаси највећа*” [курзив Ј.Д.].

5 П. Скок о етимологији лексеме *брат* каже пак следеће: „brat m (Vuk), sveslavenska riječ iz praslav. doba, baltoslav. i ie. riječ kao izraz za krvno srodstvo prvog koljena. Potječe od ie. osnove *bhrā-*, raširene sufiksima *-tori-ter*, kao *mater* (v. *mati* i *kēi*) i lat. *pater*...” (Skok 1971: 199). На основу ове тврдње не може се разумети као тачан закључак Хруља о социјалном као примарном значењу ове лексеме. Даље треба испитати изворе које је користио аутор овог занимљивог закључка.

Закључујемо да брат никако није монолитна фигура, него је, напротив – вишеслојна, која има друштвену и породичну улогу, чији се однос према другима креће од крајње позитивног до изразито негативног.

2.2. Стереотип *браћу*. Друго питање – Како се вреднује однос међу браћом у нашој култури и постоји ли заједнички именилац у овој процени? – надовезује се на овај закључак и уводи у поље обједињене амбивалентне слике фигуре брата у српској (традиционалној) свести. Насупрот прототипу, најјаснијем репрезентанту врсте, стоји стереотип, саткан од различитих уверења, процена једног етоса. Слично симболу или миту, стереотип је амбивалентног карактера и преноси и позитивна и негативна значења, мотивисана својствима као што су старост, пол, раса, вера, професија и националност (Пермјакова 2015). Моделовани су историјском традицијом, политиком и масовним медијима (Michajlova 2007: 176). Постоје многи теоријски приступи појмовима прототип и стереотип, неслагласности, оспоравања теорија. За наш рад треба разумети стереотип онако како га дефинише Ј. Бартмињски: „субјективно одређена слика предмета, која обухвата и дескриптивне и евалуативне карактеристике слике, и резултат је тумачења стварности у оквиру друштвених когнитивних модела” (Бартмињски 1998: 64). Као илустративни пример разграничења појмова стереотип и прототип може послужити пример који даје Кравец (Krawiec 2012: 49): *Енглец* (1) значење – ’неко ко долази из Енглеске’ – неутрално; (2) асоцијације, уверења, слика – „елегантан, интелигентан, флегматичан, умерен, непоколебљив, пије чај, воли дом” – субјективни ставови заједнице.

Надаље ће се идентификовати стереотипи српског концепта брат на основу колективних судова забележених у *Српским народним њословицама*, као и у издвојеним репрезентативним епским народним песмама.

2.1. Брат у *Српским народним пословицама*. У Вуковим *Пословицама* забележили смо оне најрепрезентативније у којима се појављује лексема *браћ* или оне у којима је другим лексичким јединицама исказан однос према брату. Оне се, начелно, према односу позитивно – неутрално – негативно, могу поделити у три групе:

(а) Ће је *браће* ту је и *дијела*; *Браћ* је мио, које *вјере* био (Када *браћски чини* и *иосиуи*); *Браћ* *иуна су* *уси*; *Браћ* није мала *ријеч*; *Браћа* била, *браћа* мила;

(б) *Браћ* *браћа* над *јаму* води, али га у *њу* не *ииска*; Ако ме *свој* и *издије*, опет је *мио* и он мени и ја *њему*; Девет *браће* (а) једне *иће*;

(в) *Браћ* *браћу* најдубље *очи вади*. Гледај: Ко ти је *извадио око*. Брат. Зато је тако *дубоко*; *Браћа* ка' и *браћа*, ама сир за *асире* (*новац*). *Браћа* ка' и *браћа*, а тобоци (*кесе*) ка' и *крвници*. Гледај: Ако смо ми *браћа* нијесу *кесе* сестре; *Браћа* *иодијељена* *сусједи* назвати; Нема *раћа* без *браћа*; Ако *зловиора* немаш, *мајка* *и* *и* је *родила*.

У првој групи брат је оцењен у контексту сарадње (*дела*), верске толеранције (*вјера*), поноса и среће због братског постојања (сама *реч* брат има готово сакралну компоненту значења). У другој групи оцена брата тиче се безусловне љубави и опраштања, без обзира на озбиљност и опасност у коју може довести братовљев поступак (*води на јаму*, *дије*, *иће* – солидарност, сиромаштво). У трећој, најбројнијој групи примера, братски однос доводи се у питање и то због имања, новца, супротног мишљења, што је исказано лексемама: *браћа* – *сир* – *асире* (*новац*), *тобоци* (*кесе*); *браћ* – *раћ*. Сукоб међу браћом исказан је фразеолошки – 'вадити очи', што означава

’свађати се, расправљати се љуто и бесно’, што може бити смерница за даља међукултурна и међујезичка истраживања у контексту постојања међуљудског, па и братског, сукоба као *универзалије*, јер се идентичан, структурно и значењски бележи, нпр. и у италијанском и у шпанском⁶:

ит. *savarsi gli occhi* (’вадити очи један другом’)
шп. *sacarse los ojos* (’вадити очи један другом’) (Вујовић М. 2023)⁷.

Овај се фразеологизам тумачи као „метафора љутња/бес је опасност по очи и љутња/бес је атак/напад на очи, а обе метафоре су подметафоре љутња/бес је непријатељ” (Ристић 2013:170; Ристић 2018: 82).

Пример пак с дубином ране у оку разуме се дословно. Хиперболисана повреда исказана је осетљивим и болним местом – оком (очињи вид као топос), а озбиљност повреде прилогом *дубоко*. Када су негативне емоције у питању, ми их често разумевамо путем просторне метафоре лоше је доле, при чему је емоција садржала, а димензију дубине могу имати само лоша стања и емоције (*шунџа, бол, несрећа*, не и **дубока срећа, радост, усхићење*).

Према наводима Р. Драгићевић, истраживања пословица о брату и деци у руском и српском језику показују да се очитује поларизован однос – *Браћу није мала ријеч. : Ако злоћвора немаш, мајка њи ња је родила*. Ауторка сматра да је ипак у питању један концепт, негативно и позитивно квалификован и додаје да је „могуће да позитиван

6

7 „Na међујезичком плану [ови фразеологизми] успостављају однос апсолутне еквиваленције будући да имају исти лексемски састав, морфосинтаксичку структуру, исто значење, исту слику и исти мотивациони механизам. [...] Синтагма *vaditi oči* може се довести у везу са познатим библијским стихом (Свето Јеванђеље од Матеја 5:29, 18:9; Свето Јеванђеље од Марка 9:47)” (Вујовић М. 2023).

и негативан афективни набој који истовременим деловањем обликују концепт омогућавају његову најобјективнију слику” (Драгићевић 2013: 76).

Овај добро уоченој појави сабирања супротности у један концепт можемо додати једну ограду. Наиме, оцена – *браїи није мала реч* или *браїи йуна усїа*, може да се разуме као доминација улоге брата према обележју ’мушко дете’ (у односу на родитеље и женске потомке). У контексту патријархалног друштва позиција мушкарца јасно је обележена као предоминантна. Тако се у СДР 1 (2006) бележи лексеме *десбраїиница* (она која нема брата), при чему не постоји симетрија у погледу постојања лексеме која означава ’немање сестре’ **десесїрим* (онај који нема сестру/сестре) или **десесїрица* (она која нема сестру/сестре). Оваква диспропорција у деривационом систему лексема *браїи* и *сесїра* јасно упућују на изузетну важност мушког потомка у односу на женску децу. Осим примера из СДР1, потврду овакве неравнотеже у оквирима братско-сестринских односа налазимо у бројним епским песмама и баладама, нпр. *Сесїра Леке кайейїана*, *Хасанайїница* или *Бановић Сїрахиња*. У потоњој се, нпр., јасно види суровост оца („На комате кују искидајте”) и деветорице браће (Југовића) који траже освету и смрт ћерке (и сестре), упркос Страхинином праштању:

788. Плану Јуже, како огањ живи,

789. Викну Јуже ћеце деветоро:

790. „Повадите ноже деветоро,

791. „На комате кују искидајте.”

792. Силна ћеца баба послушаше,

793. Те на своју сесїру кидисаше...

У овим се песмама читава покорност, послушност, преданост сестре брату, чија је својина, власништво. Остаци оваквог односа сачувани су у одређеној мери код

нас у појединим срединама до данас, о чему ће касније бити речи.

2.2. Брат у репрезентативним епским народним песмама – кратак пресек. Д. Ајдацић (2021) у раду *Сукоб међу браћом у словенским народним песмама*, најпре констатује да је овај мотив, у контексту словенских народних (баладичних) песама најзаступљенији и по броју и по сижејној и мотивској разноликости, у поетској усменој традицији балканских Словена. Даље, позивајући се на еминентне фолклористе, издваја шест разлога сукоба браће: (1) сукоб око наследства; (2) завада по наговору супруге; (3) завада око улова плена; (4) вила завадница; (5) сукоб браће која се не познају; (6) остављање брата у невољи. Браћа су притом психолошки или врло блиска или удаљена, кају се или не, врше самоубиство или не. Ови се разлози често укрштају па је наследство истовремено и плен, оличен у коњу и соколу – симболима доњег и горњег света.

Диоба Јакшића репрезентативна је у овом контексту зато што је у њој приказана комплексна сцена братског сукоба у следећим фазама: (а) деле браћа очевину (Дмитар и Богдан); (б) завадили су се око коња и сокола; (в) Дмитар наговара супругу да му отрује брата; (г) супруга мудро спасава братски однос и мири браћу.

[...]

Ђе дијеле браћа очевину,
Јакшић Дмитар и Јакшић Богдане.

О мало се браћа завадише,
Да око шта, веће ни око шта:
Око врана коња и сокола:
Дмитар иште коња старјешинство,
Врана коња и сива сокола,
Богдан њему не да ни једнога.
Наследство је примарни мотив који ствара раздор,

љутњу, бес и потребу за осветом. Обично је један од браће према старини доминантнији и уврежена је патријархална оцена да су обележја 'старије' + 'мушко' довољан услов да имовина припадне њему, преточено у неупитно неписано правило и право о наслеђивању. Други степен на скали неспоразума и сукоба јесте покајање, што је предочено у песми *Диоба Јакишића*, а крајњи је исход кајање до самоубиства у песми *Праграи и Ненаг*.

У најстаријој забележеној песми о Марку Краљевићу, бугарштици, баладног тона – *Марко Краљевић и браћи му Андријаш*, уочава се градација на скали од необузданог, темпераментног и нерационалног брата (Марко Краљевић) до оног који је његова супротност, благи Андријаш, који ни на смрти не жели да ражалости мајку истином о братоубици, него га саветује да јој одговори на питање о крвавој сабљи:

„Што ми ти је, синко, сабљица сва крвава?”
немој ти јој, мили браће, истину казовати,
 ни нашу мајку никако зловољити,
 да реци то овако нашој мајци јуначкој:
„Сусрет ме, мила мајко, један тиши јеленчац,
 који ми се не хти са друмка уклонити...

Трагични сукоб два рођена брата, условљен похлепом – сликовито то је трећи коњ (треће добро, треће овоземаљско благо) који је био симболички објект неспоразума, деобе, архетипска је слика, каиновски гнев као вечни и непревазиђени порив. Зато се, као и љутита свађа исказана повредом – вађењем очију, и кулминација убиством, може донекле разумети као опште место у разним културама, као универзалија.

На основу неколико репрезентативних пословица и народних епских песама може се закључити следеће: (1) у колективној свести брат је примарно породична

фигура, а потом социјална улога; (2) доминантна је негативна оцена, уверење да је брат похлепник и осветник, што није неочекивано, будући да се когнитивно и емотивно негативно разумева као обележено; (3) упркос амбивалентној процени, брат је јединствен концепт јер је негативно генерисано атрибутом блискости и оценом посматрача који другу страну личности, иманентну човеку, доживљава интензивније уколико је блискост јача; (4) партијархална средина формирала је потребу за приматом у кући, у насељу, у држави, а тај примат по закону моћи има атрибуте аутократе и себичности. Овде бледи и брише се особеност блискости и цепа се на *ја* и *ми*, *моје* и *ми*воје итд.

3. Брат и сестра данас. Претрагом на упит: *Погледа имања између браће и сестре* на претраживачу Гугл, дошли смо, између осталих, до следећих наслова:

- Да ли сестра треба да се одриче наследства у корист брата?
- Мама је одлучила да имовину остави мом брату. Љута сам.
- Никада не бих узела имовину од брата!
- У Србији и даље женско дете је *ми*ућа кућа: Браћа сестри урадила језиву ствар због шаке земље.
- „Ако узмеш свој део, *браћа* више немаш!” Исповест Јадранке која се *одрекла* *наследства* због рођеног брата: „Оптужио ме је да *ошам* од *његове* деце”
- Свађе због имовине
- „Надала сам се спрату, сад се издаје а ја живим као подстанар.” Због брата се одрекла наследства.

Оваквих тектова има доста. Осим тога, постоје форуми на којима се расправља на ову тему. На бројним порталима (<https://ispovesti.com/ispovest/>) налазе се још бројнији записи искустава женске деце, сестара, које су

остале без ичега, као што је следећи:

Мој отац и баба су све преписали мом брату, без мог знања. Сад очекују од мене да их служим и удовољавам им, јер се то у њиховим главама подразумева. Женско = роб.

На основу оваквих изјава може се закључити да је уверење о примату мушкарца, (сина, мужа, брата) и даље и те како живо у нашем друштву. Корени оваквих односа налазе се у прошлости, о чему смо дали кратак преглед кроз вредновање брата, забележено у само неколико текстова о народној култури Срба. Ово је потврда о томе да се поједине процене, уверења, предрасуде, тј. стереотипи тешко мењају, да остају дубоко урезани у колективно несвесно, што се на нашим просторима одражава, у овом случају, на положај женског детета у односу на мушко. На овом примеру јасно се види да је давно успостављено народно право на имовину граница растакања блискости најсроднијих исторангираних сродника различитог пола. Хумором се разбија озбиљност овакве ситуације, па је у нашем народу заживео виц:

– Хоћемо ли братски поделити?

– Немој, боље пола-пола.

Потврда тога да је сестра скривена у нашој култури, тј. ћерка мање жељена, обично у руралним крајевима, јесте и то што се ћеркама родитељи обраћају са – *сине*, па још тепајући: *Ти си ћеро ѿајин син*.

Анализа односа браће, сестара и браће, те сестара у актуелном друштву и култури, применом лингвокултуролошке апаратуре, подразумевала би анализу прецедентних текстова (као овај горенаведени), разговорног језика, записа на друштвеним мрежама, анкетања испитаника бираних према различитим критеријумима, као и

анализу савремених романа, с неким новијим јунацима попут Катића, Југовића, Ахмета и Харуна итд. Осим тога, филмови су погодан материјал за перцепцију савремених породичних односа ове врсте. Ово потврђује и податак који износи Хруљ (2010) у раду *Развој језичкој концепцији браћу у руској култури*: „Тако богат и вишеслојни концепт као што је 'брат' нашао је свој пут и широко се одразио у совјетској и руској кинематографији. Интернетском претрагом са кључној речи *браћу* добијени су значајни резултати – 44 филма са речју 'брат' у наслову снимљено је у СССР-у и још 56 филмова у постсовјетској Русији.”

5. Закључци. Културолошки референтне лексеме јесу оне из којих се ишчитава део слике света једног етоса. Међу њима јесу и лексеме *браћу* и *сестра*. Упркос чињеници да су примарно семантички празне, будући да реферишу само на релацију на другога, показало се да су анализиране лексеме и те како семантички, културолошки, симболички пуне. О томе, из савремене перспективе сведоче немала семантичко-деривациона гнезда, а из историјског угла – бројни паремиолошки текстови и народна поезија. Анализом пословица с лексемом *браћу* може се закључити да је у народној свести он вишеслојна и вишебојна фигура, при чему постоје нијансе – од (очекивано) позитивних оцена, преко неутралних до оних, најбројнијих, негативних ставова о њему. У последњима је доминантан сценарио поделе око имовине и јасног обележавања иметка. Уколико је ово питање нерешено, сукоб је неминован, при чему је друга страна повређена ('дубока рана у оку'). Мотиве сукоба, неспоразума, доминације, свађе у вези с имовином, статусом и сл. налазимо у епској народној поезији, при чему се крајњи исход креће на континууму – од неспоразума, преко озбиљне свађе (*вадигији очи*), до убиства или самоубиства. Заједничка нит у многим језицима и културама, словенским и несловенским,

јесте управо братски сукоб, који не може а да се не доведе у везу с архетипским каиновским братоубиством.

Сестра је готово невидљива или је често жртва братовљеве одлуке или (зло)воље. Мотив сестринског *срама* провлачи се кроз већину песама у којима се оне појављују. Фокус даљих истраживања треба да буде на вишелинијским релацијама браће и сестара у савременом српском друштву, на темељу закључака који би проистекли из анализе прецедентних текстова, савремене литературе, филма, културе уопште, као и анкета, асоцијативних тестова, спонтаних разговорних исказа, усмених или писаних на друштвеним мрежама.

У контексту хиперконцепта породице, издвајају се поједине улоге разграничене према хијерархији, дужностима, очекивањима заједнице којој припадају. Савремено друштво, упркос бројним новим тековинама, остаје располућено због утканих уверења која су чврсто утемељена у традицији. Питање је да ли је овакво стање позитивно и да ли се уопште може, али и треба вредновати.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић 2021: Д. Ајдачић, „Сукоб међу браћом у словенским народним песмама”, у: Љ. Раденковић (ур.), *Заједничко у словенском фолклору*, Зборник радова, Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, Посебна издања 117, 169–175.
- Алексејевна 2011: К. Е. Алексеевна, *Гиперконцепт Семья/Дом – family/home в русской и английской лингвокультурах* <<http://iling-ran.ru/avtoreferats/kostrubina.pdf>> преузето 15. 3. 2024.
- Бартмињски 2011: Ј. Бартмињски, *Језик – слика – свет*, етнолингвистичке студије, приредио Д. Ајдачић, превела М. Бјелетић, Београд: SlovoSlavia.
- Вујовић 2023: Marija N. Vujović, „Apsolutna ekvivalencija kod frazeologizama s komponentom *oko* u italijanskom, španskom

- і srpskom jeziku”, Филолої – часоїис за језик, књижевностѝ и кулѝуру XIV, Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, 173–208.
- Вуковић 1980: Г. Вуковић, „Називи за обележавање сродника (на материјалу српскохрватског, словачког, мађарског и немачког језика)”, *Конѝрасѝивна језичка исѝраживања, Симѝозијум*, Нови Сад, 253–265.
- Гортан-Премк 2004: Д. Гортан-Премк, *Полисѝмија и орѝанизаѝија лексичкої сисѝема у срѝском језику*, Београд: Завод за уѝбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2013: Р. Драгићевић, „Концепт Бога у српским народним пословицама”, у: Ј. Грковић-Мејдор, К. Кончаревић (ур.), *Теолинѝвисѝичка ѝроучавања словенских језика*, Београд: САНУ, 71–87.
- Драгићевић 2024: Р. Драгићевић, *Лексиколошка линѝвокулѝурологија*. Нови Сад: Матица српска.
- Дражић 2017: Ј. Дражић, „Семантичко-деривационо гнездо лексеме *браѝ* и његове културолошке импликаѝије у *Срѝском рјечнику* Вука Ст. Караѝића”, у: Р. Драгићевић (ур.), *Пуѝевима речи, Зборник у часѝи Даринки Горѝиан Премк*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Катедра за српски језик са јужнословенским језицима, 425–427.
- Караѝић 1818: В. С. Караѝић, *Срѝски рјечник [Саѝрана дела Вука Караѝића]*, Т. II. Прир. П. Ивић. Београд, 1966. [фот. изд.].
- Караѝић 1852: В. С. Караѝић *Срѝски рјечник*, ур. С. Галогажа и др. Београд, 1977. [фот. изд.].
- Кончаревић 2011: К. Кончаревић, „Примена модела лингвокултуролошког поља у настави српског као инословенског језика”, у: В. Крајишник (ур.), *Срѝски као сѝирани језик у ѝеорији и ѝракси*, књ. II, Београд: Филолошки факултет, 81–95.
- Кравец 2012: M. Krawiec, "Language as a mirror of cultural stereotypes – an ethnolinguistic perspective", *Acta Neophilologica*, XIV (2), 47–58,
<<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/an/article/view/93510>> преузето 12. 3. 2024.

- Маслова 2007: В. А. Маслова, *Линівокульїуролюїя*, 3-е издание, Москва: Академия.
- Михајлова 2007: К. Michajłowa, "Opozycja swój/obcy w kształtowaniu stereotypu Polaka wśród Bułgarów zamieszkających w Polsce", in J. Bartmiński (ed.), *Etnolingwistyka, Problemy języka i kultury*, 19, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 175–190.
- Пермјакова 2015: Т. М. Permyakova, "The Image of Russian Business through Linguistic Stereotypical Means", *Journal of Intercultural Communication*, 37.
<http://www.immi.se/intercultural/nr37/permyakova.html>
преузето 2. 3. 2024.
- Ристић 2013: G. Ristić, *Somatizmi u nemačkom i srpskom jeziku (kontrastivna istraživanja)*, nepublikovana doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Ристић 2018: G. Ristić, „Kontrastivna i konceptualna analiza nemačkih i srpskih somatizama u semantičkom polju *ljutnja*”, *Filolog: časopis za jezik, književnost i kulturu*, god. 9, br. 18, Banja Luka: Filološki fakultet, 75–95.
- РСМ 1967–1976: *Речник срѣскохрвайскої књижевної језика I–VI*, Нови Сад: Матица српска.
- СДР 2003: *Семантичко-деривациони речник. Свека 1: Човек – делови њела*, ред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Љ. Недељков, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Скок 1971: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Хруљ 2021: С. В. Хруљ, "Концепт «брат» в русском языке и культуре", *Studia Humanitatis*. № 4. 287–295 2021. <www.st-hum.ru> преузето 8. 4. 2024.
- Хруљ 2022: С. В. Хруљ, "Эволюция языкового концепта *брат* в русской культуре", *Сїылісїыка*, Мінск, 287–295.

Интернетски извор:

<https://ispovesti.com/ispovest/>

Jasmina Dražić

STEREOTYPES ABOUT BROTHER AND SISTER IN SERBIAN LANGUAGE AND CULTURE: A LINGUISTIC SKETCH FOR A SPLIT CONCEPT OF CLOSENESS

Summary

This paper analyzes the connotative, symbolic, and cultural meanings of the lexemes *brother* and *sister* based on traditional beliefs recorded in paremiological texts or selected epic poems. On the other hand, it examines the contemporary representation of this closely ranked family relationship from a current perspective, which is interpreted through precedent texts derived from spoken or written sources on the internet. The synthesis of the collected material aims to reveal the level of completeness of the concept of BROTHER in Serbian culture and language, the valuation of same-sex and opposite-sex positions within the examined relationship, and the presence of continuity or discontinuity in the evaluation of these familial and social roles. This analysis seeks to explore the status of universals tied to these roles and the permanence of the collective unconscious. The research employs an analytical method for isolated textual units, viewed also through the mechanisms of contemporary cognitive linguistics, primarily conceptualization and prototype theory.

Keywords: brother, sister, prototype, stereotype, paremiological texts, precedent texts, Serbian language and culture.

Ђорђе М. Ђурђевић**
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

ПОМИСЛИО БИ ДА СМО БРАЋА –
ПЕРВЕРТОВАЊЕ ХРИШЋАНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ
У ПЕСНИШТВУ ЖАРКА МИЛЕНКОВИЋА**

У раду, на трагу библијско-хришћанске концепције браће и сестара, Христове заједнице коју је пројектовала молитва Оченаш, испитује се усамљеност Миленковићевог песничког субјекта, који живи апатеистички свет, свет равнодушан према Богу, свестан да је дата равнодушност управо услов његове самоће. Испражњени свет капиталистичке потрошачке културе резултује у первертовању и комерцијализацији хришћанске евхаристијске заједнице, Бог Отац постаје Деда Мраз, те претпостављено хришћанско братство љубави постаје мноштво удаљених појединаца, размеђених непремостивим сенкама.

Кључне речи: брат, сестра, Библија, апатеизам, савремена поезија, теопоетика

Неједнакост, асиметричност, супарништво – основне су карактеристике представа браће и сестара у Старом завету. Почев од архетипске слике прва два брата у историји, Каина и Авеља, чији је однос постао парадигма

* djordje.djurdjevic@filum.kg.ac.rs

** Истраживање спроведено у раду финансирано је кроз Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198.

потоњих братских односа у Старом завету, што своје рефлексije налази у перикопи о Блудном сину из Јеванђеља од Луке, где такође старији син, који се „расрди” (^{ЕЧ}Лк. 15, 28)¹, показује подозрење према млађем, преко Исава и Јакова, где сада млађи син, желећи да поништи примат старијег и пасивно-контрастивни идентитет млађег, сплеткама добија благослов од оца Исака (Пост. 27), до односа двеју сестара Лије и Рахиље, где Јаков више жели лепшу Рахиљу, али „[к]ада Господ виде да Лија није вољена, учини је плодном, а Рахиља беше неплода” (^{ДМ}Пост. 29, 31), нарушава се однос међу сестрама, те Рахиља „поче завидети својој сестри” (^{ДМ}Пост. 30, 1). Хенри Абрамович у студији *Браћа и сестре: мит и реалности* упућује на старозаветне праксе детронизације старијег брата или сестре, истичући да многе старозаветне генеалогije „не одражавају нужно дословни редослед рођења, већ пре поредак еминенције”, те „[у]тицај детронизације не треба потцењивати. То може оставити дете са дубоким осећајем рањавања и трајним осећајем неправде. Дете које је свргнуто са трона може да осети трајни осећај одбачености и да после тога увек тражи ко је добио више.” (Абрамович 2014: 33) Управо је таква, нпр., реакција старијег сина из перикопе о Блудном сину, међутим, Абрамович (2014: 45) доноси још једну важну напомену о томе зашто Каин, после братоубиства, односно, губљења брата, постаје луталица:

„Каква је веза између братоубиства и бескућништва? Верујем да браћа и сестре симболизују дом. Браћа и сестре пружају велики део тог јединственог осећаја угодности дома [homefullness]. Када симболично

1 Индексом испред библијске књиге упућујемо на иницијале преводиоца (ЕЧ – Емилијан Чарнић, ДМ – Драган Милин), док наводе из Новог завета на грчком језику доносимо на основу 28. критичког издања Нестле-Аланд (НЕ).

убијемо брата, емоционално га прекинувши, или када престанемо да разговарамо са сестром, губимо осећај да смо код куће и да смо опуштени у свету. Дом је, у психолошком смислу, уништен. Једном када ’убијемо’ свог брата или сестру, трајно смо ’у бекству’, у стању вечног, егзистенцијалног изгнанства. Никада више не добијамо осећај да смо код куће у свету.”

Сви побројани старозаветни примери, Каин и Авељ, Исав и Јаков, Лија и Рахиља, приче су о изгубљеном брату и изгубљеној сестри, те је „[г]убитак брата или сестре кључно архетипско искуство које дотиче све хероје Постања. Скоро сваки лик дословно или симболично изгуби брата или сестру.” (Абрамович 2014: 46)

На таквој старозаветној позадини новозаветна девица исписује нову истину односа између браће и сестара. За разлику од старих патријараха, мужева који су рађали међусобно сукобљену децу, заједништво Новог завета проистиче из Маријине утробе. Како прва перикопа којом се отвара Нови завет, „Родослов Исуса Христа”² (^{ЕЧ}Мт. 1, 1–18), показује, мужеви који рађају сада уступају место мајци која рађа. Општи индоевропски корен за лексему брат – *bhrāter, казује Емил Бенвенист (2016: 191) у *Речнику индоевропских јојмова и друштва*, у старом грчком језику остао је у облику phrá tēr, који има само множину и означава члана фратрије, односно братства, дакле, не крвног сродника. Стога се у грчком језику проналази још једна лексема, коју ми преводимо као брат, ἀδελφός, која овог пута означава крвног сродника. Такође, у грчком језику нема директно наслеђене лексеме у значењу ’сестра’ од индоевропског корена *swesor, већ се користи ἀδελφή, дакле, ако можемо рећи,

2 Дословно „Књига рађања” – „Βίβλος γενέσεως” (^{НЕ}Мт. 1, 1).

иста именица у два различита рода: ἀδελφός – ἀδελφή. Оно што је важно код датог пара лексема, у нашем случају, јесте то што се њима показује напуштање старозаветне патрилинеарне генеалогije, јер се именица ἀδελφός састоји од префикса ἀ, у значењу 'исто' (као префикс *homo*-), δελφύς – 'материца', те би основно значење дате грчке именице било 'који су из исте материце', 'истоматерични', 'једноматерични' (Сегал 1999: 184), „који долази из исте материце” (Бенвенист 2016: 194). Међутим, за разлику Емил Бенвенист, Џон Р. Гроувс (1855: 10) у грчко-енглеском библијском речнику истиче да ἀδελφός, осим што значи „рођени брат по истој мајци”, значи и „брат уопште; сродственик, рођак; неко из истог племена, групе, занимања или земље; један од исте вере, хришћанин”. На таквој лексичко-етимолошкој позадини пројављује се именица ἀδελφός у језику Новог завета, где ће бити коришћена за означавање Исусове браће и сестара. Овде се нећемо задржавати на томе ко су заиста били Исусова браћа и сестре, о којима говоре сва три синоптичара (Мк. 3, 31–35; Мт. 12, 47–49; Лк. 8, 19–21) – да ли су они били Јосифова и Маријина деца, Јосифова деца из његовог првог брака, или пак рођаци по очевој или мајчиној линији. Нама је у контексту овог рада битно то да новозаветна концепција браће и сестара превасходно подразумева духовни однос између појединаца, односно, однос заједничарења у љубави, док се крвна веза сада појављује секундарном. У томе су сагласне све три Христове изјаве у првим трима јеванђељима, што је најбоље представљено код Матеја: „И неко му рече: гле твоја мајка и твоја браћа стоје напољу и желе да говоре с тобом. А он одговори и рече ономе што му каза: ко је моја мајка и ко су моја браћа? И пружи своју руку на своје ученике па рече: ево моје мајке и моје браће; јер ко год чини вољу Оца мога који је на небесима, тај је брат мој и сестра и мајка.” (^{ЕЧ}Мт. 12, 47–49)

Јеванђелисти, дакле, не користе лексему *ἀνεψιός* која примарно означава рођака (Гроувс 1855: 48), већ *ἀδελφός*, будући да управо *ἀδελφός* подразумева далеко ближу везу која се успоставља у Христовој заједници. Новозаветни браћа и сестре, *ἀδελφοί* και *ἀδελφές*, деле заједничку Маријину материцу из које се рађа Црква, односно, рађа се њихово апсолутно заједништво. Будући да се Марија/Црква сада објављује као мајка, централна молитва новорођене заједнице постаје Оченаш, те Тертулијан истиче да, „када хришћани моле 'Оченаш', они изјављују да су заиста синови и кћери Божији, браћа и сестре Христа и деца своје мајке, цркве. Претпоставка је да је овај нови однос онај који почиње крштењем.” (Хамерлинг 2010: 28) Дакле, у посуди, у крстионици, у материци, рађају се нова браћа и нове сестре, који су сада излечени, који су сада заједно, који се међусобно не надмећу и не сукобљавају, не боре се за првенствено – дакле, дошло се до једнакости, симетричности и равноправности. Важно је и то да је „моћ и мистерија Господње молитве за Тертулијана била у томе што је сама молитва учествовала у томе да верници постану 'кандидати за анђеле' и помогла им је да доспеју до спасења” (Хамерлинг 2010: 28). Дакле, образ заједништва нове браће и нових сестара постаје ангелетска заједница, како ће је назвати Слотердијк (2010), а која заправо показује пуни духовни потенцијал новорођених односа.

На таквој у кратким цртама представљеној хришћанској бази о браћи и сестрама започиње наше ишчитавање статуса хришћанске заједнице у песништву Жарка Миленковића, и то у трима досад објављеним његовим збиркама: *Кеноџаф* 2014, *Крхойине леџа* 2019. и *Свакодневно убијање живота* 2022. После снажних напора наших модернистичких песника, као што су Попа, Лалић, Павловић, да сакрално поврате у искуство, и док су потоњи песници, попут нпр. Новице Тадића или Александра Ристовића, у својим песмама баратали са

последњим остацима истог тог сакралног, Миленковић својим збиркама показује да се су путање света и сакралног неповратно раздвојене и да су сваке братске везе међу њима покидане. У једном нашем ранијем читању Миленковићеве поезије истакли смо да је његова кључна поетска реч поредбена копула *као*, те се његово песништво може визуелно представити као у облику латиничног слова V, где се на левом краку ове графеме исписује квалитативно померање једног од централних Миленковићевих песничких мотива, а то је живот. „Миленковићев опевани ’живот’ уједно је елемент који се пореди, али који је у опадању, нестајању, док други крак латиничног слова оцртавају, како ће једну песму насловити, ’само ружне ствари’. Дакле, с једне стране деградирани, изгубљени живот, ’живот који се убија’, с друге ’сећање на ружне ствари’. На десној страни, некада позитивној страни посебне почасти и добра, експоненцијално расте све оно што живот није, односно све оно што се на празном месту живота даје за нови (псеудо)живот. Зато живот и ’није живот / Већ ишчекивање живота’ (’Као живот у логору’), односно, живот је ’ишчекивање веселе смрти’ (’Као пролећни снег у логору’).” (Ђурђевић 2023: 141) У песми „Апсурд” из збирке *Кеноџаф* Миленковић истиче да „[с]ве је велика / бесмисао // Велика црна рупа / без тачке смисла / у њој”, док ће се у песми „Атласов усуд” из исте збирке ’небо’ јавити као гроб(ница), где ће Атлас бити сахрањен. „Ту где су небеса, то је туга и очај модернитета”, рећи ће Александар Јерков (2010/2: 183) поводом песништва Ивана В. Лалића. Али, када се и сама небеса обруше, када се обруше и туга и очај, што се догодило у песништву Жарка Миленковића, пред песничким гласом преостаје апокалиптичко-катаклизмички и постхумани пејзаж у ком песник ипак не остаје сам.

Важно поетско наслеђе Новице Тадића у анализираној поезији, посебно видљиво у збирци *Крхотине*

леѿа, између осталог подразумева снажно присуство зла у Миленковићевом песничком свету, многе стихове о мраку, мрачним угловима, тамним ћошковића са очима, зубима, демонским зверима које испијају светлост и сунце, (не)могућој молитви, празно место Бога, итд. Тадићев песник, ’ђаволов друг’, код Миленковића постаје ’ђаволов син’, чиме се у оба песника показало да је тертулијановска кандидатура за анђеле постала неостварива, односно, первертовала се у кандидатуру за палог анђела. Посебно је важна синтагма ’ђаволов син’, будући да се тиме указује и на једно наслеђено первертовање основне хришћанске молитве, јер се на месту Бога Оца сада успоставља Ђаво Отац, што је један, рећи ћемо – неприметан, извор разједињеног и усамљеног песничког сопства Миленковићеве поезије.

Псеудоангелетска Миленковићева заједница, нпр. у песми „Другови” (зб. *Крхотине леѿа*), из које смо позајмили стих из наслова овог рада, представља песника у друштву неодређеног ентитета, названог неодређено „мој друг”: „У поноћ / Мој друг и ја / шетамо пустим улицама / Гроба-града // Подвијених репова / Ширимо таму и смрад / Бољих другова од нас / Нема // Да нас неко види / Помислио би да смо браћа”. Дакле, уместо ἀδελφός-а, Миленковићев друг није чак ни Сатана, већ се ’мој друг’ конституише као празно место сваког облика заједништва, сваког облика пријатељства. Међутим, мора се опрезан бити, јер уколико се из датог празног места чак и Сатана повукао, зло у том смислу показује своју нечувену перфидност. Наизглед се склонивши и оставивши празно место иза себе, биће зла ипак на остављеном месту нужно оставља своје погане трагове, јер оно што, тадићевски речено, црна и зла сенка осени од тога више никада не може постати нешто слободно од зла. Тако празно место, у ком се некада налазило зло, радије се може назвати испражњено место, јер празно

место упућује на могућност поновног испуњења, или оздрављења и очишћења, док испражњено место такву могућност не препознаје.

Миленковићев 'мој друг' израња из свести о апсолутној самоћи и сама песничка свест пројектује биће које својим церекањем, како би то рекао Тадић, јасно и отворено казује Миленковићевом песничком субјекту да је *сам*. Међутим, парадоксално, управо бивши са таквим бићем поред себе, субјекат није сам, и, поново парадоксално, таква је самоћа додатно неподношљивија. Друштво лирског субјекта, дакле, постају вишеструка испражњена места, сабласно надвијена над његовим бићем. У песми „Мало светлости” (зб. *Свакодневно убијање животиња*) јавља се евхаристијско „сећање на нас саме у будућем веку” чиме се „указује на немогућност литургије и евхаристије у Миленковићевом песничком свету, посреди је празна евхаристија – питање је само да ли њена празнина потиче из изостанка Христа из ње или пак изостанка људи (ипак је Бог 'напуштен')” (Ђурђевић 2023: 142). Напуштеност је, свакако, обострана, те „лепота у мени изазива велику тугу” („Старе фотографије”), због чега „оно што остаје за будућност, оно што остаје у песниковом наслеђу или наслеђу света у ком се дешава песничко певање јесте то да 'ћемо се уместо плажа мора и сунца / сећати само грозне кише и ветра и поплаве / сећаћемо се само ружних ствари' ('Само ружне ствари')” (Ђурђевић 2023: 142–143). Такве Миленковићеве песничке поставке отварају његову поезију и као теопоетској бризи над несталим и одсутним божанством, „његово је песништво усмерено ка постапокалиптичним просторима божијег одсуства. За Бога, у Миленковићевом певању, више нико не показује интересовање. Бог постоји тек као празно место у сећању” (Ђурђевић 2023: 143), што се сасвим јасно проговара у стиховима: „Наша су сећања црне рупе несталих светова / Празни и разру-

шени храмови у којима обитава / Једино напуштени Бог” („Мало светлости”). Било који облик религијског искуства преображава се у испразне, хипертрофиране и бесадржајне обреде и обичаје („Зимска идила ****”), док је, може се назрети у Миленковићевом певању, чак и поезија изгубила моћ свог теолошког перформанса. Чак се ни у поезији Бог више не може проговорити.

Управо овакво искуство двадесет првог века, болно и фрагментарно сажето посебно у последњој Миленковићевој збирци, указује на један посебан однос према Богу као таквом, који није ни теистички, верујући, нити атеистички, неверујући, већ апатеистички. Настао контракцијом појмова 'апатија' и 'теизам', апатеизам је, како ће га дефинисати Кајл Беширс (2019: 517), „равнодушност и апатија према постојању Бога. У нашем секуларном добу, особа усваја апатеизам када осети осећај егзистенцијалне сигурности у Божијем одсуству, ефективно растварајући свој разум, мотивацију и вољу да брине о питањима везаним за његово постојање.” Апатеизам подразумева „[...] несклоност да се [субјект] толико брине о сопственој религији, и још јачу несклоност да брине о туђој [религији]” (Будимир 2019: 87). Утисак је да се апатеизам „не односи на епистемолошко стање, већ на нормативни начин постојања у свету”, да је у блиској вези са порастом секуларизма, што је у директној линији са опадањем 'религиозних веровања' (Будимир 2019: 87). Апатеизам не почива на томе да ли Бог постоји или не, да ли се у Бога верује или не, већ се конституише са друге стране датих опозиција. Небитно је питање о Божијем постојању, јер, чак и да постоји, за апатеисту је Божије постојање ирелевантно, апатеиста живи игноришући Бога. Одбацује се могућност божанске интервенције, божанског ауторитета и сл. (Беширс 2019: 520–521). Бог је постао ирелевантан. Различити су услови који омогућавају апатеистичко осећање у појединцу, попут пре

свега „осећаја егзистенцијалне сигурности одсуства Бога”, али и социо-економски повољни статус, „смањене стопе сиромаштва, нижа смртност новорођенчади, дужи животни век, економска стабилност и поуздане државне службе и мреже социјалне сигурности”. Може се, дакле, рећи да апатеиза „постоји када особа у секуларном друштву постигне довољан осећај егзистенцијалне сигурности без Бога”, чему Беширс (2019: 523) додаје један посебно важан: „Овој листи социо-економских услова, додајем самоусмерено значење, тј. значење створено сопственим склоностима и одлукама без тога да се каже шта да се преферира или мисли.” Потенцијалне изворе апатеистичког осећања, иако их тако не назива, проговара и Мирче Елијаде (2003: 208):

„Лако је сагледати све оно што одваја овај начин бити-сања у свету од егзистенције нерелигиозног човека. Пре свега, нерелигиозни човек одбацује трансценденцију, прихвата релативност 'стварности', а догађа му се и да посумња у смисао егзистенције. Велике културе прошлости имале су такође нерелигиозних људи³, а није немогуће да су такви постојали чак и

3 Кајл Беширс (2019: 521) упућује на разлику између атеизма и апатеизма: „Могло би се тврдити да је апатеизам само подскуп атеизма, посебно у његовом практичном облику. Резултат је свакако исти: живот проведен игноришући Бога. Међутим, практични атеизам је занемаривање одговора на питање о Богу, а не занемаривање питања о Богу *per se*. За разлику од самог атеизма, практични атеиста се понаша као да Бог не постоји и да нема ауторитет над његовим животом упркос свом веровању у Бога. Дакле, практични атеизам, а не стварни атеизам. Псалмиста грди овакво понашање, упозоравајући да ови 'безумни људи' намерно потискују знање о Богу да би се упустили у моралну поквареност (Пс. 14, 1; 53, 1). Ове 'будале' не одбацују когнитивно постојање Бога, већ поричу његов ауторитет као моралног стандарда и законодавца. Они верују

на њиховим архаичним нивоима, иако то документи још нису потврдили. Али тек је у модерним западним друштвима нерелигиозни човек доживео пун процват. Он данас прихвата нову егзистенцијалну ситуацију: признао је себе за јединог субјекта и творца Историје, а одбацио свако позивање на трансценденцију. Другим речима, он не прихвата ниједан модел људскости изван људске судбине, каква се да одгонетнути из различитих историјских ситуација. Човек се сам *сјивара* а ствара се у потпуности само уколико десакрализује себе и свет око себе. Свето је препрека његовој слободи. Он ће достићи лични идентитет само уколико се темељно демистификује, биће збиља слободан тек у тренутку кака убије и последњег бога.”

Иако Миленковићев песнички субјект није апатеиста, јер он показује сву бол и неподношљивост посттеистичког и постхуманог живота, свет у његовим песмама јесте управо апатеистички. Песма „Дани доколице” у поенти доноси стихове „Ево гуша, ево шело” за које лирски субјекат казује да их „у мени све пева”, иако ће у претходећим стиховима правдати да дату треш песму не зна и да ју је „негде успут чуо”. Управо то „негде” ознака је неизбежне стварности коју Миленковићев лирски субјект жели али никако не успева да избегне. Свет је то равнодушности, свет не давања него бесциљног препуштања, свет ослабљености и малаксалости, дана досаде, ’доколице’, а што све проистиче из осећања да „[н]ишта се неће променити / Нова година ништа Ново неће донети

да Бог постоји, али се понашају као да не постоји. Апатеисти, међутим, уопште не маре за Бога и тако се понашају као да он не постоји. Од суштинског је значаја да се ове две позиције, практични атеизам и апатеизам, разликују једна од друге. У супротном, постоји ризик од постављања погрешне дијагнозе.”

/ Осим нових старих вести / Земљотреси, убиства, силовања / Незаобилазни ковид / Сахране, сахране, / сахране” („Зимска идила **”). Кајл Беширс (2019: 519) упућује да се иза апатеистичког осећања заправо налази „отупљено срце” које убеђује „ум да је Бог небитан”.

У песми „Зимска идила ****” проговара се о јануару, месецу толико важном са становишта хришћанских празника – „Јануар је месец што замара / бројем празника, / Дужином, / Чекањима и надањима / Добрим жељама и кичем / [...] / Месец са две нове године / Божићем⁴ и Малим Божићем / Такмичењем у пливању за крст / У хладној води”. У датим се стиховима рашчитаву двоструко осећање: једно које продукује свет испразности и друго које ту испразност, ту хладноћу испразности, мора да поднесе. Певајући глас у минициклусу „Зимска идила” управо у датим празничним данима помишља да „Деда Мразу поклони свој живот”, док би у позадини ишла музика „[з]вончића *Jingle Bells* смрти” („Зимска идила **”). Дакле, уместо освештаног почетка новог лета, нове 'године Господње', уместо славља Христовог оваплоћења, празника Богојављања, када се глас Бога Оца зачује с небеса у речима: „Ово је Син мој љубљени, који је по мојој вољи” (^{ЕЧ}Мт. 3, 17), Миленковићев субјект стоји пред комерцијализованим, рећи ћемо, травестираним ликом Бога Оца, пред Деда Мразом, одакле постаје сасвим јасно зашто су богојављенске воде 'хладне', али и зашто се 'ништа неће променити'.

Раније помињано самоцентрирање, самозагледаност, али и одређена социоекономска стабилност биле су карактеристике и тзв. Блудног сина из познате

4 Иако је празник Христовог рођења и по јулијанском и по грегоријанском календару 25. децембра, ипак, свесни смо да се у српској јавности често, сасвим погрешно, 7. јануар доживљава као Божићни дан. У контексту нашег рада, дато само додатно указује на обесмишљени статус сакралног.

перикопе апостола Луке (Лк. 15, 11–32). Будући да је био богат и добио део очевог имања, при почетку приповести помишља да је самодовољан и као такав напушта очев. Критикујући апатеистичке поставке, Кајл Беширс (2019: 523) казује: „На крају крајева, зашто се бавити Богом ако се осећате сигурним телом, умом и душом без њега? Апатеизам, дакле, постоји када особа у секуларном друштву постигне довољан осећај егзистенцијалне сигурности без Бога.” Такву је сигурност управо осећао и блудни син све док је био у очевом дому, у простору очеве заштите, међутим, проблем настаје у оном тренутку, ни мање ни више, када осети глад, што је познато место са свињама и жиром (Лк. 15, 14–18). И управо у тренутку када је осетио своју самоћу, али и свој хибрис, у себи је изговорио молитву: „Оче, згрешио сам небу и теби, нисам више достојан да се зовем твој син; прими ме као једног од својих најамника.” (^{ЕЧ}Лк. 15, 18–19) И пре него што је стигао до свога оца, „кад је још био далеко, угледа га његов отац и сажали се, па потрча, загрли га и пољуби” (^{ЕЧ}Лк. 15, 20). Отац унапред зна срце свог сина, отац ће га одмах лепо обући, и заклати ’теле угојено’, и нахранити га. Потресне су то апостолове речи, а потресно је и тумачење дате параболе које чини Ханс Кинг (1987: 619). Он истиче да главни јунак дате Христове/Лукине приповести није син, већ

„отац који пушта сина да слободно оде, који га не прогони и не прати. Отац је тај који види повратника из невоље и прије но што овај угледа њега, који му излази усусрет, прекида његово признавање кривице, дапаче га прима без икаква тражења рачуна, покусног рока, без претходних увјета. Отац је то који због тога приређује велику свечаност – на љутњу онога који је коректно остао код куће. [...] Исус љриказује Боја изричито као оца ’изјубљеног сина’, дајаче као оца изјубљених.”

Међутим, било који облик сличног одговора и прихватања код Милеконовића јесте немогућ – „Отворио је поклон / Који је самом себи купио / Покушао да призове успомене / На срећније дане” („Зимска идила **”). Оца, заједничког Оца више нема, што као директну последицу има брисање категорије братства и сестринства, док упражњено Очево место *неко* ипак заузима. Тиме, како смо већ рекли, Миленковићев песник постаје ’ђаволов син’, који у своме друштву има тек биће ’подвијеног репа’, са којим заједно ’шири таму и смрад’.

Испражњени свет капиталистичке потрошачке културе, сав претворен у насиље пропаганде, резултује у первертовању и комерцијализацији хришћанске ехаристијске заједнице, Бог Отац постаје Деда Мраз, те претпостављено хришћанско братство љубави постаје мноштво удаљених појединаца, размеђених непремостивим сенкама. Свет Миленковићеве поезије, наизглед слободно, заправо самооправдавајући сопствену несрећу, жели да постигне апатеистички став према Богу. Певајући глас Миленковићеве поезије живи трагичан усуд дате жеље, сам, без игде икога, загледан у испражњено место свога дома, у испражњено место себе.

Извори

- Миленковић 2014: Жарко Миленковић, *Кеноџаф*, Косовска Митровица: Дом културе „Свети Сава”, Исток, Хвосно: Лестве.
- Миленковић 2019: Жарко Миленковић, *Крхоџине леџа*, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”.
- Миленковић 2022: Žarko Milenković, *Svakodnevno ubijanje života*, Beograd: Arhipelag.
- Милин/Чарнић 2022: *Светџо џисмо Сџарџџа и Новоџа завеџа*, Библија, Свето писмо Старог завета превео Драган Милин,

Свето писмо Новог завета Емилијан Чарнић, Београд: Библијско друштво Србије.

Нестле-Аланд ²⁸2012: Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece* 28, Münster/Westphalia: The Institute for New Testament Textual Research.

Литература

Абрамович 2014: Henry Abramovitch, *Brothers and sisters: myth and reality*, Texas A&M University Press, College Station.

Бенвенист 2016: Émile Benveniste, *Dictionary of Indo-European Concepts and Society*, Chicago: Chicago University Press.

Беширс 2019: Kyle Beshears, Athens without a Statue to the Unknown God, *Themelios*, 44 (3), 517–529.

Будимир 2008: Milenko Budimir, "Apatheism: The New Face of Religion?", *Philosophy of Religion* 45, 88–93.

Гроувс 1855: John Rev Groves, *A Greek and English dictionary: comprising all the words in the writings of the most popular Greek authors; with the difficult inflections in them and in the Septuagint and New Testament...*, Philadelphia: J. B. Lippincott and Co., <<https://ia800302.us.archive.org/29/items/greekenglishdi1855grov/greekenglishdi1855grov.pdf>>, 5. 12. 2023.

Ђурђевић 2023: Ђорђе Ђурђевић, "Неподношљиво песничко 'као' Жарка Миленковића (Жарко Миленковић: *Свакодневно убијање живога*, Архипелаг, Београд, 2022)", *Поља*, месечник за уметност и културу, Нови Сад: Културни центар Новог сада, бр. 539, година LXVIII, јануар–фебруар 2023.

Елијаде 2003: Мирча Елијаде, *Светио и њрофано*, прев. Сретен Марић, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевност Зорана Стојановића.

Јерков 2010/2: Александар Јерков, *Смисао (српској) сјиха, књија груја, Само/осјораване*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Кинг 1987: Hans Küng, *Postoji li Bog?: odgovor na pitanje o Bogu i novome vijeku*, prev. Truda Stamać, Zagreb: Naprijed.

- Сегал 1999: Charles Segal, *Tragedy and Civilization: An Interpretation of Sophocles*, University of Oklahoma Press.
- Слотердијк 2010: Петер Слотердијк, *Сфере: микросферологија*, том 1, Београд: Федон.
- Хамерлинг 2010: Roy Hammerling, *The Lord's prayer in the early church: the pearl of great price*, New York: Palgrave Macmillan.

Ђорђе Ђурђевић

HE WOULD THINK WE ARE BROTHERS –
THE PERVERSION OF CHRISTIAN COMMUNITY
IN THE POETRY OF ŽARKO MILENKOVIĆ

Summary

This paper, following the biblical-Christian concept of brothers and sisters, the community in Christ projected by the Lord's Prayer, examines the loneliness of Milenković's poetic subject, who inhabits an apatheistic world, a world indifferent to God, aware that this very indifference is the condition of his solitude. The empty world of capitalist consumer culture results in the perversion and commercialization of the Christian Eucharistic community, where God the Father becomes Santa Claus, and the supposed Christian brotherhood of love turns into a multitude of distant individuals, separated by insurmountable shadows.

Keywords: brother, sister, Bible, apatheism, contemporary poetry, theopoetics

Веселина В. Ђуркин*
Педагошки факултет у Сомбору
Универзитет у Новом Саду
Катедра за језик и књижевност

УДК 811.163.41`373.611`367.625

СЛОЖЕНИЧКИ ДЕРИВАТИ ЛЕКСЕМА БРАТ И СЕСТРА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду смо на лексичком материјалу дескриптивних рјечника српскога језика (Речника САНУ и шестотомног Речника МС) анализирали сложеничке деривате лексема *браћ* и *сејра*. Циљ нам је био да опишемо и са творбено-семантичког аспекта опишемо све лексичке јединице настале у поступку композиције и сложено-суфиксалне творбе без обзира на њихов статус у савременом српском стандардном језику, узевши притом у обзир и културолошки условљене чиниоце мотивације њиховог настанка.

Кључне ријечи: брат, сестра, творба ријечи, семантика, сложенице, префиксалне творенице

1. Опште је познато да српски језик има веома богату и разгранату терминологију сродства, како на дијалекатском тако и на нивоу стандардног језика. Вук је у *Српски рјечник* унио око двјеста педесет лексема које упућују на родбинске односе, крвно и ритуално сродство (Филиповић 1972: 544 према Дражић 2017: 418). У своме дјелу *Психичке особине Јужних Словена*, Ј. Цвијић констатује да се погледу разгранатости родбинске терминологије од свих јужнословенских група особито

* veselina@pef.uns.ac.rs; veselinaso@gmail.com

истиче динарска, која као ни једна друга има „толико специјалних речи за обележавање ступњева сродства” (Џвијић 2009: 19). Притом, када је у питању цјелокупан термилошки систем сродства у српском језику, ваља као битну карактеристику истаћи доминацију термина везаних за мушке сроднике², што представља одраз „патријархалности традиционалне друштвене организације код Срба” и, подразумејвано, престижнијег статуса мушког дјетета у породици (Кончаревић 2011: 62 према Дражић 2017: 422)³. Анализирајући вокабулар сродства у индоевропском језику, у књизи *Ријечи индоевропских инстиџуција*, Е. Бенвенист износи да „s jedne strane, sistem porodice, kako se ocrtava kroz vokabular, jeste sistem patrijarhalnog društva koje počiva na muškoj liniji i predstavlja velike porodice zadruge, koje se još mogu sresti u Srbiji 19. stoljeća, sa starješinom oko koga se okupljaju svi muški potomci i njihove uže porodice; s druge strane, termini srodstva odnose se na mušku čeljad, a oni koji se tiču žena ne samo da su malobrojni nego su i nesigurni i oblik im često varira” (Бенвенист 2005: 185). На оскудност индоевропског вокабулара за сродство по женској линији аутор гледа као на лексиколошке посљедице превласти мушкараца и знатнијег утицаја мушких функција у породици. Тумачећи поријекло индоевропског термина **swesor* (сестра) као „женско чељаде” из скупине **swe*

2 Уз то, ови термини су уједно и основа за грађење термина за женске сроднике. Такође је карактеристичан и изостанак облика женског рода у многим случајевима (Кончаревић 2011: 62 према Дражић 2017: 421).

3 На основу резултата анализе асоцијативних поља са стимулусима – називима за чланове уже породице у српском језику, М. Стефановић закључује да је у српским асоцијативним пољима „упадљива улога мушких чланова породице као ауторитета и оних који продужавају породицу и традицију”, што је одраз чувања патријархалних односа у српској култури (Стефановић 2012: 46).

(гдје износи претпоставку према којој је могуће да је **sor* архајско име за жену), Бенвенист заправо даје објашњење које поставља сестру на сасвим различит план од брата и према којем би се положај жене одређивао у односу на дио друштва, на **swe*, у оквиру велике породице „у којој се *odrǝavaju* *muški članovi*” (Исто, 194).

По мишљењу М. Никића, у терминима сродства се „не могу видети само знаци језичке диференцијације него и социјалне и културне класификације и стратификације, емоционалне и етичке експресије. Тај набој је нарочито изражен код назива за најближе сроднике (*оџац, мајка, браћ, сестра, сџриц, ујак, дџа...*)” (Никић 2022: 13)⁴, тј. код ријечи које припадају најстаријем лексичком слоју и чине основно лексичко језгро, што се, уз граматичке показатеље, узима као најбитније за издвајање посебних језика и језичких породица (Шипка 1998: 68). Сроднички термини којима се означавају ужи чланови породице праиндоевропског су поријекла (*мајка, оџац, сестра, браћ, кћер, син*)⁵, а општесловенског су термини којима се именују сестрина или братовљева дјеца или дјеца из пређашњих бракова супружника (*џасџорка, џоћерка,*

4 Аутор ову констатацију износи указујући на то да „сколастичко етимологизирање” може водити у ћорсокак, тј. бити погрешно са антрополошког становишта (Исто, 13).

5 У Етимологијском рјечнику П. Скока стоји да је лексема *браћ*, као израз за крвно сродство првог кољена, свесловенска, балтословенска и индоевропска ријеч, која потиче од индоевропске основе *bhrā-*, проширене суфиксима *-tori/-ter*, као *mater* и лат. *pater*, којим се изражава и моција у *сестра*. Од два облика у староцрквенослов. (*браџрѣ, браџѣ*) у српскохрватском језику се сачувао облик без *-р*. Именица *браћ* мотивна је ријеч за многе изведенице којима се именују сродници (*браџанац, браџаница, браџић* и др.), чланови заједница (*браџџивеник*), те многи хипокористици (*брале, брацо, баџо*), а од њих посесивни и квалитативни придјјеви, као и многи сложенички деривати. Лексема *сестра* према поријеклу једнако је одређена, а наведени су и од ње изведене ријечи.

йасѣорак, йосинак), као и термини настали редупликацијом слогова (баба, деда, ѿеѿа, нана) (Кончаревић 2023: 375).

2. О улози и значају брата у српској патријархалној култури свједоче примјери забиљежени у оквиру многих одредница у Вуковом *Српском рјечнику*, као и у лексичкој грађи Речника САНУ. Брат је носилац етичких и моралних вриједности, заштитник и насљедник не само материјалних већ и духовних тековина, а братско поступање, љубав и слога услов су и гарант опстанка како појединца тако и породице и шире заједнице, што потврђују многе народне пословице⁶ (*Тешко браћу без браћа; Ко има браћа има све; Права браћа без аршина чоху дијеле; Тко не људи своја браћа, оној ѿуђа дију враћа; Боље с браћом браћоваѿи, неіо с ѿашом ѿашоваѿи; Од сложене браће и ѿаволи деже*). С друге стране, немали је број и таквих свједочанстава која изражавају негативне аспекте испољавања братског односа, и уопште негативно поимање брата као најближег генерацијског сродника, те тако осим пословица и изрека које у први план истичу важност братске љубави, оданости и солидарности (*Свој своме и нехоѿице браћује*⁷), има и оних које упозоравају на могуће сукобе, завист и издају међу браћом (*Ако злоѿвора немаш, мајка ѿи іа је родила; Дубља рана од браћовље руке; Ко ѿи је извадио око? — Браћ. — Заіо је ѿако дубоко; Браћ браћу најдубље очи вади; Несложна*

6 О значају пословица и изрека за сагледавање слике прошлости једнога друштва, његовог система вриједности, правила понашања, оцјена и препорука члановима заједнице, као и неријетко директној супротности њихових садржаја, пише М. Стефановић (2012: 24).

7 **братовати а. живеѿи с неким у добрим односима, као с браћом; ѿазиѿи се као браћа. б. ићи наруку, браћски ѿомаѿиѿи.** (РСАНУ)

браћа, ѿројала кућа; Тако ме браћа не издала!)⁸.

За сестру брат је неприкосновено, тако рећи свето биће. Под одредничком ријечју *клеџи* се Вук наводи следеће објашњење: „У нас се људи куну онијем што им је најмилије или најсветије, н. п. *сесџра се куне браџом* (жив ми *браџи!* или: *џако ми жив браџи!*)⁹, мати сином, родитељи дјецом, дјеца родитељима; Богом (...)” Сестра без брата је у српском језику *безбраџница* (*безбраџица*, *безбраџкиња*), а примјери којима се у рјечницима потврђују значење и употреба ових ријечи казују о размјерама сестринске изгубљености и зле судбине, али и снази и величини туге за братом:

Куку сесџри безбраџници; Тамо, ако је џо био једини браџи џа умро, она [сесџра] носи црнину целоџ живоџа и назива се „безбраџница” (РСАНУ, Ђур. 4, 245). *Малена сам лептирица, | Сироџица безбраџница!* (РСАНУ, Горан 3, 102); *Јер сам чула, зло ме чуло безбраџицу! | Да кад сесџра браџа џужи јединоџа, | Обусџану хладне воде, ој жалосџи!* (РСАНУ, Љуб. 6, 34). *Досџа џуџа би суза из камена ударила, како жалосџиво маџи нариче за сином, или сесџра за браџом; А она тужи, џужи онако како само сеја за браџом уме џужиџи. Набраја њеџове врлине* (РМС, Весел.); *Ја сам безбраџица и изгубљеница, нијесам имала под небом ништа до овога голога живота* (РСАНУ, Љуб. 2, 98).

Осим наведених, постоје још и лексеме *безбраџник* покр. са значењем ’онај који је без брата’ и *обезбраџиџи* ’остати без браће, изгубити браћу или (или једног брата)’.

8 Пословице из *Анџолоџије народних умоџворина*, аутора М. В. Кнежевића.

9 Истицање наше.

У српској патријархалној култури 19. стољећа¹⁰, сестра је најчешће виђена као емоционални стуб породице – болећива, самилосна, сажаљива, племенита. Она попут мајке брине о породици и браћи – подиже, одгаја, пружа њежност и утјеху, што потврђују фрагменти народне поезије у Вуковом *Рјечнику*, дати у склопу егземплификација значења и употребе појединих лексичких јединица:

А сестра је свака *милосѣива*, | И на своја *браѣа жалосѣива*, | Она ће га лепше *ѣриѣрлиѣи* (СР, пригрлити); Није л' мајка родила јунака, | Ал' *сесѣрица браѣа одѣојила* | На чистоме ђевојачком скуту (СР, придружити); *Ја сесѣрица браѣа одржала...* (СР, одржати); Је ли мајка родила јунака, | Ал' *сесѣрица браѣа узѣојила* (СР, узгојити); Или *сесѣра браѣа одњихала* (СР, одњихати)

Међу вербалним асоцијацијама савремених говорних представника српскога језика на стимулус *сесѣра*, како показују резултати анализе М. Стефановић саопштени у књизи *Језичка слика ѣпородице у руском и срѣском језику*, преовлађују позитивне емоције и оцјене које говоре да у савременој српској језичкој свијести доминира слика сестре као блиске, драге особе која је извор љубави, доброте, њежности и тоpline: „*љубав 75, ѣриѣѣељ 12, блискосѣи 11, друѣарица 10, леѣо 4, ѣажња, ѣомоћ, радосѣи*,

10 Резултати поредбене анализе асоцијативних поља са стимулусима – називима чланова уже породице у српском и руском језику указују на постојање разлика „у динамици породице које су, пре свега, узроковане чувањем патријархалних односа у српској култури, и великим бројем породица у Русији у којима доминантну улогу имају самохране мајке (било као резултат историјских услова – ратова, или као последица великог броја развода)” (Стафановић 2012: 46).

срећа 4, најдража, њиврженосћ, жеља 3, мило, граја, граја особа, друї, друшћиво, душа, најбоља друјарица, најбољи њријайћел, најмилије, нежносћ” итд. (в. Стефановић 2012: 34).

3. Мали је број лексема из лексичко-семантичке групе називи *сродника*, које су у свом семантичком садржају изузев значењске компоненте *однос љрема лицу љрема коме се одређује сродсћиво* „развиле и друге семантичке компоненте, обично оне које су резултат колективне експресије, општег схватања о квалитетима, о вредностима тих појмова)” (Гортан Премк 1997: 22). Таква је, уз лексеме *мајка*¹¹ и *свекрва*¹², и лексема *сесћира*¹³. У контексту анализе модела метафоричних полисемантичких дисперзија (и њиховог утицаја на маркираност/немаркираност циљног семантичког садржаја), Д. Гортан Премк наводи и лексеме из групе социоморфизама, „које у метафоричном процесу прелазе у ријечи са значењем *особа одређених особина*: *мајка* – *сирошћинска мајка*, *браћ* – *браћ* као *близак љријайћел* или *свекрва* – *зла жена*, *жена* – *кукавица, љлашћивац*” (Гортан Премк 1997: 115).

Лексеме *браћ* и *сесћира* у српском језику имају полисемантичку структуру. Њихова вишезначност потиче од сема *сродносћ*, *блискосћ*, *везаносћ*, што потврђују секундарна значења која биљеже рјечници.

Према РСАНУ лексема *браћ* има 10 значења: **1. а.** *назив за мушкарца у односу на децу исћићх родићелља*

11 У семантички садржај одређеног броја деривата из семантичког садржаја мотивне ријечи пренесене су имплицитне семе засноване на увјерењима и представама цијеле језичке заједнице према којима је мајка *брижна, топла, њежна, пожртвована, несебична, племенита* (в. Драгићевић 2007: 72). О дериватима *мајкан, мајковић 1*, чија је семантика заснована на метафоричком развоју значења лексеме *мајка*, превасходно на семи *пожртвована* в. Ђуркин (2023: 113).

12 Према општем схватању *рђава, зла жена*.

13 Сестра је матерински њежна/ пружа материнску њежност.

или једноја од родитиља. **б.** назив за мушко ірло сїоке у односу на друїа ірла истїе мајке. **в.** назив за мушкарца у односу на децу браће и сесїара њеїових родитиља. **2.** назив одмила који снаха даје деверу или зетї шураку. **3.** љобраїим. **4. а.** љриїадник истїої народа, љлемена, браїсїва, краја; сународник, земљак. **б.** члан истїої друшїва, манастїирскої браїсїва или духовничкої реда. **в.** љриїадник истїе вере, секїе. **5.** онај који некоме жели или чини добро, љриїаїшељ, друї; назив за оноїа коїа својакамо. **6.** (уз допуну: по нечему, у нечему) човек истїої љоложаја, сїања, занимања и др. **7.** (само вок.) **а.** свако мушко лице (їа и живоїиња) у љрисном обраћању. **б.** као узречица, у разїовору и у љриїоведану. **8.** фиг. оно шїїо је сродно љо особинама, шїїо има заједничко љорекло. **9.** умешан, вешїї, љамешан човек; мајсїор, љида, чова (їонекад шаљиво и о самом себи). **10.** љрви неакценїовани и неїроменљиви део љолусложеница уз лична имена у значењу љод 1, 5, 7.

Поред основног значења лексеме сесїра **1. а.** књи истїих родитиља у односу љрема друїој деци љиїх родитиља. **б.** књи очевої или мајчиної браїа или сесїре, РМС биљежи још три секундарна, и то: **2. а.** (обично у ословљавању) фам. женска особа блиска љо начину живоїа и духовно сродна; назив за ону коју својакамо. **б.** оно шїїо је блиско, сродно, оно шїїо љраїиї неку љојаву, неки љериод живоїа и сл. **3.** женска особа средњеї медицинскої особља у здравсївеним усїановама, болничарка. **4.** (често с атрибутом: часна, милосрдна) љриїадница женске верске заједнице.

4. Поредићи лексички инвентар јединица семантичко-деривационог гнијезда лексеме браїї формираног на темељу лексичког корпуса Вуковог Срїскої рјечника и лексичког инвентара представљеног у Семанїиичко-деривационом речнику, са хипотезом да временска дистанца два синхронијска пресјека имплицира како постоја-

ност одређених значења, тако и помјерање појединих семантичких компоненти, сагледавши притом културолошки оквир као један од генератора у процесу творбе и значај и мјесто најближег генерацијског сродника у српском друштву с почетка 19. вијека, Ј. Дражић долази до закључка да није било знатних помјерања када су у питању називи особа, сродника, радњи и односа међу њима. Посматрајући процес деривације по семантичким реализацијама, ауторка констатује да се у Вуковом *Рјечнику*, као и у савременом српском језику, мали број деривата везује за примарну семантичку реализацију лексеме *браћ* (Дражић 2017: 421)¹⁴. Најпродуктивнијом се показала семантичка реализација *човјек у односу њрема друћим људима*, што је, како примјећује, у сагласју са редослиједом примјера којима Вук егземплификује значења и употребу лексеме *браћ*, а то „може да наводи на хијерархизацију значења у народној свести”. Такав редослијед, по мишљењу ауторке, „отвара могућност ресемантизације крвне везе и подизања социјалне релације на виши ниво, која је опет у расцепу – од крајње позитивне до апсолутно негативно обележене везе” (Исто, 418). Амбивалентан однос према брату представљен примјерима наведеним у оквиру одреднице присутан је и данас¹⁵.

С обзиром на то да су лексеме *браћ* и *сестра* један од парова у систему сродничких односа који функциониса по принципу бинарних опозиција (*сестра* – *браћ*, *баба* – *дједа*, *ујна* – *ујак* и сл.)¹⁶, те да ријечи сродне по

14 Што је и очекивано – будући да се само номинује особа у односу на другу особу (Исто, 421).

15 Поријечима ауторке, „разумљив је као феномен пропорционалне снажне добре и лоше емоције” (Дражић 2017: 422).

16 Вриједно је поменути да су ови парови (што их чине чланови породице који су по природи ствари највише у контакту) изузетно фреквентни и у асоцијативним пољима, и то најчешће кохипоними: *отац* и *мајка*, *муж* и *жена*, *брат* и *сестра*, *кћерка*

значењу, које припадају истој тематској групи развијају паралелна, или аналогна системски устројена деривациона гнијезда¹⁷, упутно је паралелно приказивање њихових семантичко-деривационих гнијезда¹⁸, тако да се може пратити не само деривациони него и семантички развитак лексема.

О семантичко-деривационим гнијездима лексема *браћ* и *сесѝра* у српском језику пише Ј. Дражић (2002), посматрајући процес деривације по семантичким реализацијама, полазећи од најпродуктивније до најмање продуктивне. Резултати анализе потврђују теоријске поставке да продуктивнију деривацију имају лексема са богатијим семантичким садржајем, тј. већим спектром полисемије, што је случај са лексемом *браћ*, као и да су деривациони процеси неријетко мотивисани и ванјезичким чиниоцима, друштвеним околностима, те да се добијени подаци могу интерпретирати и са социолингвистичког и психолингвистичког аспекта. Изразиту диспропорцију у деривацији лексема *браћ* и *сесѝра*, која иде у корист прве, ауторка види као одраз патријархалног устројства друштва у којем битнији значај и улога припада брату као најближем генерацијском сроднику, чиме су мотивисани такви деривациони процеси. Када је ријеч о продуктивности семантичких реализација и њиховој

и син, као и парови који су због специфичности функционисања породице у контакту: *отац* и *син*, *мајка* и *кћерка*, *снаха* и *свекрва*, *зет* и *ташта* итд. (Стефановић 2012: 48).

- 17 Р. Драгићевић пишући о проблему лексике која недостаје и начину попуњавања лексичких празнина у српском језику, на примјеру именица које означавају дијелове тијела, чија су семантичко-деривациона гнијезда представљена у СДР, показује како и у њима, без обзира на то што су системски организована, недостају неки деривати (Драгићевић 2013).
- 18 О семантичко-деривационим гнијездима лексема *мајка* и *отац* на лексичком материјалу Вуковог *Српског рјечника* и РСАНУ в. Ђуркин (2003).

хијерархизацији у значењској структури анализираних лексема, показало се да њихова примарна семантичка реализација има врло сиромашну деривацију, у највећој мјери сведену на деминутиве или хипокористике и аугментативе или пејоративе, при чему првих више има лексема *браћ* (*браћа*, *браћан*, *брашац*, *брашенац*, *брашић*), а других лексема сестра (*сестрица*, *сестреница*, *сестрејина*, *сестрешина* и сл.). Притом се као најпродуктивније у гнијезду лексеме *браћ* показало значење *човјек у односу према дружим људима*, а као најмање продуктивна значења члан *манастира* и *припадник истој нарави*. У случају лексеме *сестра*, деривационо је најпродуктивније основно значење, којим су мотивисани сви првостепени деривати из семантичке класе деминутива и аугментатива (*сестрица*, *сестреница*, *сестрејина*, *сестрешина* и сл.), а потпуно непродуктивно значење *оно што је блиско, сродно, оно што припада неку појаву, неки период живота* и сл.

5. Увидом у лексички инвентар који је начињен према корпусу *Речника српскохрватској књижевној језика* (РМС) и презентован у другој свесци *Семантичко-деривационој речника* (СДР), можемо констатовати да је укупан број деривата лексеме *браћ*¹⁹ *још* *више* *од* *броја* *деривата* лексеме *сестра*²⁰. У гнијезду лексеме *браћ* забиљежен је 121 дериват – од тога је 79 именичких, 26 придјевских, 13 глаголских и три прилошка деривата, а у гнијезду лексеме *сестра* 41, и то 30 именичких, 6 придјевских, 4 глаголска и један прилошки.

Међу забиљеженим дериватима лексеме *браћ* има 21 сложеница (11 првостепених, 7 другог степена и три трећег), при чему је, такође, највише именица (16), а

19 Из сва три семантичко-деривациона гнијезда – од творбених основа *брат-*, *ба-*, *бра-*.

20 Из семантичко-деривационих гнијезда формираних од творбене основе *сестр-* и редуковане *се-*.

остатак чине пет придјева и један прилог. Префиксалних деривата првог степена има укупно осам (четири именице и четири глагола), а другостепених девет (пет именица, два глагола, један придјев и један прилог). У семантичко-деривационом гнијезду лексеме *сесѝра* само су три сложенице (*доѝосесѝра*, *назовисесѝра* и *ѝолусесѝра*) и четири префиксалне творенице (*ѝосесѝра*, *ѝосесѝрица*, *ѝосесѝрийи*, *несесѝрински*).

5.1. С обзиром на то да су у СДР представљена семантичко-деривациона гнијезда организована према грађи ексцерпираној из РМС, а да је до знатнијег проширења, првенствено у гнијезду лексеме *браѝ*, дошло у дијелу који окупља сложенице, што се види на основу поређења са гнијездом устројеним према лексичком корпусу Вуковог *Срѝскоѝ рјечника*, одабрали смо да предмет нашег истраживања буду управо њихови сложенички деривати. Циљ нам је био да на лексичком материјалу РСАНУ, и дијелом РМС²¹, опишемо и са творбено-семантичког аспекта опишемо све деривате лексема *браѝ* и *сесѝра*, настале у поступку композиције и сложено-суфиксалне творбе без обзира на њихов статус у лексичком систему савременог српског стандардног језика, узевши притом у обзир и културолошки условљене чиниоце мотивације њиховог настанка. Ексцерпиране лексеме у творбеном погледу разматрали смо с обзиром на начин творбе и творбену структуру установљену на основу граматичке категорије творбених основа, а њихов семантички опис дат је у оквиру ширих тематских група у којима је на основу семантике окупљен већи број лексичких јединица без обзира на припадност врсти ријечи.

6. Проведена творбена анализа лексичког материјала показује да је већина сложеничких лексема са мотивном ријечју *браѝ* настала у поступку слагања са

21 Деривати лексеме *сестра* ексцерпирани су из овог речника.

другом пунозначном ријечју помоћу спојног вокала -о- (бра̑и-о-миље, бра̑и-о-мир, бра̑и-о-удис̑иво, бра̑и-о-удица, бра̑и-о-удо̑ица, бра̑и-о-и̑ро̑наник, бра̑и-о-мрзац, до̑-о-бра̑и; бра̑и-о-убилачки, бра̑и-о-удис̑ивен, бра̑и-о-удо̑јни, бра̑и-о-удо̑јнички; бра̑и-о-љубазно) или као резултат сложено-суфиксалне творбе (бра̑и-о-ждер-О, бра̑и-о-јед- О, бра̑и-о-љуб-ац, бра̑и-о-љуб-ије, бра̑и-о-љубљ-е, бра̑и-о-љуй-с̑иво, бра̑и-о-мор-ац, бра̑и-о-мор-с̑иво; бра̑и-о-љуб-ив, бра̑и-о-љуб-ан; бра̑и-о-љуб-но, бра̑и-о-љуб-иво).

Доминирају сложенице са творбеном основом бра̑и- као првом саставницом, а с обзиром на врсту ријечи апсолутну доминацију имају именице (53). У анализираном корпусу забиљежили смо шест придјева и три прилога. Када је у питању категоријална припадност друге саставнице, односно творбене основе, можемо констатovati да осим глаголских основа глагола људи̑и, уди̑и, мори̑и, мрзи̑и, и̑ро̑на̑и, ждери̑и и јеси̑и, у формирању сложеница са именицом бра̑и учествују и придјеви, прилози, бројеви и именице.

Регистровали смо свега 12 примјера сложених лексема које су творене простим срастањем, и то именице: *шуйци-бра̑и*, *назови-бра̑и*, *зови-бра̑и*, *Људи-бра̑и*, *Људи-бра̑и̑и̑*, *Мио-бра̑и*, *ино-бра̑и/ино-бра̑а*, *ино-бра̑ис̑ивеник*, *назови-сеси̑ра*, *ино-сеси̑ра* и прилог *мио-бра̑иски*.

Мали је број сложеница које у свом саставу у позицији другог елемента имају лексему бра̑и или неки њен дериват (изведеницу или сложеницу). Код таквих сложеница као морфолошки знак слагања најчешће се јавља спојни вокал -о- (уз покоји примјер са вокалима -и-, -е-), а у позицији првог дијела глаголска основа (*шуйци-бра̑и*, *назови-бра̑и*, *зови-бра̑и*, *Људи-бра̑и*, *Љуб-о-бра̑и*, *Људи-бра̑и̑и̑*, *Му̑и-бра̑и̑и̑*), придјевска (антропоними *Дра̑-о-бра̑и*, *Дра̑-и-бра̑и̑и̑*; *мал-о-бра̑и-ник*, *мал-о-бра̑и-анин*, *Мал-о-бра̑а*; *мио-бра̑иски*), прилошка

(ино-браїї/ ино-браћа, йолу-браїї/йолу-браћа, ино-браїї-сївеник), бројна (йрво-браїучед, йрво-браїучеда, друї-о-браїучед, друї-о-браїучеда, йрећ-е-браїучед, йрећ-е-браїучеда, чейврїи-о-браїучед, чейврїи-о-браїучеда; друї-о-браїїсївеник) и именичка (дої-о-браїї). Забиљежили смо само два примјера сложеница којима је други елемент лексема *сесїра*, и то: *назови-сесїра*, *йолу-сесїра*, *ино-сесїра* и *дої-о-сесїра*.

На основу граматичке категорије творбених основа, издвајају се следећи типови (правих)²² сложеница (I) и сложено-суфиксалних деривата са мотивном ријечи *браїи* (II):

I

1. Го + *браїи* (*йиуци-браїи*, *Људи-браїи*, *назови-браїи*, *зови-браїи*)

2. Го + спојни вокал + *браїи* (*Људ-о-браїи*)

3. Го + дериват лексема *браїи* (*Људи-браїић*, *Муїи-браїић*)

4. Бр (редни)+ спојни вокал + дериват лексема *браїи* (*йрвобраїучед*, *йрвобраїучеда*, *друїобраїучед*, *друїобраїучеда*, *йрећедбраїучед*, *йрећедбраїучеда*, *чейврїиобраїучед*, *чейврїиобраїучеда*; *друїобраїїсївеник*)

5. По + спојни вокал + *браїи/браћа* или дериват лексема *браїи* (*Мал-о-браћа*, *Драї-о-браїи*, *Драї-и-браїи*, *Драї-и-браїић*)

6. По + брат (*Мио-браїи*)

7. По+дериват лексема брат (*мио-браїи*ски)

8. Пр + *браїи/браћа* или дериват лексема *браїи* (*ино-браїи*, *ино-браћа*, *ино-браїи*сївеник, *йолу-браїи*, *йолу-*

22 Праве или чисте су оне сложенице чији је други елемент проста ријеч или дериват потврђен као самостална лексема у РСАНУ или РМС, док су лексема настале у процесу сложено-суфиксалне творбе оне код којих други елемент није у датим рјечницима идентификован нити као проста ријеч нити као дериват са самосталном употребом.

браћа)

9. *брай̑-* + спојни вокал + Пр (*брай̑-о-љубазно*)

10. *брай̑-* + спојни вокал + Ио (*Брай̑-и-мир*)

II

1. *брай̑-* + спојни вокал + Го + Ø (*брай̑-о-ждер-Ø*, *брай̑-о-јед- Ø*, *Брай̑-о-љуб-Ø*, *брай̑-у-чед- Ø* (од њега су изведени моционим суфиксима: *брай̑учед-а*, *брай̑учед-ица*, *брай̑учед-о*, *брай̑учед-ов*), *Брай̑и-слав- Ø* и до ње изведено женско име *Брай̑ислава*)

2. *брай̑-* + спојни вокал + Го + суфикс: именице (*брай̑-о-љуб-ац*, *брай̑-о-мор-ац*; *брай̑-о-љуй-сй̑во*, *брай̑-о-мор-сй̑во*, *брай̑-о-рођен-сй̑во*; *брай̑-о-љуб-ије*, *брай̑-о-љубљ-е*), придјиви (*брай̑-о-љуб-ан*, *брай̑-о-љуб-ив*), прилози (*брай̑-о-љуб-иво*, *брай̑-о-љуб-но*)

3. *брай̑-* + спојни вокал + Ио + суфикс (*Брай̑-о-нож-ић*)

4. Пр + спојни вокал + *брай̑-* / *браћ-* + суфикс (*мал-о-брай̑-ник*, *мал-о-браћ-ански*)

5. Го + спојни вокал + *брай̑-* + суфикс (*Љуб-о-брай̑-овић*)

У цјелокупном анализираном материјалу, забиљежили смо само четири сложенице са лексемом *сесй̑ра*: *назови-сесй̑ра*, *ино-сесй̑ра*, *й̑олу-сесй̑ра*, *бој-о-сесй̑ра* (у СДР једино нема лексеме *иносесй̑ра*, што је и очекивано с обзиром на то да је квалификована као застарјела и покрајинска).

Међу ексцерпираним лексичким јединицама има 26 првостепених префиксалних твореница са лексемом *брай̑* или неким њеним дериватом – 15 именичких (*без-брай̑*, *без-брай̑сй̑веник*, *не-брай̑*, *не-брай̑им*, *не-брай̑-сй̑веник*, *не-брай̑сй̑во*, *не-браћа*, *о-брай̑им*, *й̑о-брай̑*, *й̑о-брай̑сй̑во*, *й̑о-брай̑им*²³, *й̑о-брай̑имсй̑во*²⁴), седам гла-

23 У СДР ово је префиксално-суфиксални дериват *по-брат-им*.

24 Могуће је, наравно, и другачије деривационо тумачење датих

голских (з-бра̑иимийи (се), з-бра̑ист̑ивийи (се), о-бра̑иимийи се, њо-бра̑иийи, њо-бра̑иимийи, раз-бра̑иийи, њри-бра̑иийи), три придјевска (не-бра̑иски, не-бра̑иински, са-бра̑иски²⁵) и два прилошка (не-бра̑иски, њо-бра̑иимски²⁶).

Способност даље деривације показују лексеме њобра̑иим (њобра̑иим-ковић, њобра̑иим-ов) и глагол з-бра̑иимийи (се) од којег су суфиксацијом настали гл. им. збра̑иимљење и глагол збра̑иимљава̑и (се) (а од њега гл. им. збра̑иимљавање).

Лексема сес̑ира има само четири префиксална деривата: двије именице (њо-сес̑ира, њосес̑ирица²⁷), један придјев (не-сес̑ирински) и један глагол (њо-сес̑ири̑и).

Међу ријетким творбено-семантичким корелатима у семантичко-деривационим гнијездима лексема бра̑и и сес̑ира, поред њобра̑и – њосес̑ира, њолубра̑и – њолусес̑ира, назовидра̑и – назовисес̑ира, инобра̑и – иносес̑ира, небра̑иински – несес̑ирински, њобра̑иийи – њосес̑ири̑и, налазе се и сложенице до̑њобра̑и покр. 'по народном веровању) брат по богу' – до̑њосес̑ира покр. 'сестра по заклетви богом, посестрима' (пр. Ја те искрено прима̑ за до̑њобра̑и̑а, а ти мене узми срчано за до̑њосес̑иру (РСАНУ, Љуб. 2, 104)).²⁸

7. Све забиљежене лексеме разврстали смо у неколико ширих тематских група у оквиру којих су окупљени сви типови анализираних деривата без обзира на врсту

лексема – побрат-им, побратим-ство.

25 Могуће је и овдје двојако деривационо тумачење, као префиксална твореница са-братски и као другостепени префиксални дериват лексеме сабрат-ски.

26 У СДР ово је другостепени префиксално-суфиксални дериват побратим-ски.

27 У СДР посестр-ица.

28 У деривационим гнијездима лексема отац и мајка налазимо такође богоотац, богомајка (Ђуркин 2023).

ријечи којој припадају.

7.1. *Сроднички називи*. Прву тематску групу, која је и највећа, чине сроднички термини и њих је укупно 18, од тога 14 сложеница и четири префиксалне творенице, са апсолутном доминацијом термина везаних за мушке сроднике. Уз сложенице *йолудраїѡ*²⁹, *йолудраћа* и *йолусесїра*³⁰, којима се именују брат/браћа и сестра по оцу или мајци, забиљежили смо и примјере сложеница којима је исказана релација према маћехином или очуховом сину или кћери из ранијег брака – *инодраїѡ*/*инодраћа* и *иносесїра*, које су у РСАНУ квалификоване као застарјеле и покрајинске лексеме.

У оквиру групе највише је сложеница којима се именују браћа и сестре од стричева или тетака. Према критеријуму припадности истом нараштају, формирале су се сложенице *браїѡучед* и од ње, моционим суфиксима (-а/-ица) творене лексеме женског рода *браїѡучеда* и *браїѡучедица*, као и лексема средњег рода *браїѡучедо*, уз синонимне лексеме *йрводбраїѡучед* и *йрводбраїѡучеда*. Даље се према критеријуму временске удаљености именује степен сродства по мушкој линији сложеницама *друїодбраїѡучед*, *друїодбраїѡучеда*, *їрећедрбраїѡучед*, *їрећедрбраїѡучеда*, *чеїврїодбраїѡучед*, *чеїврїодбраїѡучеда*, које су грађене према следећој творбеној структури: творбена основа редног броја + спојни вокал + сложеница *браїѡучед* / *браїѡучеда*. Слоју застарјеле лексике припада лексема *браїѡучед*², у РСАНУ означена као збирно образовање са значењем 'браћа од стричева'. Као посебна одредничка ријеч наведен је и присвојни придјев *браїѡучедов* (дргостепени дериват сложенице *браїѡучед*).

29 Код Вука је забиљежено и значење „2. (у Боци) брат побратимов или посестримин”.

30 О разматрању проблема категоријске припадности форманта *полу-* в. Клајн (2002: 81).

У вези са лексемом *брайшучед* код Скока стоји да је први дио сложенице *брайш*- генитив некадашње двојине, који је у савременом језику непрозиран и бива замијењен формама као што су: *брайић*, *брайичина*. Примјер ове сложенице аутор сматра драгоцјеним за утврђивање етимологије лексеме *чедо*, будући да првобитно значење њено није дијете него придјев *čadb*, што значи 'зачет' (Скок 1971: 200). Према објашњењу М. Стевановића, данашњи облик сложенице настао је из дуалне синтагме *брайш чед*, којом су се означавала дјеца двојице браће, док је по Маретићу први дио сложенице у облику датива, а други дио је првобитно гласио *чедо*, потом *чед*, *чеда* према другим сложеницама ове врсте (Клајн 2002: 25). Занимљиво је примијетити да се сроднички називи *брайшучед* и *брайшучеда* у Вуковом *Рјечнику* дефинишу само као дјеца од два брата, дакле *брайшучед* као 'брат од стрица' и *брайшучеда* (*йрводбрайшучеда*) 'сестра од стрица', док је у РСАНУ *брайшучед* 'стричев син, брат од стрица; теткин син, брат од тетке', а *брайшучеда* 'стричева кћи, сестра од стрица; теткина кћи, сестра од тетке'.

7.2. *Анйройоними*. Немалу скупину сложеница (14) са мотивном ријечју *брайш* чине антропоними – имена (*Брайшмир*, *Брайшислав*, *Брайшислава*, *Брайшољуб*, *Драјшобрайш*, *Људибрайш*, *Људобрайш*, *Миобрайш*), презимена (*Драјшобрайшић*, *Људибрайшић*, *Људобрайшић*, *Људобрайшовић*, *Брайшоножић* (пл. *Брайшоножићи* 'племе у црногорским Брдима, између Мораче, Мале ријеке и Црне планине') и надимци (*Мујшибрайшић*).

7.2.1. Два сложеничка деривата *брайшомиле* покр. 'надимак који даје новодоведена млада женским особама, обично девојкама' и *брайшомир* покр. 'надимак који даје новодоведена млада мушким особама, обично млађим' везују се за један старински обичај, чији опис даје Вук у *Српском рјенику* под одредничком ријечју *злајшоје*, гдје каже да нова млада не смије никога у кући звати именом,

већ свим укућанима мора надјенути нова имена (којим их само она зове), па тако „старије дјетиће” назива *џаком*, *бадом*, *јосјодином* (је ли *оџишао јосјодин да доћера свиње?*), *дјевером*, *ајом*, *десјојом*, *џајом*, а малађе *брајом*, *злајојем*, *соколом*, *милошјом*, *милошћом*, *милојцом*, *красним*, а дјевојке *удавицом*, *љејојицом*, *секом*, *јосјодјицом*, *јолудицом* итд.

7.3. *Побрајимсјиво*, *јосесјримсјиво*; *усјосјављање џријајељских односа* сличним *брајским/сесјиринским*. О важности обичаја побратимства, као посебног вида заједништва који је имао значајну улогу у народном животу Срба, да би у 19. вијеку већ био потиснут, свједоче префиксалне творенице: *обрајим* заст., *јобрајим*, *јобрајимсјиво*, *јобрај*, *јобрајсјиво*, придјев *јобрајимски* и прилог *јобрајимски*, као и глаголске лексеме *јобрајији* (*се*), *јобрајимији* (*се*), *збрајимији* 1/, *збрајимији* (*се*) 1, *обрајимији* *се* (заст.), *збрајсјивији* *се* (*а*). У опису обичаја побратимства Вук каже „да је у стара времена побратим много више значео него данас”, да су се побратимства успостављала често у каквој невољи (или кад се неко разболи, нпр. жена или дјевојка изабере мушкарца за побратима ради исцјељења) и да „Србин кад не зна имена коме, а он га зовне: еј! побратиме!” Говорећи о обичају побратимства и посестримства код динарског становништва, Ј. Цвијић на једном мјесту каже да је народна душа пуна љубави и узвишених осјећања, да је „код њих извор љубави и осећајности толико богат да им љубав заснована на крвним везама није довољна”, те је они „проширују и изван задруге у вези која до смрти спаја или два момка, *јобрајими*, или две девојке, *јосесјрине*” (Цвијић 2009: 19). Обичај посестримства, изузев неколико суфиксалних деривата, потврђују и неколике префиксалне творенице лексеме *сесјра* –

йосесѣра (и дем. *йосесѣрица*), *йосесѣрийи*³¹.

7.3.1. Искуство братске љубави у породици, које подразумејева доживљај јединства, једнакости, оданости и солидарности³² и тежња да се оно поново оствари у односима са другим људима кроз повезивање осјећањем братства и успостављање међусобних односа сличним братским, посвједочени су и у неким од значења неколико полисемичних префиксалних глаголских твореница, као што су: *збраѣимийи* 2. 'повезати осећањем братства, учинити присним, блиским, тесно здружити, сродити, сјединити; сложити, ускладити' (у даљем процесу деривације творена је глаголска именица *збраѣимљење* а. 'ступање у тесан споразум, улазак у чврст савез', д. 'настанак братства, потпуно зближење, уједињење' и глагол имперфективног вида *збраѣимљаваѣи*), *збраѣимийи* се 2. а. 'међусобно успоставити односе сличне братским, почети се осећати једно према другом као браћа', д. 'успоставити другарске, пријатељске односе, зближити се, спријатељити се, сложити се, удружити се', в. 'склопити тесан савез, здружити се, ујединити се', і. 'спојити се у чврсту заједницу, сјединити се'. Овамо се својом семантиком уклапа и префиксални глаголски дериват *йрибраѣимийи* 'узети кога у кућу место брата'.

7.3.2. Све забиљежене лексичке јединице сврстане у дату тематску групу (око петнаестак) настале су у поступку слагања префикса (*йо-*, *з-*, *о-*, *йри-*) и лексеме *браѣи/сесѣра*, односно њиховог деривата. Апсолутно

31 У семантичко-деривационом гнијезду лексеме сестра (од творбене основе *сестр-*) постоје и префиксално-суфиксални деривати *посесѣстрима* и од ње деривирани глагол *посесѣстримити*, именица *посесѣстримство* и придјев *посесѣстримски*.

32 Братска љубав представља „najtemeljniji oblik ljubavi koji leži u osnovi svih vrsta ljubavi” и подразумејева одговорност, бригу, поштовање, познавање сваког другог људског бића и жељу да се унаприједи његов живот (Фром 1993: 48).

доминирају префиксални деривати лексеме *брај*.

7.3.3. Међу свим префиксалним глаголским твореницама у анализираном корпусу само је једна са негативном семантиком, настала у процесу слагања глагола *брајити* (*се*) и префикса *раз-*, захваљујући којем је именована радња супротна радњи израженој глаголом *брајити* (*се*) – *разбрајити* I. 'учинити несложним, навести на раскид братских односа, разврћи братство' и II. *разбрајити се* 'посвађати се, раскинути братске односе' (пр. *Брајовасмо ња се разбрајисмо* (РСАНУ, братовати, Змај 4,); *Дако невоља опамети и Бошњаке да виде: како крвну браћу вјера не море разбрајити* (РСАНУ, дако, Мил. М. Ћ. 26, 73)).

7.4. *Брајска мржња, нејријашељство, злочињење*. Према увиду Ј. Дражић, у Вуковом *Рјечнику* „негативно су конотиране само сложенице *небрај/небраћа* и *назовидрај*, при чему се уз формант *назови*, који има статус одреднице, наводе као примери само лексеме *брај* и *сестра*” (Дражић 2017: 420). У лексичкој грађи РСАНУ пронашли смо 16 сложеница таквог семантичког типа (12 именица, четири придјева) и 10 префиксалних твореница (шест именица, четири придјева и један прилог), којима је експлицитно исказана тамна страна поимања и доживљаја брата, братских односа и поступања.

Сви сложенички деривати из ове тематске групе, без обзира на то да ли су праве сложенице или су настали као резултат сложено-суфиксалне творбе, имају у позицији друге мотивне ријечи глаголску творбену основу (или коријен). Глаголи који партиципирају у њиховом формирању су: *ждерај* (*ждер-*) и *јес* (*јед-*) у секундарном метафорички транспонованом значењу, *мрзи* (*мрз-*), *мори* (*мор-*), *уди* (*јед-*), *прој* (*прогн-*): *брајождер*, *брајојед* ков. 'онај који жели или чини зло брату; зломишљеник, пакосник према брату', *брајомрзац* 'онај који мрзи брата, ближњег', *брајојројаник* индив. 'онај

који је прогнао брата, браћу', *браћоморац* неodom. 'братоубица', *браћоморство* 'братоубиство', *браћоубица/браћоубојница, браћоубиство*. Посљедња у низу припада сложеницама из серије сложеница као што су „*brato-, d(j)eco-, čov(j)eko-, tirano-, kraljeubistvo, sa odgovarajućim nomina agentis – oceubica, bratoubica* itd.", које се угледају на латинско „*parricidium, fratricidium* i друге на *-cidium*, odnosno *parricida, fraticida* i друге на *-cida*, bilo direktno ili posredstvom nemačkog *Vatermord, Brudermord* itd., *Vatermörder, Brudermörder* itd." (Клајн 2002: 42).

Осим наведених, код Клајна налазимо и сложеницу *браћоубилаштво* (које нема у РСАНУ нити у РМС), за коју каже да има глаголску проширену основу на *-лац*, које се по његовом мишљењу везује „ne toliko za retko *bratoubilac*³³ koliko za pridev *bratoubilački*". Ријеч је потребна јер, за разлику од сложенице *браћоубиство* „означава stalno понашање а не поједини čin" (Исто, 61).

Важно је примијетити да се семантика већине ових сложеница ослања истовремено како на примарно значење лексеме *браћ* тако и на секундарна значења која реферишу на неког блиског, сродног, на припадника народа или шире заједнице народа, као и на човјека уопште, ближњег, што се види или из дефиниције њиховог значења или примјера којима се оно потврђује. Наведимо неке од њих, забиљежене у РСАНУ:

И Кајин је рад сакрити од Бога своје црно дело, своје *браћоубиство*, али га не може сакрити од све-видећег (Поп. Гавр. 8, 136). Тешко оној земљи коју бездушни претенденти и безсавесни честољупци доведу до грађанског рата! Унутра *браћоубиство*³⁴,

33 Ни ову лексему не биљеже РСАНУ и РМС.

34 Појављује се само у примјерима, али не као засебна одредничка ријеч у РСАНУ.

паљевина, пљачкање, хаос, а с поља подсмех и презрење (Ђорђ. Вл. 3, 51). [Земља] је рат, *брајџоудисџи*, блуд, механа и зеленашка јазбина (Сек. 1, 186); Настала [је] *брајџоудилачка* борба између Драгутина и Милутина (Скерл. 2, 84); Он [Вучић] је био највећи јунак у *брајџоудилачкој* борби Обреновићеваца и Карађорђевићеваца (Јов. С. 1, 196). [Окупатор] хушка један народ на други у циљу изазивања *брајџоудилачкој* рата (Чол. 2, 287). Пре више од три стотине година дигао нас је из наше отаџбине ... страшни, безумни, *брајџоудилачки* вихор (Андрић 5, 483).

Као творбено-семантички корелати јављају се сложене *назовибрајџ* 'онај који није прави брат (некоме); рђав, несавестан брат' и *назовисесџра* 'она која није рођена, права сестра; лоша, рђава сестра'. РСАНУ биљежи и индивидуализам *зови-брајџ* 'назовибрат, небрат'. Клајн (2002: 192) их творбено интерпретира као императивне сложене, будући да је веза *назови-* са глаголом *назвајџи* и данас јасна. Такав је у творбеном погледу и сложене дериват *зовибрајџ*, који биљежи РСАНУ као индивидуализам са значењем 'назовибрат, небрат'.

Овој тематској групи припадају и четири придјевске сложене: *брајџоудисџивен* (рус.), *брајџоудојни*, *брајџоудојнички*, *брајџоудилачки*.

Већина префиксалних сложенеца уврштених у ову групу формирана је помоћу префикса *не-*: *небрајџ* 'онај који се не понаша како се очекује од брата, како доликује брату, зао, рђав брат; онај који се не понаша као што се очекује од припадника сродног, братског народа', *небраћа* 'зб. им. од небрат', *не-брајџим* индив. 'побратим који се не понаша онако како се од њега очекује, зао, рђав побратим', *небрајџи* 'небратско осећање према брату, односно међу браћом, међу сународницима, осећање

непријатељства; небратско поступање, непријатељско понашање, придјеви: *небрајски* и *небрајински* 'својствен небрату, небраћи, недостојан брата, браће, односно припадника сродног народа; непријатељски' и прил. *небрајски* 'као небрат, као небраћа, непријатељски'. Као творбени корелат придјеву *небрајски* рјечници биљеже придјев *несесѝрински* 'који није својствен сестри, који не приличи сестри, који није сестрински лишен сестринске љубави, топлине, нежности'. Само су двије настале слагањем са префиксом *без-*: *без-брај* покр. 'рђав брат, небрат', *без-брајсѝвеник*³⁵ покр. 2. 'онај који се небратски односи према својим братственицима, рђав братственик'. Захваљујући семантици префикса, остварују се значења *рђав брај* /*ѝобрајим*/ *брајсѝвеник*, односно који се *ѝонаша ѝосѝуѝа рђаво, како не доликује брајѝу/ѝобрајѝму/брајсѝвенику*.

7.4.1. Међу лексеме окупљене у оквиру дате тематске групе могла би се уврстити императивна сложеница *ѝуцибрај* квалификована као необ. са значењем 'човек склон пићу'.

7.5. *Брајска љубав, ѝријаѝељсѝво, доброчинсѝво*. Ова тематску групу чини укупно десет лексичких јединица, заснованих на секундарном значењу лексеме *брај*– 5. 'онај који некеме жели или чини добро, пријатељ, друг' (РСАНУ). Углавном су формиране у процесу сложено-суфиксалне творбе, са мотивном ријечју брат (*брај*–) у првом дијелу, спојним вокалом -о- и творбеном основом глагола љубити (-љуб-) на коју је додат одговарајући суфикс зависно од врсте ријечи (-*је/-ије*, -*сѝво*, -*ац*; -*ив*, -*ан*; -*иво*, -*но*). Забиљежили смо четири прилога: *брајѝољубиво* 'братски, са пуно братске љубави, пажње' и заст. *брајѝољубдно, брајѝољубазно* ков. заст. 'љубазно као

35 **братственик** припадник једнога братства; сродник по мушкој линији (РСАНУ).

брат, пријатељски, миобрајски покр. 'као браћа, братски'; четири именице: брајољудље и арх. брајољудије, брајољуйсџво 'љубав према брату, према ближњему', брајољубац ков. 'братољубив човек' и два придјева: брајољудив 'који воли брата, ближњега; који је пун братске љубави' и брајољубан. Нисмо регистровали ниједан примјер аналогног сложеничког деривата лексеме сесџра (не постоји нпр. сесџрољудив према брајољудив, нити сесџрољудље према брајољудље).

А. Јанић, у дисертацији посвећеној анализи морфологије и семантике придјева на *-(љ)ив* у српском језику, износи да се *-људив* у савременом језику понаша као везана основа и да ријечи које је садрже у својој творбеној структури чине устаљени лексички инвентар³⁶, којем није могуће додавати нове лексичке јединице, што поткрепљује чињеницом да иако постоји придјевска лексема брајољудив, не постоје лексеме *сесџрољудив, *мајкољудив, *оцељудив, уз коментар да би примјери овога типа били интерпретабилни говорним представницима савременог српског језика (Јанић 2018: 183–184). Ауторка закључује да се у том случају ради о лексичким празнинама и потенцијалним ријечима које би могле да их попуне. Додајмо овоме да наспрам брајољудље не постоји ни аналогна сложеница сесџрољудље (нисмо забиљежили у лексичкој грађи РМС).

У том је смислу интересантно и објашњење због чега је мало потврђених примјера негираних сложеница, међу којима су уобичајени: нејосџољудив, нејосџојримљив, недружељудив, некорисџољудив, немирољудив, нејџрудољудив, нечовекољудив, нехрисџољудив, али нема, рецимо, лексеме небрајољудив. Најприхватљивије образложење узрока постојања тако малог број примјера префиксираних негираних сложених придјева на *-(љ)*

36 Спојеви са њом данас нису продуктивни.

ив ауторка види у „фонолошкој тежњи” да први дио сложенице буде двосложен и да краткоузлазни акценат буде везан за пенултиму, односно слог испред суфикса. Додавањем префикса *не-* додаје се још један слог „и тако руши устаљени фонотактички образац”. Сем тога, и само *не-* тежи ка томе да носи акценат „уп. чОвек–нЕчовек, Истинит–нЕистинит, мИлосрдан–нЕмилосрдан и сл.”, па би на тај начин настала ријеч са два акцента, што није у духу прозоодије српског језика (Исто, 197).

7.6. *Припадник брајсџива, монашкој реда*. Ову мало-бројну тематску групу чини седам лексема семантички заснованих на двјема слабо продуктивним семантичким реализацијама лексеме *брај* – 4. а. ’припадник истог народа, племена, братства, краја; сународник, земљак’ и 4. б. ’члан истог друштва, манастирског братства или духовничког реда’: *Малобраћа* цркв. 1. ’католички калуђерски ред Мала браћа’, *малобраћа* 2. зб. ’припадници тога реда, фрањевци, малобраћани’, и сложено-суфиксални деривати *малобрајник/малобраћанин* ’припадник католичког калуђерског реда Мале браће, фрањевац’; *друјобрајсџивеник/заст. инобрајсџивеник* ’онај који припада другом, туђем братству’. Забиљежили смо и глаголску префиксалну твореницу оквалификовану као покр. *збрајсџивиши* I. ’учинити некога својим братствеником, примити некога у своје братство’; II. ~ *се* ’постати члан некога братства, нечији братственик’.

7.7. *Човјек исџој њоложаја, звања, занимања*. Коментаришући лексеме у Вуковом *Рјечнику* које свједоче о друштвеном устројству и важности међусобне повезаности у оквиру једне шире заједнице, као што су *брајсџивеник/брајсџивењак, брајинсџиво*, Ј. Дражић каже да у односу на савремено стање недостаје именовање „шире етничке скупине”, гдје би се, између осталих, убројала лексема *сабрај* (Дражић 2017: 422). Међутим, лексему *сабрај/субрај* у таквом значењу не биљежи РМС, већ

само у значењу 'друг по звању, сталежу, занимању', а тако је и у једнотомном Рченику МС – *сабрајџ* 'друг по звању, занимању, сталежу, блиском осећању и сл': ~у болу, ~ у борби, сабраћа у манастиру. Сем ње, поред зб. образовања РМС биљежи још и лексеме *сабраћа*, *сабрајџство*³⁷ 'однос сабраће; осећање припадности међу сабраћом' и придјев *сабрајџски*.

7.8. *Појединачне лексеме*. Сложено-суфиксалном лексемом *брајџорођеностџво*, која припада слоју застарјеле лексике, означено је 'право старијег брата, првородство', тј. старјешинство по рођењу међу браћом (према Скоку *џрвородсџво* преведеница од лат. *primogenitura*).

7.8.1. *Сложенице сџецифичној састџава*. СДР биљежи посебан тип именичке сложенице сасвим специфичног састава, формирану спајањем ријечи које чине синтагматски низ *двабрајџакрв*³⁸ – *доџџ. врсџџа џерунике* *Iris nobilis* и зоол. *врсџџа корала* *Tubipora Hemprichii*. У РСАНУ међу изразима под одредничком ријечју *крв* стоји изр. *два брајџа крв*: 1. зоол. *врсџџа корала* *Tubipora Hemprichii* (Т–О 1, 305; Ђорђ. Влад. 4, 497; Терм. 3). 2) бот. *врсџџа џерунике* *Iris nobilis* (Вуков. А. 2; Сим. Д. 2).

У раду врло необичног наслова *Од девџџ брајџа крв*, посвећеном анализи фитонима мотивисаним терминима сродства, М. Бјелетић даје објашњење овог ботаничког термина (и термина *од два брајџа крв* *Lychinis chalcidonia*) и каже да су вјероватно настали под утицајем бајки са мотивом *два брајџа* „у којима се крв (=

37 Деривационо се може тумачити као префиксална твореница настала слагањем префикса са лексемом *братство* или као изведеница настала у процесу суфиксације – додавањем суфикса *-ство* на лексему *сабрат*, тј. као другостепени префиксални дериват.

38 Клајн сматра да се сасвим ријетке сложенице овога типа могу назвати „фрастичким” због тога што су настале спајањем узастопних ријечи у синтагматском низу (Клајн 2002: 90).

носилац живота) јавља као траг на дрвету живота или на марамици одсутног брата када се овај налази у животној опасности”. Ауторка такође претпоставља да је народним стваралаштвом мотивисан и назив *од деветџи брајџа крв* *Centranthus ruber*, „јер је *деветџи* стајаћи број за браћу у народној поезији (отуда и синтагма *деветџибрајџа сесџа*)” (Бјелетић 1996: 97). „Појам *брајџ* и *крв* означавају сродство. (...) *Крв*, осим тога, означава и живот, животну снагу, али и освету, убиство. Магични борј *деветџи*, чије је основно симболичко значење – преобраћање, прелаз, промена, среће се и у називима биљака које су служиле за бајање, али у синтагми *деветџи брајџа* асоцира на девет Југовића. И тако су се у име једне биљке слили еп, мит, магија и симболика српског народа” (Исто, 89).

7.8.2. У оквиру примјера наведених у саставу лексичких одредница забиљежили смо и сложенице *брајџиовореније* (= братимљење под одредничком ријечју *II брајџимии се*), *ћурлибрајџија* (под прид. *мумлашки*), које у РСАНУ и РМС немају статус засебних одредница, а у раду М. Бјелетић (1996: 97) помиње се и придјевска сложеница женског рода *деветџибрајџа*, која се јавља у именичкој синтагми у служби атрибутске одредбе именице сестра (*деветџибрајџа сесџа*). Сљедећим примјерима потврђујемо њихово постојање:

Братимљење (*брајџиовореније*, братимити се) обављало се ... врло свечано у цркви (Радон. Ј. 1, 137). (РСАНУ, II братимити се); Гледајући ту веселу *ћурлибрајџију* мумлашку и слушајући одредбе њиховог типа ... изгуби стрпљење (РСАНУ, мумлашки, Вин. 6, 277)

Претпостављамо да је први дио сложенице *ћурлибрајџија* редукована основа зоонима *ћурлија* (*ћурли-*) ’врста

птице *Numenius aquatus*' (РМС), на што упућује семантика придева мумлашки, који је у РСАНУ означен као нераспр. са значењем 'који мумла, говори мукло, неразговорно'. У примјеру наведеном за потврду његовог значења стоји у постпозицији главног члана именичке синтагме и има функцију атрибута – *ћурлибрајшију мумлашку*, што значи да је именовање засновано на метафоричком типу преноса.

8. Када је у питању квалификација ексцерпираних деривата у РСАНУ, можемо констатовати да је највише деривата са квалификатором територијалне раслојености покр. (*брајомиље*, *брајомир*, *брајочед*, *брајучего*, *миобрајски*, *бојобрај*, *безбрајсџивеник*, *инобрај*, *инобраћа*, *збрајсџивийи*) и слоја застарјеле лексике: заст. (*брајољудно*, *брајорођенсџиво*, *брајучед*², *брајим*, *инобрај*, *инобраћа*, *инобрајсџивеник*), арх. (*брајољудије*), рус. (*брајоудисџивен*), уз покоју лексичку јединицу са другим квалификаторима који упућују творбено-стилску вриједност: ков. (*брајождер*, *брајојед*, *брајољубац*), необ. (*џуцибрај*), неодом. (*брајоморац*) и индив. (*брајојројнаник*, *зовибрај*, *небрајим*). Мало-бројне лексеме су и двоструко квалификоване, као нпр: ков. и зст. *брајољубазно*, нар. и песн. *јобрајсџиво*, заст. и покр. *инобрај*/ *инобраћа*, заст. и покр. *иносесџира*.

9. *Да сведемо*. Упоредивши лексички инвентар семантичко-деривационих гнијезда лексема *брај* и *сесџира* устројеним према лексичком корпусу Вуковог *Српској рјечника* и гнијезда представљених у СДР са дериватима датих лексема обрађеним у РСАНУ, можемо констатовати знатније проширење гнијезда лексеме *брај* у сегменту који окупља деривате настале у процесу композиције и сложено-суфиксалне творбе, што је и очекивано због удјела и оних лексичких јединица које не припадају лексиси стандардног српског језика.

Анализа материјала, који чини око стотињак лексичких јединица, показује да апсолутну доминацију имају

сложенички деривати лексеме *брай̑*, што је одраз не само чињенице да лексема *брай̑* има богатији семантички садржај већ и је и посљедица дјеловања културолошки условљених ванјезичких чинилаца које се огледа у ауторитету заснованом на мјесту, улози и значају које мушки чланови породице имају у патријархално организованом друштву, у којем је брат као мушки крвни сродник првог кољена уједно и наслѣдник и заштитник не само материјалних већ и духовних добара, носилац етичких и моралних вриједности које се поимају као услов и гарант опстанка како породице тако и шире друштвене заједнице.

У творбеном погледу, можемо констатовати да је већи број лексичких јединица са мотивном ријечју *брай̑* настао у поступку слагања или као резултат сложено-суфиксалне творбе (преко 60), при чему су највише заступљени деривати са творбеном основом *брай̑* у позицији првог дијела сложенице и са спојним вокалом -о- као морфолошким знаком слагања, а од врста ријечи апсолутну доминацију имају именице (преко 50). Регистровани смо свега 12 примјера сложених лексема које су творене простим срастањем (назови*брай̑*, *инобрай̑с̑ивеник*, *миобрай̑ски* итд.). Осим глаголских основа глагола *љуби̑ти*, *уби̑ти*, *мори̑ти*, *мрзи̑ти*, *й̑ро̑на̑ти*, *й̑у̑ћи*, *жде̑ра̑ти*, *јес̑ти*, *зв̑а̑ти* (*брай̑ождер*, *брай̑ојед*, *брай̑ољубац*, *брай̑омрзац*, *брай̑оубица*, *брай̑оморс̑иво*, *й̑у̑цибрай̑* итд), у формирању сложеница учествују и творбене основе придјева (*миобрай̑ски*, *малобра̑ћа*, *малобрай̑ник* итд.), редних бројева (*й̑рводбрай̑учед*, *дру̑юбрай̑учед*, *й̑ре̑небрай̑учед*, *дру̑юбрай̑с̑ивеник* итд.), именица (*до̑юбрай̑*) и прилози (*инобрай̑/инобра̑ћа*, *й̑олубрай̑/й̑олубра̑ћа* итд.).

Остатак корпуса чине префиксални деривати формирани у поступку слагања префикса (*не-*, који је најфреквентнији, *й̑о-*, *без-*, *з-*, *о-*, *й̑ри-*, *раз-*) и лексеме *брай̑*, односно неког њеног деривата, са апсолутном доми-

нацијом именица (*безбрајџ*, *безбрајџџивеник*, *небрајџ*, *небрајџџим*, *небрајџџивеник*, *јобрајџ*, *јобрајџџиво*, *сабрајџ* итд.), уз свега три придијева (*небрајџџки*, *небрајџџински*, *сабрајџџки*), два прилога (*небрајџџки*, *јобрајџџимски*) и неколико глагола који су, иначе, једини у цјелокупном корпусу лексичких јединица које смо у раду анализирали (*збрајџџимџи* (*се*), *збрајџџивџи* (*се*), *обрајџџимџи* *се*, *јобрајџџи*, *јобрајџџимџи*, *разбрајџџи*, *јрибрајџџи*).

У анализираној грађи међу дериватима лексеме *сесџра* забиљежили смо само четири сложенице и четири префиксалне творенице, које су уједно и творбено-семантички корелати сложеничких и префиксалних деривата лексеме *брајџ*: *јосесџра* – *јобрајџ*, *јолусесџра* – *јолубрајџ*, *назовисесџра* – *назовибрајџ*, *иносесџра* – *инобрајџ*, *несесџрински* – *небрајџџински*, *јосесџриџи* – *јобрајџџи*, *дојосесџра* – *дојобрајџ*.

Све лексичке јединице разврстали смо у неколико ширих тематских група у оквиру којих су окупљени сви типови анализираних деривата без обзира на врсту ријечи којој припадају. Ако оставимо по страни оне које окупљају знатнији број сложеничких деривата, као што су тематске групе називи сродника, антропоними и група везана за обичај побратимства и посестримства, можемо рећи да је велик број сложеница и префиксалних твореница у гнијезду *брајџ*, у периоду од Вука до данас, настао као одраз потребе да се експлицитно, стварањем посебних ријечи, исказе подвојен однос у поимању брата као најближег генерацијског сродника, иначе посвједочен и похрањен у српским народним пословицама и фразеологизмима. Доказ томе је, прије свега, многобројна тематска група која окупља сложеничке и префиксалне деривате којима су изражени негативни аспекти тог односа (*брајџождер*, *брајџојед*, *брајџомрзац*, *брајџојројнаник*, *брајџоморац*, *брајџоудица*, *брајџоудџџиво*, *брајџоудџџивен*, *брајџоудџџи*, *брајџоудџџички*,

брајџоудилачки, назовибрајџ, назовисесџира, небрајџ, безбрајџ 2, безбрајџсџивеник 2, небрајџски, небрајџински, несесџирински итд.), али и група коју чине углавном сложено-суфиксални деривати којима је исказана позитивна страна концепта (брајџољудђе/ брајџољудије, брајџољуйсџиво, брајџољудив, брајџољудан, миобрајџски, брајџољудиво, брајџољудно, брајџољудазно). Мањи број сложеничких деривата лексеме брајџ окупљен је у тематским групама „припадник братства, монашког реда” (малобрађа, Малобрађа, малобрајџник, малобрађанин, малобрађански, друјобрајџсџивеник, инобрајџсџивеник) и „човјек истог положаја, звања, занимања” (сабрајџ, сабрађа, сабрајџски, сабрајџсџиво).

ЛИТЕРАТУРА

- Бенвенист 2005: Emil Benveniste, *Riječi indoeuropskih institucija*, Zagreb: Disput.
- Бјелетић 1996: Марта Бјелетић, „Од девет брата крв (фитоними и термини сродства)”, *Кодови словенских култура 1*, Београд, 89–101. <https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/id/14672/bjeletic.od.devet.brata.krv.pdf>
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексиколоџија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2013: Рајна Драгићевић, „О лексици која недо-стаје и начину попуњавања лексичких празнина у српском језику”, *Семинар српског језика, књижевности и културе, предавања 2*, Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 135–143.
- Дражић 2002: Јасмина Дражић, „Семантичко-деривациона гнезда лексема брајџ и сесџира”, *Књижевност и језик*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 49/3–4, 247–255.
- Дражић 2017: Јасмина Дражић, „Семантичко-деривационо гнездо лексеме брајџ и његове културолошке импликације

- у Српском рјечнику Вука Ст. Караџића”, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Пућевима речи: зборник радова у част Даринки Горшан Премк*, Београд: Филолошки факултет, Катедра за српски језик са јужнословенским језицима, 415–426.
- Ђуркин 2023: Веселина Ђуркин, „Семантичко-деривациона гнијезда лексеми мајка и оца”, у: М. Ковачевић (ред.), *Мајка у српском језику, књижевности и култури*, Радови са научног скупа „Мајка у српском језику, књижевности и култури”, одржаног 6–8. маја 2022, Андрићград: Андрићев институт, 95–127.
- Јанић 2018: Александра Јанић, *Морфологија и семантика придева на -(љ)ив у српском језику*, докторска дисертација рађена под руководством проф. др Бобана Арсенијевића, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет.
- Кнежевић 2009: Миливоје В. Кнежевић, *Антологија народних умотворина*, у: Антологија српске књижевности. www.ask.rs.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Први део, префиксација и слагање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Нови Сад : Матица српска.
- Кончаревић 2011: Ксенија Кончаревић, „Примена модела лингвокултуролошког поља у настави српског као инословенског језика”, у: В. Крајишник (ур.), *Српски као сирани језик у теорији и пракси*, књ. 2, Београд: Филолошки факултет, 81–95.
- Кончаревић 2023: Ксенија Кончаревић, „Српски термини сродства: лексичко-семантички, лингвокултуролошки и лингводидактички аспекти”, у: Весна Крајишник (ур.), *Српски као сирани језик у теорији и пракси: тематски зборник радова*, књ. 5, Београд: Филолошки факултет, 373–382. <<https://doi.org/10.18485/ssjtip.2023.5.ch29>>
- Никић 2022: Момир Никић, *Златно семе (српско-санскрпска етимологија)*, Нови Сад: Прометеј.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски језик, Српска академија наука и умет-

ности, Београд.

СДР: *Семантичко-деривациони речник*: „Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство”, (ред. Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић), Нови Сад: Филозофски факултет, 2006.

Скок 1971: Petar Skok, *Etimologijski rječnik srpskohrvatskog jezika*, Zagreb: JAZU.

СР: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR> (онлајн издање Српској рјечника)

Стефановић 2012: Марија Стефановић, *Језичка слика њородице у руском и српском језику*, Нови Сад : Филозофски факултет.

Филиповић 1972: М. Филиповић, „Вук Ст. Караџић и српска етнологија”, у: Мил. С. Филиповић (прир.), В. С. Караџић, *Етнoгpафски сѝиси*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. 17, Београд: Просвета, 513–573.

Фром 1993: Erih From, *Умеће љубави*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Цвијић 2009: Јован Цвијић, *Психичке особине Јужних Словена*, у: *Анѝологија српске књижевности*, www.ask.rs.

Шћепановић, Баук 2002: М. Шћепановић, С. Баук, „Терминологија српске антропонимије”, *Научни састѝанак славистиѝа у Вукове дане, Терминолошка сѝандардизација линѝивисѝичкој ойиса савременој српској језика* 32/3, 269–287. (<https://www.lingvistickitermini.rs/pojmovnik/antroponim/>)

Veselina Đurkin

COMPOUND DERIVATIVES OF LEXEMES BRAT AND SESTRA IN SERBIAN

Summary

Basing ourselves on the lexical material of descriptive dictionaries of the Serbian language (RSANU and RMS) we analyzed compound derivatives of lexemes *brat* and *sestra*. Our goal was to list and describe all the derivatives created in the process of compounding from the derivational-semantic aspect, regardless of their status in standard Serbian, while also taking into account the cultural conditions that may have motivated their emergence. The analysis conducted shows that, with the exception of a few prefixed adverbs, in the lexeme nest *sestra* there occurs only one occurrence, formed by merging with another full lexeme (*bogosestra*), while the lexeme nest *brat* contains over 60 derivatives, along with about forty prefixed adverbs (nouns having absolute dominance). The reason for such variance is not only the more diffuse polysemantic structure of the lexeme *brat* but also the place, role and importance that “brother” has in the traditionally structured patriarchal culture. Starting from the content of the derivational nest of the lexeme *brat*, formed according to Vuk’s *Rječnik*, we can observe that its most significant expansion occurs in the segment in which its compound derivatives are concentrated. If we leave aside groups that amass a significant number of compound derivatives, such as groups of anthroponyms, kinship terms, and groups related to the custom of fraternization, we can see that at a large number of compounds in the nest *brat* (including many prefixed derivatives), from Vuk to the present day, emerged as a need to explicitly, by creating separate words, express the simultaneous existence of the positive and negative aspects of the concept “brother” in Serbian culture, attested and stored in Serbian folk proverbs and phraseologisms.

Key words: brother, sister, word formation, semantics, compound derivatives, prefixed derivatives

Сања Ж. Ђуровић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

УДК 811.163.41`373.622.11

ДЕРИВАЦИОНА ГНЕЗДА ИМЕНИЦА БРАТ И СЕСТРА (творбено-семантичка анализа)

У раду је извршена творбено-семантичка анализа основне лексема *браћ* и *сестра* и њихових деривата. Представљени су творбени модели свих твореница и упоређивана су значења основне лексеме са значењима деривата како би се установиле продуктивне семе. Деривационо гнездо схваћено као скуп свих типова твореница (изведенице, сложенице, префиксалне творенице, примери комбиноване творбе) анализирано је на одабраном корпусу. Циљ рада био је да се утврди творбена и семантичка продуктивност издвојених лексема и утврди колико лексеме из уже лексичко-семантичке групе сродници имају сличности/разлика у оквиру творбене и семантичке продуктивности.

Кључне речи: брат, сестра, творба речи, семантика, деривационо гнездо

1. Предмет рада је творбено-семантичка анализа деривационих гнезда лексема *браћ* и *сестра*. Циљ рада

* sdjurovic74@gmail.com; sanja.djurovic@filum.kg.ac.rs

** Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-65/2024-03/ 200198).

јесте утврђивање творбене и семантичке продуктивности у оквиру ова два гнезда и има ли подударности на творбеном и семантичком плану именице *браћ* са именицом *сесѣра*, али и са именицама *мајка* и *оѣац*¹, с обзиром на то да припадају ужој лексичко-семантичкој групи породица/чланови породице (сродство) и очекивано је да има преклапања.

Деривационо гнездо лексема *браћ* и *сесѣра* образовано је на основу *Речника срѣскохрвајској књижевној и народној језика*² и из *Речника срѣскохрвајској књижевној језика*³ као и из *Обраћној речника срѣскоја језика*⁴. Деривациона *јнезда* именица *браћ* и *сесѣра* представљена су у *Семантичко-деривационом речнику*⁵ и то нам је послужило као база за проверу корпуса пошто у СДР очито нису анализиране лексеме са стилским квалификаторима и грађа је само према РМС. Корпус за именицу *браћ* ексцерпиран је из РСАНУ и ОРСЈ, а за именицу *сесѣра* из РМС. Основно полазиште ове анализе биће и резултати дати у два рада Ј. Дражић: *Семантичко-деривациона јнезда лексема браћ и сесѣра* (2002: 247–255)⁶ и *Семантичко-деривационо јнездо лексема браћ и њејове културолошке импликације у Срѣском рјечнику Вука Ст. Караѣића* (2017: 415–426)⁷.

1 Деривационо гнездо именице *мајка* и деривационо гнездо именице *оѣац* анализирано је у Ђуровић (2023) и Ђуровић (2024).

2 У даљем тексту РСАНУ.

3 У даљем тексту РМС.

4 У даљем тексту ОРСЈ.

5 У даљем тексту СДР.

6 Корпус у овом раду је само из РМС.

7 Семантичко-деривационо гнездо лексема *браћ* и његове културолошке импликације у *Срѣском рјечнику* Вука Ст. Караѣића анализирано је са циљем да се утврди значај који овај сродник има у нашој култури. Кроз ову лексему и њене деривате осликава се социјални живот у XIX веку, истичући заједништво

Новине у овом раду у односу на рад Дражић (2002) и СДР (2006) биће шири корпус за именицу *браїи* и методологија у овом раду биће другачија него у СДР и код Ј. Дражић и све лексеме биће класификоване према врсти речи, степену деривације (првостепени, другостепени и трећестепени деривати) и творбеном моделу. Уз сваку лексему биће дат коментар у вези са творбеном и семантичком продуктивношћу и посебно поглавље биће посвећено поређењу творбене и семантичке продуктивности, прво, лексема *браїи* и *сесїра*, а затим и лексема *мајка*, *оїац*, *браїи* и *сесїра*. Уочљиви су заједнички творбени модели и преклапања. Анализоване су речи настале деривацијом као и сложенице, префиксалне творенице и творенице настале комбинованом творбом.

2. Именица *браїи* припада именицама прве врсте мушког рода на сугласник. Према Скоку *браїи* је свеслов., балтослов. и индое. реч која потиче од основе *bhra-* проширене суфиксом *-tor/-ter* којим се изражава и моција у *сесїра* *-tra*; од два облика у староцрквенословенском (братрѣ, братъ) сачувао се само облик *браїи*.

Именица *сесїра* је именица женског рода треће врсте. Према Скоку именица *сесїра* је је свеслов., балтослов. и индое. реч из терминологије крвног сродства, са латинским *soror* је у прасродству.

Познато је да називи сродника припадају групи именица са сиромашним семантичким садржајем (Гортан Премк 2004: 22). Ове лексеме су веома фреквентне и спадају у централни концепт породице, а називи за сроднике имају статус универзалија. Концепт породица спада у универзалне социјалне концепте, а у српском језику и

које се временом изгубило. Обраћање лексемом *браїи* било је актуелно још у Вуково време, а данас се примећује да долази до семантичке деплеције ове лексеме, нарочито у говору младих (Дражић 2017: 415–426).

култури, као и у пољском језику (Бартмињски 2011: 220) близак концептима дом, домовина и мајка.

3. Творбена анализа проведена је формално тако што се издвајају творбена основа и творбене морфеме, а затим се у виду коментара анализира и творбени и семантички статус дате творенице. Након појединачних анализа твореница које су забележене у корпусу у закључку ће бити дати обједињени резултати за цео корпус и на нивоу врста речи и на нивоу целог корпуса и то укључујући и творбени и семантички критеријум. У циљу доследне анализе, део корпуса су и именице *баџа*, *сека* које су хипокористици од *брајџ*, *сесџира*. Све творенице су разврстане према моделу творбе и према врстама речи.

3.1. Лексема *брајџ* је полисемантична и у РСАНУ има десет значења: 1. а. назив за мушкарца у односу на децу истих родитеља или једнога од родитеља. б. назив за мушко грло стоке у односу на друга грла исте мајке в. назив за мушкарца у односу на децу браће и сестара његових родитеља. 2. назив одмила који снаха даје деверу или зет шураку 3. побратим 4. а. припадник истог народа, племена, братства, краја; сународник, земљак б. члан истог друштва, манастирског братства или духовничког реда. в. припадник исте вере, секте. 5. онај који некоме жели или чини добро, пријатељ, друг; назив за онога кога својакамо б. човек истог положаја, стања, занимања и др. 7. а. свако мушко лице (па и животиња) у присном обраћању б. као узречица, у разговору и у приповедању (често проширена као: брате слатки, брате ми си га, мој, брате драговићу и сл. 8. фиг. оно што је сродно по особинама, што има заједничко порекло 9. умешан, вешт, паметан човек; мајстор, ћида, чова (понекад шаљивоп и о самом себи) 10. први неакцентовани и непроменљиви део полусложеница уз лична имена у значењу под 1, 5, 7.

У РМС лексема *брајџ* има само четири значења:

(супл. мн. браћа) 1. а. мушкарац дружим лицима рођеним од истих родитеља или само од једног (од оца или од мајке). б. мушкарацу односу према лицима у другој линији сродства (браћ од сирца, браћ од тетки, браћ од ујака), браћучед. 2. а. припадник истог народа или шире заједнице сродних народа. б. човек у односу према дружим људима. 3. а. (вок.) фам. као узречица (често са заменицом мој). б. шатр. (м. личне зам. 1. или 2. л. јд.). 4. а. члан манастирског, самостанског братства или монашког реда; члан братовшћине. б. припадник исте вере. в. ист. члан неких организација (масона, сокола и др.).

Уочава се диспропорција у поређењу РСАНУ и РМС пошто РСАНУ има десет значења, са подзначањима има око четрнаест значења, а у РМС само четири значења, а са подзначањима осам.

3.2 Лексема *сестра* према РМС има четири значења: 1. а. кћи истих родитеља у односу према другој деци тих родитеља; б. кћи очевој или мајчиној браћи или сестре; 2. а. (обично у оловљавању) фам. женска особа блиска по начину живота и духовно сродна; назив за ону коју својачко; б. оно што је блиско, сродно, оно што праћи неку појаву, неки период живота и сл.; 3. женска особа средње медицинског особља у здравственим установама, болничарка; 4. (често с атрибутом: часна, милосрдна) припадница женске верске заједнице.

Што се семантичког потенцијала основних лексема тиче, лексема *браћ* има развијенију семантику те се и у дериватима очекује већа семантичка продуктивност.

4.1. Анализа твореница

С обзиром на чињеницу да деривационо гнездо именица *браћ* и *сестра* заједно има око 240 лексема, у овом раду централно ће бити да се представи нова лексика у односу на корпус у СДР (2006) и у раду Дражић (2002). Ослонићемо се на закључке и резултате из Дражић (2002)

с обзиром на то да би целокупни корпус био превелики за један рад.

4.1.1. Деривати именице БРАТ (хип. *бра̋џа*) који су анализирани у СДР (2006) и Дражић (2002) само ћемо набројати и класификовати према типу творбе и врсти речи. Оне творенице које у СДР нису заступљене, биће анализирани детаљније са творбено-семантичког аспекта.

а) првостепени именички деривати

У СДР који је рађен према корпусу РМС забележено је 27 именичких првостепених деривата и то: *бра̋џа-а*; *бра̋џа-ан*; *бра̋џа-анац*; *бра̋џа-аница*; *бра̋џа-анична*; *бра̋џа-ац*; *бра̋џа-енац*; *бра̋џа-ија*; *бра̋џа-иковић*; *бра̋џа-им*; *бра̋џа-и-нац*; *бра̋џа-инс̋тво*; *бра̋џа-ичина*; *бра̋џа-ић*; *бра̋џа-ична*; *бра̋џа-ко*; *бра̋џа-о*; *бра̋џа-ови̋шина*; *бра̋џа-с̋тво*; *бра̋џа-а¹*; *бра̋џа-а²*; *бра̋џа-џа*; *бра̋џа-јо*; *бра̋џа-ле*; *бра̋џа-ца*.

У РСАНУ који је речник и књижевног и народног језика забележено је још око 20 именичких првостепених деривата:

брат-ак хип. од *бра̋џа*. Суфикс *-ак* је продуктиван суфикс за грађење деминутива и хипокористика.

брат-анче дем. и хип. од *бра̋џаанац*. Суфикс *-анче* је продуктиван деминутивни суфикс.

брат-еница в. *бра̋џааница*.

брат-енче покр. дем. и хип. од *бра̋џаенац*.

брат-ешина аугм. и пеј. од *бра̋џа*. Код Клајна налзимо да је суфикс *-ешина* аугментативно-пејоративни суфикс и да Лескин, позивајући се на Белића, напомиње да је можда преузет из *ма̋џешина* < *ма̋џеха* (Клајн 2003: 104).

брат-ина м аугм. и пеј. од *бра̋џа*. Аугментативни суфикс *-ина* интересантан је пошто је граматичког женског рода, а у већини случајева се додаје на именице мушког рода. „Несклад између основе мушког рода и наставка доводи до колебања у роду изведенице, мада је то колебање мање у стварности него у речницима.”

међусобној йомаїања или са којим друїм доброїворним циљем б. занайлијско удружење, цех, еснаф; удружење уойиїше. 2. покр. родбински однос, род, фамилија. Суфикс -овиїшина јавља се у браїовиїшина без пејоративног призвука као и у регионализму зейовиїшина у значењу зейїова кућа, зейїов род. (Клајн 2003: 211).

брат-ств-ењак в. браїсїивеник.

брат-унац покр. в. браїанац. Суфикс -унац нема одређено значење и јавља се у неколико речи: врхунац, младунац, чисїунац, їврдунaц, деїунац (Клајн 2003: 60). Овде се јавља као варијантни суфикс према -анац браїанац : браїунац.

браћ-ан покр. хип. од браїї. Суфикс -ан се издваја као хипокористични суфикс (нпр. мацан, звекан, ђаволан) (Клајн 2003:38) и то се потврђује и на овом примеру, али може бити и моциони суфикс и развијати специфична значења.

Забележене су и три именице са упутном одредницом види које су стилски маркиране: **браћ-енац** в. браїїенац; **браћ-ија** покр. в. браїа; **браћ-инац** покр. в. браїїенац.

браћ-ица зб. дем. и хип. од браїа. Суфикс -ица је продуктиван као деминутивни и хипокористични суфикс и има разнолика значења. Занимљиво је да имамо дем. и хип. од збирне именице.

аа) другостепени именички деривати

У СДР има 18 именичких другостепених деривата и то: браїака-ње; браїан-овић; браїим-ак; браїим-ка; браїим-сїво; браїе-ње; браїова-ње; браїсїив-еник; браїсїив-еница; браїсїив-ењак; баћ-а; баћ-ан; баћ-о; брај-ан; брај-ен; брај-кан; брај-ко; брац-ика.

У РСАНУ налазимо још именичких другостепених деривата (око 15) и то:

брат-ан-а покр. в. браїаница. Суфикс -а је моциони суфикс и у творбеној основи имамо именицу мушког рода браїан.

брат-ан-ић в. *браїїанац*. Суффикс *-ић* је по основној функції деминутивни (Клајн 2003: 108). Овде имамо варијантни облик *бранаїић* : *браїїанац* и у основи именицу *братан*, пошто суфикс *-анић* није забележен.

брат-ан-чић в. *браїїанац* и *браїї-ан-ичић*. Суффикс *-чић* је деминутивни суфикс, а

-ичић се везује за ознаке сродства (нпр. *сесїричић*) (Клајн 2003: 111).

брат-ан-чица дем. и хий. од *браїїана*.

брат-ањ-ић покр. *браїїанац*

брат-иков-ић (само вок. јд.) в. *браїї* (7). Исто значење има и *браїїинковић*.

брат-ин-ка покр. в. *браїїимка*

брат-инч-ад зб. им. од *браїїинче*. Суффикс *-ад* је продуктивни суфикс за грађење збирних именица и то се и овде потврђује.

Забележене су две именице са упутном одредницом в. *браїїаница*: **братићка** покр. и **братичњи́на** покр.

брат-њ-овина покр. *браїїово имање*. Суффикс *-овина* је сложени суфикс и потврђује се специфично значење (Клајн 2003: 98). Суфикс *-њ* је придевски суфикс од *браїїњи*, *-а*, *-е*.

брат-овштин-ац члан *браїїовшиїине*.

брат-унч-ић покр. дем. од *браїїунац*; *мушко лице у йрисном обраћању*.

брат-урина ауім. и йеј. од *браїї*.

брат-у-че индив. дем. и хий. од *браїї*, *мали браїї*. Суффикс *-че* је чест деминутивни суфикс и користи се уз именичке основе мушког и женског рода (нпр. *унуче*, *бейче*, *йрвенче*, *јединче*). Спорно је само у које је вероватно послужило за разбијање сугласничке групе.

ааа) трећестепени именички деривати

У СДР забележена су два именичка трећестепена деривата и то: **братимље-ње**; **баћ-ко**. У РСАНУ још пет именица: **брат-ан-ић-ка** и **брат-ан-ић-на** в. *браїїа-*

ница; **брат-ан-ич-на** в. *брајџаница*; **брат-ств-ен-иштво** в. *брајџивеност* и **брат-ств-ен-ост** *јријадност* *истом* *брајџиву*;

б) првостепени придевски деривати

У СДР који је рађен према корпусу РМС забележено је шест придевских првостепених деривата: **брат-ински**, **-а, -о**; **братњи**, **-а, -е**; **брат-ов**, **-а, -о**; **брат-овљи**, **-а, -е**; **брат-овљев**, **-а, -о**; **брат-ски**, **-а, -о**.

У РСАНУ још четири придева: **брат-љев**, **-а, -о** покр. в. *брајшов*; **брат-њев**, **-а, -о** / **братњи**, **-а, -е** покр. в. *брајшов*; **брат-ињи**, **-а, -е** заст. в. *брајџски*; **браћ-ки**, **-а, -е** (у нар. песни) в. *брајџски*.

бб) другостепени придевски деривати

У СДР забележено је десет придевских другостепених деривата: **братин**, **-а, -о**; **братан-ов**, **-а, -о**; **братанч-ев**, **-а, -о**; **братанич-ин**, **-а, -о**; **братим-ски**, **-а, -о**; **братств-ени**, **-а, -о**; **браћ-ин**, **-а, -о**; **бат-ин**, **-а, -о**; **бат-ов**, **-а, -о**; **брац-ин**, **-а, -о**. У РСАНУ још шест другостепених придева: **брат-ов-ски**, **-а, -о** в. *брајџски*; **брат-анич-ин**, **-а, -о** који *јријада* *брајџаница*; **брат-ан-ски**, **-а, -о** покр. в. *брајџински*; **брат-анч-етов**, **-а, -о** који *јријада* *брајџанчешу*; **брат-им-ски**, **-а, -о** који *јријада* *брајџиму*, *брајшовиштина*; **брат-ињски**, **-а, -о** заст. в. *брајџски*.

ббб) трећестепени придевски деривати

У СДР који је рађен према корпусу РМС забележено је 3 придевска трећестепена деривата: *брајџистивенич-ки*, **-а, -о**; *баћ-ин*, **-а, -о**; *баћ-ов*, **-а, -о**. У РСАНУ и придев: **брат-ан-ић-ев**, **-а, -о** који *јријада* *брајџанићу*.

в) првостепени глаголски деривати

У СДР забележена су три глаголска првостепена деривата: **брат-акати се**; **брат-ити (се)**; **брат-овати**. У РСАНУ забележен је и глагол: **брат-ати се** *несвр. уч. в. брајџакаћи се*.

вв) другостепени глаголски деривати

У СДР који је рађен према корпусу РМС наводе се

два глаголска другостепена деривата: *браїим-иїи* (се); *браїсївовайїи*. У РСАНУ и глагол: **братствити** покр. сврш. и несврш. *довесїи*, *доводиїи у слоїу*; исп. братимити (3).

г) првостепени прилошки деривати

У СДР дат је само један прилошки дериват: **брат-ски** који је наведен као другостепени дериват. У РСАНУ и **брат-ачки** *їрил. необ. в. браїски*.

гг) другостепени прилошки деривати

У РСАНУ и два другостепена прилошка деривата: **брат-им-ски** *прил. в. браїски* и **брат-ин-ски** *прил. в. браїски*.

4.1.1.1. Сложенице су анализиране према критеријуму последњег чина творбе, односно да ли у другим делу творенице имамо реч која постоји као самостална или не. Уколико постоји биће сложеница, уколико не постоји, то ће бити пример комбиноване творбе.

а) именице

У СДР који је рађен према корпусу РМС забележено је 16 именичких сложеница: *доїодбраїи*, *браїиољудље*, *браїиоудилац*, *браїиоудисїво*, *браїиоудица*, *браїиучед-Ø⁹*, *двабраїиакрв*, *їолудбраїи¹⁰*, *друїодбраїисївеник*, *доїодбраїа*, *браїиучеда*, *друїодбраїиучед*, *їрводбраїиучед*, *їолудбраїа¹¹*, *друїодбраїиучеда*, *їрводбраїиучеда*.

У РСАНУ налазимо још шест сложеница, и то:

брат-о-миље покр. *надимак који даје новодоведена млада женским особама, обично девојкама*.

9 Ова именица је пре пример комбиноване творбе, али је у СДР (2006) међу сложеницама. У СДР нема примера комбиноване творбе.

10 Ова именица је у СДР међу сложеницама, али је пример префиксалне творенице (*їолу-браїи*).

11 Именица је у СДР међу сложеницама, али је пример префиксалне творенице (*їолу-браїа*).

брат-о-мир покр. надимак који даје новодоведена млада мушким особама, обично млађим.

брат-о-мрзац онај који мрзи браћу, ближњеї.

брат-о-прогнаник индив. онај који је њроїнао браћу, браћу.

брат-о-рођенство заст. њраво сїаријеї браћу, њрово родсїво.

брат-о-убојица удица своїа браћу или некої блискої, сродної.

б) придеви

У СДР забележене су 4 придевске сложенице: *браїољубив, -а, -о; браїоудилачки, -а, -о; браїучедов, -а, -о; браїучедин, -а, -о*. У РСАНУ налазимо и придеве: *брат-о-убиств-ен, -на, -но* в. *браїоудилачки*; *брат-о-убој-ни, -а, -о* в. *браїоудилачки*; *брат-о-убој-ни-чки, -а, -о* в. *браїоудилачки*; *братољубан, -бна, -бно* в. *браїољубив* (који воли браћу, ближњеїа; који је њун браїске љубави).

в) прилози

У СДР забележена је само једна прилошка сложенница: *мио-браїски*. У РСАНУ и прилог: **брат-о-љубазно** прил. ков. заст. *љубазно* као *браї, њријатељски*.

4.1.1.2. У СДР анализирано је 16 именичких префиксалних твореница и њихових изведеница (*небраї, њобраї, сабраї, субраї, небраћа, њобраїсїво, сабраїсїво, сабраћа, субраћа, дезбраї-Ø¹², њобраїим, дезбраїица, дезбраїница, њобраїимковић, њобраїимсїво, дезбраїсївеник*), 3 придевске ПТ (*сабраїски, -а, -о; њобраїимов, -а, -о; њобраїимски, -а, -о*), 1 прилошка ПТ (*небраїски*) и 8 глаголских ПТ (*њобраїиїи, њобраїи-миїи, обезбраїиїи, збраїимиїи, збраїиїи, њрибраїиїи, разбраїиїи, збраїимљаваїи*).

Префиксалне творенице су ексцерпирани и из ОРСЈ и ексцерпирани су још две творенице:

12 Ово би био пример комбиноване творбе.

назови-брат онај који није *йрави*, рођени *брай*; *лош*, *рђав*, *несавесіан* *брай*. Највише именица са назови-уноси негативно значење у називе позитивних занимања и активности. „Творбени модели са префиксалним формантом *надри* и *назови-* у језику су продуктивна тако да се њима данас твори велики и различит број именица.” (Радовић Тешић 2002: 122–123).

полу-брат а. *рођак с којим је заједнички само један родител*, *брай* само *йо* оцу или само *йо* мајци. Вук Рј. б. покр. *брай* *йодрајимов* или *йосесіримин*. У СДР је сложеница, али се *йолу-* сматра префиксом и зато је ово префиксална твореница. „Загребачка Приручна граматика је *йолу-* уврстила у именички префикс који даје именице с „делимичним, непотпуним значењем”. Више пажње им је посветила Е. Барић у својој књизи о сложеницама¹³. Она анализира основну семантику коју елемент *йолу-* има у споју са различитим основама, правећи уз то паралелу са именицама с другим префиксима, а пре свега са *не-*, уз исте основе (нпр. *йрамајка* – *немајка* – *йомајка* – *йолу-мајка* – *назовимајка*) и закључује:

„Ако за префикс *не-* кажемо да преиначује (*modificira*) значење основне riječi тако да potire potpuno sadržaj основне riječi, onda i за *polu-* moramo prihvatiti да преиначује (*modificira*) sadržaj основне riječi тако да га potire дјелимично ... Ако је *не-* префикс, onda је префикс i element *polu-*” (Барић 1980: 18–20).

4.1.1.3. Комбинована творба

У СДР се не наводе примери комбиноване творбе. У РСАНУ смо издвојили следеће творенице:

брат-о-ждер-О и **брат-о-јед-О** ков. онај који жели или чини зло *брайу*; *зломишљеник*, *йакосник* *йрема* *брайу*.

брат-о-љуб-ац ков. *брай*ољубив човек.

13 Б. Е. Барић, *Именичке сложенице непрефиксалне и несуфиксалне творбе*, Загреб, 1980; одељак: *Именичке творенице с елементом полу-*, 18–20.

брат-о-љуб-ије арх. в. *браїѡљубѣ*.

брат-о-љуп-ство в. *браїѡљубѣ*.

брат-о-мор-ац неодом. в. *браїѡудѣца*.

брат-о-мор-ство неодом. в. *браїѡудѣсїво*.

брат-о-мрз-ац онај који мрзи *браїѡ*, *длїжнѣї*.

брат-о-рођен-ство заст. *їраво сїѡаријеї браїѡ*, *їрво-родсїво*.

брату-чед-О *сїѡричев син*, *браїѡ од сїѡрица*; *їейїкин син*, *браїѡ од їейїке*.

брату-чед-а 1. *сїѡричева кїи*, *сесїѡра од сїѡрица*; *їейїкина кїи*, *сесїѡра од їейїке* 2. покр в. *браїѡаница*.

4.1.2. Деривати именице СЕСТРА (хип. *сека*)

И у СДР (2006) и у нашем раду, корпус је био РМС тако да су резултати исти и само ћемо представити корпус. Нећемо давати детаљнију анализу јер је она изведена у СДР. Укупно је у корпусу 22 именичка деривата.

а) првостепени именички деривати

Укупно је 17 првостепених именичких деривата: *сесїѡр-еница*; *сесїѡр-ейїина*; *сесїѡр--ешина*; *сесїѡр-им*; *сесїѡр-има*; *сесїѡр-инсїво*; *сесїѡр-ић*; *сесїѡр-ица*; *сесїѡр-ичейїина*; *сесїѡр-ичина*; *сесїѡр-ичић*; *сесїѡр-ична*, *сесїѡр-ушина*; *се-ја*; *се-ка*; *се-ле*; *се-ша*.

аа) другостепени именички деривати

Другостепених именичких деривата је четири: *сесїѡр-е-ње*; *сеј-ка*, *сек-ана*; *сеш-ка*.

ааа) трећестепени именички дериват

Јавља се само један трећестепени именички дериват: *сесїѡр-им-ље-ње*.

б) Укупно је четири придевска деривата и то два првостепена и два другостепена. Првостепени придевски деривати: *сесїѡр-ин*, *-а*, *-о*; *сесїѡр-ински*, *-а*, *-о*. Другостепени придевски деривати: *сеј-ин*, *-а*, *-о*; *сек-ин*, *-а*, *-о*.

в) Глаголских деривата је мало, само два и то један првостепени глаголски дериват: *сесїѡр-иїи* (*се*) и један другостепени глаголски дериват: *сесїѡр-им-иїи*.

г) У корпусу је само један другостепени прилошки дериват: *сесїр-ин-ски*.

5. На основу СДР (2006) и Дражић (2002) именица *браї* има око 80 именичких твореница (од тога 27 првостепених деривата и 18 другостепених деривата), око 26 придевских твореница, 13 глаголских и 3 прилошке творенице, укупно око 120 твореница. Има творенице до трећег степена (2 именичка трећестепена деривата и 3 придевска трећестепена деривата). Према типу творбе јавља се око 70 деривата, 28 префиксалних твореница, 19 сложеница, 5 примера комбиноване творбе.

Именица *сесїра* има око 30 именичких твореница (22 деривата, 4 префиксалне творенице и 4 сложенице), 6 придевских твореница, 4 глаголске творенице и 1 прилог, укупно око 41 твореница. Има творенице до трећег степена (1 именички трећестепени дериват). Према типу творбе јављају се 29 деривата, 8 префиксалних твореница, 4 сложенице, а нема примера комбиноване творбе.

Дражић (2002: 254) закључује да лексему *браї* карактерише богатији семантички садржај, већи спектар полисемије и продуктивнија деривација. Примарна семантичка реализација има врло сиромашну деривацију и она се своди на именице субјективне оцене. Лексема *браї* има више деминутива, а *сесїра* аугментатива. Лексема *браї* има само деривате позитивне експресије, а *сесїра* више деривата негативне експресије. Као деривационо продуктивно показало се значење *човек у односу йрема друїм људима*, мање *мушко/женско у друїој линији сродсїва*, а најмање продуктивна су значења *члан мана-сїїра* и *йриїадник истїої народа*.

Свеукупно, ако објединимо корпус СДР и РСАНУ и ОРСЈ, имамо око 200 твореница и то: 127 деривата (86 именичких, 30 придевских, 7 глаголских и 4 прилошка деривата), 32 сложенице, 30 префиксалних твореница и 10 примера комбиноване творбе.

Резултати за именицу *сесџра* се поклапају са СДР и Дражић (2002), што је и очекивано, јер је рађено на истом корпусу.

5.1. Ако упоредимо резултате творбено-семантичке анализе именица *мајка*, *оџац*, *брајџ* и *сесџра*, уочава се преклапање истих творбених модела. Навешћемо само неке од примера.

Код именичких деривата запажамо модел: именице на *-сџво* (*мајчинсџво*, *оџачасџво*; *очинсџво*, *брајџ-сџво*, *сесџринсџво*); именице са суфиксом *-ић* реализују специфична значења (*очић* - *син који је као и оџац* му; *мајкић* – *син који личи на мајку*; брат само деминутивно значење – *брајџић*; *сестрић* – *сесџрин син*). У корпусу је забележен велики број именица субјективне оцено, што је очекивано, па тако највећи број именица субјективне оцено имамо код именице *мајка*-21, *оџац*-11, *брајџ*-15 и *сесџра*-7. Фреквентни суфикси субјективне оцено код свих назива за сроднике су: *-урина* (*очурина*, *мајчурина*), *-ушина* (*сесџрушина*), *-етина* (*сесџрејџина*, *мајчејџина*), *-ешина* (*сесџрејџина*), *-ица* (*мајџица* (*мајџица* има специфично значење), *џајџица*, *дајџица*¹⁴, *сесџрица*), *-ац* (*брајџац*), *-ко* (*брајџко*), *-ић* (*брајџић*). Све четири лексеме имају деривате из класе именица, придева, глагола и прилога. Именичких деривата је највише.

Сложенице показују делимично преклапање код два модела: *дој-о-мајка*, *дој-о-оџац*, *дој-о-сесџра*, *дој-о-брајџ*; сложенице са именицом *удисџво* у другом делу творенице: *брајџ-о-удисџво*, *оц-е-удисџво*, *мајџер-о-удисџво*; само нема *сесџр-е-удисџво*.

Префиксалне творенице се јављају по моделу па тако имамо: *назови-мајка*, *назови-оџац*, *назови-брајџ*, *назови-сесџра*, све у значењу *онај који није џрави* ~. Тако и код префиксалних твореница са *џолу-* (*џолумајка*, *џолубрајџ*,

14 У СДР није забележена лексема *батица*.

йолусесѣра (РМС не бележи лексему йолуоѣац, само као придев: йолуочински); префиксалне са не- (немајка, неоѣац, небраѣи, али само као придев: несесѣрински, -а, -о); префиксалне са ѣра- (ѣраоѣац, ѣрамајка, али нема ѣрауз браѣи и сесѣра).

Именице оѣац, браѣи и сесѣра имају деривате до трећег степена, док именица мајка има другостепене деривате. У деривационом гнезду оѣац и брат има примера комбиноване творбе, док у гнезду мајка и сесѣра нема.

У табели је показан укупан број твореница, број твореница по врстама речи и према творбеном моделу и подаци о семантичкој продуктивности према РМС и РСАНУ:

		мајка, маѣи, маѣер		оѣац	браѣи	сесѣра
према врсти речи:	укупно:	37 (мајка)	40 (мати)	50	199	41
	именице	19 (мајка)	22 (мати)	16		22
	придеви	5	7	10		6
	глаголи	4	2	2		4
	прилози	1	3	4		1
творбени модел:	ПТ	5	2	5		4
	С	2	4	8		4
	КТ	1	0	3		
	СДР	59 (СДГ матери)		37	121	41
значања:		5 РСАНУ		9 РСАНУ	10 РСАНУ	4РМС
		5 РМС		7 РМС	4 РМС	

ПТ – префиксалне творенице; С – сложенице; КТ – комбинована творба; СДР – семантичко-деривациони речник.

5.2. Ако упоредимо семантичку продуктивност све четири анализиране именице, констатује се да је семантички најпродуктивнија твореница у гнезду маѣи именица маѣица са 15 семантичких реализација. У гнезду мајка, маѣи доминирају именице субјективне оцено (21). Семантички продуктивност код именице оѣац је мала и нема значајних издвајања. Закључује се да је семантички продуктивнија именица мајка, а именица оѣац је твор-

бено продуктивнија. Семантичка продуктивност твореница са кореном *бра̋и* запажа се код именице *бра̋ис̋тво* (осам семантичких реализација) и придева *бра̋ис̋ки*, -а, -о (шест семантичких реализација). Код именице *сес̋ира* нема значајније семантичке продуктивности и већински су творенице именице субјективне оцене.

Лексеме *бра̋и* и *о̋и̋ац* имају и развијенију полисемантичку структуру, двоструко већу од лексема *ма̋јка* и *сес̋ира* и творбено су продуктивније. Новија истраживања показују да именица *бра̋и* и у савременом српском језику развија и нова значења па се тако *бра̋и̋е* сматра дискурсним маркером омладинског говора и добија апелативну функцију. Необично је и да више пејоратива налазимо уз лексеме *ма̋јка* (*ма̋и̋ер̋шка*, *ма̋и̋ери̋шина*, *ма̋и̋ер̋ска̋ња*, *ма̋и̋ер̋ска̋ча*) и *сес̋ира* (*сес̋и̋ре̋шина*, *сес̋и̋ре̋шина*, *сес̋и̋ри̋че̋шина*, *сес̋и̋рӳшина*) него уз *о̋и̋ац* (*очӳрина*, *и̋а̋и̋шина*) и *бра̋и* (*бра̋и̋ина*, не бележи СДР).

Сложићемо се са закључком Дражић (2002) да је изразита диспропорција у деривацији у корист лексеме *бра̋и* вероватно зато што брат заузима битније место у нашем животу, а сестра је обично неко ко је у сенци, што сведочи о патријархалној позадини друштва којом су мотивисани ови деривациони процеси.

На основу целокупно проведене анализе може се закључити да је именица *бра̋и* творбено и семантички најпродуктивнија и да је централна лексема у оквиру лексичко-семантичке групе породица (чланови породице). Деривационо гнездо именице *бра̋и* са 200 твореница четири пута је творбено продуктивније од деривационог гнезда *о̋и̋ац* (око 50 лексема) и пет пута од деривационог гнезда именица *ма̋јка* и *сес̋ира* (око 40).

ИЗВОРИ

- ОРСЈ 2000: Мирослав Николић, *Образни речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Палчић (извршни издавач).
- РМС 1967-1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- РСАНУ 1959-: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- СДР 2006: *Семантичко-деривациони речник*, свеска 2: *Човек – унутрашњи органи и њихова, психофизиолошка стања и радња, психопсихичке особине, родство*, редакторке: Д. Гортан-Премк, В. Васић, Р. Драгићевић, Лингвистичке свеске 5, Нови Сад: Филозофски факултет.

ЛИТЕРАТУРА

- Барић 1980: Еугенија Барић, *Именичке сложене нефиксационе и нефиксационе творбе*, Загреб; одељак: *Именичке творење с елементом полу-*, 18–20.
- Бартмићки 2011: Ј. Бартмићки, *Језик – Слика – Свет*, Београд: Slovo Slavia.
- Гортан Премк 2004: Даринка Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Дражић 2002: Јасмина Дражић, „Семантичко-деривациона гнезда лексема брат и сестра”, у: *Књижевност и језик*, XLIX/3–4, 247–255.
- Дражић 2017: Јасмина Дражић, „Семантичко-деривационо гнездо лексема браћ и његове културолошке импликације у Српском рјечнику Вука Ст. Караџића”, у: *Пушевице речи*, зборник радова у част Д. Гортан Премк, 415–426.
- Ђуровић 2023: Сања Ђуровић, „Деривационо гнездо лексема мајка, мати, матер (творбено-семантичка анализа)”, у: *Значај српског језика за очување српског културног идентитета V*, радови са научног скупа *Мајка у српском*

- језику, књижевности и култури, (одржаног 6–8. маја 2022.), Одјељење за српски језик, Вишеград: Андрићград: Андрићев институт, (библиотека Научни скупови; књига 9; уредник едиције: проф. др Милош Ковачевић), 71–93.
- Ђуровић 2024: Сања Ђуровић, „Деривационо гнездо именице *ођац* (творбено-семантичка анализа)”, у: Зборник са научног скупа *Ођац у српском језику, књижевности и култури* (Андрићград, 19–21. 5. 2023.), Одјељење за српски језик, Вишеград: Андрићград: Андрићев институт, (библиотека Научни скупови; књига 11; уредник едиције: проф. др Милош Ковачевић), 151–166.
- ЕР 1971–1974: Петар Скок, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, ЈАЗУ, Загреб.
- Клајн I 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, књ.1, Београд – Нови Сад.
- Клајн II 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, књ. 2, Београд – Нови Сад.
- Радовић Тешић 2002: Милица Радовић Тешић, *Именице с префиксима у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 20, Београд.

Sanja Đurović

THE DERIVATIONAL PARADIGM OF THE LEXEMES *BRAT* AND *SESTRA* (A morphosemantic analysis)

Summary

This paper aims at performing a morphosemantic analysis of the core lexeme *brat* (eng. brother) and *sestra* (eng. sister) as well as the semantically related lexemes *bata*, *seka*, *seja* and their derivatives. We will present the structural characteristics of all the derivatives and compare the meanings of the core lexeme with the

meanings of the derivatives in order to identify the productive semes. The derivational paradigm, defined as a unit of different types of word creations (e.g. prefixed derivatives, suffixed derivatives, compounds) relating to the bases *brat*, *bata*, *sestra*, *seka*, *seja*, was analyzed on the corpus material compiled from *Rečnik Srpske akademije nauka i umetnosti* (eng. The Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts) and *Rečnik Matice srpske* (eng. The Dictionary of Matica Srpska) so we could determine the morphosemantic productivity of the target lexemes. Our analysis has shown that there are 200 derivatives of the lexeme *brat* and 41 derivatives of the lexeme *sestra*.

Key words: brat, sestra, word formation, semantics, derivational paradigm

Наташа С. Вуловић Емонтс*
Институт за српски језик САНУ
Београд

УДК 811.163.41`374.282.2

БРАТ – СЛИКА КОНВЕНЦИОНАЛНОГ СУДА У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ И ПАРЕМИОЛОГИЈИ**

Као фокус истраживања у овом раду постављена је семантичка анализа фразеолошких и паремиолошких јединица српског језика које у свом компонентном саставу садрже општесловенску лексему *брат*. Ексерцирана грађа се разматра према значењским компонентама и конвенционалном суду, те се диференцирају паремиолошке јединице којима се изражава складан, традицијски пожељан однос, потом индиферентан поглед или изразито негативно конотиран међусобни однос. Поједине паремиолошке јединице у мотивационој слици садрже обичајне и друштвено-социјалне културолошке информације.

Кључне речи: брат, браћа, фразеолошка јединица, паремиолошка јединица, конвенционални суд, семантичка анализа.

Терминологија сродства, родбински називи у већој мери су били предмет проучавања друштвено-хумани-

* natasa.vulovic@isj.sanu.ac.rs; nativa8@gmail.com

** Овај рад је настао као резултат финансирања Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, према уговору број 451-03-47/2023-01 који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

стичких наука попут етнографије, социологије, антропологије и др., пре него науке у језику. Донедавно је у србистици осим појединачних радова М. Бјелетић с краја 20. века, мало истраживања било посвећено тој тематици. У новије време се појављују радови, истраживања и сагледавања улоге родбинских назива у језику, књижевности и култури са различитих дисциплинарних становишта, тако и лексикологије, етнолингвистике, па и фразеологије. Фразеолошке и паремиолошке јединице с компонентом којом се номинује сродство садрже у мотивационо-семантичкој слици сведочанства и о организацији унутрашњег човековог света, о узајамним односима и везама у породици, заједници, друштву у целини.

Предмет овог рада јесте семантичка анализа фразеолошко-паремиолошких јединица с компонентом *брай̑* у српском језику, те сагледавање лексемског статуса са лингвокултуролошког аспекта, тачније народног традицијског суда. Лексема *брай̑*, као свесловенска и прасловенска реч којом се означава крвно сродство првог колена (Skok 1971), у примарном значењу јесте „назив за мушкарца у односу на децу истих родитеља или једнога од родитеља” (Речник САНУ). У српском језику постоји више хипокористика који се користе при номиновању или обраћању: *да̑а/да̑о*, *да̑ица*, *да̑а*, *брале*, *браја*, *брајко*, *бра̑а/бра̑о*, *бра̑ак*, *бра̑ан*, *бра̑ац*, *бра̑ико* и др. Лексемама *да̑а*, *да̑а*, *да̑о* се у народним говорима могу номиновати и брат и отац и девер, па и свекар, што је потврда појаве „сливања номинационих термина праве и бочне линије, очеве и мајчине, те се исти термин употребљава за означавање различитих сродника” (Бјелетић 1994: 203). При фамилијарном обраћању користи се и позајмљеница *буразер*, турцизам персијског порекла – *biirāder* (Скок 1971), за коју Скок пише да се користи у шатровачком говору, а и данас је она у активној употреби у омладинском жаргону, где означава друга, пријатеља.

Овај турцизам има статус нестандартне лексике у савременом српском језику и спада међу оне турцизме који су развили експресивна значења која не постоје у турском језику, те стога имају одређену стилску функцију (Ћинђић 2023:78). Општесловенска лексема *браїћ* има развијену полисемантичку структуру речничког чланка у Речнику САНУ, где се осим значења крвног сродства првог степена бележе и значења „пријатељ, друг”, „побратим¹”, „сународник, земљак”, „члан истог друштва, братства”, „човек истог положаја, стања, занимања”, „мушко лице у присном обраћању”, „умешан, вешт, паметан човек”, „мајстор, ђида (понекад шаљиво и о самом себи)”. Множина именице *браїћ* изражава се збирном именицом *браћа*, код које се сема недељивости или небројивости прктично губи и која према себи нема облик множине, те обликом једнине означава множину (Џвијовић 2023: 36).

После лексичких значења приликом обраде грађе у описној лексикографији наводе се и дефинишу разнородни вишелексемни спојеви (у Речнику САНУ груписани под скраћеницом Изр(ази)), па је тако и у речничком чланку лексеме *браїћ*. Уочава се да су код лексеме *браїћ* забележене термилошке синтагме, као и предлошко-падежне конструкције, док изостаје последњи део који садржи народне пословице. Фразеопаремиолошка грађа ексцерпирана је из *Српских народних њословица* Вука Ст. Караџића, *Пословица Ђура Даничића*, *Пословица и изрека из српске њериодике 1818–1887* (ЛМС), описних речника српског језика (Речник САНУ, РМС, РСЈ). Ексцерпирана грађа са лексемом *браїћ* укључује изразе, фразеологизме, пословице, изреке, прецедентне исказе (који се односе било на одређени социум, зајед-

1 Ово значење које се односи на представника ритуалног сродства, а не крвног сродника неће бити предмет анализе у овом раду, већ неког будућег истраживања.

ницу или су универзалног карактера) (Гутков 2003: 104), као реченичне форме којима се изражава жеља, чуђење и сл. мале фолклорне форме народних говора. Разматрање структурног састава грађе показује несразмеран однос јединица, при чему преовлађују паремиолошке јединице (око 50 пословица и изрека).

Синтагматске конструкције као изрази с компонентом *браћ* представљају термиолошке синтагме – *мала браћа* („фрањевци, редовници католичког реда св. Фрање”), *мучаљива браћа* („траписти, припадници католичког реда који су се зарекли на доживотно ћутање”), којима се означавају католички редови². Два назива припадају народним говорима и застарела су са становишта савременог српског језика – *северни браћ* („Рус”) и *складна браћа* („чланови породичне задруге”). Израз *мокри браћ* означава пијанца и шаљиво је конотиран. Структурне форме у облику именице брат + предлошко-падежна конструкција имају лексичка значења, тако да је предлошко-падежни део у функцији спецификовања означавања праволинијског сродства или метафорички насталих социоморфизама, када лексеме у метафоричком процесу прелазе у значење „особа са одређених особина” (Гортан-Премк 2004: 115). Тако, *браћ њо њреку* означава рођеног брата, *браћ без њрека* – пријатеља, док *браћ њо крви* означава сународника, саплеменика. Чајкановић разматра порекло лексеме *њрех*, али и израза „по греху”, повезујући га с првородним грехом и стидом, као религијски феномен (Чајкановић 1973: 90). Застарели облик

2 У српском језику се црквенословенском лексемом *браћија* означавају „монаси једног, ређе више манастира или уопште монаси” (Левушкина 2024: 403), а код ње је као и код именице *браћа* облик збиран, али је значење збирности ослабљено. За разлику од католичанства, у православљу није уобичајено да се формирају дволексемни називи са лексемом *браћ* за одређене правце или редове у монаштву.

браћѝ ѝо крсѝу означава „крштено мушко дете кумовој деци”, а браћѝ ѝо млеку „туђе мушко дете детету дојкиње која их је заједно отхранила”. Устаљени израз браћѝ браћѝу (вредетѝи) има значење „по најнижој процени, најмање” (Кућа је вредела брат брату 200 фор., Речник САНУ).

Паремиолошких јединица је много више и биће представљене према значењу и колективном суду сродства или социоморфне метафоре (Прокопјева 2006: 259). Неколико изрека с компонентом браћѝ има значење „исти су, једнаки су” и шаљиво су стилски маркиране, док оне које су забележене у Вуковој збирци пословица он дефинише „Какав је један, онаки је и други”: Алија и балија два браћѝа; Пас ѝсу браћѝ; Крмак ѝрасѝу браћѝ, а свињѝ оѝѝаѝ; Свиња ѝрасѝу браћѝ; Ни хвали Херака, ни куди Пеѝѝака, оба су браћѝа једнака; Куйус, реѝа и сланина, ѝо су браћа и дружина итд.

Изрека Мрзив мрѝвом браћѝ укључује такође сличност, једнакост у мотивационој слици где мрзив („који не воли да ради, којега мрзи да нешто уради, лењ”) наликује мртвоме (у им. служби „мртвац”), као да су браћа (тако су исти).

Пословицом Не чини се доѝу браћѝ! експлицитно се негативно квалификује понашање особе која се због положаја и моћи односи надмено и охоло према другима, уз имплицитно упозорење о томе шта доноси презимање улоге коју нико до Бога не може имати. Изреком Цар браћѝа неће (нема) означава се стање социјалног статуса владара чија владавина може бити угрожена сродством или блиском родбинском наследном мушком линијом.

Објашњавајући порекло и смисао пословице Ако злоѝвора немаш, мајка ѝѝи ѝа је родила Чајкановић износи претпоставке које ће у овом раду бити размотрене и на основу ексцерпираних грађе анализирани. Најпре, вербализација слике брата као праволинијског

сродика у српској фразеологији и паремиологији, односно међубратски односи, са становишта друштвено конвенционалног суда могу се сагледати у три групе (оно што је пожељно, позитивно и у складу с народним моралом; индиферентно-прагматички однос формира другу групу паремија у којима се изражавају ситуационо-обичајни моменти из народног живота; трећа група обухвата паремиолошке јединице којима се квалификује негативни суд о односима међу браћом. Засебну групу чине социоморфизми настали метафоричким транспоновањем значења лексеме *браћ* (сродник) → брат (1. пријатељ; 2. сународник).

Важност личности брата у српској народној традицији потврђује се у свим облицима народног стваралаштва (народној поезији и прози), па и у народним умотворинама. Можда највиши степен експресивности у изражавању важности улоге брата у животу сродника осликава глобално значење пословице *Браћ, њуна су усћа*, док се семе заједништва, подршке садржавају и у паремијама *Браћ није мала ријеч; Нема љећа без Ђурђевог дана, нићи браћа док не роди мајка*. „Јунаштво”, „помоћ”, „заштита” и „брига” интегралне су семе глобалних значења паремија *Нема смртчи без сућена дана, ни јунака без њрвога браћа; Тешко браћу без браћа, а ђевојци без свача*³; *Храни коња као браћа, а јаши га као душманина*. Елементи значења којима се исказују слога, складни односи, заједничко деловање и успешно заједничко пословање изражено је у значењима паремиолошких јединица: *Сложна браћа и у њећак месо једу; Гдје је браће, њу је дјела*. Такође, при преступима начин кажњавања ће подразумевати и милост као братску особину (*Браћ браћа над јаму води, али га у њу не ћиска (баца)*).

3 Бугарски језик бележи сличну паремиолошку јединицу: *Браћ браћа не храни, тежко му, којичо га няма* (ФРБЕ 1974–1975).

Прагматичко-оцењивачко сагледавање међусродничких (међубратских) односа подразумева изражавање виђења посматрача (трећег лица) о начинима функционисања тих односа без разлога за негативним предзнаком. Изрека *Браћа била, браћа мила* има варијанту са лексемом *мајка* у компонентном саставу (*Мајка била, мајка мила*) и садржи културолошку информацију о начину васпитавања којим су се регулисала огрешења о норме у патријархалном друштву, те незамерање трпиоца радње, односно схватање да је то за његово добро: „Ако ме свој и избије, опет је мио и он мени и ја њему” (НПосл. Вук). Паремолошким јединицама *Ако смо ми браћа ни(је)су кесе сесџре; Браћа ка и браћа, а њодоци ка и крвници* изражава се укидање обичајне праксе живљења у задрузи, у заједништву, где се све дели, без обзира на то ко привређује, тако да се као диференцијална сема издваја „самосталност”. Да сукоби мишљења и ставова нису нужно негативне појаве, те да се људи и поред тога могу уважавати и волети, огледа се у значењу паремије *И браћа се сваде*. Неписано правило народног морала налаже поштовање приватности и меру при чињењу посета туђој кући: *Ни у браћа на сџан не ходи сваки дан; У браћа на сџан не иди незван*. Синонимна паремија у српском језику јесте *Чесџи џосџи (џоходи) целив џубе*. Да родбинске везе нису гаранција за добре међуљудске односе, за искрено пријатељство, изражава се значењем пословице *Боље је и џријаџељ на близу неџо браћ на далеко*.

Негативно квалификован однос међу браћом, тј. првим сродницима изражава се у паремолошким јединицама, где се у глобалним значењима активирају диференцијалне семе „непријатељство”, „мржња”, „некомуницирање”, „злочин”: *Ако ми је браћ, ма ми није друј; Браћ браћу најдубље очи вади; Браћа џодијељена сусједи назваџи; Није крвника без браћа родника; С моџа браћа Николе мрзим и на свеџоџа Николу (С мојеџа браћа*

Николе и свети ми је Никола омрзнуо; Ко ти је извадио око? – Браћо. – Зашто је тако дубоко; Ако ми браћо козлиће односи, оно ми је вук; ако ми вук козлиће доноси, оно ми је браћо; Више ваља добар друг него рђав браћо.

Поредбена конструкцију *шуте* као *браћа* бележи Вук Караџић уз коментар: „Јер се обично мисли да браћа између себе у кући најмање говоре. Гледај: Ако злотвора немаш, мајка ти га је родила”. Јасно је да глагол *шутети* у паремиолошкој јединици има значење „не разговарати, не комуницирати” (антонимно секундарном значењу гл. *јоворити* „разговарати”), што указује на лоше међубратске односе, заваду.

У паремији *Ако злотвора немаш, мајка ти ја је родила* која не укључује компоненту *браћо* у структурни састав, а према значењу које наводи Вук Караџић (НПосл. Вук), упућујући је на пословицу *Браћо браћу најдубље очи вади*, као и тумачењу мотивационе приче коју је записао Стефан Митров Љубиша (*Причања Вука Дојчевића*), очигледно је да се лексема *браћо* појављује имплицитно, као криптотим. Обојица наводе да је паремија забележена у Црној Гори, због чега Чајкановић сматра да је упућивање погрешно и потврђује да они на том простору само „констатују садашње значење и употребу”, али да „нису увек поуздани кад пословицу објашњавају историјски и етимолошки” (Чајкановић 1918, 334). Критикујући тумачење као тврдњу да „можеш срећно да избегнеш све могуће мржње и непријатељства ... али твој брат – он и нико други, неће ти дати да без горчине проживиш свој век”, Чајкановић налази да је то нетачно, апсурдно и неправично (Чајк. 1918, 334). Као потврду сасвим друкчијих односа међу браћом он наводи изреку *Браћо, јуна су усја*, као и примере из народне поезије („историја браће Југовића: ће брат брата издати не шћеде”), према којима поставља многобројне директне примере „из историје и из садашњости, из овога рата и

из прошлих ратова” (Чајк. 1918, 334). Узимајући у обзир познат мотив сукоба међу браћом (Каин и Авељ, Атреј и Тиест итд.), Чајкановић такве примере сматра изузетцима, преувеличаним патолошким случајевима. Чак и о значењу српске пословице *Браїѝ браїѝу најгудље очи вади* он сматра да не говори „о сталној мржњи, већ о једном болесном тренутку, о једном испаду ... брат доиста може, за тренутак, да заборави на себе и покаже се свиреп, али он није злотвор: брат брата над јаму води, али га у њу не тиска” (Чајк. 1918, 334). Други део паремиолошке јединице „мајка ти га је родила” Чајкановић тумачи као перифразу за себе самог „ако и немаш злотвора, ти си сам себи злотвор”, тачније као значење „зла памет, зло расуђивање, зао темпераменат опасан је непријатељ”, наводећи примере из Вукове збирке пословица где су забележене мотивационе приче о томе да је зла памет (ћуд) највеће зло, као и неколико пословица (*Многи чоек није назадан Бојом већ самим собом; Свака ѿица од свој кљуна ѿине* итд.).

Засебна група обухвата паремиолошке јединице где је лексема *браїѝ* у секундарном значењу, заправо социоморфизам заснован на метафоричком преносу брат → пријатељ: *Онај ми је браїѝ који ми је добру рад; Браїѝ је мио, које вјере дио* (кад братски чини и поступа, прим. В. С. Караџић); *Да је иће браїѝа у свијеѝу да ѿожали, као да ди ѿомоїао; Ако ми вук козлиће доноси, он ми је браїѝ; ако браїѝ козлиће односи, он ми је вук; Кад је раїѝ, није нико браїѝ; Неком раїѝ, неком браїѝ; такође и: брат → сународник: Ко не држи браїѝа за браїѝа, он ће ѿуђина за ѿосїодара; Сваки браїѝац седи за ужиѝак, а крајини шииак. Уз паремиолошку јединицу Сваки браїѝац седи за ужиѝак, а крајини шииак* В. Караџић је записао „Потиска, кад је крајина – граница – 1751 године укинута”. Хипокористик од лексеме *браїѝ* (*браїѝац*) употребљен је у функцији појачавања експресивности значења уз иронијску

нијансу. Мотивациона слика садржи друштвено-историјске податке, док је употребна вредност паремије универзалног карактера, односи се на сваку ситуацију у којој становништво трпи због политичких одлука, социјалне неправде и хедонизма повлашћене мањине. Потиска војна крајина била је део Војне крајине у области Потисја, која је трајала у првој половини 18. века, до њеног развојачења 1751. године, када је догађа масовно померање српског становништва с једне територије на другу: „Иако је масовни прелазак у Банат завршен већ јесени 1751. године, поједине заједнице су се тамо населиле тек после 1752. године” (Илић 2014: 37).

Закључне напомене. Уколико узмемо у обзир тврдњу Веронике Телије да велики проценат терминологије сродства улази у компонентни састав фразеолошких и паремиолошких јединица (Телија 2016: 133), а још увек нема детаљнијих података о заступљености у српском фразеопаремиолошком корпусу, недостатни закључак се може изнети у односу на претходно истраживање ових језичких јединица с компонентом *оџац* (Вуловић-Емонтс 2024: 47–59). Из ограниченог дела истраживања (отац/брат), као и увидом у стање фразеосемантичких јединица с компонентом *сесџра* у српском корпусу несумњиво се може устврдити да су концепти оца и брата веома продуктивни у српској паремиологији (приближан је број – око 50 изрека и пословица садрже лексему *оџац*, а толико и лексему *брајџ*). Далеко мањи број (десетак) паремиолошких јединица укључује у свој састав лексему *сесџра*.

Семантичка анализа ексцерпираних фразеопаремиолошке грађе показала је да се глобалним значењима могу изражавати лингвокултуролошке информације о обичајној пракси прослављања празника (*Божић је Божић, а ђециво му је брајџ*) или друштвено-историјске податке са елементом значења који указује на социјалне

проблеме у друштву (*Сваки браїиц себи за ужиїак, а країини шийак*). Конвенционални суд о међусродничким односима (брата с братом/брата са сестром) подразумева активацију сема са позитивне стране скале вредности („заједништво”, „подршка”, „заштита”), којима се изражавају складни братски односи, затим братска помоћ као пожељни модели. После неутралних сема као што је „осамостаљивање”, долази се до негативног пола на скали вредности и до сема „непријатељство”, „завада”, „мржња”. Размотрено тумачење пословице *Ако немаиш злоївора, мајка їиї їа је родила*, које је Веселин Чајкановић представио као потпуно антиподно Вуковом тумачењу (у питању уопште није братска линија сродства, већ је реч о самом себи), може указивати на збиља другачије порекло ове пословице у односу на друге паремије са лексемом *браїи* и изразито негативним колективним судом (нпр. *Браїи браїиу најдубље очи вади*). У том случају би пословица *Ако немаиш злоївора, мајка їиї їа је родила* била античког порекла (од лат. *Saepe nihil inimicius homini quam ipse sibi* – *Човек је честїо сам себи највећи нейријашељ*), а у складу са неоплатонистичким и византијским филозофским учењима о потреби задубљивања у самог себе, у сопствено унутрашње биће. Ипак, и поред изражавања и стремљења за одржањем традицијске слике и значаја лепих и складних односа са братом или међу браћом, високо цењених са становишта народног морала, подједнак је број оних паремиолошких јединица којима се квалификују лоши, рђави међусобни односи. Уз висок степен експресивности варирање оцена почиње од кратке паремиолошке форме гестовног порекла *Браїи, їуна су усїа*, преко жаљења онога ко брата нема (*Тешко браїиу без браїиа*), па до највећег непријатеља, могуће највећег повредитеља (*Браїи браїиу најдубље очи вади*).

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелетић 1994: М. Бјелетић, „Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолоџ* 1, 199–207.
- Вуловић Емонтс 2024: Наташа Вуловић Емонтс, „Отац у српској фразеологији и паремиологији”, *Отац у српском језику, књижевности и култури*, Андрићев институт, Вишеград, 47–59.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Ђинђић 2023: Марија Ђинђић, *Семантичко-деривациона анализа турцизама у савременом српском језику*, Институт за српски језик САНУ.
- Гутков 2003: Д. Б. Гудков, *Теорија и практика межкултурној комуникацији*, Гнозис, Москва.
- Илић 2014: Јелена Илић, „Насељавање потиских и поморишких граничара у Банат (1751–1753)”, *Зборник Матице српске за историју* 89, 34–51.
- Левушкина 2024: *Лексика православне духовности у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа и лексикографска обрада)*, Монографије 41, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Прокопјева 2006: А. А. Прокопјева, “Социоморфна метафора в произведениях В. В. Набокова на русском и английском языках”, *Лингвистика: бюллетень Уральского лингвистического общества*, Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 259–264.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватској књижевној језика* (I– VI), Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб.
- РСАНУ 1959–: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* (1–21), Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Скок 1971: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Телија 2016: В. Н. Телия, *Чѣо ѿакоє фразеолоїя*, Москва: Школа «Языки русской культуры.
- Трубачов 1974–1988: *Эѿимолоїический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, ред. академик О.Н. Трубачев, Москва.
- ФРБЕ 1974–1975: К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова, *Фразеолоїичен речник на бѣлѣарския език*, том 1–2. София, Издателство на БАН.
- Цвијовић 2023: Драгана Цвијовић, *Збирне именице*, Монографије 35, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Чајкановић 1918: Веселин Чајкановић, „Из српског фолклора: примедбе уз неколике пословице”, *Крфски задавник* 16/ II, Андрићев институт, Вишеград, 19–20.
- Чајкановић 1973: Веселин Чајкановић, *Мий и релиїја у Срба*, Српска књижевна задруга, Београд.

Nataša Vulović Emonts

BROTHER – THE IMAGE OF A CONVENTIONAL COURT IN SERBIAN PHRASEOLOGY AND PAREMIOLOGY

Summary

The terms that refer to family relations occur as components of phraseological and paremiological items. Thus, the nouns that denote a man in relation to the children of the same parents or one of the parents (brother) in the Serbian language (*браћу*) represent components of phraseological and paremiological items. The majority of them are paremiological items, while there are only a few phraseological ones (*браћу браћу; шуну ко браћа*). The corpus material is presented according to the polysemic structure of the lexeme *браћу*, along with semantic, componential analysis of individual examples (e.g. *Браћу, љуба су ушћа; Ако смо ми браћа, нису кесе сестре; Тешико браћу без браћа, а ђевојци без свата; Онај ми је браћу, који ми је добру рад*). The verbalization of the image of brother in Serbian phraseology and paremiology is presented according to meaning components and conventional judgement (folk morality), and paremiological units are differentiated which express a harmonious, traditionally desirable relationship, then an indifferent view or a negatively connoted mutual relationship.

Key words: brother, phraseological units, paremiological units, conventional court, semantic analysis

Милена М. Ивановић
Педагошки факултет у Бијељини
Универзитет у Источном Сарајеву

УДК 821.163.41.09-3 Андрић И.

БЕЗ БРАТА И СЕСТРЕ – ЈЕДИНЦИ У АНДРИЋЕВОМ СТВАРАЛАШТВУ

У нашем раду бавићемо се јунацима јединцима из збирке *Деца Иве Андрића*, конкретно ријеч је о дјечаку јунаку приповијетке *Мила и Прелац* и овчици Аски из приповијетке *Аска и вук*.

Поред ових јунака који су дјеца бавићемо се још једним јунаком из групе јединаца а који је одрасле доби. Ријеч је о Ђоркану чију судбину дјелимично пратимо у приповијетци *Мила и Прелац* и који је један од јунака који премрежавају Андрићево књижевно стваралаштво. Јунаке ћемо анализирати са аспекта њиховог идентитета, јавног и приватног, те говорити о нормативном моделу и алтернативним моделима идентитета.

Кључне ријечи: јединци, Андрић, одрастање, идентитет.

Увод

У стваралаштву Иве Андрића нема много јунака који су једино дијете у породици. С обзиром да је познато да наш нобеловац у својим дјелима најчешће описује Босну, која је опет: патријархална средина у којој је бројна породица предуслов опстанка у условима тешког физичког рада, јединци су изузетак, свједоче о посебној судбини јунака који нема ни брата ни сестре.

У нашем раду бавићемо се јединцима из Андрићеве збирке *Деца*, конкретно ријеч је о дјечаку јунаку приповијетке *Мила и Прелац* и овчици Аски из приповијетке *Аска и вук*. И једним јунаком из групе јединаца а који је одрасле доби. Ријеч је о вишеградском хамалу, луди и касабљикој разбибризи Ђоркану, чију судбину дјелимично пратимо у поменутој приповијети *Мила и Прелац*. За Ђоркана би се с пуним правом могло рећи да, иако је формално у одраслом добу, никад у суштини није ни одрастао, него остао вјечито дијете.

За Аску и оба јунака из приповијетке *Мила и Прелац* карактеристично је да нису само јединци, него су и сирочад, одрасли су без очев.

Јединци у приповијети „Мила и Прелац”

Дјечак из приповијетке *Мила и Прелац* одраста без оца; у причи се помиње његова мајка удовица која се брине о дјечаку и посебно тетка Мила као свијетла тачка и непоновљива прича његовог одрастања. Иако без брата и сестре, од којих би учио, у имућној породици, заштитен од свега од чега су га могли заштитити, он свијет открива рано и то захваљујући својој урођеној знатижељи. Знак дјечакове радозналости која превазилази уобичајену дјечију љубопитљивост и покушаја да раскрили врата златног кавеза у коме је одрастао налазимо већ на почетку приповијетке. Прва слика којом нас приповједач уводи у причу је дјечак који се сам игра на друму, недалеко од авлијске капије. „Кад није пазарни дан или празник, друм је миран, готово пуст, али постоји увек могућност и скривена нада да ће се на њему појавити нешто ново, ретко и узбудљиво” (Андрић 1977: 25). То *ријетко и узбудљиво* је значило да се појави неки странац или Циганин скитница, јер је „сваки изгледао чудан и занимљив, и сваки је

изазивао у дечаку и празноверан страх и љубопитство и безгранично сажаљење” (Андрић 1977: 26). Таква радозналост за странце¹ и скитнице је укућанима изгледала и претјерана и нездрава, али је упркос прекорима дјечак „настојао, кад год је могао, да им се бар криомице приближи и да их испитује и посматра” (Андрић 1977: 26). У причи пратимо дјечаков однос према дошљаку у град, стрводеру Прелцу и с друге стране однос према тетки Мили. И један и други однос се развија, а истовремено дјечак наслућује тајне свијета одраслих на чијем се прагу налази.

„У свести безименог дјечака не прелама се, наиме, само једна дилема, већ, као сноп светлости у разнобојном сочиву, цео свежањ питања, од метафизичко-егзистенцијалних, љубавно-еротских до друштвено-етичких”, сматра Радован Вучковић (1974:255). На свим од наведених поља формира се идентитет дјечака

Чланови дјечакове породице се не именују, говори се о укућанима, заједници у којој дјечак живи и чију пажњу ужива. Ипак, највише мјеста у причи дато женским ликовима – мајци и тетки Мили. Спорадично се спомиње и бака Смиљана као неко ко му прича занимљиве али страшне приче. Дјечак је у вези са свакодневним дешавањима потпуно упућен на женски дио породице. Иначе, најважнија улога жене у српској традиционалној породици је била подизање и васпитање дјеце, што је подразумијевало развијање хигијенских и радних навике, марљивости, уредности, подстицање љубави према родитељима, браћи, сестрама, родбини, развијање

1 Сложеност феномена страног очитује се и у различитим степенима страности – она је истовремено застрашујућа, претећа и заводљива (Валденфелс 2005: 170). Као што се страно одређује као спољашње насипрам унутрашњег, туђе насипрам властитог, оно које је другачије врсте, чудновато, неодомаћено, ретко, супротно познатом (Валденфелс 2010: 120).

осјећаја за праведност, традицију, истину. Благом ријечју, тихом и посвећеном природом и неприкосновеним ставовима, мајка је била главни васпитач подмлатка (Живковић 1985: 70).

Једина мушка фигура у породици је дјечаков стриц који је предсједник општине који је одлазио у општину само на сједнице или на потписивање каквих папира. О дјечаковом односу према стрицу сазнајемо посредно: дјечак је кад год је могао ишао у општину и боравио у стричевим радним просторијама у општини, које су дјечачу полигон за истраживање и маштање. „То је било задовољство које се ни са једном другом шетњом није могло упоредити” (Андрић 1977: 37). Закључујемо да се дјечак у недостатку оца итекако идентификовао са стриком и посебно са простором који је симболички представљао стричев пословни живот, односно јавни живот.

Опонашање живота и активности одраслих, посебно родитеља, универзална је дјечја игра која почиње још у најранијем периоду. Структура игре састоји се у имитирању активности одраслих чланова заједнице, а садржај и начин игре варирају кроз различите културе (Шанан, Франсис 1991: 17–18).

У српској традиционалној култури у прошлости су се дјечаци играли дрвеним пушкама, коњићима и умањеним алатима. Дјевојчице су се, играјући се оновременим играчкама, луткама, умањеним посуђем или намјештајем посредством игре, спремале за улогу мајке и домаћице, за унутрашњу, проксималну бригу о својима, а дјечаци су се спремали за улогу оца и домаћина, тј. за спољну, дисталну бригу о својима (Мирић 2022: 49).

Окружење у коме дјечак одраста је патријархално, са свим значењима које та одредница са собом носи: „... патријархална култура држи до слике о себи која се формира у колективу; у патријархалној култури је од истине важније шта ће свет рећи, а битна улога у формирању

конвенција на којима патријархална култура почива (јер свака почива на неким конвенцијама) припада колективу” (Ахметагић 2010: 540).

У таквом окружењу дјечак изграђује свој мушки идентитет. Иначе, изградња идентитета у књижевном дјелу зависи од улога које књижевни лик остварује у сфери јавног и приватног, с тим да све дјелатности у сфери јавног пролазе строгу критику јавности. О ликовима можемо говорити на начин да их идентификујемо тако да припадају пожељном моделу или да одступају од пожељног модела².

„Од тога колико је мушкарац успевао да прихвати (...) стереотипе као сопствену природу, зависила је његова друштвена прихваћеност. Једно од главних обележја мушкарца била је дисциплина у сваком тренутку... Страх од искључења из света мушкараца, од тога да не изгуби поштовање и дивљење заједнице, да му се не порекне мушкост, достојност родне улоге, узроковао је да је мушкарац чинио све што се од њега захтевало” (Чолак 2008: 488). Сви они који се нису уклапали у наведене узусе, који су на различите начине правили отклоне од њих припадају ликовима који одступају од пожељног модела.

Јелена Стојковић Стојанов Чолакову подјелу на пожељни модел и одступање од пожељног модела, означава као подјелу на нормативни и алтернативни модел. Ми ћемо преузети ову њену подјелу и начин на који посматра један и други модел. Наиме, Јелена Стојковић Стојанов нормативни модел идентитета посматра као референтни патријархални идентитет, док у алтернативни модел идентитета уклапа сва одступања од очекиване референтне вредности патријархалног мушког идентитета. „Како не постоји јасна граница која би ука-

2 Ову подјелу преузели смо од Бојана Чолака. Видјети: Чолак (2013).

живала да је нешто искључиво нормативни, а нешто алтернативни, определили смо се да демаркациона линија буде патријархат. Све што излази из оквира патријархалне законитости, сматра се алтернативним. Алтернативни модел рађа различите скрајнуте, маргинализоване, рађене мушке идентитете” (Стојковић Стојанов 2022: 114).

Према патријархалном схватању политика, заједница, држава увијек су у домену јавног, а кућа, породица увијек у домену приватног. „Односи између породица су искључиво мушки, док су односи унутар породица, изузев оних из еротске сфере, дати као искључиво женски, при чему се појам мушко повезује са практичном, материјалном страном, а појам женско са емоционалном, родственичком страном живота” (Деретић 1981: 214).

Ми ћемо ликове који нас интересују посматрати у смислу да ли припадају нормативном или алтернативном моделу у јавној, односно приватној сфери манифестације тих модела.

Већ смо споменули да посебно мјесто међу женским ликовима припада тетки Мили, која је свијетла тачка дјечаковог одрастања. Та приврженост није само посљедица блиских родбинских односа који су подразумијевали много времена које су заједно проводили ни дјевојчину посвећеност дјечаку, него и дјечаковог формирања идентитета као мушког. „Увек је мислио: да сам велики и за женидбу, узео бих одмах тетка-Милу. Није знао ни шта то значи ни зашто тако мисли. Али са том мишљу седети на сунцу, у авлији. Значило је не бити сам, бити због нечега бескрајно и узвишено тужан и горд” (Андрић 1977: 44).

Тетка је представљена као ванредна љепотица „девојка зрелих година и пуних облика... са осмејком који зари, увек лепо обучена, снажна, жива и лака, сва тврда и глатка као литица и скроз прожета непознатим јаким мирисом” (Андрић 1977: 27). Међутим, како приповје-

дач наводи, Мила је са своје двадесет и двије године била „много тражена девојка, са добрим гласом и великим миразом, али избирачица и већ поусела” (Андрић 1977: 27). У вези са Милиним карактером посебно је илустративна епизода пред црквом: „Једне недеље, пред црквом, чуо је како јој један висок момак са фесом на обрвама, блед и стиснутих вилица, каже молећиво и прекорно: Мило, што си тако поносита” (Андрић 1977: 27–28).

³ Дјечак открива тетку на нови начин, у улози дјевојке која се безобзирно игра осјећањима момака. Међутим, слика о Мили у дјечаковим очима није тиме могла бити искривљена, јер ти догађаји превазилазе његово дјечије искуство. „Ништа није разумевао, али је целим бићем осећао да су то неке тешке и крупне ствари у којима тетка Мила игра неку узвишену улогу, као што јој и припада” (Андрић 1977: 28).

Дјечакова приврженост дјевојци је на неки начин и питање опстанка, егзистенције, смисла постојања свега што је његовом дјечијем уму било познато, стабилности и извјесности постојања свијета као таквог. „На двоструком душеку, у тами топлој као крв и густој као каша која служи и за лог и за храну, он би гледао, напола будан, кратку пругу светлости за коју не зна ни на чему почива ни да ли је од сунца или месеца, или је само узак прозор из таме у неки други свет који је сав од саме светлости. И док се тако у његовој дечијој свести колебају и мешеју

3 Зауздавање љутње је у функцији формирања патријархалног идеала дјевојке која је послушна, кротка, умиљата и скромна. Тек као таква може очекивати да задовољи захтјеве будуће породице у коју се жели удати. Као примјер можемо навести једну лирску народну пјесму која рјечито говори о томе како се доживљавала женска љутња: „Снашице, зрно бисера / и кито свакога цвијећа! / Немој нам бити срдита, / срдита и огњевита, / срдитост тури у воду, / а огњевитост у гору, / него нам буди весела, / весела и послушљива, / покорна и умиљата” (Караџић 1898: 4).

границе светова и светови сами, једна тачка је извесна и стална: Милино присуство” (Андрић 1977: 28).

На много мјеста у приповијецима се истиче дјечакова инфантилна свијест, како он нешто не зна и не разумије, али ипак покушава проникнути у смисао појава и дешавања у свом окружењу, живота одраслих уопште.

Преокрет у дјечаковом односу према вољеној тетци уочава се већ након епизоде са Прелчевим хуљењем када бива ужаснут странчевим лицем и гласом. У дјечаку се јављају контрадикторна осјећања: није могао никоме да се повјери шта је видио, а истовремено му је било тешко да то носи у себи „неисказано и необјашњено као ужас и сопствену кривицу”. Интуитивно је осјећао да се ни Мили у овој ствари не може повјерити. Приповједач то илуструје на посебно сликовит начин кад описује како се дјечак у теткином крилу више не осјећа угодно: „Осећајући под брадом Милин хладан и тврд брош од злата, одједном би му се учинило да је то камени руб бедема на коме он лежи уместо на Милиним грудима” (Андрић 1977: 40).

Коначни слом дешава се након Прелчеве смрти. Дјечак уочава сузе на Милином лицу након вијести о стрвродеровом крају. „Отргнуо се са осећањем гнушања и побегао у спаваћу собу. Дрхтао је не знајући од чега. Само да остане сам, само да може невиђен да дрхти слободно, и само да не гледа ту – не зна ни он зашто – бестидну сузу, чија је срамота тешка као планина, а сва тежина на њему” (Андрић 1977: 43).

Након што уочи да Мила плаче за умрлим Прелцем, слика о вољеној тетци се руши. Милина детронизација праћена је бурним осјећањима које дјечак не може међусобно разлучити. Оно што осјећа јесте да је то неко зло, не онакво какво је уочио код Прелца застрашујуће и мрачно, него неко опште зло које је порушило и његов најсветији идол. „Није знао шта је то с њиме, ни зашто

је тако, али је осећао да је неко тешко, непомерљиво зло легло на њега, и да помоћи нема. Не тетка Мила, не све жене овога света, него ни сви хорови небеских анђела не могу ништа у том злу променити ни поправити” (Андрић 1977: 43). Дјечак осјећа да ту више не припада, а једино олакшање налази у сузама: „...одтетурао до оних ормана у зиду које зову мусандре и у које се преко дана стављају душеци и постељина, отворио ишарана врата, забио главу у савијен душек и плакао горко од стида, од гнева, од љубави, од љубоморе, од непознатог бола дечачкога” (Андрић 1977: 44). Звоњаву звона на цркви која је огласила Прелчеву смрт, дјечак доживљава као Милину сахрану, сурвавање у мрачни понор. „Чинило му се да са сваким ударцем звона та божанска жена тоне и пропада у неку мрачну дубину, из које никад више неће изићи на сунце” (Андрић 1977: 44).

Ускоро је Мила и физички нестала, након изненадне и необичне удаје поживјела је свега три године и четврте је умрла. Њена сахрана није била ни приближно тужна нити је погодила дјечака као ситуација кад је схватио да је Мила плакала за Прелцем. „Та бронза што куца није ни по чему личила на вавилонску звоњаву онога дана када је он плакао са главом у мусандри. Сада сузе није пустио и било му је одвратно и непријатно што његова мајка плаче и загрцава се” (Андрић 1977: 45).

У вези са ликом деветогодишњег дјечака из приповијетке *Мила и Прелац* говоримо о идентитету у развоју и о доминацији приватног. Његов јавни идентитет је тек у настајању, и обликује га блиско али и шире окружење. Да је дјечак свјестан шта је пожељан јавни мушки идентитет, рекли бисмо имајући у виду његова размишљања о женидби као логичном догађају у будућности. Његов избор жене јесте сигнал да он суштински и не разумије шта то у ствари значи и да искључиво размишља у сфери приватног. Видимо то на основу избора Миле за ту улогу.

Тетка чија је бујна коса, „чешљана и ношена другојаче него код осталих девојака, коју је она забацивала нарочитим покретом главе, наглим и узбудљивим као стихија”, тетка „са осмејком који зари, увек лепо обучена, снажна, жива и лака, сва тврда и глатка као литица и скроз прожета непознатим мирисом” (Андрић 1977: 27) је неко ко је потребан дјечаку да би се његов приватни идентитет уопште оформио. „Претпостављена, битно различита телесност мушкараца и жена предуслов је за суштински појам идентитета” (Шмале 2011: 187). Прича не нуди ништа више од слутње нагонског и еротског, све је у финим преливима и наговјештајима.

Већ је уочено да се Андрићеви мали јунаци налазе на животној раскрсници између дјечаства и одрасле доби. Термин „обреди прелаза” увео је у научну терминологију Арнолд ван Генеп, настојећи да овом синтагмом обухвати обреде који прате сваку промјену, мјеста, стања, друштвеног положаја и доба (Ван Генеп 2005). Он каже да „потпуна схема обреда прелаза теоретски обухвата прелиминарне (обреди одвајања), лимионарне (обреди прелазног стања) и постлиминарни (обреди пријема)” (Ван Генеп 2005: 15). Према мишљењу Жарка Требјешанина, обреди прелаза представљају универзални културолошки одговор на биолошки процес сазријевања, указујући на чињеницу да развој дјетета не протиче без тешкоћа и праволинијским током, већ да постоје тешкоће приликом преласка из једне фазе у другу (Требјешанин 1991: 366). О присуству симболике прелаза у Андрићевом стваралаштву писале су Драгана Вукићевић⁴ и Зорана Опачић. Опачићева запажа да се дјеца код Андрића налазе у лимионалној фази и додаје да „иако је

4 Вукићевићева је писала о присуству митских елемената и о симболици прелаза у вези са *Травничком хронику* (види: Вукићевић према Опачић 2019).

циљ обредних радњи пријем појединца у друштвену заједницу, иницијанти прихватају законе стварности по којима се треба владати, али их истовремено интимно одбацују и долазе до спознаје о различитости сопствене природе, односно опозицији себе и друштва. Приморани да поштују правила заједнице, они развијају сопствено прибежиште у свету имагинације и уметности” (Опачић 2019: 216). Дјеца у Андрићевом дјелу обично су без наглашене бриге одраслих и разумијевања за своје стање. Изузетно, у приповиједи *Мила и Прелац*, тетка Мила је неко ко разумије дјечака. Отуда је и њему и теже да прихвати стварност у којој се идеализована слика о вољеној тетки разбила у комаде сазнањем да она воли Прелца који је у дјечијим очима оличење зла.

У приповиједи *Мила и Прелац*, други важан лик јединца јесте Ђоркан. За њега се у приповиједи каже да је био једно од створења које је изазивало пажњу дјечакову и испуњавало га страхом и саучешћем. У таква створења, као што смо раније помињали, спадао је и Прелац. Са Прелцем га повезује и статус особе која у касаби одрађује послове које нико други неће. Али, иако му поријекло није било узорно, а сам није имао „ни куће ни кућишта” касаблије Ђоркана га нису доживљавале као мрско, непожељно биће какав је био Прелац. „Незаконити син Аше Циганке и анадолског подофицира који је ишчезао пре него што се дете и родило. Ђоркан, који је тридесетак година вршио у касаби безимени занат хамала, свирача, севдалије, пијанице и свачијег слуге” (Андрић 1977: 30).

Ђоркан је јединац и незаконити син једне Циганке и странца и одраста без оца. И још има и физички недостатак који га издваја међу другима. У овом вишеструком осуету нормалности у смислу патријархалне културе крила се између осталог трагична и тужна судбина лика из кога повремено просину неочекиване суптилне емоције и дубоке мисли. За то је посебно илустративан случај

са Швабицом када се у њему развијају истински њежна осјећања према играчици на жици⁵. Његова опијеност необичном дјевојком је дубоко лична и чиста за разлику од вишеградских газда који у њој виде само објекат на коме би искаљивали своје мрачне прохтјеве. Кад прича о Швабици неславно заврши по читав Вишеград а Ђоркан доживи тешке полицијске батине да га умире, он са дозом ироније гледа на касабу, привидно поново ведар и несвјестан свега у шта га је уплела чаршија.⁶

Како каже Зденко Лешић, „Ђоркан ту, на крају приче, израста у архетипску фигуру човјека који је спреман и способан да у заносу, и за хатор заноса, презре стварност” (Лешић 1988: 181).

Ђоркана у овој приповиједи пратимо на самом крају

5 Мисли се на Андрићеву приповијетку *Ђоркан и Швабица* у којој пратимо истинску љубав Ђоркана према циркуској играчици на жици.

6 Паланка је увијек сурова према појединцима који се физички или на било који други начин издвајају: „нагон за исмевањем свега нередног, свега што испада из уобичајеног, изванредно је јак у паланачком духу, и иде до непризнавања (поругом) и физичких застрашености појединца. Подсмех физичкој мани ма које врсте, увек спремно чека у паланци, али и уопште подсмех ма каквој одлици по којој се појединац разликује од других... Људима се надевају имена управо по тој њиховој одлици, чиме се та одлика *истииче*, али не зато да би била поштована и уважена, већ зато да би била исмејана, и на неки начин увек на оку паланачког духа, који све памти, ништа не пропушта, ништа не оставља незабележено... На тај начин, паланка се, овим надевањем, претвара у једно велико позориште, веома слично средњовековним католичким приказанима, мистеријама, у којима се конкретизују апстрактне особине (Љубав, Смрт, Охолост); само, овде један жив човек, са својом индивидуалношћу, постаје носилац такве особине, што значи да он бива *уірађиван*, по добром реду овог страшног неимарства, у ту особину, с тим што му је намењена улога да је носи, и својом појавом у сваком тренутку *шумачи* и представља” (Константиновић 1981: 21)

његовог животног битисања. Он је већ остарио, онемоћао, болестан, скоро без потреба и за каквом храном и пићем. Ђоркан своди своје животне рачуне: шта је желио читав живот, а шта му је од тога судбина дозволила да се деси. Могло би се рећи да и Ђоркан доживљава обред прелаза, да из једне фазе развоја прелази у другу. Али тај његов прелаз је суштински другачији од онога који доживљава безимени дјечак из приче. Нова фаза код Ђоркана није у стварности вишеградске касабе него у вишим сферама у којима му људско зло не може наудити, нити га повриједити ни понизити: „...седећи на ниском рушевном зиду и пролећном сунцу, спјешао и догорео, Ђоркан осећа како, најзад, постаје оно што је одувек маштао и жудео да буде: велик и усамљен човек, љубавник и јунак, витак, прав, тврд, као бели непролазни нишан над гробом.

И ко би смео да му сада приђе и понуди неку ниску и нечасну зараду? Човеку који је ово учинио од себе. Ко би могао помислити на то? Где је та касаба и где су ти ситни људи који би му могли прићи са таквим понудама? Са овог обасјаног зида на ком он столује и доспева, ближи је најдаљи чудесни град на далеком Истоку, са својим кулама, женама и подвизима, него ова шака просутих кућа на ушћу Дрине и Рзава” (Андрић 1977: 33)

Ђоркана бисмо могли окарактерисати као рањени мушки идентитет, као лик који представља алтернативни модел мушкости, наиван, безазлен, који нагиње дјечијој природи. Отуда је очекивано да посебно женски ликови из окружења имају разумијевања за њега током његових животних згода, па и да информација о његовој смрти изазива сажалан осмијех. Ђорканов лик је дат сав у јавној сфери, приватна није ни постојала на начин како је то било уобичајено у вишеградској касаби јер није имао ни кућу, ни жену ни дјецу. Дјечак из приповијетке Мила и Прелац како да слуги Ђорканов необичан статус и тражи одговор од тетке Миле „ко је заправо Ђоркан,

где му је жена, деца, кућа”. Међутим, одговор не добија ни од тетке ни од било кога из окружења, јер „нико није хтео о томе да говори ни да му одговара” (Андрић 1977: 35–36).

Лик Прелца је представљен као супротност Ђоркановом лику. По преузимању посла уклањања и убијања паса без власника у вишеградској касабџи постао је омражен лик међу грађанима а посебно међу дјецом. Прелца доводи ухваћене псе на скровито и мрачно, тешко приступачно мјесто „у један мрачан подрум у старинском зид под општинском кућом. Испод тога зида падала је кршевита обала стрмо у реку. Тај подрум је дотле био потпуно заборављен и запуштен; на њему су била сасвим ниска врата, позеленела од влаге и маховине” (Андрић 1977: 38).

Управо то мјесто ће бити важно да дјечак расвијетли загонетку непознатог и тајанственог странца⁷. Атмосфера која прати овај необичан и важан догађај је сасвим специфична: „Сунце је било зашло, али је варош остала у топлотом, руменом освјетљењу које је падало са свих брда унаоколо. Светлост је била уловљена у котлини и зу је догоревала полако, мењајући боју, као пламен, па жеравица, па пепео”. Приповједач наговјештава догађај који ће промијенити дјечака, након којег ће његова наивна свијест доживјети отрежњење и прелазак у зрелију фазу.

7 Посебну граничну ситуацију означава обредна изолација. Она формира место страног као хетеротопију кризе, привилеговано/свето/забрањено место, намењено појединцима који се налазе у кризном стању (Фуко 1997: 3). Као што је хетеротопија фрагментаран простор где се спајају различита и инкомпатибилна места, стварајући простор као илузију (Фуко 1997: 5–6), тако је идентитет граничних бића фрагментаран, нестабилан – лимиалан. Будући опасна и у опасности, издвајају се у просторе изолације да би се околина заштитила од њихове култне нечистоте и магијске снаге и да би се сами заштитили током осетљивог животног периода (уп: Лич 1983: 116).

„Наиђе у касаби, у летње дане, такав свечан тренутак кад мртве ствари плану и оживе, и кад свако створење које се креће постаје удвиојено и носи око својих крутих и тамних црта свој поновљен и увећан лик од светлости и незнаног флуида. Тада људи који ћутке пуше, седећи пред кућама, могу да сагледају у дуванском диму привиђења незнатих или покојних и да разаберу поруке од којих се неми и умире” (Андрић 1977: 38 – 39).

Дјечак открива Прелчеву застрашујућу, демонску природу, када га изуједају ухваћени пси у склоништу: „Младић је један тренутак гледао у рањену руку, а онда подиже и баца главу и са лицем окренутим ка небу поче да изговара страшне и тешке псовке, какве дечак никад није чуо, ни пре ни после. Говорио их је стегнутих зуба и згрчена лица, обраћајући се право богу. Говорио је своја хуљења као што људи који знају да их нико не гледа и не види изговарају речи усрдне молитве у најтежим тренуцима. Крв је капала упоредо са његовим речима и капље су се као искре гасиле у црној летњој земљи, али младић је хулио и даље неразумљивим речима и с неописивим бесом. Час је говорио тихо и брзо, шапатом, као да баје над својом раном, час гласно” (Андрић 1977: 39–40).

Сљедеће виђење Прелца опет је праћено необичном атмосфером. Приповједач најављује тај догађај временским приликама необичним за љето. „Потоци су надошли и река се замутила. Облаци су опсели касабу и тај дан је одвануо влажан и студен као да није средина лета” (Андрић 1977: 41). Прелца дјечак затиче мртвог крај моста гдје му је из Дрине извучено тијело. Сусрет са мртвим Прелцем изазива у дјечаку опречне мисли: „Гледао га је с љубопитством и страхом, са одвратношћу и саучешћем, са неодољивом потребом да му ближе приђе, да га што боље сагледа, и у исто време са жељом да га не види, не познаје, да бежи што даље о њега и свега што је његово” (Андрић 1977: 42).

У мрежи односа у које лик дјечака ступа у приповијецу лик Прелца је врло важан. Управо ће догађаји у вези с њим довести дјечака у статус лике који доживљава обред прелаза из дјечије наивне свијести у нову зрелију фазу одрастања. То подразумијева спознају сурове истине о постојању зла у свијету оличеног у људима, чија је манифестација сам Прелац. Другу важну истину Прелац посредује, а то је да нема савршеног људског бића, да нема савршене жене, чиме се дјечакова слика о тетки Мили ломи у парампарчад.

Овчица Аска у њој трајази за иденитијетом

Приповијетка *Аска и вук* сасвим је специфична у Андрићевом опусу, хибридна врста која је и басна и бајка и више од тога „алегорија о једном крупном проблему који је писца тиштао целог живота, испунио највећи број његових најбољих приповедака и приморао га да нам овим више песничким но приповедачким, прозним казивањем остави и своју поруку да 'уметност и воља за отпором побеђују свако зло, па и саму смрт'” (Радовић 1955: 310).

Главни лик приповијетке овчица Аска јединица је и сироче, „јер је Аја управо тих дана изгубила мужа кога је много волела” (Андрић 1977: 187). Да је ријеч о сасвим специфичној радозналој и немирној природи, сазнајемо на самом почетку приповијетке. „Није се држало мајчина скута, није слушало њено дозивање ни куцање звона на овну преходнику, него је волело да лута путевима које је само налазило, да тражи одвојену пашу на удаљеним местима” (Андрић 1977: 187).

Такво интересовање и понашање није налазило на одобравању Аскиног окружења. „Мајка је опомињала своје иначе добро и лепо и паметно дете, обасипала га саветима и прекорима и предочавала му све опасности таквог вла-

дања у крају као што је њихов, где има увек понеки лукав и крволочан вук, коме чобани ништа не могу и који коље овце и њихову јагњад, нарочито кад се одвоје и залутају” (Андрић 1977: 187). Заплет настаје кад дјевојчица изјављује да жели да учи балет. То се коси са свим оним што је била традиција и што је њена мајка читав живот заступала и једино разумјела: „Доказивала је да нико у њиховој породици није био друго до мирна овца домаћица. Пут уметности уопште је неизвестан, варљив и тежак, а игра је понајтежа и најварљивија од свих уметности, чак озлоглашена и опасна ствар. Тим путем није пошла ниједна овчица из добре куће. И све тако. Шта ће, најпосле, казати цео овај наш овчији свет кад чује да је моја ћерка пошла управо тим путем?” (Андрић 1977: 188).

Окружење реагује попут типичне паланке која има савоје законитости, јер „паланка не воли непознато, у начелу; то је једна од основних њених ознака, којим се одликује њена историја, њена култзра, њен ментални свет... Живот је рутински живот, сигуран оном сигурношћу коју нуди рутина” (Констатиновић 1981: 11–13)

Међутим, ускоро, кад се покаже да је дјевојчица надарена, мајка ће о балету почети другачије да размишља, чиме се сврстава на кћерину страну наспрам окружењу без разумијевања: „Она се питала шта, на крају крајева, може бити ружно у уметности? А игра је најплеменитија од свих вештина, једина код које се служимо искључиво својим рођеним телом” (Андрић 1977: 188–189).

И у Аскином случају говоримо о обреду прелаза, о преломном догађају који мијења лик у осјетљивом периоду развоја. Приповједач напомиње да је овчица била шипарица, чиме се наговјештава њен нестабилан статус између дјетета и зреле особе. На примјеру Аске потврђујемо раније поменућу специфичност Андрићевих малих јунака који будући да су на болан начин стекли искуства о суровости свијета који их окружује, да се они

у тај свијет не укључују у потпуности, него излаз налазе у умјетности као изричају њиховог бића.

Аскина навика да пасе одвојено од стада, да лута сама довешће до судбинског сусрета са вуком. Тај сусрет је најављен необичношћу предјела у који Аска залази и необичношћу атмосфере. „У шуми је било још млечне магле која се, као остатак неке чудне ноћне игре, повлачила пред сунцем. Бело и светло и тихо. Слаба видљивост и потпуна тишина стварале су зачаран предео у ком простор и даљина нису имали мере и у ком је време губило своје значење” (Андрић 1977: 189). Испит зрелости и испит живота Аска полаже пред вуком својом игром. Та игра је мимо и изнад свега познатог до тад малој Аски а и потпуно изузетно уопште. Својом игром она преображава вукову природу јер он одгађа тренутак кад ће појести Аску желећи да види њене сљедеће покрете и посебно, заборављајући на моменте шта је уопште хтио да уради са овчицом. „Ми и не знамо колико снаге и какве све могућности крије у себи свако живо створење. И не слутимо шта све умемо. Будемо и прођемо, а не сазнамо шта смо све могли бити и учинити. То се открива само у великим и изузетним тренуцима као што су ови у којима Аска игра игру за свој већ изгубљени живот. Њено тело се више није замарало, а њена игра је сама из себе стварала нове снаге за нову игру. И Аска је играла. Изводила је све нове и нове фигуре, какве не познаје школа ниједног учитеља балета” (Андрић 1977: 193).

И та игра траје док чобани не дођу и не усмрте вука. Као што вук пада од хица, тако и Аска пада од губитка снаге и након овог догађаја дуго се поравља. Опорављена Аска се преображава у нову особу која губи дјечију безазленост и наивност: она не прича о свом тешком искуству.

За разлику од лика безименог дјечака из приповијетке *Мила и Прелац* који је приказан у једном раздобљу живота, на прагу живота одраслих, Аскин лик је приказан у целокупном животном циклусу у коме је овај период

најзначајнија епизода. У претежном дијелу приповијетке пратимо Аскин алтернативни идентитет у јавној сфери у настајању. Крај приповијетке дио доноси потврду таквог одређења, али и друштвену прихваћеност њеног статуса.

Финале приповијетке у форми је наравоученија. „И данас, после толико година, игра се тај њен чувени балет у ком уметност и воља за отпором побеђују свако зло, па и саму смрт” (Андрић 1977: 196), што би могла бити и једна од суштинских мудрости коју Андрић проповиједа својим дјелом.

Закључак

У раду смо Анализирали три лика јединаца из Андрићеве збирке *Деца* с обзиром на њихов јавни и приватни идентитет и да ли припадају нормативном моделу или алтернативним моделима идентитета. Ријеч је о безименом дјечаку и Ђоркану из птриповијетке Мила и Прелац и Аски из приповијетке Аска и вук. Констатовали смо да је ријеч о ликовима у развоју, који су у процесу изградње идентитета, али да свакако не припадају нормативним моделима идентитета. Међу њима се издваја лик Ђоркана који препознајемо као рањени мушки идентитет, лик који је формално одрал доби али у смислу изграђености идентитета суштински се не разликује од друга два поменута лика. Разлика је само у томе што је његов обред прелаза на вишем духовном и рекли бисмоспиритуалном нивоу.

Чињеница да су јединци, без брата и сестре, пут сазријевања ових ликова не омета, они налазе начина да прије или касније пронађу свој пут. Тај пут нити је лак, нити је једноставан, али га они прихватају као судбински и једини.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1977: Иво Андрић, *Деца*, Београд: Просвета, Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост, Љубљана: Државна založба Словеније, Скопје: Мисла.
- Ахметагић 2010: Јасмина Ахметагић „Треба – глагол зло-стављања: Газда Младен Боре Станковића”, *Књижевна историја*, год. 42, бр. 142, стр. 537–547.
- Билефелд 1998: Ulrih Bilefeld, *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*, prev. D. Gojković. Beograd: Biblioteka XX vek, 1998.
- Валденфелс 2005: Bernhard Valdenfels, *Topografija stranog*, prev. D. Prole. Novi Sad: Stilos.
- Валденфелс 2005: Bernhard Valdenfels, *Osnovni motivi fenomenologije stranog*, prev. D. Prole. Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Вукмановић 2021: Ана Вукмановић, „Гранична бића усмене лирике – о прекорачењима просторних и егзистенцијалних граница лирских јунака и јунакиња”, *Књижевна историја* 53 (174), 315–340.
- Вучковић 1974: Radovan Vučković, *Velika sinteza*, Sarajevo: Svjetlost.
- Генеп 2005: Арнолд ван Генеп, *Обреди љрелаза*. Београд: СКЗ.
- Деретић 1981: Јован Деретић, *Српски роман 1800–1950*, Београд: Нолит.
- Живковић 1985: Gordana Živković, „Uloga i položaj žene u tradicionalnoj porodici”. *Etnološke sveske*, 6 (6), 67–71.
- Караџић 1898: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне љјесме V*, Београд: Штампарија Краљевине Србије.
- Констатиновић 1981: Radomir Konstantinović. *Filosofija palanke*, Beograd: Nolit.
- Лешић 1988: Zdenko Lešić, *Pripovjedači*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Лич 1983: Edmund Lič, *Kultura i komunikacija*, prev. B. Hlebec. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Мирјић 2022: Jovan Mirić, „Lutke i druge igracke”, *Bokatin dijak*, 11(2), стр. 248–252.
- Опачић 2019: Зорана Опачић, *(Пре)обликовање дејинијсйва*, Београд: Учитељски факултет.

- Радовић 1955: Ђуза Радовић, *Личности и дела*. Цетиње: Народна књига.
- Стојковић Стојанов 2022: Јелена Стојковић Стојанов, „Начини уметничке конструкције мушког идентитета у приповеткама Борисава Станковића”. *Philologia Mediana* XIV, бр. 14, стр. 113–127.
- Требјешанин 1991: Жарко Требјешанин, *Представа о дејствију у српској култури*, Српска књижевна задруга.
- Фуко 1984: Michel Foucault, *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*. <https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> (28. 12. 2024).
- Чолак 2013: Бојан Чолак, *Модели представљања иапријархалној друштва у прози српске модерне*, Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет.
- Шанан, Франсис 1991: Gabriel Chanan, Hazel Francis, *Igračke i igre dece sveta* (J. Stojić, prev.), Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Шмале 2011: Волфганг Шмале, *Историја мушкости у Европи (1450–2000)*, Београд: Clio.

Milena Ivanović

WITHOUT A BROTHER AND SISTER – THE ONLY ONES IN ANRIĆ’S WORK

Summary

Abstract: In our work we will deal with individual heroes from the collection Children of Ivo Andrić, specifically the boy hero of the short story Mila i Prelac, the sheep Aska from the short story Aska i vuk.

In addition to these heroes who are children, we will deal with another hero from the group of only children who is an adult. We are talking about Ćorkan, whose fate we partially follow in the short

story Mila and Prelac, and who is one of the heroes that interweave Andrić's literary work. We will analyze the heroes from the aspect of their identity, public and private, and talk about the normative model and alternative models of identity.

Keywords: individuals, Andrić, growing up, identity.

Милош М. Ковачевић*

Филолошки факултет Београд

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

УДК 821.163.41.09-31Петровић, Р.

СЕСТРЕ РАСТКА ПЕТРОВИЋА У РОМАНУ ЛАУРЕ БАРНЕ

У раду се освјетљава начин књижевног портретисања седам сестара Растка Петровића у роману *Све моје сесџре* Лауре Барне. Насловом издвојене сестре нису, међутим, главни јунак овога романа. То је Растко Петровић и његова духовна и естетска биографија. Он прича властити животни пут, на коме су врло значајну, ако не и најзначајнију, улогу имале његове сестре. А њих је седам: Надежда, Милица, Зора, Јела, Љубица, Анђа и Драга. Будући да у основи представља аутобиографско казивање Растка Петровића, роман је у поглавља компонован у форми дневничког записа. У роману састављеном од четири поглавља у два поглавља приповиједање је у Ја-форми, а у два поглавља у Он-форми.

У раду се дају слике сваке од сестара како их је ауторка представила кроз причу њиховог јединог брата – Растка Петровића. У раду смо ликове сестара освјетљавали начинама како их је Растко портретисао, и то према критеријуму узлазне градиације: од најмање до највише заступљене сестре у роману, од Јеле до Надежде.

Кључне ријечи: Лаура Барна, Растко Петровић, сестре Растка Петровића, Надежда Петровић

* mkovacevic31@gmail.com

У овоме раду покушаћемо освијетлити слику сестара коју је у роману *Све моје сестре* дала савремена српска књижевница Лаура Барна. Присуство у наслову романа присвојне замјенице првога лица „моје” уз именицу „сестре” једнозначно упућује на то да у роману о више својих сестара приповиједа брат. Брат је познати српски писац Растко Петровић, који „заједно с Милошем Црњанским и Момчилом Настасијевићем, спада међу три најзначајнија српска песника које с добрим разлогом везујемо за 20-е године” XX вијека (Петковић ур. 1999:7). Он прича властити животни пут, на коме су врло значајну, ако не и најзначајнију, улогу имале његове сестре. А њих је седам: Надежда, Милица, Зора, Јела, Љубица, Анђа и Драга.

Иако насловом истакнуте, сестре ипак нису главни јунак овога романа. Него је то Растко Петровић и његова духовна и естетска биографија. У роману је врло упечатљиво осликана мрежа породичних односа, гдје је у првом плану Растков однос са најстаријом сестром, сликарком Надеждом Петровића, однос у коме смрт не представља крај него трансформацију. Пратећи Растков животни пут, Лаура Барна је осликала културни амбијент између два свјетска рата, када су умјетници згрожени ратним ужасима, тежили ка надреалном и апстрактном, симболичком и митском као јединим начином за остварење нове боље стварности.

Будући да у основи представља аутобиографско казивање, логично је што је роман у поглавља компонован у форми дневничког записа. Роман се, наиме, састоји од четири поглавља, која умјесто наслова имају датирано мјесто и вријеме приповиједања и/или догађања. И то оквирна поглавља, прво и посљедње, мјесто и вријеме почетка и завршетка приповиједања, а унутрашња, друго и треће, евоцирано мјесто и вријеме најзначајнијих Расткових доживљаја и/или догађаја: 1. Вашингтон, лето

1947. (стр. 7-134); 2. Напуљ-Рим, април 1928 (135-177); 3. Београд, кафана „Москва”, касно пролеће 1919. (178-197); 4. Национална галерија уметности у Вашингтону, понедељак, 15. август 1949. (198-207).

Хронолошки посматрано, роман прати само посљедње двије године Растковог живота дате при датирању првог и завршног поглавља: од лета 1947. до 15. августа 1949, тј. до дана Расткове смрти. Хронолошко приповиједање се притом комбинује са ретроспективним приповиједањем, у коме се пјесник враћа у прошлост и осликава пређени животни пут. А на том путу ауторка је, као најзначајнија, издвојила два догађаја у посебне цјелине, посебна поглавља. Иако хронолошки каснији, у роману се најприје, у другом поглављу, описује Растков боравак у Напуљу и Риму, у априлу 1928. године, када је пјесник дошао у посјед помпејанске фигурина са коловратом, која је иницирала улазак Микхаила Врубела у Растков живот, и увођење мотива двојника. (А управо је Растков духовни и умјетнички развој у роману приказан у виду потраге за коловратом, древним соларним симболом вјечитог окретања.)

Након тог поглавља слиједи треће, претпосљедње поглавље посвећено временски претходећем догађању везаном за изневјерену наду о формирању Групе умјетника, и састанак у хотелу „Москва”, у касно пролеће 1919. године.

Будући да Растко Петровић у овом роману у виду поетског дневника „исповиједа” своје личне доживљаје – то је готово предодредило да Ја-форма буде основна форма приповиједања. А на ту форму готово једнозначно упућује већ апострофирана атрибутска синтагма „моје сестре” из наслова романа. Али то ипак није једина форма приповиједања у овом роману. Јер и кад је реализована, Ја-форма логично не може подразумијевати Растка као приповједача, кад се, у посљедњем поглављу,

говори о његовој смрти, пошто приповједач не може описати властиту смрт. Зато је Лаура Барна улогу ја-приповједача у посљедњем поглављу „додијелила” Растковој Аними – тридесетак година раније преминулој сестри Надежди. Јер, Надежда је као Расткова Анима стални његов пратилац. Тако је Ја-приповједач у првом и трећем поглављу Растко, а у посљедњем његова Анима, сестра му Надежда.

Међутим, у другом поглављу датираном „Напуљ–Рим, април 1928” приповједач није у Ја-форми, него у Он-форми. У Напуљу се, наиме, и званично десио први сусрет пјесника приповједача и двојника Микхаила Врубља. Испоставља се да је у том тренутку Врубељ први пут посјетио Растка, и помогао му, бришући капљицу крви са Растковог образа. Измешао је своју крв с његовом, што се сматра тајним склапањем пакта са ђаволом/демоном. „Микхаил Врубељ, руски сликар симболизма, који је илустровао поему Љермонтова *Демон*, и сам познат по циклусу слика о Демону, завршио је живот у болници за ментално оболеле, а пратиле су га приче да је са Демоном склопио пакт. (...) Он постаје нераздвојни Растков пратилац, јавно се показујући у Напуљу кад Растко, нимало случајно, открива помпејанску фигуру са соларним симболом коловрата, која га на чудесан начин привлачи, и од ње не може да се одвоји до тренутка кад осећа долазак смрти.” (Шаренац 2024:194). Будући да у другом поглављу ја-приповједач има двојника, који се у Напуљу чак јавно показао као Растко – више није ни могуће задржати ту форму приповиједања – тако да Лаура Барна у том поглављу за најлогичнију и најпримјеренију (иза) бира Он-форму приповиједања.

Претходно наведене карактеристике романа у директној су вези са нашом темом, темом седам Расткових сестара. Будући да је роман највећим дијелом писан као аутобиографски дневник, о Растковим се сестрама у

овом роману може говорити само на основу улоге коју им је сам Растко (за)дао при опису властитог животног пута.

Надежда као Расткова Анима, саговорник и пратилац у путовању кроз прошлост, најстарија сестра, највише је и присутна, док остале сестре, Милица, Љубица, Зора, Драга, Јела и Анђа остају у њеној сјенци. Иако су све у Надеждиној сјенци, ипак ни „у сјенци” свима њима у роману, што ће рећи у Растковом приповиједању, није поклоњена подједнака пажња.

У Растковом представљању сестара служићемо се критеријумом узлазне градиције: од најмање до највише заступљене сестре у роману: од Јеле до Надежде.

Јела се само двапут помиње у роману. Најприје када Растко поименице набраја свих својих седам сестра, питајући се да ли је њихов живот „вид жртвовања”, „једна епопеја жртвовања”: „Da li je to vid žrtvovanja?, nisam se nikada pitao, a možda trebalo je. (49)¹ *Zbog Nadežde? Zbog Zore? Zbog Drage? Milice? Jele? Ljubice? Anđe?* Zbog ostalih? Možda je život svih mojih sedam sestara jedna epopėja žrtvovanja. Zbog mene? Ili zbog tradicije? Krvi? Srodstva? Ili zbog čaršije? Čaršija bruji i kad je niko ne sluša!”² (40-50)³ Суштина питања је заправо: чиме је условљена сестринска љубав, шта је у њеној подлози? А одгонетку даје садржај овога романа.

Још само једном у роману се помиње Јелино име, у букету од пет сестара (Надежда, Милица, Јела, Љубица и

1 Број у загради при цитирању дијелова романа Лауре Барне означава страницу тог романа, чији се библиографски подаци дају у *Изворима* на крају рада.

2 Сва курзивна истицања у овом и наредним цитатима из романа су накнадна, тј. наша – МК.

3 Број у загради означава број странице романа са које је преузет цитат, а чији су библиографски подаци дати у *Извору* на крају рада.

Зора), које су шаљиво препричавале догађај с Растковог рођења кад му је и како му је крштени кум Јаков Јаша Томић, познати новосадски приповједач и политичар, дао име Растко.

„’Мушко, коначно једно право, дугачко мушко у Petrovića, па да му право мушко име онда и дамо’, упоран је Јаша, а мајка се смешка. I баš тим лукавим изразом nekako највише nalikuje svom sestricu, prevejanom političaru Svetozaru Miletiću. A otac zadovoljno uvrće desni brk i mrsi ga u riđu bradu. Filozofski mudro је оцутао да зна да Јаков Јаша Томић баš тih дана ради на једној политичкој тези о Nemanjićima. I да ’случајности’ не треба zagledati u zube.

Posle mnogo godina, *Nadežda, Milica, Jela, Ljubica* i *Zora* ортачки су препричавале овај догађај i kikotale се као s uma сишавше. ’Nalivali се dunjevačom, а мајка је мудро dosipала, све okicama cakleći на kum-Jašu, навijajući за име Rastko, kikotale су се до суза, а мени није било до смећа. Nikada га до краја нисам прихватио, више одговорност коју је са собом носило него његову mekotу i ženstvenost. Jer, trebalo је испунити prostor имена ’Rast! – Ko? а да се не узјогуни неки од titulара: srpski princ, или monah или književnik, или diplomata.” (45–46).

Јелино име ни једном се више не појављује у овом роману Расткове исповиједи властитог живота. Јела се, дакле, ниједном појединачно не појављује у роману. Оба пута њено је помињање везано за догађаје у којима учествује са више сестара.

И **сестри Драги** у роману је, мимо помињања у групи свих сестара и у групи блиских рано преминулих чланова породице, посвећен само један микродискурс

везан за омиљене Расткове и сестре Милице доласке на градилишта хотела „Москва”, којима би се покаткад и Драга прикључила. У том микродискурсу у својеврсни антонимски однос према градилишту стављене су врло заинтересована сестра Милица и „мало заинтересована за било шта осим за сопствену појаву” сестра Драга:

„Ponekad je s nama dolazila i sestra Draga, ali meni bi samo smetala, jer sam morao da se brinem o njoj, iako je bila malo zainteresovana za bilo šta osim za sopstvenu pojavu. Čuvala je svoje tilane haljinice, na koje je Milica grubo reagovala: 'Zaboga, Dragice, idemo na gradilište, a ne u pozorište!' Uvek joj je u ljutnji izgovarala puno ime. I svaka fleka ili mrlja izazivale su navalu plača bez suza, dernjavu iz sveg glasa, zbog čega sam i ja iz bratske solidarnosti plakao, a Milica se drala na oboje. Draga je uglavnom stajala po strani, plašeći se dodira s humkama zemlje ili šutom, i štapom po pesku iscrtavala krugove. Zatvarala se tiho u njih. I bezglasno pevušila.” (11)

Сестра Драга, рекосмо, помиње се и микродискурсу који говори о изненадним смртима што су на почетку Великога рата задесиле Расткову породицу: смрт сестре Анђе, сестре Драге, сестре Надежде и брата Владимира:

„Krenule su nesreća za nesrećom. Nismo se još oporavili od iznenadne *Anđine* smrti kad druga sestra, *Draga*, te godine umre u Nemačkoj, gde je u Vestfaliji studirala jezike, i gde je u Izerlonu prijatelji sahraniše a da niko od nas nije po običaju bacio za njom grumen zemlje. Ubrzo i dvoje ratnih dobrovoljaca iz kuće Mite i Mileve Petrović postradaše na pravdi Boga. *Nadežda* u Valjevu, a *Vladimira* uzeo tifus u Vasjatu prilikom povlačenja srpske vojske kroz Albaniju.” (26).

Три сестре и брата Растко је изгубио током само двије године (1914-1915). Најприје у јануару 2014. **сестру Анђу**. У роману се о Анђи говори у једном макродискурсу на неколике странице текста, гдје се каже да је била „лепотица”, чијом лепотом се одушевљавао и вајар Иван Мештровић, који због ње „није избивао из куће” Петровића, и који ју је овјековјечио на споменику „Незнаном јунаку” на Авали. Говори се и о Анђиној преписци са легендарним писцем Лавом Толстојем. Наиме, када је октобра 1908. године Аустругарска анектирала Босну и Херцеговину, будући патриотски врло настројена, Анђа је Толстоју послала писмо молећи га да се заузме за Србе и Србију. Очаран националним заносом и залагањем за отаџбину деветнаестогодишњакиње, Толстој пише „дирљива писма нашој Анђи”, али штампа и своје посљедње дјело, спис „О присаједињењу Босне и Херцеговине Аустрији”. Растко као приповједач у роману наводи да му је „sestrica Anda ostavila pisma da ih čuvam kao svetinju i залог neživljenog devojačkog srca, udenutog ne u svoje grudi, nego u srce voljene nacije, koju je stala premlada da iskušava”. Но послушајмо најбитнији дио дискурса о Анђи у овом роману:

„Prvo nam je otišla vidrica i lepotica Anda, zbog koje nam novopečeni Beograđanin, vajar Ivan Meštrović, nije izbivao iz kuće. Taman je i krenuo Prvi rat, a ona na studije uporedne književnosti. Burno i brzo, toliko koliko je brzo i živela, ona odlazi! Ni mi nismo poverovali u njen odlazak, jer smo ga jednostavno porodično proglasili iluzijom, i rekli: Ma, nije to 'ništa'!, i ignorantски случају 'ništa' okrenuli leđa. (...)

Kopam grob u dvorištu ispod tamarisa da ne odem u rat. Zatpaću se Tolstojevom brošurom *O prisajedinjenju Bosne i Hercegovine Austriji* i dirljivim pismima upućenim

našoj Andi. Ona ga je podstakla hrabrim pitanjem još 1908: 'Presvetli grofe Tolstoju, kako biste se opredelili i mišljenju povodom aneksije Bosne i Hercegovine i pravu nas, malog balkanskog naroda, na slobodu?' A on je podboden žudnjom mlade i lepe Meštrovićeve karijatide za prostim golim čistim životom nacije, pisao, pisao. *Patriotizam, u najprostijem, najjasnijem i najnesumnjivijem svom značenju, za upravljače nije ništa drugo nego oruđe za postignuće vlastoljubivih i sebičnih svrha, a za one nad kojima se vlada – odricanje od čovečanskog dostojanstva razuma, savesti i ropsko potčinjavanje sebe onima koji su na vlasti... Patriotizam je ropstvo!*, završio je, a Nadežda je žestoko lupila šakom o trpezarijski sto oko kojeg smo bili okupljeni. I izašla. (...)

Meni je sестrica Anđa ostavila pisma da ih čuvam kao svetinju i zalog neiživljenog devojačkog srca, udenutog ne u svoje grudi, nego u srce voljene nacije, koju je stala premlada da iskušava, do pola grla je tek udahnuvši. I zagrcnula se nasmrt. 'Do groba, Rajo!', rekla je pribrano matoro, kao da ne odlazi, ili kao da joj je sasvim potrošeno vreme za odlazak. Meni, valjda što sam od sve dece najviši i što sam oćutkivao besomućna ćitanja iznova i iznova (53) Tolstojevih pisama za našim trpezarijskim stolom. Svetle ponosna lica Petrovića nad razbacanim papirima kao zapaljene voštanice na Anđinom grobu."⁴ (51-54).

Мање простора од Анђе у роману је добила **сестра Љубица**. У роману се она, уз констатовање њених најбитнијих особина, појављује неколика пута. Тако она у роману „објављује” мајчин усмени „тестамент” да се брину за брата Растка:

4 У овом цитату истицање подвлачењем је наше, а истицање курзивом ауторско.

„Princa mi čuvajte devojke, *Ljubica* je često ponavljala materine poslednje reči, date im u amanet. Mojim sestrama usmeno kazan testament.” (49).

Наиме, Растко је још као дете остао без мајке, а рано је као дванаестогодишњак остао и без оца, тако да су бригу о њему, као најмлађем, преузеле сестре. Није ни чудо што Љубица обзнањује тај мајчин аманет, будући да на другом мјесту за њу Растко каже да је „озбиљна” и „готово мајчински одговорна”. Управо због тих њених особина он ће писма из Америке упућена сестрама адресирати на Љубицу. А Љубица му је, као „систематична”, уливала и највеће повјерење за судбину рукописа које је у „два препуна сандука” бродом послао сестрама у Београд:

„Amerika je postala moja nužnost, i s tim sam bio pomiren. Ispovedao sam se u opširnim pismima svojim sestrama, uglavnom sam ih adresovao na *Ljubicu*, računajući na njenu ozbiljnost i gotovo majčinsku odgovornost da brigu dozirano, po potrebi, podeli sa ostalim sestrama. Pisao sam im naširoko o zemlji u kojoj čudo nije čudo, jer ih je toliko na okupu da im se potiru moći...” (107).

„U istoj oporuci tražio sam da se dva prepuna sандука rukopisa iz Amerike brodom pošalju mojim sestrama u Beograd, a one će već znati šta s tim. Uzdao sam se najviše u *Ljubičinu* sistematičnost. Neki su bili u idejnom začetku, a bilo je i onih dovršenih, uz neznatno redigovanje spremnih za štampu.” (134).

И још једном Љубица се помиње у роману, и то када са сестром Зором исказује негодовање због Расткове одлуке да у новембру 1935. године оде за вицеконзула у Чикаго. Све сестре су биле забринуте због тог одласка, мада јавно своју забринутост нису испољавале. Јавно су

се томе успротивиле само Љубица и Зора, истина Зора чак више, иако друкчије, јер је, како сам Растко каже, „неоправдано пригушивала бес” тако да је „негодовала себи у недра” и „љутито измрмљавала” свој бијес. Ево тог цијелог, врло занимљивог микродискурса који осликава својеврсни сукоб сестара са братом, њихово неслагање и забринутост због одлуке да оде за вицеокнузула у Америку:

„Ponudili su mi poslanstvo u Berlinu, a ja sam maštao o Americi, visokim zgradama koje jedu male ljude i njihove sudbine preživaju velikim zalogajima u stišnjenim sobama. Ameriku sam i dobio! 'Da su ti prvo ponudili Ameriku, maštao bi o Berlinu!’, peckala me je *Ljubica*, očima kolutala na *Zoru*, tražila podršku za sestrinsku zabrinutost. *Zora* je mrtva ozbiljna negodovala sebi u nedra. To je uvek radila, nesigurna da misao izrekne naglas i do kraja, sigurna tek u nečijoj senci, a zaklanjala se večito iza ostalih sestara. Nisam razumeo ni jednu jedinu reč koje je ljutito izmrmljavala, ali sam po gestikulaciji i mimici mogao odrediti nivo njenog besa. Naslepo sam gatao po muljevitoj tečnosti sa dna stomaka, što je zbog njihovih zanovetanja počinjao da me boli. I otkrivali su mi se oblici koje sam samovoljno tumačio, a svako tumačenje nosilo je jedan isti ishod: ako odem u Ameriku, više neću videti svoj rodni grad! Neću videti Beograd! Moj Pariz! Priznajem, ravnopravni su mi gradovi. Jer kobno predskazanje nije me zaustavilo, i učinilo mi se da je *Zora* opravdano besna, i da neopravdano prigušuje bes. Viči, Zoro: 'Kud na drugi kontinent, crni Rajo!? Slobodno vrišti!’ Hteo sam da vrisnem i ja, ali mi je raadost zbog novog puta gušila glas i samo sam izgrcavao nerazumljive slogove nalik bebinjem gugutanju. Nije me zaustavila ni briga *ostalih mojih sestara*. Doduše, ispoljavale su je i one suzdržano, više za sebe, namerne da se ne mešaju i prihvate moj izbor. Uvezao sam novi

ćvor, najkrupniji do tada, i njime ću nisku poraza zategnuti dovoljno da sebi oduzmem život... 'Ali kad za to dođe vreme, brižne moje sestrice, odgovorio sam neodređeno na njihove određene poglede pune prekora." (100-101)

Из овог микродискурса сазнајемо неке од битних карактерних особина **сестре Зоре**, која се, као што се види, неупоредиво чешће од Љубице помиње у овом (микро)дискурсу. Сазнајемо да је била „nesigurna da misao izrekne naglas i do kraja, sigurna tek u nečijoj senci, a zaklanjala se većito iza ostalih sestara". А та је њена особина на својеврстан начин предодредила и представљање њеног учешћа и мјеста у сестринској хијерархије присуства на Растковом животном путу. Познато је да је послје мајчине и очеве смрти о Растку највише бринула сестра Зора, али до таквог закључка читалац засигурно неће доћи након ишчитавања романа Лауре Барне. Она је не само по простору који јој је дат у овом роману у великој сјенци и Надежде као Расткове Аниме, али и сестре Милице, којој је у роману посвећено много више „редова” неголи Зори. Издвојеној од осталих sestara, Зори је посвећен само, истина обимни, дискурс преласка преко Проклетија, и Албаније до Крфа. Растко у роману каже да је „sa sestrom Zorom, vojskom, đacima i narodom prešao Prokletije” (26), посебно описујући најтеже тренутке на том путу, везане за Зорину улогу у спасавању његовог живота, нарочито при преласку једног „узвишења” иза кога су Љеш и Драча као лука спаса:

„Ništa nije tako tiho kao prelazak tog uzvišenja. Tiše od snega. Osećam svoj mršavi vrat i nisam zadovoljan disanjem. Rado bih da ga zaustavim i umrem. *Moja Zora* mi krzavam noktima guli poleđenu skramicu s lica i kroz povez preko usta ljubi crvenu kožu isturene jagodice i

kvirgavog nosa, izdiže se na prste i utiskuje mirišljav dah u moje nozdrve. Zavrće mi donju usnu i na sluzokožu kažiprstom razmrljava zrnad šećera, napabirčenu iz šupljih džepova. Nemam pljuvačke da ih rastopim, ali sam ih olizao hrapavim jezikom. Ispod nisko natučene vunene kape gledam *Zorine* velike oči ispunjene suzama i otopljenim pahuljama, koje ih čine još krupnijim i mekšim. Odmotala je šal sa svojih krsta i prebacila ga preko svojih pleća, ušuškala mi vrat i pomodrele uši prstima koji liče na bele klavirske dirke kojima je muzicirala i punila radošću našu kuću u Ratarskoj ili na imanju u Resniku. Nisam imao snage da se usprotivim. Osluškiavao sam taktove uspavanke majčinog od brige malaksalog glasa i tonuo u nekakav vanvremeni prostor, oivičen neprobojnom membranom. Osvojio sam konačno siguran prostor. Ogradio ga umišljenim tarabama i proglasio svojim. Prostor tela! Moga!

A mogao bih da mislim o njenoj smrti, i da je spasim. Koračam i ne dišem, sve dok se ne umorim. Umorim svoju *sestru Zoru*. Sam sebe umorim. I umremo!

Koliko je slojeva misli u meni? Mislim o smrti, a već mi nadolazi misao koja traži da utvrdim druge slojeve misli. I svaku misao moram tad zasebno da mislim. Tako skraćujem putanju do uzvišenja. Da imam snage da govorim, otkrio bih ovu formulu promrzloj Zori. Jadnica, uporno udara dlanom po uhu ne bi li ga prokrvila, onda ga histerično štipa, zavrće, pa trlja... Ne vidim dalje šta radi, jer je zanesena sobom iskliznula iz kolone u stranu. Ali čujem njištanje i frktanje umornih konja i fijuk kandžije, životinjsku njisku i ljudski lelek, onda muk. I žao mi konja. Ljudi. Dece i žena mi žao. Žao mi *moje Zore*. Sav sam odjednom oko i uho. Savijam noge u kolenima i zamišljam kako te mršave noge nisu moje i kako kao tuđe misle tuđe misli mehanički koračaju.

Ispred mene kolona. Iza mene kolona. Od mećave

ne vidim ni ispred ni iza dokle doseže. Snegom prekrivena dečaćka lica nepomična su, netremice zure u belinu uzvišenja.” (33-34).

Као да је у борби за останак у животу Зори битнији братов од њеног живота. И није чудо да га њени заштитнички поступци, поступци што га одржавају у животу, враћају на породичну кућу коју Зора „puni radošću” музицирајући прстима „koji liče na klavirske dirke”, а то га „музицирање” даље асоцира на мајку и „taktove uspavanke majčinog od brige malaksalog glasa”. И као да једини излаз, једини спас и за себе и за Зору види у смрти, да „umremo”. Али, Зора се не мири са смрћу: „Jadnica, uporno udara dlanom po uhu ne bi li ga prokrvila, onda ga histerično štipa, zavrće, pa trlja...” За разлику од стварног Растковог живота у коме је Зора била најдоминантнији мајчински заштитник, у роману се Зорина улога у Растковом животу своди само на његов најтежи животни период: на прелазак Проклетија и Албаније. Мимо тог потресно описаног догађаја, у коме је Зорин сестринско-мајчински однос најбоље осликан, Зора се у роману јавља још неколика пута тек успутно у контекстима „групног” помињања сестара, свих или њих неколицине (преосталих).

Од седам сестара, изузимајући Надежду, **сестри Милице** је у роману дато највише простора. Интересантно је да Милица није представљена као учесник ниједне преломне ситуације Растковог живота. Она је једноставно најбитнији пратилац његовог „нормалног” живота. Живота што искључује прекретничке моменте. Милица је у роману представљена прије свега као живи свједок, сликар и „коментатор” градилишта на коме ће нићи хотел „Москва”. А „njoj je 'Moskva' druga kuća, koju je crtežima gradila zajedno s radnicima u sivim radnim kombinizonima i gumenim kaljačama.” (180).

У првом микродискурсу посвећеном искључиво Милици описује се начин њене припреме за сликање на градилишту, али се даје и дио њеног физичког описа:

„Dolazim [na gradilište] sa *sestrom Milicom* nedeljom pre podne. Ona pod miškom nosi urolan svitak žučkastih papira i žutu svesku, u torbi mastiljave olovke i parčad uglja. Zauzima mesto ispod Terazijske česme, namešta kožnu fasciklu na krilo i sprema se da crta gomile šuta i razbacanog kamenja i zemlje oko tek izgrađenog temelja. A ja posmatram njeno lepo lice, aristokratski duguljasto i otmeno, nalik očevom. Drugačije od zaokrugljenog Nadeždinog, ali i lica ostalih naših sestara, što su povukle na majčino, prečansko. Krhka kao staklena figura, dodiruje laktom u jednoj tački moju mršavu mišicu. Svaki put kad bi izdigla ruku i olovkom čkiljeći razmeravala perspektivu, blago bi me ubola isturenom koskom. I okupira me osećaj izazvan slatkim bolom, baš u toj ubodnoj tački, da je preda mnom ne moja sestra Milica nego boginja Artemida, spremna da sokolskim pogledom ulovi sve što joj se nađe u vido-krugu.” (9–10)

Милица је једина од сестара чији дијелове портрета брат Растко као приповједач у овом роману даје. Пореди је с богињом Артемидом, али и физички контрастира облик њеног лица са лицем сестре Надежде. То физичко контрастирање није једина неподударност између Милице и Надежде на коју се у роману указује. Наиме, у једном микродискурсу описан је њихов сукоб око статуса родољубља у умјетности, односно око националног статуса умјетника. За Милицу је умјетност ненационална, свенародна, за Надежду неизоставно и национална, при чему је Миличино мишљење без сумње ближе Растку од Надеждиног:

„Jednom sam slušao našu *Milicu*, posle Nadeždinog povratka iz Minhena i paradiranja s rodoljubljem, kako kaže: 'Umetnik ne sme da ima zavičaj, jer on ne pripada nijednom narodu, niti odgovara za dela i nedela svojih krvnih sunarodnika.' Delovalo je da mrmlja, onako, više za sebe, setno, ali ne i zavidno. Nađa je na to nevoljno otklimnula glavom, obrisala ljutito znojne dlanove o bokove i ostavila je samu na verandi. Shvatio sam i zašto. Iz protesta! Prišao sam Milici, kažiprstom pratio suzicu koja joj je navrla na levo oko i brzo skliznula niz lice. Poljubio sam je u obraz, baš u otkinutu suzu; bila je gorka. I osetio sam kako joj tanka pleća podrhtavaju. I snažno žaljenje prema njenom providnom telu, iz kojeg se mogla videti lavirintična urezi talenata koji će se ugasiti i pre nego što se razgore.” (63)

Обје су биле и књижевнице (заједно су „žutu svesku punile stihovima”) и сликарке, али је њихов поглед на сликарство био доста различит, на што се у роману такође указује:

„Slikarstvo ih je obe nosilo krilima mašte, iako ju je *Milica* potiskivala, možda pokolebana baš Nadeždinom drskošću da uradi ono što želi, a što se njoj nije smelo. I nikad maštu nije pustila na slobodu, pokorna i prilagodljiva drugima, gušila je dah, od čega su joj se male grudi izdizale i izazivale mi jezu i nedefinisan strah.” (12)

Изузмемо ли неколика помињања Милице у одређеним ситуацијама као дио групе сестара, она је у роману најчешће представљена кроз реплике дијалога у којима исказује дивљење према (будућем) хотелу „Росија”/„Москва” и његовом значају не само за Београд, који сматра „градом ветрова”, него за цијели Балкан:

„Samo dok joj postave zeleni krov kao krošnju, tako

mi je šaputala *Milica* dok sam šćućuren kraj njenih vižljastih bedara gledao iskosa kako izdiže pravilan profil i zamišljeno bujno rastinje što džiklja sa glave 'Rosije'. 'Imaš privilegiju da rasteš s palatom koja će biti znamenje Balkana, Rajo moj mili!' (11); I pred očima mi iskrsava Miličin lik. Glave zabačene unazad, oslonjena na Terazijску lesmu, žmureći na jedno oko, pruža ruku i olovkom razmerava perspektivu do tek izgrađenih zidova 'Moskve'. 'Rajo, zapamti, po ovome zdanju znaće nas u celoj Evropi!', vikala je nadglašavajući se s vetrom i bukom s gradilišta. A ja sam se divio njenoj ushićenosti. (183-184); 'Beograd je grad vetrova!', napomenula mi je značajno onomad moja *Milica* dok sam joj skupljao vetrom raznete papire po gradilištu oko temelja 'Moskve'. Hteo sam te reći da izgovorim sad glasno, ali me Andrić pokolebao." (190).

Интересантно је да Растко баш од сестре Милице тражи објашњење суштине тестаментa, вјероватно због тога што је од свих сестара та проблематика њој најближа будући да је била студент Историјско-географског одсека на Великој школи. Али њен одговор о томе шта је тестамент није дефиницијски сувопаран, него је књижевно-есејистички уобличен, врло сликовит и експресиван:

„Šta je testament?“, pitao sam jednom prilikom *sestru Milicu*, čuvši da se otac i majka prepiru u kuhinji i stalno ponavljaju jednu tu jednu reč; taman smo se spremali na gradilište, da posmatramo kako 'Moskva' raste. 'Poslednja volja nemoćnog. Poslednje obrazloženje poslednje namere. Pre psihološko poravnanje sa samim sobom nego fizičko raspoređivanje imovine, nekome si još potreban, koristan s razlogom: ostaviti ovozemaljsko trajanje drugome u amanet. Poslednja interesna sfera bivanja, eto to je testament, mili moj Rajo', rekla je odsutno

i ne pogledavši me, jer je bila zabavljena zapisivanjem svake izgovorene reči u svesku, kao da je preispitivala i na test stavljala svoju nesigurnost.”

„Primio sam tada *Miličine* reči ozbiljno i držao se njihove opominjuće sadržine do kraja.” (110)

Свих шест сестара, које смо досад према особинама датим у роману укратко „портретисали”, у дубокој су сјенци **сестре Надежде**. Она је најстарија Расткова сестра, старија од њега чак двадесет и пет година. Иако је као најстарије дијете Милеве и Мите Петровића најмање била са најмлађим Растком, својом храбро и мудро вођеном животном филозофијом оставила је најјачи утисак на њега. А то је и био главни разлог што ју је Лаура Барна у роману представила као Расткову Аниму. Зато са она у роману појављује готово колико и сам Растко. „Иако је Растко Петровић умро 15. августа 1949. године, а Надежда 1915, она се провлачи кроз цео роман, зато што је она практично била сенка која га је пратила кроз цео живот и штитила од свих његових лудости, испада, био је прилично жив, енергичан, јак, храбар, пре свега, јер радити то што је он радио у своје време је заиста била велика храброст, која је увела модернизам у Србију. Надежда је у овом роману увек поред Растка” (Лешовић Станојевић 2021: Лаура Барна).

Приповједач/Растко у роману ће рећи да је Надежда „ceo život podredila ideologiji borbe, u ratu i u miru, svejedno. Vazda nekakav nemir i nemirenje terali su je na bunt, trošili njenu ženskost i onu nežnu stranu koja je pripadala ljubavnici. Isticali onu ogrubelu, ratničku.” (77). То потврђује и необична, у роману ненаведена, животна чињеница о разлогу њене неудаје⁵. Наиме, „она је са

5 Од романа Лауре Барне, као ни од било које белетризоване биографије, не може се очекивати да доноси све и само животне чињенице из живота Растка Петровића и његових сестара, нити да оне које доноси имају стварносну подлогу.

25 godina odlučila da se ne uda za oficira, uvređena jer je njegova majka tražila veliki miraz. *O mojoj udaji nema govora više, ja hoću da sam slikar a ne žena, žena ima dosta. (...) Ako mi zaista želiš sreću, onda ćeš i ti od mene očekivati samo da budem slikar, a ne udavača*, napisala je u pismu majci posle čega se posvećuje umetnosti. Porodica je podržala i nikada se nije udavala, niti imala dece.” (Анђелковић 2021). Она је најзначајнији српски сликар с почетка XX вијека. Тематски је остала вјерна националном, али се стилски потпуно окренула савременим токовима европске умјетности. У односу на остале наше умјетнике ишла је знатно испред свог времена, због чега од савременика у традиционално патријархалној српској средини не само да није схваћена, него је чак као сликар и ниподаштавана, највише због утицаја француског импресионизма, односно модернистичких идеја. На то се, кроз Растково виђење, експлицитно указује и у самом роману:

„Srpski impresionisti zaokupljeni su opstankom jednog malog naroda, a postupak francuskih impresionista za njih je, nažalost, luksuz, nikako otpor ili bunt. Drukčije primamo, očekujemo i dajemo – kao da sam čuo *Nađu* da siktavo, u ljutnji, pravda platno tek oslikano širokim brzim potezima, i odmah ga obara licem na zemlju, još mokro i mirisno po terpentinu. Tako je i završavala slike – naprečac, pobunjenim očnim nervom. I nije se brećala kad bi joj oči pre razuma vikale: Dosta! Stani! Slušala ih je više od zajedljivih prigovaranja kritičara: 'Ova slika nije završena, gospođica Petovićeva je izgleda opet imala preća posla!’ (39–40).

Уп. нпр. готово неупоредиву разлику у опису Расткове смрти у Барнином роману и чињеничном опису који даје А. Ваплер, непосредни свједок Расткове смрти, човјек у чијим је присуству Растко издахнуо (Ваплер 1982:28).

I *moja Nadežda* je išla ukorak s modenistima, kako ih je pogrdno salonski čaršija zvala. Čak prva! Ona je uvek u svemu bila prva, pa i u smrti. A na nju su se naročito okomili. Vajni kritičari i zaštitnici nacionalnog dobra talambasali su na sve strane, namerni da joj namaknu omču oko vrata i zategnu uže, iz pakosti, ili nerazumevanja, ili zavisti. Pomišljam kako bi još najbezbolnije bilo da je iz gluposti ili neznanja.

Na njenoj prvoj samostalnoj izložbi u Beogradu, na razmeđu vekova, našao se dežurni konzervativac da joj ispljune u lice tobožnju bolećivost prema bolesnim i trulim mozgovima zapadnjaka i njihovoj jalovoj umetnosti.” (117–118).

Надежда је и у оштром дијалогу и с братом Растком, у расправи о утицајима у нашој умјетности, при чему су супротстављени њихови естетички и поетички ставови. Растко је мишљења да морамо усвојити европску умјетност како бисмо успјели да се изразимо, а Надежда сматра да је умјетност народа Истока предзнак европске умјетности, и не може се посматрати независно од умјетности Запада. Притом, сматра да умјетност Балкана држи у равнотежи умјетност и Истока и Запада, што потврђују и њена умјетничка увјерења сасута у брк „*kako* njenim kritičarima „*tradicionalistima*” тако и „*sve bučnijim zelenim glavama povratnika sa Zapada*”:

„Ushićenim i blistavim glasom progovorila je moja *Nada* o Kandinskom, spiritizmu i dekorativnoj umetnosti Istoka, koja je začinila skoro svaki artistski pravac na Zapadu, o crnačkim skulpturama kao predlošku i slikarstva i vajarstva moderne umetnosti, japanskim estampama kao istočnjačkom žigu moderne u gvožđu. I nijedna strana sveta na tasu istorijskih komešanja nije smela odneti prevagu. 'Mi, Balkanci, ne damo vam!’,

vrištala je bezglasnim nanosima crvenog i zelenog. 'Mi smo ključni tas na vagi! Mi smo ti koji vas održavaju uspravne! Mi smo vaša kičma!'" (119).

Бећ смо, говорећи о сестрама јој Анђи и Милици, указали како на Надеждин однос према родољубљу тако и на неслагање са ниподаштавањем или минимизирањем родољубља и код сестре Милице, али и код великог руског писца Толстоја (на његово: „Patriotizam je ropstvo!"). Надежда је била национални борац, живјела је за своје слике, за свој народ и за своју отаџбину. Томе је добар показатељ и њен ватрени говор 1908. на Теразијама против Аустроугарске, говор на понос не само њеног оца и цијеле породице Петровић него и свих српских родољуба. Тај говор приповједач/ Растко овако описује:

„Gledam kako otac uznemireno puši lulu i gleda kroz prozor na podijum nasred Terazija, gde se *Nadežda* prevratničke 1908. prkosno inati. Spreman je da istrči na svaku njenu pogrdu i psovku što prlje vatrom austrougarskog otimača i nagrću u našu kuću kroz zatvorene prozore i pukotine zidova. Ponosan na svoju kćer. Oduvek mu bila ponos! Grli pogledom punim ljubavi svaki njen pokret, a onda, ne znajući šta bi s rukama, natiče polucilinder, pa smesta zbacuje s glave. A mater zanemela od straha što se glas prvorodene ne da obuzdati jednim prekornim pogledom. Mirna je kao kamen." (54)

„Plavi čuperci s buntovne glave poispadali i rasuli se po krupnom *Nađinom* telu, dosegli joj do struka i zadnjice. Gomila je gleda i sluša." (55)

Своје родољубље Надежда не исказује само протестним говором против Аустроугарске него још и прије тиме што се током Балканских ратова 1912–1913. и на почетку

Првог свјетског рата пријављује као добровољна болничарка. А на мјесту добровољне болничарке она је преминула од тифусне грознице у Ваљевској болници 22. марта 1915. године. У роману је дат емоционалношћу прожет опис Нађиног стања док лежи на смрти у болници, на који се, готово контрастно, надовезује чињенички сувопарни војни „проглас” о њеној смрти:

„Mora da je baš Nađa izabrala proleće. Dok se priroda prelama u omiljene joj boje: zeleno i crveno, umire sklupčana na improvizovanom ležaju valjevske bolnice, a dašak pare otrže se s njenog glomaznog tela i nestaje u vazduhu već zgusnutom od smradova rakije, gnoja i usirene krvi. Pogled joj je prikovan za tavanicu, s koje se svakim udarom granate osipa malter i ljušta kreč. Beličasta prašina prekriva njene stisnute usne i oči na širokom licu premreženom sitnim borama. Ne znam ni da li plače, ili se kliberi, ili ćuti. Ali kao da čujem njen smeh, odzvanja bolnicom, zarazno razvlači usta i ostalih ranjenika, i svi se odjednom smeju, toliko glasno da gruvanje granata zaglušuje grohot belih lica. Bolničarke, plavokose i nežne, prilaze im, i one osmehnute. Govore očima, jer su im se glasovi stvrdili zavili u suvim grlima. Smiču krvave zavoje s glava mlađica da im oslobode oči, miluju im nežno obraze, spuštaju kapke i navlače čaršav preko glave.

Rezervna valjevska vojna bolnica izdaje kratak proglas:

Sa izrazom duboke i iskrene tuge objavljujemo da smo, pored tolikih žrtava koje su pale u borbi protiv epidemije, sinoć, 22. marta 1915, u 8 časova podneli na oltar drage otadžbine još jednu.

Užasnoj bolesti podlegla je Nadežda Petrović, akademski slikar, nastavnica ženske gimnazije, dobrovoljna bolničarka i rezervne valjevske vojne bolnice. Umrkla je neumorno radeći na negovanju i spasavanju naših hrabrih boraca još od početka rata.

Objavljujući ovaj redak i svetao primer samopožrtvovanja ove plemenite Srpkinje, molimo za saučesće...” (27-28)⁶.

Може се навести још низ фрагманта који граде контуре Надеждиног лика, фрагмеанта што употпуњујући њену умјетничку и националну, а заправо умјетничко-националну биографију. Због тога се с правом за овај роман може рећи да је роман о Растку и Надежди, са дјелимичним описом укључења сестара у њихов живот. Заправо, то је роман у коме је суптилно приказана мрежа породичних односа, с тим да је у првом плану Растков однос са најстаријом сестром Надеждом.

Два велика удара доживјела је породица Петровић. Први на почетку Првога свјетскога рата када је смрт покосила три Расткове сестре – Анђу, Драгу и Надежду и брата Владимира. Други на почетку Другога свјетског рата, шестог априла 1941. када је у бомбардовању Београда уништена не само кућа Петовића него и све оно што је представљало њихов живот. То „прожидрање судбине” своје породице приповједач овако описује:

„Šesti april 1941, a Nemci od zore zasipaju Beograd bombama, dok ja sedim u Vašingtonu i pijuckam čaj od mente s limunom. S nekim nestvarnim mirom posmatram kako gore očevi rukopisi ratnih beleški. Porođična biblioteka je u plamenu, i moji crteži. Gore Milićine skice gradnje 'Moskve' i njene patriotske pesmice iz žute sve-ske, ispravljane Nađinim rukopisom, Ljubićini krokiji, Nadeždina platna s drvoredima oslikavanim na imanju u Resniku i crvenim božurima i Gračanicom na Kosovu polju, Jelini i Dragini spomenari u plamenu, majćini

6 У цитату је курзивно истицање ауторско, а истицање подвлачењем наше – МК.

recepti, očeve sveske s mrljavim ispravkama i dora-
dama njegovog prijatelja i učitelja, slikara Steve Todo-
rovića. Gore pisma Lava Tolstoja upućena našoj zano-
snoj zavodnici Andi... Plamen prlji razbijene skulpture,
 Meštrovićeve i Tome Rosandića i Simeona Roksandića,
 nagorelo i razneto sve u paramparčad... Sve... O, Bože,
 zar baš mora sve?! Vatra guta spise, fotografije, nepisane
 uspomene što su polegle kao ustajao vazduh na patos.
Proždire sudbinu jedne porodice. I kad je ugase, ostaće
 da tinja luča Petrovića, preseliće se u pamćenje nas pre-
 živelih. Ali dokle će moći tako?, nisam se pitao, a možda
 ... ipak... trebalo je.” (114-115).

И да закључимо. Растко као приповједач и главни лик романа *Све моје сестре* Лауре Барне причајући властити живот, показује колико је он незамислив без интерференције са животом његових сестара. То он и експлицитно у роману каже:

„Odrastao sam kao asparagus u buketu sedam sestara, i od svake od njih preuzeo ponešto omeklog mirisa krhkosti koja ženu čini erotičnijom. I ženskog erotizovanog principa imao sam kudikamo više nego muževnog. Ali ženski eros, koji objedinjuje sve nagone, u muškom telu s vremenom se preobrazi u neku vrstu hendikepa, što se kod mene očitovalo u preteranom strahu od usamljenosti. Strah sam lečio putovanjima, mešanjem s gomilom i prizivanjem sablasti i lutajućih utvara u svoj prostor.” (51).

А какав нам закључак сугерише у роману Лауре Барне описани однос љубави и жртвовања седам сестара према брату Растку Петровићу? Потврђује архетипски однос брата и сестре иманентан српској култури, однос који је на најбољи начин, поетски, а готово дефиницијски, описао Рамиз Хаџибеговић. Па чујмо га, при чему је

тешко с њим се не сложити: „Љубав сестре према брату једна је од тајни нашег идентитета, па је треба посматрати као саставни део наше културе и духовног наслеђа. То је јединствена и потпуно аутентична појава, врлина и димензија времена у којем су живели наши преци. Она говори о нашем карактеру, о нашим судбинама, о нашој историји, традицији, о патњи и борби за најсветлије националне и људске циљеве. (...). То је симбиотски однос у којем се стално прелазе границе између љубави и жртвовања; преплет нежног и брижног и велики искорак ка разумевању ове тајне.” (Хаџибеговић 2024:160).

ИЗВОР

Лаура Барна, *Све моје сесџре*, Београд: Дерета, 2022.

ЛИТЕРАТУРА

Анђелковић 2021: Nataša Anđelković, *Žene, Srbija: Kako je slikarka Nadežda Petrović pre 100 godina uspela da raskine veridbu, mitinguje i bude bolničarka i dobrotvorka*, <<https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-59643783>> (21. 12. 2021).

Барна 2024: Laura Barna, „Kultura će u budućnosti stati za vrat politikanstvu i politikantima svih fela”, *Danas*, 19. 2. 2024, 22–23. (intervju dat Jeleni Tasić)

Лешовић Станојевић 2021: Зорица Лешовић Сџанојевић, „Све моје сестре нераскидива веза” *Чачански џлас*, 27. 11. 2021. <<https://www.caglas.rs/sve-moje-sestre-neraskidiva-veza/>> (27. 11. 2021).

Петковић (ур.) 1999: *Песник Расџко Пеџровић: зборник радова*, уредник Новица Петковић, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Хаџибеговић 2024: Рамиз Хаџибеговић, „Сестринска љубав”, *Нова Зора*, бр. 81–82, Билећа-Гацко, 2024, 156–161.

Шаренац 2024: Слободанка Шаренац, „Уметност као судбинско одређење (Лаура Барна: *Све моје сестре*, Дерета, Београд, 2022)”, *Нова Зора*, бр. 81-82, Билећа-Гацко, 2024, 191-198.

Ваплер 1982: Арно Ваплер, „Расткови последњи дани”, *Књижевна реч*, лист Књижевне омладине Србије, година XI, број 195, 25. септембар 1982, стр. 28. (интервју водила Натали Јанковић).

Miloš Kovačević

THE SISTERS OF RASTKO PETROVIĆ IN LAURA BARNA'S NOVEL

Summary

This paper examines the literary portrayal of Rastko Petrović's seven sisters in Laura Barna's novel *All My Sisters*. Despite being highlighted in the title, the sisters are not the main protagonists of the novel. The central figure is Rastko Petrović and his spiritual and aesthetic biography. He narrates his own life journey, in which his sisters played a very significant, if not the most significant, role. These seven sisters are: Nadežda, Milica, Zora, Jela, Ljubica, Anđa, and Draga.

The novel vividly depicts the intricate family relationships, with the spotlight on Rastko's relationship with his eldest sister, the painter Nadežda Petrović – a relationship where death is portrayed not as an end but as a transformation. By following Rastko's life path, Laura Barna also paints a picture of the cultural milieu between the two world wars, a time when artists, horrified by the atrocities of war, sought the surreal, abstract, symbolic, and mythical as the only means of achieving a new and better reality.

The paper describes the character of each of Petrović's sisters, highlighting how and based on which traits each was portrayed by him as the narrator. It is revealed that some of the sisters were only briefly mentioned in the novel, while the most attention (more than

all the other six sisters combined) was given to the depiction of the eldest sister Nadežda, despite the fact that he shared the least of his life journey with her.

Thus, the novel is essentially a story about the life and artistic work of Rastko Petrović and Nadežda Petrović, with partial descriptions of the involvement of the other sisters in their lives.

Keywords: Laura Barna, Rastko Petrović, Rastko Petrović's sisters, Nadežda Petrović

Сања М. Куљанин*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за србистику

УДК 821.163.41.09-32Братић Р.

АРХЕТИП СУПРОТСТАВЉЕНЕ БРАЋЕ У ПРИЧИ РАДОСЛАВА БРАТИЋА „ДВА БРАТА”

У раду је представљен архетип сукобљене браће у причи Радослава Братића „Два брата” из збирке припо-виједака *Слика без оца*. У тој краткој причи, од 15-ак страна-ница, Братић је успио да једноставним језиком и стил-ским поступцима којима се постижу комплексна значења, на примјеру браће Пиштала, прикаже праисконски сукоб браће, често обрађивану тему у књижевноумјетничким дје-лима. У Братићевој причи браћа се прво сукобљавају због наследства, а затим та нетрпељивост прераста у још дра-матичнији, идеолошко-политички сукоб у вези са познатим историјским чињеницама 1948. године, тзв. *информбиров-ским расцјепом*, када је страдало много недужних људи.

Кључне ријечи: Радослав Братић, архетип сукобљене браће, Информбиро, лексичко-семантичка анализа, гра-дација.

Радослав Братић заузима веома значајно мјесто у савременој српској књижевности. Његова проза увијек представља занимљив и погодан корпус за анализу раз-новрсних језичких јединица и конструкција. Изузетна је његова језичка инвентивност у цјелокупном његовом

* sanja.kuljanin@ffuis.edu.ba

дјелу, јер готово сви критичари када говоре о Р. Братићу, истичу његов језик и стил, његово велемајсторско језичко умијеће (в. Ковачевић 2006: 9). У прилог томе, навешћемо ријечи М. Недића које потврђују суштину Братићевог језика као структуралне и естетске доминанте његове прозе: „Тај језик је максимално индивидуализован, асоцијативан, духовит, прожет специфичним хомором и ведрином. Братићева реченица пуна је асоцијација, живости, животности, сликовитости, ритма, пуна је мотива и чињеница из непосредне стварности и низа референци из различитих сфера живота, из културе, историје, традиције, религије, фолклора” (Недић 2006: 264–265). Такав је језик и у наведеној причи, гдје је животну и историјску грађу, говорећи о архетипу сукобљене браће, умјетнички увјерљиво приказао. Познато је да је Братићев однос „према приповедачком поступку и према самим речима”, како каже Љубиша Јеримић, „у његовом несумњиво великом труду око *праве речи*, у мукотрпном тражењу баш оног јединог израза, придева или глагола, који могу намах да пробуде тражени утисак, емоцију, доживљај, а без којих проза остаје немушта, лишена звука, пука проза. Сва је прилика да је баш овакав труд око праве речи и обезбедио ону вредност Братићевом приповедању, поводом које његови критичари говоре о тачности, али и ’сочности’ и свежини његова језика, о живости и упечатљивости његових приповедачких слика” (Јеримић 2008: 227–228). Већину својих приповједачких остварења Братић је смјестио у вријеме послје Другог свјетског рата. За умјетнички свијет његове прозе, који се одвија највећим дијелом у Херцеговини, може се рећи да је чврсто укоријењен у народну причу и причање, а теме су и историјске ситуације и личне драме.

У причи „Два брата”, као и у већини Братићевих дјела, тематизује се завичајно поднебље, догађаји су смјештени на мали простор села Биша, у несигурно, мутно вријеме

1948, када се и дешава сукоб браће Пиштала, а та година у послеријатној српској књижевности била је тема многих романа и приповиједака. „Српска књижевност друге половине 20. вијека уобличавала се у специфичном контексту који је умногоме одређен значајним друштвеноисторијским промјенама. Преовлађујући концепт литературе одмах после Другог свјетског рата био је заснован на идеолошком схватању, према коме је књижевноумјетничка визија требало да буде потчињена захтјевима политичке збиље, у којој је апсолутизован материјалистички доживљај историјске стварности” (Фемић 2021: 10).

Година 1948, као што је познато, година је сукоба Југославије и *Информбироа* (Комунистички информациони биро, пуни назив: Информациони биро комунистичких и радничких партија; скраћено Информбиро или Коминформ, источноевропска организација комунистичких партија која је дјеловала од 1947. до 1956. год.) првог сукоба у тзв. Источном блоку, који је био под вођством СССР-а. Епилог тог сукоба био је расцјеп између Југославије и Источног блока, као и успостављање ближих односа између Југославије и земаља тзв. Западног блока, са САД на челу. Много радова је до сада написано у којима се покушава закључити шта су главни разлози који су довели до тога да двије блиске савезнице из Другог свјетског рата само неколико година по његовом завршетку дођу до ивице избијања ратних сукоба између њих.

У вези са сукобима Комунистичке партије Југославије и Информбироа, односно Стаљина и Тита 1948. године, протеклих неколико деценија објављен је знатан број романа и исповијести о тешким људским судбинама, врлинама и манама система и политика, али број стручних студија и научних монографија далеко је мањи. Такође, постојећа историографија, како каже Драженко Ђуровић у раду „Родољуб Чолаковић и информбировски расцјеп 1948. године”, прилично је оскудна изво-

рима архивског карактера. „Разлози недовољне обрађености низа аспеката политичких односа насталих као посљедица великог потреса, какав је несумњиво раскол Југославије и Совјетског Савеза, леже у вишедеценијској незаинтересованости владајуће Партије да се 'дира' у ово осјетљиво питање, али и чињеници да су и након скоро пуне три деценије од пада комунизма и распада југословенске државе, многи архивски документи и даље недоступни истраживачима”, наводи Ђуровић (2020: 350). Послијератна епоха једноумља и тоталитаризма, осим на политичком, трагичне посљедице имала је нарочито на породичном плану.

Тоталитаристичку природу тадашњег друштвеног система, када су веома често нарушавани принципи људскости, искористио је и Р. Братић инкорпорирајући архетип сукобљене браће у дати историјски тренутак, а главни актери приче су браћа Пиштало, најстарији и најмлађи.

У основи архетипа о сукобљеној браћи је прастара прича са трагичним исходом, братоубиством, што је представљено у Библији као сукоб Каина и Авеља. Дакле, сам почетак људске историје обиљежен је братоубиством: Каин убија рођеног брата зато што, како је општепознато, Бог прима Авељеву жртву, а Каинову не прима. Каин не може да се помири с тим да је његов млађи брат у нечему бољи и зато га и убија. Тај старозавјетни архетип сукобљене браће препознаје се у многим књижевним и другим умјетничким дјелима, будући да се архетип дефинише као универзална идеја или слика, лик, ситуација, догађај, емоција и др., тј. као универзално разумљив концепт, јер се понавља у различитим причама многих култура, те представља универзална људска искуства, а према Јунговом схватању, архетип као универзални образац мишљења и понашања остварују се у свим дијеловима свијета, чак и тамо гдје нема услова да стигну предајом (Јунг 2003: 70).

Архетип о сукобљеној браћи непријатељима препознајемо нпр. код Андрића у историјској причи о Бајазиту и Џем-султану. Код Достојевског препознајемо сукоб међу браћом због жене, између Димитрија и Ивана Карамазова, а и у роману Милоша Црњанског Сеобе браћа се сукобљавају такође због жене. Наравно, разлози непријатељства међу браћом су разноврсни – најчешће око подјеле наслєдства, неједнаког статуса у породици или друштву, неједнаког материјалног стања, због разлика у вредновању ствари, идеја и политичких ставова, због жене, како смо већ навели, и многих других разлога – јер се то митско предање као мотив модификује и прилагођава друштвено-историјским приликама, социјално-психолошким темама, свакако и у складу с националним значајем, али и са стилем самог писца.

У Братићевој причи архетипски сукоб двојице браће Пиштала је двострук: у основи је неслагање око диобе наслєдства послије смрти њиховог оца, у чему препознајемо сличност са чувеном диобом Јакшића у истоименој епској пјесми и са диобом браће Катића, Ђорђа и Вукашина, у Ћосићевом роману *Корени*. Други план сукоба узроковала је идеолошко-политичка димензија, тј. њихови супротстављени идеали и различита идеолошка схватања, који првобитни сукоб доводе до кулминације. Тако је Братић историјску и епску, митску грађу уобличио у упечатљиве слике колективних, а у овој причи првенствено појединачних људских судбина, па је веза између текста и подтекста породична драма у оквиру историјских догађаја. Како је раније речено, то је 1948. година, помињу се Тито и Стаљин, општепознати ликови у народу, али не помињу се појединости и разлози раскола, који ионако нису јасни, па ни мјештанима Биша, који су свакако заокупљени својим животима, разноврсним недаћама и оскудицама.

Указаћемо на хронологију дешавања и на то како Братић инкорпорира архетипски садржај у историјске оквири, дајући упечатљиве слике догађаја и ликова у Бишу. Сукоб браће Пиштала почиње послје смрти њиховог оца Ристана Пиштала. Убрзо се пронио глас да се браћа дијеле, а у догађаје који слиједе својим коментаром уводи нас Мијат, један од Братићевих ликова из народа, који се јавља и у другим причама: „Не море више нико ни с ким, ни брат с братом, ни син с оцем, ни два ока заједно... Свако мора на своју страну и – квит!... Оде Ристан, ко да није ни постојао... Сад ће му распарчати имање, исјећи мргиње и сјенокосе уздуж и попријеко! А колико га је тукла среска Удба док му није цигерице помутила и изокренула... И што су га више притезали и питали: 'Зашто си пјевао и фалио Стаљина?' – он је мислио да га пробају и кушају, да га питају: 'Зашто си га кудио?' Није могао да схвати тако брзе промјене..." (188)¹. Из Мијатових ријечи сазнајемо колико су мјештани и сам Мијат збуњени брзим, неочекиваним промјенама, у којима се не сналазе и страдају од среске Удбе, па тако је страдао и Ристан Пиштало и не знајући зашто га туку.

У причу је затим укључен и шкиљави Алексије, члан задружне управе и члан комисија за попис стоке, који се умијешао и у диобу браће. Синтагма *шкиљави Алексије* асоцира на човјека који шкиљи, гледа полузатвореним очима, сумњичаво гледа све око себе, како каже Братић, „мисли да ће видјети оно чега уопште и нема, ни на овом ни на оном свијету”, без њега се ни један скуп не може ни замислити, не би се чуо глас о било чијој смрти, нити о рођењу. Он то све мора испратити јер ради за власт и обавјештава је о свему што види и чује, а самим тим и читалац зна оно што сазна Алексије, али он свакако има

1 Број у загради означава страницу анализираног дјела, чији се библиографски подаци дају на крају рада у *Изворима*.

своју причу и своју истину, ону која одговара задружној власти. Праву истину и причу о два брата и догађајима који се одвијају у њој читаоци, у ствари, сазнају од објективног, свезнајућег приповједача, а ту функцију овдје има средњи брат Пиштало, који нам сам открива, али тек на крају приче, да је он свједок свега и да нам он све то прича. Међутим, иако га не помиње све до самог краја, Брајитић читаоцима даје могућност да схвате да постоји и тај средњи брат, јер суперлативни облици *најстарији* Пиштало и *најмлађи* Пиштало сугеришу присуство и средњег брата.

Послије сазнања да се браћа Пиштало дијеле, почиње сукоб и *трагацијски* се одвија: од тога да се браћа *дијеле*, па преко констатације да се настави *свађа* међу браћом о подјели очевог имања, а затим *одзвања* глас најмлађег Пиштала, који *исује* и *њријеји*: „*Пријрлио* коња дората, љуби га њежно по гриви; све ће дати али тог коња кога је хранио и пазио не да никоме” (189). Међутим, коњ је ипак припао најстаријем Пишталу, који је и „од имања највише *њријрадио*”. Ова веома упечатљива слика уклапа се у архетип сукобљене браћа и по томе што је овдје, као и у многим другим причама с истом или сличном темом, најчешће онај старији јачи, мудрији, безосјећајнији, сматра да њему припада више и боље, док је млађи све супротно од тога. Такав је и најмлађи Пиштало, њему је коњ важнији од свега, што показује и избор лексеме *њријрлио*, с одредницама: привући обухвативши рукама, загрлити, стегнути (РСЈ 2011: 1021), чиме он исказује љубав и блискост и спремност да никоме не да свог коња. За најстаријег Пиштала важније је материјално, па је Брајитић за њега изабрао лексему *њријрадио*, чије одреднице довољно говоре о њему: насилно одузети, бесправно присвојити, преотети, уграбити (РСЈ 2011:1020).

Свађу и псовање накратко прекида смрт њихове мајке. Слабашна богомплеменита Ристовица није могла

да гледа како синови парчаји имање, кад је све видјела, осјетила бијес и братску мржњу, легла је и издахнула. То предсказује и даљу несрећу: „Тако се двије сахране и двије жалости у истој недјељи саставише. Означи се уклетом кућа. А кад смрт открије старост и донесе несрећу, кад забиљежи мјесто и кућне у камену плочу – тешко ју је из куће истјерати” (189). Сва три сина опростила су се од мајке, али један за другим, не заједно. Тај догађај их је још једном донекле спојио. Међутим, лице најстаријег брата било је одсутно, „као да једино мисли на подјелу оставштине, снује шта ће приграбити” (190).

Ову ситуацију Братић је искористио за инкорпорирање историјско-политичког подтекста у обликовање свог умјетничког текста. Наиме, сахрани мајке браће Пиштала присуствује њен брат Гргур, официр народне војске, али ту је и управник задруге Шпиро, који се као представник власти помиње и у осталим причама из ове збирке. Он се „наднио над раку као да је управник и живих и мртвих; чује се његов шапат намијењен Гргуоровом уху: Вољела је уз Ристана да бистри политику и да тка ћилиме са страњским шарама... Један ћилим је, зна се то, стари Ристан спремио на дар Стаљину – а да никога није пито! Али, наши су пакет на вријеме зауставили и натраг га вврнули. И њој није требало дат да овако умре”, балави Шпиро са два накрива предња зуба и мирисом од печења задружног а, у ствари, од Госпавиног јарета. А када најмлађи Пиштало зајеца над мајчиним гробом, „Шпиро се подиже на прсте да види ко то оплакује ничију жену (чим је муж мртав, жена је ничија)” (190, 191). Овом сликом Братић је у потпуности оголио задружну власт, која једе и пије на рачун народа, уходи и оптужује људе за безначајне ствари, не поштују ни сахрану ни било какву приватност, јер у свему проналазе разлоге за оптуживање мјештана, а уз све то показују и свој став према жени, она је у подређеном положају, омаловажавана и обесправљена.

Послије сахране наставља се свађа браће око парчања земље, тако се Братић враћа старозавјетном архетипу чија се градација наставља, уз Алексија, човјека из власти, који пресуди: „*Кућу оиџвориџи на ѿри сѿране, на зидовима издиџи ѿроја враџа!* И би тако. Изнутра је преградише *још ѿврђим* каменим зидовима... *Око свакоѿ улаза ѿодише дрвено коље и завезаше жицу, да се не мијеша сѿока, не кољу ѿси и не укрџиџају ѿуџеви браће*” (191). Слика подијељене куће, која би требало да представља љубав и слогу оних који у њој живе, што овдје није случај, наговјештава потпуни раскол међу двојцом браће, што се још више наглашава и подјелом изнутра, и то синтагмом *још ѿврђим* каменим зидовима, гдје се у лексичком споју још+компаратив партикулом *још* интензификује дата квалификација (в. Куљанин 2017: 84–91), а самим тим се интензификује и непријатељство међу браћом. Сљедећом реченицом у оквиру ове слике Братић максимализује ту подијељеност, тако што се ограђују сва три улаза да се чак ни стока ни пси не би могли мијешати ни браћа сresti на путу.

Братић у причу често инкорпорира коментаре појединих ликова, мјештана Биша, њихове ставове и размишљања који у суштини имају везу са датом темом и догађајима о којима се прича, али често и са општим, универзалним начелима. Тако послје ове слике раскола међу браћом, преко Госпаве, још једног лика који се помиње и у осталим причама из збирке *Слика без оца*, уводи и лик зле жене, такође као архетип који је чест мотив у епској поезији и књижевности уопште: „Одавно је Госпава рекла: ‘У чију кућу дође и уда се Злијуша, растуриће му и кућу и имање!’ Сада може да дода шта год хоће – била је у праву. Не мора да се плаши свога пророчанства. Злијуша, жена најстаријег Пиштала, прва је започела свађу, прва је међу браћом замела крваво коло” (191). Тиме се на неки начин можда жели бар мало убла-

жити кривица сукобљене браће, будући да је такав сукоб несхватљив и трагичан, тако што ће се бар дио кривице приписати Злијуши, која је прва започела њихову свађу.

Још један разлог који додатно појачава сукоб браће јесте дуг њиховог оца, који „браћа вратише подједнако, сваки кунући и псујући другог” (192). Сукоби се интензификују, сваки је јачи и тежи од претходног. А када је *коњ доратасіе йуши*, кога је најмлађи Пиштало и дању и ноћу крио да му га не отму, припао најстаријем брату, који је и *највише йриірадио* од имања, мржња је постала још већа. Како би донекле смирио ситуацију, одгађајући кулминацију сукоба и расплет догађаја, Братић нам прича о коњу којег је најмлађи Пиштало највише волио, „ишао с њим у сватове и добијао све трке; силнијег коња у овом мјесту од рата није било, кажу да је такав био само код војводе Богдана Зимоњића” (192). Затим помиње и Митра, повратника из Америке, наводећи његове ријечи, којима се мало ублажава и оправдава подијељеност Пиштала: „Ко још у свијету живи у заједници! У Америци ћеца живе обашка, родитељи обашка. Нико ни с ким, а свака за се!” (192). За Братића је карактеристично да и кад говори о озбиљним и тешким темама, он додаје и дозу благог хумора, па тако и овдје, послије Митрових ријечи, поново помиње Госпаву, уз духовиту опаску: „Госпава сигурно мисли да је свијет неко мјесто али мало мање од Биша, јер од њега нити је чула ни видјела веће” (192).

Братић често у овако интерполираним дигресијама представља ликове херцеговачких сељака, добродушних и мудрих, као што су у овој причи Мијат, Митар, Госпава, преко којих у свој књижевни текст уводи колоквијалну лексику као одлику разговорног језика, са статусом стилематичности, којом остварује конкретизоване, упечатљиве слике. Све то, заједно са завичајном лексиком и дијалекатским фонетским особинама доприноси експресивности Братићевог израза (в. Мишић 2015: 219–229).

Из ове приче издвојићемо слједеће примјере: *не море, вас, ђеца, ниђе, дигне, ућераји, ђе, љед, њијо, црко, јојейи, оклен, обашка, ђемерији чайирњу, мриње и др.*).

У очекивању кулминације и расплета догађаја, враћамо се сукобљеној браћи. Још већи раздор и неслагање створио је Алексије када је одржао говор пред окупљеном браћом, пред њиховим женама и дјецом, који је почео очинским савјетима, а затим их је грдио и псовао, да би, на крају, тај говор искористио да им саопшти како је најстарији Пиштало предложен за задружну власт, за њену управу. На ту вијест најмлађи Пиштало жучно реагује и критикује власт, а придружује му се и Мијат, који сматра да су и власт и задруге смишљене да сиротињи загорчају живот, да је газе и уништавају. Ситуација се заоштрава, али врхунац тек слиједи. Наиме, у рану зору лупајући на врата најмлађег Пиштала долазе чланови задружне комисије и траже жито и стоку, а када им се он супротставио, узевши чак и очеву пушку, чуо је ријечи свог старијег брата: „Научићеш се ти памети”, који је, у својој надмености и безобзирности, показао на жито скривено на тавану, „хоће и он да буде од помоћи задружној комисији” (197). Није ни покушао да бар донекле помогне брату и заштити га иако је знао да власт сурово може да га казни, као што су хапсили и тукли и њиховог оца зато што је хвалио Стаљина. Тог дана најмлађег Пиштала „неко је пресрео у шуми и испребијао га да се недјељу дана није нигдје помаљао” (197). Будући да је стално критиковао власт и пјевао пјесме против ње, на крају најмлађи Пиштало бива ухапшен, а причало се да га је брат пријавио и у затвор послао. Био је то врхунац сукоба браће Пиштала, синдром Каин-Авељ и њих је стигао. Најстарији Пиштало није убио свог брата, посљедице су ипак блаже, али послати брата на робију – није ни то мало.

Тако се завршава прича о архетипском сукобу завађене браће, али историјско-политички оквир је шири,

па Братић наставља причу, јер ту није био крај немило-срдности владајућих функционера. Они се и међусобно разрачунавају у борби за власт, па је убрзо и најстарији Пиштало истјеран из задруге, а разлог је био то што су га, наводно, затекли с туђом женом. „Јаше туђу жену а хоће да буде примјер за углед! Е, то не мере!”, ријечи су које показују каква је та власт, оптужују Пиштала, а ни сами не поштују жену, што потврђује Братићев избор глагола у функцији предиката, а избором нестандардног облика 'не мере' истиче се њихова необразованост и незнање, а притом су и припрости. Није власт само Пиштала уклонила, и Алексије, иако члан задружне управе, бива ухапшен. Веома је упечатљива слика његовог хапшења, којом Братић не описује само колико је Алексије запрепашћен и изгубљен у том тренутку него још јаче употпуњује представу о задружној власти и њиховој моћи: *нека ледена кундура му ѿриѿисну ѿрсѿе; осјеѿи ошѿирину и лед ѿвоздене ѿлочице и осѿаде у ѿом ѿоложају; људи у црним дуѿачким кожусима; осјећа им ошѿре кљунове какве носе чавке и вране да ће се свакоѿ ѿрена забосѿи у њеѿово месо...*

Најстарији Пиштало није знао шта га је снашло, про-пио се и претворио, како Братић каже, у гњилу крушку. Најмлађи Пиштало после шест година вратио се кући, већ напола стар човјек, а најстарији, нагло претворен у старца, напречац је умро. Све ово испричао је средњи брат, чије се ријечи чују тек на крају приче, када каже да кућа и даље стоји с троја врата и три авлије. „Кроз трећа врата улази онај трећи – средњи брат, а то сам ја који ово причам, нијеси свједок свега. Многи су мислили да сам одавно мртав, али својим животом нећу замарати друге” (201). Он на крају наглашава да је добро упамтио радио-вијести те 1948. године, објављене тачно на Видовдан. Многима су загорчале и упропастиле живот као што су и његовој браћи. Најмлађи Пиштало је био прва жртва,

али и најстарији постаје жртва власти и тог система, пресуђујући свом млађем брату он је пресудио и себи.

Све наведено показује да је Браћић путем архетипских представа, успио да дочара универзалност времена и људску пролазност и да се током садашњости понавља оно што је било у прошлости, и да ће се то исто понављати у будућности. Архетип сукобљене браће показује да временски оквир није битна категорија, није битно да ли су то нека древна времена или савремено доба, јер је судбина завађене браће врло слична, архетипске слике су универзалне и увијек поново васкрсавају. Браћић је и овом кратком причом са историјским подтекстом и архетипом сукобљене браће показао способност да и такве садржаје прикаже у свом дјелу и умјетнички их обликује, једноставним, Браћићев(ск)им језиком, специфичним стилским поступцима којима се постижу комплексна значења, те да укаже на апсурдност породичних диоба и сукоба, најчешће завађене браће, али и на њихову неминовност, јер овај архетипски сукоб прати браћу од праискона иако је пут братског неразумијевања погубан.

ИЗВОРИ

Радослав Браћић, *Слика без оца*, Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1992.

ЛИТЕРАТУРА

Ђуровић 2020: Драженко Ђуровић, „Родољуб Чолаковић и информбировски расцјеп 1948. године”, *Historical Searches / Historijska traganja* 19/2020, <<https://iis.unsa.ba/wp-content/uploads/HT19-%C4%8Clanak-Dra%C5%BEenko.pdf>>, прегледано: 15. 4. 2024.

- Јеремић 2008: Љубиша Јеремић, „Венац приповедака Радослава Братића”, Додатак роману Радослава Братића *Сйрах од звона*, Земун: АМД Систем, Билећа: Просвјета, 227–228.
- Јунг 2003: К. Г. Јунг, *Архетипови и колективно-несвесно*, Београд: Атос.
- Ковачевић 2006: Милош Ковачевић, „О језику и стилу Радослава Братића”, *Сйиси о сйилу и језику*, Бања Лука, 9–52.
- Куљанин 2017: Сања Куљанин, *Компјарација кроз лексику и самантику*, Београд: Јасен, 84–91.
- Мишић 2015: Биљана Мишић, „Стилске одлике лексичких јединица у прози Радослава Братића и Горана Петровића”, у: *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске IV, Будућности српског језика и књижевности у Републици Српској и процеси (де)интеграције*, Пале: Филозофски факултет, 219–229.
- Недић 2006: Марко Недић, „Приповедачка проза Радослава Братића”, у: Р. Братић, *Зима у Херцеговини*, Београд: Алфа, 264 – 265.
- РСЈ 2011: *Речник српског језика*, Матица српска, <https://archive.org/details/recnik-srpskoga-jezika-2011/page/1040/mode/2up>
- Фемић 2021: Р. Фемић, *Књижевно гјело Жарка Команина: лексикови, поетика, контекст*, необјављена докторска дисертација: Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

Sanja Kuljanin

ARCHETYPE OF CONFLICTING BROTHERS IN THE STORY OF RADOSLAV BRATIĆ *TWO BROTHERS*

Summary

The paper presents the archetype of conflicting brothers in Radoslav Bratić's story "Two Brothers" from the collection of short stories *A Picture Without a Father*. The reasons for the ancient arc-

hetypal intolerance of conflicting brothers, a frequently discussed theme in literary and artistic works, are very diverse. In Bratić's story, the brothers first clash over inheritance, and then this intolerance develops into an even more dramatic, ideological-political conflict in connection with well-known historical facts in the former Yugoslavia in 1948, the so-called Informbir split, when many innocent people died

Bratić demonstrates the universality of the Cain-Abel syndrome, i.e. the archetype of conflicting brothers, using the example of the Pistalo brothers. He expresses the destructiveness and absurdity of this conflict in simple language, creating striking images with complex meaning. Through a process of gradation, on a lexical-semantic level, it depicts the course of misunderstandings, conflicts, and tragic events between the brothers. In the end, with a dramatic denouement, on the one hand, it confirms that neither brother gains anything good from this conflict, and on the other, it points to the tragedy of that historical moment.

Key words: Radoslav Bratić, archetype of conflicting brothers, Informbiro, lexical-semantic analysis, gradation.

Гордана Јеж Лазић

Самостални уметник – књижевник

УДК 821.163.41.09-1Алексић М.

ПУТОВАЊЕ КАО МАТРИЦА ИДЕНТИТЕТА И СИМБИОЗЕ ЧОВЕКА И УНИВЕРЗУМА У ПЕСМИ „МИХОЉ” МИРОСЛАВА АЛЕКСИЋА

Рад обрађује мотив сестре у српској лирици на примеру песме „Михољ” Мирослава Алексића. Срж песме је обрада класичне теме, путовања. Постоји асоцијативна структурна повезаност са ранијим обрадама – *Одисеј*, *Ули(к)с*. Но, тематска обрада путовања овде је смештена у простор српског мита и сестре у њему. Сестра у српској култури продично носи енергију мајчинства. Хришћански, благородност Богомајке. Историјски, храброст, снагу и истрајност српске жене. Лирски, још од народне поезије, одуховљену лепоту. Семантички, у синтагматским склоповима: сестра у вери, сестра по перу... Кроз мотив сестре, песма упућује на колективизам, заједништво, повезаност са породицом, али и интроспективно, на јединство са сопственим бићем. Мотив сунца затвара круг свих започетих путовања, физичких и духовних.

Кључне речи: сестра, мајка, путовање, заједништво, љубав, сунце, историја, лепота

На микроплану, сестра у српској култури носи енергију мајчинства, корена, идентитета, ослонца, па према томе и језика, чији гласовни склоп, ритмику и мелодику усвајамо од самог рођења и који постаје једина кон-

* gordanajej@gmail.com

стантно присутна спона са сопством у нама. Српски културни идентитет носи аутохтони дух веома старог колективистичког друштва, заснованог на заједници, не само примарне, него и секундарне породице. На макроплану, у српској патријархалној култури, сестра као безусловно безинтересно биће којем се завештава „молитвена чаша” – симбол заједништва и породице у коју удајом улази – из тог темеља бедеми и национално заједништво. Ако томе придодемо чињеницу одвајкада мучног опстанка српског народа, онда већ сама сестринска, односно братско-сестринска љубав у српској историји постаје својеврсно хомеровско путовање.

Путовање као лајтмотив песме Мирослава Алексића „Михољ”, посвећене сестри (из књиге *Нейоновљиви код*, Архипелаг, 2018) вишеструко је проткано кроз структуру дела. И константно паралелно. Земно – које је у овој поеми резервисано за патријархални образац – мушко („...Ово се случи кад кренуше крсташи, / челични људи...”). И небеско – које овде припада сестри – женско („...само си ти, веснице мира нашег, / тихо избегла као дух из флаше...”). Ако посматрамо увод, где су *крсѣиши*, као ратници, примитивни, дивљи људи, са оруђем од камена, симбол ововремених похода на наше просторе, и сестрин потпуни повратак у само духовно постојање, онда је сестрин одлазак повратак у универзум. Када томе додамо време настанка песме „Михољ”, почетак 21. века, могли бисмо да претпоставимо да су кључеви мира и спасења човечанства у женском принципу избегавања сукоба и духовности, у сестринској симбиози са мајчинством, рађањем, животом. И даље, када томе додамо наставак стиха о походу крсташа „на ратнике од песка”, онда имамо асоцијацију на униформисаност винчанских насеља, на друштво једнакости (какво би, у којем год облику, планетарно могло бити и на крају овог века), али овде метафорично упућује на колективизам, зајед-

ништво и даље од тога, интроспективно, на јединство са сопственим бићем.

А шта преостаје човеку када је тамо немерљива бол? Песма „Михољ“ Мирослава Алексића једна је од најпотреснијих песама посвећених сестри у српској књижевности баш због тога што бол за сестром добија размере читаве историје светске књижевности. Налик Гилгамешу који, упркос томе што му је „душа разривена болом“ након смрти Енкидуа, одлази да човечанству донесе *йраву бесмртностии*, и Мирослав Алексић својој сестри дарује земну вечност бесмртном песмом. Паралелно, њен одлазак на Михољ овде је и алузивно повезан са поновним рођењем и дубоко укорењеним српским народним веровањем да рођени на овај дан носе благослов посебног талента. У ствари, песник изналази сасвим несвакидашњи начин да посебност свог талента у овој песми „подели“ са сестром. Осим инвокације Одисеја, Улиса у свом латинском изразу, а кроз њега алузивно и Џојсовог Уликса, постоје и структурне паралеле песме „Михољ“ и ових дела.

Песма „Михоља“ формом композиционо – шест нумерисаних делова – подсећа на „Уликсових“ осамнаест ненасловљених, нумерисаних епизода (укључујући и дељивост са бројем шест – шест делова „Михоља“ двадесет и четири певања *Одисеје*, осамнаест епизода *Уликса*). Да ли је то песник у „Михољу“ на прагу трећег миленијума сажео искуство путовања света, свестан убрзања протока живота с ове стране светлости? Постоји паралела и у методу тока свести из Џојсовог романа и лирској структурираности овог метода у песми „Михољ“ (у „срцу метрополе“ и Блум, у роману, и лирски субјект, сам песник, пролазе кроз фактографске слике улице, које постају солилоквиј ретроспекције и садашњег тренутка).

Мотив историје као феномен путовања кроз време такође је могуће паралелно посматрати (Стивен, у

роману, своје ученике испитује градиво из историје; песник прозива пријемчиве читаоце, оне који препознају подударност лирских и историјских мотива песме „Михољ”). Затим, атмосферу *Уликса* осликава савремено ирско друштво с почетка 20, а атмосферу песме савремено српско друштво с почетка 21. века. Атмосфера *Одисеје* детерминисана је постпериодом Тројанског рата, атмосфера „Михоља” постпериодом НАТО бомбардовања СРЈ 1999. године („...у бомбардовању срушена зграда...”), али индиректно и постратним периодом сукоба деведесетих на просторима СФРЈ, нарочито имајући у виду порекло песника. С тим у вези, стих с краја првог дела песме: „Само је прозор на пустој кући лупно...” треба посматрати из семантичког језгра речи *йустіо* – напуштено, ненасељено, празно, сабласно, мрачно. Колико је таквих кућа и таквих прозора уоквирено огњиштима сећања на нека детињства и неке младости? Отуд у наставку поменутог стиха, на самом крају првог дела песме стоји „...изјутра, док сунце беше крупно”. Сунце је било на изласку, у пуном сјају, у то срећно време рођења, детињства и младости, када су снови напредовали. Има још симболике у антитези мрачној страни *йустіоі*, временска одредница „док сунце беше крупно” има конотацију народно, пагански увреженог веровања „ваља се док дан напредује”. Песник, брат своју сестру и на небеско путовање испраћа овим речима, мотив братско-сестринске љубави овде је дубоко укореван у мотив хришћанства и мотив раја. Љубав је истинска само када је потпуно одуховљена, када си спреман да је пустиш да путује далеко изван физичког видокруга и када си спреман да пратиш и чуваш њен пут молитвом и пламеном свеће као огњиштем.

Темпорално, цео Џојсов роман смештен је у један дан (16. јун, пред само лето), песма „Михољ” такође (12. октобар, по завршетку лета). Но, кључна подударност

је у путовању као неизвесности, било да је то Одисејево двадесетогодишње лутање, било да је то Блумово лутање градом, пут лирског субјекта из песме *Михољ* (сам песник) кроз Београд до болнице (*уске улице, јуџарња врева, аутобуске двери, блуднице са лицем звери, болница, фењер, айонџека, у домбардовању срушена зграда*), или сестрино путовање на замишљено *осиљрво* које је песник „извајо од песка / и обасјо сунцем што залази за обрвом”. Намеће се питање да ли је одисејевско путовање, сам наш живот у простору омеђеном двома вечним тајнама – тајном рођења и тајном смрти, или то ипак није херметички затворен простор, па одисејевско путовање почиње и завршава се на *осунчаном осиљрву иза обале*, како га Мирослав Алексић назива. Космогонија путовања у песми „Михољ” читав је лавиринт мноштва путева којим човек за живота пролази, намерно и ненамерно, свакодневно и целоживотно, сам и синхронизовано са историјом света којој као честица припада, а излаз је увек у истој тачки, на *осунчаном осиљрву иза обале*, где део нашег земаљског животног пута извире и увире.

И ту опет имамо алузивну повезаност са Џојсовим јунаком, који лутајући улицама кроз ликове које сусреће размишља о себи. Шта је у песми „Михољ” „иза обрве”? Слепоочница, где се дуготрајно меморишу визуелна сећања. Метафорично, то је жеља песника да сестру сачува од заборава, а истовремено *осунчано осиљрво иза обале* је песникова перцепција рајског насеља, његова тежња да учини извесним простор у који сестра одлази, а који је иза хоризонта нашег спознања, нама у сфери неизвесног. Тако његова Милена (старо српско име у значењу великодушности и брижности, што потврђује укорењено осећање продужене мајчинске љубави кроз постојање сестре) на поласку на путовање без повратка добија епску улогу путника који се након дугих лутања враћа на своје острво, „изјутра, док сунце беше крупно”.

Не само да је Мирослав Алексић у песми „Михољ” обрадио класичну тему путовања, него је свог Улиса као *тираву бесмртносци* подарио сестри на одласку.

И више од тога. Ако су вековима у патријархалној концепцији епске улоге путовања припадале мушкарцима, у песми „Михољ”, путовање у неизвесно износи једна жена, сестра. Тренутак у којем је песма настала мерљив је само епским размерама бола, али ни песничка љубав према сестри није ништа мања. Чињеница да је не само желео, него успео да ту љубав и садржајно и структурно представи оваквом поетском обрадом класичне тематике читаоцу оставља широк простор поимања изузетности сестре којој је песма посвећена.

У ширем контексту, песник је кроз личну трагедију исписао омаж суштаству сестре у српској култури. Оне која симболизује снагу у лепоти и лепоту у снази. Оне која по алузији на Кишову *књију мртвих* одлази са *књијом живих*, у инат апсурду, како је говорио Меша Селимовић („живјети муци у инат”). Оне која и песму напушта „напустивши море од прашине / са књигом рођених у дамском коферу, / заувек разнежена и насмешена...” и са интерпункцијским ознаком – три тачке, јер живот се наставља. И са *осунчаној остирва* иза *обале* она остаје *Милена*, симбол нежности и брижности, сестра која чува брата, сестра која у српској култури и расплетеном косом и молитвом има снагу да бди над животом свога брата, снажна од доброте, лепа од снаге, вечна од духом и историјом прожете лепоте. Не видимо њен лик, а опет слутимо сву неизмерност њене лепоте; есенцију лепоте по себи, одуховљене лепоте; вечну андрићевску *јоштеру за лейошом*; и вечно недокучиви лик *Српске дјевојке* и *Дјевојке брже од коња*.

Узимајући у обзир семантику ове старословенске речи у српској култури, не смемо пренебрегнути ни чињеницу да се у нашем језику неретко користе синтагматски

спојеви: сестра у Христу, сестра по перу, а у народној књижевности још из митолошке лирике имамо „Сунчеву сестру”. Тако у песми посвећеној сестри у српској књижевности имамо хришћански, етички и културолошки аспект, у којем у лику сестре увек имамо одсјај лика мајке, оне која је сама по себи опет одсјај Мајке Божије – по свему племенитом што би мајка, односно сестра свету требало да представљају. Песма „Михољ” Мирослава Алексића се, баш као и сестра, или можда пратећи је докле мисао песника досеже „лествама од тишине пела из сфере у сферу” да би досегла и као *крујно сунце* заокружила архетип песничког опуса посвећеног сестри у српској књижевности.

Gordana Jež Lazić

JOURNEY AS A MATRIX OF IDENTITY AND THE
SYMBIOSIS OF MAN AND THE UNIVERSE IN THE
POEM *MIHOLJ* BY MIROSLAV ALEKSIĆ

Summary

The paper explores the motif of the sister in Serbian lyric poetry through the example of the poem *Miholj* by Miroslav Aleksić. The core of the poem is the reinterpretation of a classical theme – journeying. There is an associative structural connection to earlier literary treatments of the theme, such as *Odysseus* and *Ulysses*. However, in this instance, the journey is set within the realm of Serbian myth, specifically in relation to the figure of the sister. In Serbian culture, the sister traditionally embodies the nurturing energy of motherhood. From a Christian perspective, she reflects the grace and benevolence of the Holy Mother. Historically, she represents the courage, strength, and perseverance of Serbian women. In

lyrical poetry, dating back to folk traditions, she is depicted as an ethereal embodiment of beauty. Semantically, the motif appears in syntagmatic constructions such as *sister in faith* and *sister in writing*. Through the motif of the sister, the poem conveys themes of collectivism, solidarity, and familial connection, while also pointing inward – to the unity of the self. The motif of the sun serves as a closing symbol of all initiated journeys, both physical and spiritual.

Kay words: sister, mother, journeying, love, the sun, history, beauty

Ксенија Миловановић*

Издавачка кућа БИГЗ школство, Београд

УДК 929:235.3Петар Коришки, свети

МОТИВ БРАТА И СЕСТРЕ У ЖИТИЈУ СВЕТОГА ПЕТРА КОРИШКОГ ТЕОДОСИЈА ХИЛАНДАРЦА

У раду се испитује обликовање мотива брата и сестре у *Житију Светої Петра Коришкої*. Ово житије написао је око 1310. године хиландарски монах Теодосије, уобичавајући усмену легенду о пустињаку из околине Призрена, који је живео у XII веку. Свој монашки живот Петар је започео у заједничком испосништву са сестром, што није уобичајено за хагиографску књижевност. У раду се преиспитује однос брата и сестре кроз изазове које пред њих поставља подвижнички живот и проблематизује се питање о односу хришћанске и породичне љубави. Успоставља се паралела са *Житијем Антонија Великої* Атанасија Александријског, које је донекле представљало узор Теодосију у композиционом и сижејном смислу. Житије се доводи у контекст других, пре свега јужнословенских, анахоретских житија.

Кључне речи: *Житије Светоїа Петра Коришкої*, Теодосије, мотив брата и сестре, анахоретско житије

Теодосије је био хиландарски монах и писац, али о његовом животу није сачувано много поузданих података, што је честа појава када су средњовековни писци у питању. У науци је углавном прихваћено мишљење да

* milovanovicksenija@gmail.com

је Теодосије писац епохе краља Милутина, односно да време његовог живота и културног деловања спада у крај XIII и прве деценије XIV века.¹ Теодосијев књижевни опус је жанровски и стилски разноврстан и свеобухватан. Његово најпознатије дело свакако представља *Жиџије Светиоѿа Саве*. Поред тога, написао је још једно хагиографско дело – *Жиџије Светиоѿа Пеџра Коришкоѿ*. Поред житија, написао је три службе, девет канона и једну похвалу.

Жиџије Светиоѿ Пеџра Коришкоѿ познато је јавности од 1871. године, када га је на српскословенском језику објавио Стојан Новаковић према тексту из рукописа број 123 Српског ученог друштва (Новаковић 1871). Након Новаковићевог, објављена су још два издања текста на српскословенском језику, која су сачинили Томислав Јовановић (1980) и Ирена Шпадијер (2014). На савремени језик текст је превео Димитрије Богдановић, под насловом *Жиџије и ѿодвизи светиоѿа и ѿреѿодобноѿа оѿа нашеѿа Пеџра у Коришкој ѿори исѿосника* (1970).² Препис према коме је сачињено прво издање потиче из XVI века и данас се чува у Архиву Српске академије наука и уметности са сигнатуром 123, а садржи *Службу Светом Пеџру Коришком, Жиџије Светиоѿа Пеџра Коришкоѿ и Коришки ѿоменик* (Јањић 2007: 51).

1 Око хронолошких оквира Теодосијевог живота и рада било је у науци много неслагања. Најисцрпнији преглед истраживања о овој теми донела је Ирена Шпадијер у монографији *Свети Петар Коришки у старој српској књижевности* (Шпадијер 2014: 206–218). Шпадијер, међутим, сматра да би се за доњу границу Теодосијевог деловања могло узети време владавине краља Драгутина, те да Теодосијев рад, највећим својим делом вероватно припада XIII веку.

2 У раду се ослањамо на превод објављен у књизи: *Теодосије, Житија*. Београд: Српска књижевна задруга, Просвета, 1988, користећи скраћеницу ЖСПК.

У науци је прихваћено мишљење да је *Житије Свѣтоїа Пеїра Коришкої* настало око 1310. године, а као наручилац дела наводи се монах Григорије. Теодосије је тада забележио непознату легенду о локалном пустињаку. Петар Коришки представља историјску личност из околине Призрена, а хронолошки оквири његовог живота обухватају другу половину XII века уз могући прелазак на почетак XIII века. Петар је као пустиножиатељ и испосник живео изнад села Корише у близини Призрена. Петрова испосница је сачувана до данашњих дана и у њој се налази наш најстарији живопис пећинског типа са изузетно архаичним одликама.³ Након Петрове смрти, почиње се усменим путем развијати култ, на основу локалних легендарних казивања. Убрзо након смрти, један део Петрових моштију пренет је у Цариград. Остатак моштију је остао у коришкој испосници приближно до 1730. године, када је због опасности од Турака премештен у манастир Црну ријеку, где и даље почива у пећинској цркви манастира.

За састављање Петровог житија писац је користио искључиво усмене изворе, обилазећи испосницу и бележећи казивања његових тада још живих ученика. На основу легендарних казивања Теодосије је саставио два текста култног карактера посвећена овом пустињаку – житије и службу. На тај начин је у литургијском смислу конституисан култ који се усменим путем већ неко време стварао на месту подвизавања светог, истовременим стварањем хагиографског и химнографског дела.

Петар Коришки представља тип житијног јунака – анахорете. Према закономерностима анахоретских житија радња се одвија далеко од света, на издвојеном и пустом месту. *Житије Свѣтоїа Пеїра Коришкої* је у

3 Преглед радова о фрескосликарству у Петровој испосници видети у: Шпадијер (2014: 195–206).

више наврата у контексту анахоретских житија довођено у везу са житијима других пустиножитеља. Прво, Сланкаменац је издвојио основне типолошке одлике јужнословенских анахоретских житија, проучавајући компаративним приступом житија петорице пустињака: Јована Рилског, Прохора Пчињског, Гаврила Лесновског, Јоакима Сарандапорског и Петра Коришког. Сланкаменац износи закључак да „легенде о прва четири анахорета чине једну карактеристичну групу, док се легенда о Петру Коришком потпуно одваја од њих и има свој засебни тип”. (Сланкаменац 1925: 218)

У композиционом погледу, ово житије се умногоме ослања на структуру анахоретских житија. Након уводног дела у коме писац истиче мотивацију за састављање оваквог списка, који започиње ради нових нараштаја и њиховог узрастања у врлини, писац укратко представља главног јунака и његово детињство. Наводи се да је Петар рођен у селу Уњемир, које припада хвостанском крају у Диоклитији, као син благоверних и благочастивих родитеља хришћана. Убрзо по рођењу је крштен, а чим је мало стасао, родитељи су га дали да се учи светим књигама. У опису његових дечачких дана већ постаје јасно да се он разликује од других дечака и да су његова интересовања неуобичајена за млади узраст. Одбијајући да са вршњацима проводи време у дружењу и игри, осамљен је читао књиге и више времена проводио у цркви него код куће, у посту и молитви, не тражећи од родитеља „ни јела ни одела”. Иако благоверни хришћани, његови родитељи су жалостиво прихватили такав начин његовог одрастања, обраћајући му се понекад и грубим речима: „Бруко породице и срамото, наша, зашто са друштвом радовати се не изађеш, него свагда ћутиш и безгласан као да си у жалости за киме ходиш? Шта се то с тобом на наше очи дешава, коју потајну мисао у срцу своме носиш и не говориш нам о томе?” (ЖСПК: 267) Петар, као безлобно дете

ништа није одговарао, само је још ревносније настављао учење.

У следећој композиционој целини сагледавамо Петра који се упознао са светим књигама и библијским мудростима, од којих је једна мисао из Јеванђеља по Матеју оставила посебно снажан утисак на њега: „Ко љуби оца или матер више него мене, није мене достојан”. (Мт. 10, 37) Размишљајући о потпуној и безусловној предаји Господу, помишљао је да остави родитеље и сестру и пронађе некога ко служи Богу, коме би се могао придружити. Међутим, његов отац убрзо је преминуо, а мајка, схвативши његову намеру, уз плач га је одговарала од напуштања породице: „Не остављај матер своју, чедо, смилуј се на удовиштво моје, сажали се на сиротство сестре своје, још девојчице. Ти знаш да поред Бога још само тебе и њу за утеху души својој имам. Не остављај ме, молим те, да од плача смрт не окусим због тебе, па ћеш одговарати пред Богом што си ме убио.” (ЖСПК: 267) Ганут оваквим речима и сузама, Петар одустаје од своје намере и преузима бригу о кући, мајци и сестри, али невољно. Мајка истиче да га неће присиљавати да се жени или једе месо, да може живети како жели, све док је са њима двома. У том периоду се излагао још строжем посту, због чега су га у народу подругљиво звали „сухоједац”, а око тела је носио оштро вретиште, одричући се сваког задовољства.

До преокрета у наративном току долази када Петрова мајка премине, пре тога му поверивши да брине о млађој сестри: „и кћер своју оставивши му ка Господу оде”. (ЖСПК: 268). Одавши пошту мајци сузама и надгробним псалмима, Петар осети олакшање и одлучи да оде тамо куда је првобитно наумио. Све што се нашло у кући поделио је ништима, и једино се осетио задржан младошћу своје сестре, јер није имао коме да је остави. Прво помисли на њену удају, која би представљала

решење и природан растанак међу њима и то јој предложи, али сестра, и сама блиска хришћанским учењима, љубећи чистоту своју, то одлучно одби. Обраћајући му се старозаветном реченицом коју је некада Рута изговорила својој свекрви Нојемини: „Бог твој, Бог мој, и тамо куд идеш да се населиш идем и ја с тобом” (Рута 1, 16), сестра успева да увери Петра да је поведе са собом и да ће му бити достојна дружбеница у посту, молитви и подвизавању.

У наредној композиционој целини наступа заједничко испосништво брата и сестре, што је неуобичајена слика у житијној литератури. Анахоретска традиција познаје, истина, мотив заједничког пустиножителства, али он није чест. Јавља се, на пример, у *Житију Јована Рилског* непознатог писца, у коме јунак започиње анахоретски живот у једној пећини са својим братанцем, који је побегао од куће и придружио му се ради пустињачења.

Након што су Петар и његова сестра напустили село, Петар прима монашки лик од једног инока, па изнад села граде две колибе у којима ће становати и проводити време у строгом посту и молитви. Међутим, како су се и даље налазили близу свог села, често су их посећивали познаници и рођаци, дивећи се њиховом животу у врлини и доносећи им потребне ствари. Петру је та повезаност са светом од кога је желео да се одвоји много сметала и чинила му потешкоће, па је указао сестри на то да би било корисније живети далеко од својих, и не гледати ни жалост ни радост њихову. Симптоматичан је начин на који сестра одговара Петру: „Како хоћеш, господару!”, показујући тиме потпуну покорност према њему и безусловно слагање са свим његовим одлукама. Док пратимо израстање њеног лика, указује нам се благородна и понизна сестра, којој је једино важно да остане уз свога брата, јединог члана породице кога има. Она не показује спремност да се уда и створи нову породицу,

не показује противљење братовљевим жељама, осим једне, да се уда и да се тада раздвоје. Она у потпуности прихвата хришћанска учења која Петар следи и спремна је да свој живот проведе у посту, молитви и узрастању у врлини, далеко од света у коме је одрасла.

Стога се брат и сестра селе у други крај, у област која се зове Алтин, и настањују се у близини цркве апостола Петра. Међутим, ни тамо се нису могли сакрити од радозналих посетилаца, па је Петар, угледајући се на житија древних отаца, желео да се подвизава у пустињи, где би био потпуно непознат. У томе га је само спутавала присна заједница са сестром. Због тога је много жалио, говорећи: „О, како ми се велика напаст, ова жена, догоди!” (ЖСПК: 269) Ово је веома важан тренутак у наративном току, јер уочавамо да Петар сестру више нити назива сестром, у његовом размишљању нема братске тоpline нити бриге за њу, она је за њега нека жена, и то жена која га спречава да оствари свој дугожељени наум. У овом тренутку постаје јасно да настаје велика отуђеност и удаљавање између брата и сестре, и то такво какво је брат наметнуо, услед велике жудње за Богом, пустињачењем и самоћом. Врста подвига коме је он стремио није допуштала блиску заједницу са било којом особом, макар то била и сестра. Према Петровом поимању вере, Бог је морао бити изнад породице, што је посведочено и у раније наведеном цитату из Јеванђеља по Матеју. Драгомир Костић је то овако објаснио: „У његовом срцу, већ испуњеном љубављу према Богу, није било места за још једну љубав, макар и према сестри, отуда је она транспонована из личног (сестра, њему најближе) у безлично биће (жена).” (Костић 2017: 430)

Како писац наводи, пошто му сестра „дојади”, Петар је одлучио да побегне од ње. Међутим, сестра је то осетила и колибу без ичега оставивши, пошла је за њим. Када су доспели до Коришке горе, изнад Призрена, застали

су да се одморе, а сестра, изнемогла од напорног пута, заспала је. Петров егзистенцијални немир због заједништва са сестром у том тренутку долази до врхунца: „А преподобни, да само распукнули камен у гори нађе, размишљаше како би усрдно ушао у њ и у њему, ако Бог хоће, и живот свој у самоћи скончао. И помишљаше како је бедно и незгодно са женом живети у пустињи, те рече у себи: 'Боље да сестри претпоставим Бога, и корисније је да њу привремено ожалостим а Бога не прогневим занавек.'" (ЖСПК: 269)

Изнад уснуле сестре Петар се молитвено обраћа Богу, започињући своје излагање речима из Јеванђеља по Јовану: „Господе, ти све знаш, и ти знаш срца мојега жудњу за тобом, да из љубави према теби и сада ову сестру моју саму у пустињи остављам, јер хоћу да ничим неспутан послужим теби, Богу мојему. [...] Молим се и за ову рабу твоју, сестру моју: твојом добротом благоизволи, и анђелима твојим добрим одведи је тамо где ће у покајању теби утађајући живот свој завршити." (ЖСПК: 269–270) И поред чврстог уверења да Бог мора бити претпостављен породици, Петар ипак има потребу да оправда свој поступак и образложи зашто сестру оставља саму у пустињи. Он сада не говори о томе колики терет она представља њему, говори о свом спасењу и своме служењу Богу. Ипак, у мислима чини одређени искорак у будућност, бивајући свестан да се његова сестра неће вратити у свет кога се одрекла и неће живети уобичајеним животом породичне жене, јер је већ направила одређене отклоне од тога, те показује да је свестан тешког положаја у коме се нашла. Зато моли Бога да је одведе добрим анђелима где ће у покајању живот свој завршити. Завршни сегмент молитвеног обраћања садржи подсећање на њене хришћанске врлине и молитву за спас њене душе: „Не заборави, Владико, у девичанству чистотом и постом труд њезин тебе ради. Заштити је покри-

вачем силе своје од свих видљивих и невидљивих замки ђавољих, да се и ја, раб твој, због спаса њеног обрадујем и узвеселим.” (ЖСПК: 270) Након изговорених речи над уснулом сестром, Петар осени њену главу знамењем часног крста, проливајући „реку суза” због растанка. Потом је отишао у пустињу, сакривши се од ње.

Тренутак у коме се сестра буди и схвата да ју је брат неповратно напустио, представља један од најдирљивијих у приповедној структури житија, а у старој српској књижевности представља антологијску сцену. Испрва не могавши да поверује да се то заиста и догодило, призивала је сестра његово име и свуда га тражила. Након дуге потраге схватила је како је ипак учинио оно што је још раније наумио и уз вапаје и велики плач ходила је по гори. Њене речи представљају дирљиву тужбалицу у којој жали и над својом судбином, али превасходно за братом према коме је осећала неизмерну љубав, а од кога је занавек растављена: „Тешко мени, где пропадох! Тешко мени, господине брате и водитељу спасења! Тешко мени, слатка моја светлости, како те се лиших? Где си се свио? Где си сад када си мене оставио? Мати ме је наша теби оставила, а ти си ме немилостиво у пустињи саму оставио и бегом одбегao јеси. Тешко мени, што за сан поднесох и шта добих; и зашто, када већ смртним сном бејох обузета, и одмах у њему крај живота не примих, те не бих у ову смртну беду запала! А сада, жива, сасвим и коначно зло погубих. Тешко мени, јадници, шта да радим, камо да се денем! Горо божија света, молим да смрт у теби нађем. Макар ми ти буди милостива, прими и мене овде, и гробом неисходну себе ми сатвори, јер у свет вратити се или у њему бити не волим, нити ми достоји да живим господина брата мојега не гледајући.” (ЖСПК: 270) Њену неизмерну љубав према брату показују речи којима му се, одсутном, обраћа: „водитељу спасења”, „слатка моја светлости”, „господине брате”. Њено жаљење што је у сну

није дочекала смрт, кад је већ јава донела коначни раста-
нак са братом, као и њена молитва за брзим скончањем,
показују да она не види своју будућност ван заједнице са
братом и да није била ни најмање спремна да сама настави
пут на који је кренула са њим. Сва сила сестринске
љубави исказана је кроз мисао: „нити ми достоји да
живим господина брата мојега не гледајући”. Овде нам
се још једном указује да је она одабрала пут пустиножи-
тељства и подвизавања како не би прекинула последње
породичне везе које су јој остале. Другим речима, у овом
сегменту житија нам је потпуно јасно да је она одабрала
брата пре него Бога, док је брат одабрао Бога пре него њу.
На том нескладу између њихових поимања хришћанске
и породичне љубави почива целокупна драматичност
овог братско-сестринског односа из наше давне про-
шлости, из XII века. Драгомир Костић примећује да се
из песме/похвале брату може закључити да је сестрина
љубав према њему била већа од оне према Богу и наводи:
„Из тога може да се закључи да брат није погрешео што
ју је оставио?!” (Костић 2017: 431), указујући, вероватно,
на недораслост сестрине хришћанске врлине и недости-
зање безусловне и немерљиве љубави према Богу.

Упоређујући два житија написана пером Теодосија
Хиландарца, Радмила Маринковић примећује: „Сава
пати што је нанео бол родитељима и браћи, а Петар ће
у испосништво поћи са сестром кад им родитељи умру.
Породичне везе играју велику улогу у њиховим почет-
ним подвизима. Петар ће сестру ускоро са болом напу-
стити да би се у потпуној самоћи предао Богу, а Сава ће
дозвати свога оца да уз њега на Светој Гори заврши свој
буран живот. Није ли ово слика породичног живота код
Срба крајем XII века? (Маринковић 1999: 155)

По одласку од сестре, Петар се попео на једну гору и
настанио у пештери на високој стени. Његов испоснички
живот сликовито је описан јарким одређењима: „мразом

смрзаван”, „сунцем жежен”, „поцрнела тела”, „бесхлебан”, „бестелесан”, „сабирући изданке дивљега биља и горки букови жир”. Како Димитрије Богдановић истиче, „пустињаково одрицање од света достиже врхунац у напуштању сестре, која се и сама подвизава у пустоши планине; дилема је разрешена дословно јеванђелски, ’мржњом’ према најрођенијем у опредељењу за Христа. Житије ту добија размере античке трагедије.” (Богдановић 19886: 32) Љиљана Јухас Георгиевска наводи да „Теодосије веома добро слика унутрашњу, душевну борбу свога јунака када треба да напусти сестру. Снагом своје љубави према Богу он мора да надјача љубав према блиском бићу. Унутрашња борба има и етичку димензију; Петар се бори са сопственом савешћу.” (Јухас Георгиевска 2018: 26)

Петрово подвизавање је тек осамљивањем достигло потпуну меру, јер је прекидом заједништва са сестром јунак прекинуо и све везе са светом. Како је у литератури већ примећено, женски ликови мајке и сестре у анахоретским житијима симболизују последње и тешко раскидиве везе између пустињака и света (Витић 2012: 420). За неке пустиножитеље пресудан је лик супруге или потенцијалне супруге који се јавља као динамички мотив и брже опредељује главног јунака ка пустиножитељству. Тај мотив је приметан у јужнословенским анахоретским житијима – *Житију Прохора Пчињскої* и *Житију Гаврила Лесновскої*. Прохор Пчињски, на пример, бежи у пустињу у тренутку кад су га родитељи хтели оженити. За разлику од њега, Гаврила Лесновског су родитељи оженили, али са женом није живео, него је чувао „девство” и после њене смрти је одбегао у пустињу.

У посебној композиционој целини *Житија Светої Пейтра Коришкої* представљен је сестрин живот након невољног растанка са братом. Уз велики плач и ридање, она се настанила у неком крају где је нису познавали, и у

девичанству, посту и молитви, живела је „онако како је од брата научила”. Након неког времена преминула је. Необично је како је Петар примио ту вест: „А преподобни, примивши потом вест о престављењу њеном, захвали Богу и радоваше се, јер се и он стално молио Богу за њу да се спасе.” (ЖСПК: 271)

Међутим, мисао о преминулој сестри неће га тако лако напустити. Други део житија посвећен је демонским искушењима којима је Петар био изложен, од напада змије, лукавих бесова, гавранова, дивљих звери... Кроз демонска искушења живописно се представљају Петрове спољашње и унутрашње борбе, дочарава се његов психолошки портрет кроз страхове, сумње и преиспитивања. Кроз демонска искушења јавља се и сен преминуле сестре, која се појављује како би га прекорела што ју је саму у пустињи оставио. Како писац наводи, лукави бесови јављали су се путем „маштарија”, узимајући разна обличја. Посебно је упечатљиво када се бесови ноћу јављају у обличју његове сестре и кроз плач упућују прекорне речи: „Брате, брате”, по имену га зовући, „изађи, господине брате, изађи и прими ме у пештеру, да ме звери не поједу. Тебе јединог уместо родитеља имађах, и с тобом, све напустивши, пођох, а ти ме саму оставио јеси! Гле, колико времена по горама тражећи те лутам, од глади и плача изнемогла пропадам, а ти живиш не бринући се за мене као да сам туђа. Ти, каменосрдни немилостивче, зар да се не смилујеш на сузе моје? Хоће ли те примити Господ што си ме оставио? Изађи бар сада те ме узми и к својима одведи, па ћеш се опет у испосничку своју пештеру вратити.” (ЖСПК: 273) Ово сестрино обраћање брату знатно је другачије него претходно. И док је њено прво обраћање њему, непосредно након напуштања, у готово химничком тону и у духу слављења његовог лика, друго обраћање садржи осуду и прекор, уз позивање да се суочи са издајом коју

је према њој начинио, напустивши је и препустивши је зверима у пустињи. Насупрот претходном обраћању, у коме га назива „водителем спасења”, и „слатком светло-сти”, сада га сликовито и прекорно назива „каменосрдним немилостивцем”. Још једном се потцртава разлика у њиховим семиотичким системима у којима хришћанска и породична љубав стоје на различитим хијерархијским нивоима, односно, још једном се проблематизује мисао из Јеванђеља по Матеју када сестра поставља питање: „Хоће ли те примити Господ што си ме оставио?”

Одговор на то питање тражи и Петар, и кроз ту духовну потрагу вероватно и настаје љута психолошка бура кроз коју му се бесови обраћају сестриним гласом, вербализујући и његове сопствене дилеме и раздирања. Димитрије Богдановић је приметио да кроз демонска обраћања „говори сва Петрова душа”. Док се кроз речи ђавола исказује његово кајање због напуштања сестре, молитва и анђео потврђују му смисао подвига. (Богдановић 1988а: 42) У демонским насртајима сликовито нам се указује амбивалентност главног јунака, који живи у несагласју између општељудских и божанских начела, без икаквих изгледа да их помири и пронађе мир.

Док је слушао сестрине прекоре, Петар није ништа одговарао, схватајући их лукавством бесова, већ је појао псалме Давидове. Демони су одлазили, али су се касније опет враћали, тресући пештеру и подсећајући га да је оставио сестрине кости непогребене да их звери поједу. У низу динамичких питања испитује се суштина вере и хришћанске љубави, уз проблематизовање питања да ли она може постојати као самостална љубав према Богу или је заправо увек испреплетена са љубављу према ближњима: „Зашто ти причаш да се бојиш Бога, а сестру своју зверима за јело у пустињи оставио јеси?! И причаш да ћеш се спасти, а толико времена ниси ни покушао да је потражиш! Зар се не плашиш суда, јер ће од тебе душу

њену Бог тражити? Којим ћеш, дакле, већим грехом од овог прогневити Бога, ако не изађеш и не нађеш кости њене те их у земљу не погребеш, и бар тим не умириш Бога према себи.” (ЖСПК: 273)

Демони у Петру побуђују преиспитивања о утемељености сопствене вере због које је сестру препустио страдању. Кроз сестрино обраћање он постаје свестан њене љутње и разочарања због тога што ју је препустио зверима и што њене кости нису погребене. И поред тога, Петар одолева кроз молитве и појање псалама. Његова борба са демонима дуго траје, они га нападају у различитим животињским обличјима, бацају га са стене, вуку по оштром камењу – њихова борба је дуготрајна и беспощедна, исцрпљујућа, и подразумева физичке и психолошке аспекте искушења. Ипак, Петар их коначно побеђује, помоћу архистратига Михаила и огромне сопствене снаге и дочекује старост у миру.

Рецепција анахоретских житија углавном је увек подразумевала одређен степен неразумевања и тежине поистовећивања читаоца/слушаоца са пустињаком, јер је основа пустињаковог семиотичког система потпуни отклон од света и мирског живота. О томе Првош Сланкаменац запажа: „Анахоретски тип је остао стран широким масама, јер оне нису могле да премосте психички јаз између светског и испосничког живота, нити да ступе у интимнију култну везу са лицима која су се посветила ван њиховог круга, презревши у суштини њихов живот.” (Сланкаменац 1925: 223)

Као што смо раније истакли, композиција *Житија Светиога Пејтра Коришког* умногоме прати утврђену схему анахоретских житија, а свој праузор има у житију египатског пустињака Антонија Великог, које је у IV веку сачинио Атанасије Александријски. Антоније Велики се сматра праузором пустињачког монаштва и према његовом лику су сачињена многа потоња анахоретска

житија. Претпостављамо да на њега мисли и Теодосије кад у уводном делу житија наводи да се Петар, иако припада последњим нараштајима, није горе „од изванредних древних отаца подвизивао”. (ЖСПК: 265) У почетним сегментима *Житија Свјетог Пејтра Коришког* посебно је приметан утицај *Житија Свјетог Антонија*, што се огледа у сродним библијским цитатима и сличном тематско-мотивском склопу. За наша разматрања посебно је важно напоменути да се мотив напуштања сестре ради Бога среће и у овом житију и да је вероватно из њега и преузет. У уводном делу житија, по уобичајеној схеми, говори се о детињству и младићству јунака. Писац предочава да је Антоније рођен у Египту, од благочастивих родитеља хришћана, да је често одлазио у цркву и није волео дружење са вршњацима. Након смрти родитеља, остао је сам са млађом сестром, а брига о кући и сестри препуштена је њему. Убрзо су га обузеле мисли о напуштању сестре ради приближавања Богу и пустињачког живота. Промишљао је како су апостоли напустили све и пошли за Спаситељем или како су у Делима апостолским распродавали своја имања и давали онима којима је потребно, за то велике награде на небесима заслужујући. На коначну одлуку о напуштању сестре и посвећивању живота Богу утицала је мисао из Јеванђеља по Матеју, коју је чуо током богослужења у цркви: „Ако хоћеш савршен да будеш, иди продај све што имаш и подај сиромасима, и имаћеш благо на небу, па хајде за мном.” (Мт 19, 21) Схвативши ову јеванђељску мисао као директни позив упућен њему, раздао је сељанима имање својих предака, „како више не би било сметња сестри и њему”. (Александријски 2014: 77) Продао је и покретне ствари и новац поделио сиромашнима, оставивши мало зарад сестре, да би потом и то поделио ништима. Пошто је и у сестри распламсао љубав према хришћанству, поверио је монахињама њено васпитање и отишао од ње у

потрази за пустињачким подвизима. Међутим, ђаво није могао трпети његову одлучност у врлини, већ је настојао да га одврати од подвизавања разним лукавствима, између осталог, подсећајући га и на бригу о сестри. Овде примећујемо више тематско-мотивских сродности између два житија важних за наша испитивања: 1. након смрти родитеља, јунак остаје са сестром и помишља да је напусти ради служења Богу; 2. љубав према Богу претпоставља се љубави према сестри; 3. потврда за то проналази се у јеванђељској мудрости; 4. брат располаже иметком родитеља без учешћа сестре; делећи другима све што поседују; 5. брат у сестри распламсава љубав према хришћанству и сестра бира живот посвећен Богу; 6. брат дефинитивно напушта сестру; 7. мисао на сестру брату се јавља кроз демонска искушења. Ово су места на која је важно указати, са циљем да се покаже како је обликовање мотива брата и сестре у *Житију Свѣтої Пейтра Коришкої* начињено под утицајем истог мотива у *Житију Анѣонија Великої*. Међутим, мора се истаћи да код Атанасија Александријског нема психолошке продубљености лика у односу према сестри, док је Теодосије Хиландарац осликао читаву психолошку агонију једног лика који се нашао у процепу између Бога и породице. Атанасије Александријски однос брата и сестре представља више фактографски, обавештавајући сажето читаоце о збивањима, али не и емоционалним превирањима јунака. Чак је и последњи сегмент овог односа, враћање сестре кроз демонско искушење наведено у виду обавештења, без развијања у епизоду, док је код Теодосија то богата епизода душевног превирања брата кога није напустила помисао на сестру. Ирена Шпадијер истиче да је мотив сестре искоришћен у оба поменута житија, „само што је у случају коришког подвижника он доминантан јер је и стварна ситуација (вероватно) била далеко драстичнија, док је у Антонијевом житију то само једно тужно под-

сећање”. (Шпадијер 2014: 142). Без обзира на постојеће разлике, важно је било указати на постојање овог мотива у узорном житију, како би се пратио зачетак и развој једне идеје у анахоретској традицији.

Познато је да је Теодосије Хиландарац поред *Житија Светиої Пејтра Коришкої* написао и *Службу Светиом Пејтру Коришком*, конституишући на тај начин култ светитеља, до тада развијен само у усменим локалним предањима. Када упоредимо хагиографско и химнографско дело посвећено овом пустиножитељу, указује нам се сродност тематско-мотивског склопа, стилских средстава и идејних слојева поменутих дела. Међутим, док се у житију лик светитеља развија поступно у епским секвенцама кроз наративни ток, у служби је он већ поетски уобличен, са лирским приказима светитељевих добродетељи. Стога нам житије оставља простор да се подробније обавестимо о животном путу преподобнога, о препрекама које је морао савладати, док се у служби он од почетка велича као изграђен светитељ чије се врлине химнографски набрајају. Стога је разумљиво да у *Служби* нема епизоде са сестром (такав приступ је проистекао из закономерности жанра), али има одређених назнака о растанку са њом и мисли које указују да је, из хришћанске перспективе, изабрао исправан пут:⁴

„Древноме Аврааму подобећи се, оче,
удаљив себе од рођака плотских
повинова се, Петре, откривеноме Богу нашему,
и стога постивши
и душу светлију од сунчевог зрака
показао јеси, богомудри, пребогато.” (ССПК: 217)

4 У раду се ослањамо на превод објављен у књизи: *Теодосије, Службе, канони и Похвала*. Београд: Српска књижевна задруга, Просвета, 1988, користећи скраћеницу ССПК.

Слична песничка слика приметна је и у следећем тропару:

„Жудњом и љубављу за Господом својим
од људског сажитељства удаљив се,
до непроходног места стигао јеси,
те у пештере и распукло камење населив се,
сам као птица поживео јеси
у Господа гледајући.” (ССПК: 221)

Примећујемо да, иако су житијни чиниоци разрађе- нији у односу на службу, светитељев лик се гради у садеј- ству поетских и наративних елемената изнетих у оба састава. Тако Петрова одлука да напусти сестру и про- веде живот у усамљеништву добија упечатљиву обраду кроз стихове: „те у пештере и распукло камење населив се, / сам као птица поживео јеси”. Важно је поменути и да се Антоније Велики у *Служби* непосредно помиње, док у *Житију* постоји само алузија на њега, у помену изван- редних древних отаца: „Антонија божаственог духовно / добродетељноме живљењу ревнујући / на раме си своје узео крст Господа свога...” (ССПК: 218)

Односом брата и сестре у овом житију свеобухватно се бавио Владета Јеротић у студији *Житије Пејира Кориш- кої у свейлу дубинске ѡсихолоѡије*, проучавајући однос брата и сестре са становишта Јунгове психоанализе. Јеротић сматра да у основи Петрове жеље да побегне од сестре лежи потиснути инцестуозни страх, који га и води у аскезу, уз јако сузбијање свих нагона. Он истиче да је у необичном аскетском суживоту брата и сестре морала бити присутна и понека еротска компонента, и прона- лази упадљивом Теодосијеву опаску да они, саградивши колибе изнад села, „као брат и сестра живљаху”. У при- лог томе да Петар у сестри све мање види сестру, Јеротић наводи и то да је Петар све ређе назива сестром, а све више у њој види „жену”, „напаст” итд. У складу са овак-

вом анализом динамике између брата и сестре, Јеротић нуди објашњење и за необичну Петрову реакцију на вест о њеној смрти: „Желећи у молитвама, већ од тренутка одвајања од сестре – девице, и као хришћански монах и као овоземаљски човек који је љубио своју сестру и коју више није могао никоме да повери, само њену смрт, како би се што пре удостојила рајског насеља намењеног праведницима, Петар се зарадова и захвали Богу.” (Јеротић 1988: 63) У студији је посебно занимљиво обрађен повратак преминуле сестре кроз демонска искушења. Аутор сматра да тај повратак представља уцењивање Петра од стране његовог Над-ја, као и последње еротичне импулсе који нису могли да имају никакав други објект жеља, осим тог инцестуозног, са којим је он провео највише времена. (Јеротић 1988: 69)

Полемички однос према овим Јеротићевим ставовима износи Драгомир Костић у студији *Човек на њују ка Боју*. Костић сматра неприхвативом Јеротићеву хипотезу о инцестуозном страху и постојању еротске компоненте између брата и сестре, позивајући на потребу за разумевањем семиотичког система у оквиру кога живе, делају и размишљају јунаци средњовековног житија. (Костић 2017: 435)

Разматрајући улогу паралелизама у *Житију Свјетог Пејтра Коришког* Зорица Витић истиче удвајање сличних реторских или наративних целина, од којих је за наш рад посебно значајно да поменемо следећи паралелизам: плач напуштене сестре и лажни демонски плач. (Витић 2020: 53) И Јован Деретић истиче значај плача за наративну структуру Теодосијевих дела: „Теодосијеви јунаци стално и обилно проливају сузе: плачевност је њихово најчешће расположење а плакање је начин на који они примају бол и радост. Теодосије тежи јаким, патетичним ефектима.” (Деретић 2007: 131)

О особеној психолошкој карактеризацији јунака, не толико карактеристичној за стару књижевност, доста је

писано. Димитрије Богдановић наглашава: „Једва да у нашој старој књижевности има дубље и животније психологије, лепшег, и драматичнијег, и узбудљивијег, и људски истинитијег приповедања о рату и подвизима личности, супротстављене свету, себи, обичном.” (Богдановић 1988а: 42) Драгиша Бојовић истиче да се „са Теодосијевим *Житијем Светиога Саве* завршава епоха добрих анђела у српској црквеној књижевности. *Житије Светиога Петра Коришког* у том смислу представља прекретницу. Њиме почиње историја демонских испитивања душе, чиме силазак метаисторије у историју добија нову димензију – драматично остварење анахоретске есхатологије.” (Бојовић 2004: 123)

Испитујући разлоге зашто је ово значајно дело хагиографске књижевности дуго остало непреведено на савремени језик, Богдановић сматра да је пресудни утицај имало то како је Стојан Новаковић, први приређивач текста на српскословенском језику, представио дело научној и књижевној публици, видевши га као „наличје хришћанске књижевности” и „дух мрачне легендарне књижевности”. (Богдановић 1988а: 40–41)

Једно је сигурно – кроз сликање јунакових превирања хиландарски монах није представио читаоцима/слушаоцима типичног јунака житијне књижевности. Стога се пред њима, тада, у освит XIV века нашао један необичан пустиножитељ, који је својим амбивалентним раскорак између општељудске и божанске љубави оставио отвореним многа питања и пред читаоцима XXI века.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Александријски 2014: Атанасије Александријски, *Житије Светиога Антонија*, превод, предговор и коментари: Данијел Дојчиновић, Бања Лука: Арт принт.

Богдановић 1970: Димитрије Богдановић, „Житије и подвизи светог и преподобнога оца нашега Петра у Коришкој

- гори испосника”, *Летопис Матице српске*, књ. 406, св. 1, 383–422.
- Богдановић 1988а: Димитрије Богдановић, „Житије Петра Коришког”, у: Теодосије, *Житија*, Београд: Српска књижевна задруга, Просвета, 40–42.
- Богдановић 1988б: Димитрије Богдановић, „Теодосије”, у: Теодосије, *Житија*, Београд: Српска књижевна задруга, Просвета, 9–39.
- Бојовић 2004: Драгиша Бојовић, „Пројекција митарства у *Житију Светој Пејтра Коришкој*”, *Црквене студије*, бр. 1, Ниш, 121–129.
- Витић 2012: Зорица Витић, „Демонска искушења у Теодосијевом *Житију Светој Пејтра Коришкој*”, у: *Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије*. Нови Сад: Матица српска, 417–425.
- Витић 2015: Зорица Витић, *Житије светој Антонији Великој. Према српским средњовековним рукописима*, Београд: Чигоја штампа, Библиотека Ортограф, Књига 7,
- Витић 2020: Зорица Витић, „О једној композиционо-стилској особености Теодосијевог Житија Светог Петра Коришког”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 86, 51–57.
- Деретић 2007: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Зрењанин: SEZAM BOOK.
- Јањић 2007: Драгана Јањић, *Прејодобни Пејтар Коришки*, Београд–Лепосавић.
- Јеротић 1988: Владета Јеротић, „Житије Петра Коришког у светлу дубинске психологије”, у: Теодосије, *Житија*, Београд: Српска књижевна задруга, Просвета, 43–91.
- Јовановић 1980: Томислав Јовановић, „Житије Светог Петра Коришког”, *Књижевна историја*, XII, 48, 635–681.
- Јухас Георгиевска 2018: Љиљана Јухас Георгиевска, „Житијна књижевност у првој половини XIV века”, у: *Семинар српског језика, књижевности и културе: предавања*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 21–33.
- Костић 2017: Драгомир Костић, „Човек на путу ка Богу. Теодосијево Житије Светог Петра Коришког, тумачење”, *Црквене студије*, бр. 14, Ниш, 427–445.

- Маринковић 1999: Радмила Маринковић, „Борба на камену. Трећи култ. Житије светог Петра Коришког”, *Даница, српски народни илустрирани календар за јодину 2000*, VII година, Београд: Вукова задужбина, 148–164.
- Новаковић 1871: Стојан Новаковић, „Живот српског испосника Петра Коришког. У: Прилози к историји српске књижевности”, *Гласник СУД*, XXIX, Београд, 308–346.
- Павловић 1988: Миодраг Павловић, „Теодосијево Житије Петра Коришког”, у: Теодосије, *Житија*, Београд: Српска књижевна задруга, Просвета, 92–96.
- Сланкаменац 1925: Првош Сланкаменац, „Легенде о јужнословенским анахоретама”, *Гласник Скојској научној групи*, I, 1–2, 215–233.
- Теодосије 1988а: Теодосије, *Житија*, Београд: Српска књижевна задруга, Просвета.
- Теодосије 1988б: Теодосије, *Службе, канони и Похвала*, Београд: Српска књижевна задруга, Просвета.
- Шпадијер 2014: Ирена Шпадијер, *Свети Петар Коришки у старој српској књижевности*, Београд: Чигоја штампа.

Ksenija Milovanović

THE MOTIF OF THE BROTHER AND SISTER IN *ŽITIJE SVETOGA PETRA KORIŠKOG* (THE LIFE OF SAINT PETER OF KORIŠ) BY THEODOSIUS THE HILANDARIAN

Summary

The paper examines the formation of the motif of the brother and sister in the *Žitije Svetoga Petra Koriškog* (*The Life of Saint Peter of Koriš*). This biography was written around 1310 by the Hilandar monk Theodosius, shaping an oral legend about a hermit from the

vicinity of Prizren who lived in the 12th century. Peter began his monastic life in a joint hermitage with his sister, unusual for hagiographical literature. The paper examines the relationship between brother and sister through the challenges that the ascetic life poses for them, and the question of the relationship between Christian and family love is problematized. A parallel is established with *The Life of Antony the Great* of Athanasius of Alexandria, which, to some extent, represented a model for Theodosius in terms of composition and plot. This hagiography is brought into the context of other, primarily South Slavic, anchorite lives.

Keywords: *The Life of Saint Peter of Koriš*, Theodosius, brother and sister motive, anchorite life

Биљана Б. Мишић
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за србистику

УДК 821.163.41.09-31Рисојевић, Р.

СЛИКА СЕСТРЕ У РОМАНУ *СЕСТРЕ* И *ДРУГАРИЦЕ* РАНКА РИСОЈЕВИЋА

Циљ рада је освјетљење лика сестре Даре кроз виђење наратора – сестре Милице. Дарин лик је у роману представљен у два полисемична значења: 1) у примарном значењу као женска особа у односу на дјецу истих родитеља, и 2) у секундарном значењу као блиска женска особа (по судбини, осјећањима, и сл.), с тим да се са овим комбинује и значење припадница исте политичке оријентације.

Кључне ријечи: *сесџира*, *Дара*, *Милица*, *сесџиринска љубав*, *друџарица*, *Биба*, *скојевка*

Роман *Сесџире и друџарице* прати судбину двију дјевојака Даринке (Даре) и Сакибе (Бибе) у времену пред и током Другог свјетског рата. Нарација је овдје заснована примарно „на феномену удаљавања двије кћерке, једне свештеничке и друге кадијске, од културолошког и идеолошког обрасца из којег су поникле” (Мацура 2018: 251). Као протоликове Рисојевић је одабрао два бањалучка народна хероја Радугу Врањешеву (у роману Даринка) и Вахиду Маглајлић (у роману Биба), те је тако вјерно дочарао слику Бањалучке и Босанске Крајине у периоду од тридесетих до педесетих година 20. вијека.

* biljana.misic@ffuis.edu.ba

У овоме роману присутна су два наратора – Милица и Берка. Милица приповиједа о сестри Дари, док је Биба објекат наратије дјевојке Берке, „чија је функција у роману, за разлику од Миличине, искључиво да презентује информације о Биби“ (Мацура 2018: 251). Међутим, „Милица представља и кровни надниво у наратији, јер су и Берка и Беркино приповиједање дио њеног приповиједања. Та позиција Милице је омогућена ангажманом у иследништву, у којем ради као стенограф и дактилограф, те је у прилици да види и чује оно што други не могу“ (Мацура 2018: 252). Као свезнајући приповједач, она пише о догађајима којима није присуствовала, „па их онда контекстуализује са својим евокацима“ (Мацура 2018: 255).

У нашем раду биће анализиран начин на који је у роману *Сесире и другарице* представљен лик сестре Даре. Њен лик, што се типа говора тиче, дат је понајвише кроз ауторски говор, тј. кроз виђење наратора у форми евокације и читања својих записаних сјећања о сестри Дари, али и кроз управни говор са њом. У роману су изостављени директни описи како физичких, тако и психолошких особина, па је описна карактеризација Дариног лика представљена кроз двореферентни однос, и то: а) према сестри Милице, и б) према другарици Биби, која је Дари сестра по судбини, осјећањима, али и по политичкој оријентацији, тј. комунистичким увјерењима.

Највише простора у роману посвећено је односу између сестара Даре и Милице. Симпатетички однос између њих изражава се различитим етикетама за оловљавање, а најчешће хипокористиком *секо*:

Са твојом причом ја сам слушала и твоје срце, *секо*, осјећала твој дах (173)¹; Не допада ми се, *секо*, није то

1 Број у загради односи се на број странице извора чији су библиографски подаци дати на крају рада.

права љубав (176); Зар би се и о томе могло да ради, секо? (175); На крају то је његова лична ствар, секо (175); Како је добро, секо, тако си ми касније говорила, када имаш некога да му то кажеш (200).

Осим хипокористичне лексеме *секо*, симпатетички однос између сестара изражава се и секундарним значењем ријечи позитивне семантике (*мацо*, *душо*):

Мацо, ти сувише филозофираш (176); Али, *душо*, сада ме мало мучи то глупо питање, та грађанска бесмислица, беспослица (175); Далеко одосмо, *душо моја*, предалеко, нећемо даље, већ смо у ћорсокаку (178)

Као и адјективом са значењем изразите блискости (*мила моја*):

Да, да, *мила моја*, на то мислим (175); Чините, *мила моја*, једнако као и ваши непријатељи (178).

Изражајност вокатива може бити појачана нагомилавањем вокативних облика, што показује примјер: *Секо, драѝа моја*, знаш ли ти зашто сам ја то радила? (334).

У свим овим примјерима, како се види, дезактуализује се функција обраћања, а наглашава емоционалност, будући да се наведеним вокативним формама изражава емоционални став говорника према саговорнику. Друкчије речено, вокатив емоционалне реакције² овдје се јавља као средство квалификације говорника од стране саговорника.

Однос између сестара је чист израз сестринске љубави. Брига старије сестре за млађу најексплицитније

2 О вокативу емоционалне реакције в. (Бабић 2019).

је исказана у ситуацији када се Дара пење на таван, а сестра је опомиње да може пасти и упозорава на могуће посљедице:

„Пашћеш једном, Даро, и сломити се. Ти не знаш шта значи повреда кичме, или кука, остајеш инвалид за цијели живот. Тако сам ти говорила, као да сам била једва дочекала ту прилику да ти одржим предавање, да се покажем од тебе разумнијом, помало и паметнијом, и да године ипак нешто значе. Одозго су се помаљале твоје *ножице*, пажљиво, начин на који си силазила није ми уопште давао за право, не може пасти неко тако пажљив, једна по једна дохватиле су се дрвених пречака, у вуненим *чарайицама* и шареној *сукњици*” (57).

Како се види из контекста, Милица, описујући Дару, употребљава именице у деминутивној форми: *ножице*, *чарайице*, *сукњица*. У датим лексемама суфикс *-ица* предодређен је стилистичком вриједношћу, а не семантиком творбене основе, што значи да је потиснута граматичка категорија деминутивности или је она комуникативно секундарна, а истакнута стилистичка категорија хипокористичности. Наратор, тј. Милица исказује позитиван суд о ономе што је изречено деминутивом, па наведени примјери означавају деминутивне хипокористике, тј. „деминутивно-њежне ријечи са њежном обојеношћу” (Симеон 1969: 221).

Сестринска љубав у роману наглашена је још једном, када се Дара повјерава старијој сестри, сматрајући је најбољим „чуваром тајни”:

„Сваки пут када си ми говорила нешто повјерљиво, што се тицало твоје, па и моје женскости, увлачила си се код мене у кревет. То није могло бити по дану

и сунчевом свјетлу, морала је бити ноћ, погашена свјетла и моја крајња близина. Стискала си се уз мене, и говорила ми. Са твојом причом ја сам слушала и твоје срце, секо, осјећала твој дах. Ти си баш то и тражила, је ли, да ја осјетим твоју близину и повјерење” (173).

Милица и Дара су посебно привржене оцу и њихов однос у роману је врло сликовито и експресивно осликан. Сестра приповједач каже: „Отац те је волио више од мене” и наглашава да је у Дари „видио свог несудђеног сина” (28). Евоцирајући успомене на дјетињство, Милица указује на сестрину и њену снажну емоционалну везу са оцем, што показују записи:

„Огрђем се топлином вечери када смо се окупљале око нашег трпезаријског стола, отац и нас двије, да сједимо и разговарамо урођени у тајанство ноћи и нашег узајамног припадања, наше везаности. Једно тијело, рекла би нека од посланица светих апостола, раздијељено у троје. Једно тијело – али ко зна колико је тијела у једноме и обрнуто, која су се сва тијела слила у једно тијело. Ту смо били – као Бог отац, Исус и Дух свети” (109).

Наведени цитат показује да је на врло сликовит начин представљена слика породичног дома. Та слика повезана је са топлином огњишта, заједништва. То заједништво или, како Милица наглашава, „наше узајамно припадање, наша везаност” сликовито је дочарано поређењем са Тројством, тј. троједним Богом. Присјећајући се тих вечери, Милица записује и слједеће:

„ (...) поново осјећам мир што струји из ствари које ме окружују, као да су наше руке те ствари приву-

кле, припитомиле и преобразиле. Уроним у тишину, у твој или очев глас, уроним у благод ваших лица и погледа – у те очи које ми већ толико деценија недо-стају. Да, ваше очи, они мирни погледи којима вје-рујеш као што инвалид вјерује својој чврстој штаци” (110).

Као што уочавамо, наратор веома често користи поређење са циљем што тачнијег и прецизнијег описа. Поређење се остварује поредбеним реченичним кон-струкцијама, са везницима *као да* („поново осјећам мир што струји из ствари које ме окружују, *као да* су наше руке те ствари привукле, припитомиле и преобразиле”) и *као што* („Да, ваше очи, они мирни погледи којима вје-рујеш *као што* инвалид вјерује својој чврстој штаци”). Везнички спој *као да*, како показује примјер, упо-требава се за поређење са фиктивном ситуацијом, док се *као што* користи за поређење са реалном ситуацијом.

Прикључивши се комунистичком покрету, Дара поништава све за шта је у свом, традиционалном, патријархалном окружењу била васпитавана. То се нај-боље види по двама у роману датим описима. Први се односи на Дарино супротстављање очевом мишљењу у вези са капиталистичким поретком. Њену определијељ-ност за комунизам сестра приповједач овако описује:

„У шта су гледале твоје очи, секо, док си, школски, мислећи да је то нарочито умно, нашем добром оцу Ђуки говорила своје ватрене ријечи, претворена у огањ времена које и сама приближаваш, да брже него што иде само од себе, пристигне и промијени свијет? Да промијени свијет, то су говориле твоје живе очи, твоје крхко тијело увијек пригнуто напријед у грчу образлагања (160).”

Као што се види, у функцији именовања Даре и њених особина – одлучности, непоколебљивости, истрајности у својим политичким увјерењима, употребијелбена је синет-доха типа „дио цјелина”, будући да наратор наглашава да су жељу за промјеном свијета говориле „твоје живе очи, твоје крхко тијело увијек пригнуто напријед у грчу образлагања”.

Други опис односи се на ситуацију када Дара упознаје Милицу са Хасаном, што за сестру приповједача представља „изненађење, готово мали шок” (133):

„Зашто Хасан? Ко је Хасан? Српска дјевојка, протина кћерка, шета јавно са Хасаном, у ноћи водених цвјетова, у тој топлој августовској ноћи које ћемо се дуго сјећати, јер се ходало по тепиху мртвих инсеката који су ту окончали свој кратки живот, као да је то био огроман свадбени бал – Хасан и ти” (132).

Да је сестринска љубав безусловна и да су несугласице са сестром само пролазне, најбоље се види у ситуацији када Милица и Дара разговарају о Дариној и Хасановој вези. Дара истиче како јој је свеједно да ли је Хасанова љубав узвраћена, док Милица сматра да је „само узвраћена љубав права љубав”. На те Миличине ријечи Дара одговара да „превише филозофира” и да је њено размишљање „сувише малограђанско” (176).

„Почела си да ме сестрински љубиш, да ме *драѝаиш* и *мазиш*. Осјетила си да сам се мало увриједила, зато си наставила: Нисам мислила да тебе и твоју љубав понижавам” (176).

Како се види, координиране глаголске јединице *драѝаѝи* и *мазиѝи* у датом контексту јављају се као семантички сродне. Иако се односе на исти референт,

ове хомофункционалне координиране јединице нису подударне у смислу. Оне имају исту семантичку компоненту 'њежно додиривати', с тим да глагол *мазиџи* уноси диференцијалну сему интензитета 'лагано', те има функцију модификације значења и стилског набоја глагола *драјаџи*. Понављањем основне семантичке компоненте 'њежно додиривати' у јединицама координираног низа „наглашава се битност наведеног референта у датој ситуацији (у датом исказу)” (Ковачевић 2015: 130). Дакле, наведеним кумулативним формама наглашава се начин на који Дара исказује њежност према сестри.

У роману је такође врло сликовито и експресивно осликан Дарин однос према скојевцима, тачније скојевкама. Све Дарине другарице о којима се приповиједа у роману су „истовремено и сестре и другарице, здружене у зловремену и одлучне да живе, да се школују, да учествују у промјени устаљеног, окошталог поретка ствари” (Мацура 2018: 253). Друкчије речено, оне су сестре по политичкој оријентацији, по идеалима. У роману је најексплицитније приказан однос Даре и Бибе. Кћерке угледних Бањалучана, Дара свештеника, а Биба кадије, не прихватају свијет такав какав бране њихови очеви. Њих двије зближава комунистичко усмјерење и борба за равноправност жена. „Прича о њима дата је у мозаичком склопу, у којем је понекад тешко разлучити ко о коме и када приповиједа, нарочито због тога што ријеч 'сестра' има истовремено значење најближег женског сродника исте генерације, али и женске особе која је наратору блиска по свему, која је више него другарица, која је сестра по идејама, идеалу, времену у којем живи, начинима на које се са животом носи” (Мацура 2018: 253).

Колико су Дара и Биба блиске да су заправо више од другарице³, да су као рођене сестре, потврђују нарато-

3 У овоме роману ријеч другарица има значење и пријатељица, и жена комуниста.

рове ријечи да су оне „као сестре у којима мајка и отац могу све да виде, што једна нема има друга, али нико трећи, све је у њима” (294). На врло сликовит начин, користећи метафору, приповједач ће нагласити да су Дара и Биба „двије поле једне јабуке коју је рат напола пресекао”. (...) „треба да срасту те двије поле, то је ипак иста јабука” (295). Наведена метафора, како се види, „не указује толико на предмет говора колико га карактеризира” (Скљаревска 1993: 19).

Дара и Биба су оличење младих скојевки које се боре за правду људску, никако само своју. Њихова животна жеља била је „да што више раде са својима, да буду корисне, преносе и шире комунистичке идеје”. Обје ће доживјети исту судбину, изгубиће живот за своје идеале, а након смрти биће проглашене за народне хероје.

Обраћајући се Дари и Биби, наратор – Дарина сестра Милица рећи ће да је књига посвећена сестрама и другарицама, али на првом мјесту, Дари и Биби: „Да сам све ово завршила вашим нестанком, оним што је рекла Берка и чему ја не знам било шта додати – да ли би вас двије биле задовољне? Јер све што је до сада речено вама је познато, можда ипак жудите да чујете нешто од мене, што је дошло касније, када је завршен рат, када смо преузели власт, срећни што смо остварили један дио нашег великог сна” (331). Написаће да у послијератним годинама није добила посао у школи, те да је прала прозоре на Жељезничкој станици.

„Нисам могла да се нагледам Жељезничке станице и њених прозора. Док сам их прала, осјећала сам да је то све моје, наше, та огромна зграда значила ми је више него иједна друга у цијелој Бањој Луци. Долазила сам и сама, недјељом, док су се други одмарали, доносила кофу, крпу и дугачку мотку да могу лакше дохватити горње прозоре, и прала их. Људи

су се скупљали, не баш уза ме, плашили су се да не испадне како су против добровољног рада, гледали ме и чудили се. Мислили су да сам једна полудјела Стахановка.

Секо, *драћа моја*, знаш ли ти зашто сам ја то радила? Због тебе, моје мртве сестре, која ће неколико година после тога бити проглашена народним херојем. Али шта је јавно признање према сестрином признању, према тој мојој жељи да што више помогнем земљи коју си ти сањала, друштву које си замишљала? И наша Биба, свакако” (334).

Како се види, вокатив апострофирања употребијен је као стилско средство „које служи да се садржај пропозиције повезане са вокативом повуче у фокус, да се постави као семантички и емоционални кључ исказа” (Бабић 2019: 422). Уз вокатив овдје је употребијен и адјектив *драћа моја*, чиме се додатно појачава експресивност израза. У овој микродискурсу апострофа има функцију интензивирања односно исказивања емоција – сестринске љубави и поноса.

И да закључимо. У овој роману настојали смо да опишемо Дару, чији је лик дат кроз виђење наратора, сестре Милице. Дарин лик посматрали смо кроз однос према сестри и кроз однос према Биби – другарици која јој је блиска, као сестра. Њен однос према сестри је чист израз сестринске љубави која се изражава како ријечима тако и дјелом. С друге стране, Биба је сестра по осјећањима, судбини, политичком опредјељењу и обје су представљене као истинске хероине. Роман *Сесије и друћарице* носи снажну антиратну поруку, што је најексплицитније изражено управо кроз Дарин лик.

ИЗВОР

Рисојевић 2004: Ранко Рисојевић, *Сесѝре и друѝарице*, Бања Лука: Задужбина „Петар Кочић“.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 2019: Миланка Бабић, *Екскламативне констѝрукције у срѝском језику*, Андрићград: Андрићев институт.

Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Сѝилистѝика и ѝрамаѝика сѝилских фѝиѝура*, Београд: Јасен.

Мацура 2018: Сања Мацура, „Град на длану – слика Бање Луке у романима Р. Рисојевића”, *Сан о ѝраду*, зборник радова са научног скупа, Андрићград: Андрићев институт, 233–262.

Речник СЈ 2011: *Речник срѝскоѝа језика*, Нови Сад: Матица српска.

Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

Скљаревска 1993: Г. Н. Скляревская, *Метѝафора в сисѝеме языка*, Санкт-Петербург: „Наука”.

Biljana Mišić

DAS BILD DER SCHWESTER IM ROMAN SCHWESTERN UND FREUNDINNEN VON RANKO RISOJEVIĆ

Zusammenfassung

In dieser Arbeit haben wir analysiert, wie die Figur der Schwester Dara im Roman *Schwester und Freundinnen* dargestellt wird. Ihr Charakter wird in zwei polysemischen Bedeutungen dargestellt: 1) im primären Sinn als weibliche Person im Verhältnis zu Kindern derselben Eltern, und 2) in einer sekundären Bedeutung als eine nahestehende weibliche Person (durch das Schick-

sal, Gefühle usw.), wobei sich damit die Bedeutung einer Person gleicher politischer Orientierung verbindet. Der Roman *Schwestern und Freundinnen* enthält eine starke Antikriegsbotschaft, die am deutlichsten durch Daras Charakter ausgedrückt wird.

Schlüsselwörter: Schwester, Dara, Milica, schwesterliche Liebe, Freundin, Biba, Genossin

Часлав В. Николић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

УДК 821.163.41.09-31Црњански М.

„О ОНОМ, ШТО ЈЕ, НА ОВОМ СВЕТУ, ЛЕПО”:
БРАЋА И СЕСТРЕ У РОМАНУ
КОД ХИПЕРБОРЕЈАЦА
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ**

У раду се теоријски перспективизују латерални породични односи, како би се обликовала платформа мишљења о фигурама браће и сестара у роману *Код Хиперборејаца* Милоша Црњанског. Иако у наративном пољу ове фигуре и њихови односи нису оно најмаркантније што се, као тема, може уочити, примећује се ипак како неколико слика омогућава да се веома изоштрено разуме начелна, онтолошка природа односа брата и сестре, те њихов положај у вертикалним односима са мајком и оцем. Када се у роману Црњанског појави представа близанаца, а приповедни субјект идеју близанаштва асоцијативно прошири примерима из света животиња, онда се уочава како визија браће и сестара има далекосежније рефлексе – који нешто саопштавају о природи епохе.

Кључне речи: брат, сестра, близанци, отац, мајка, породица, животиње, егалитарност

* caslav.nikolic@filum.kg.ac.rs

** Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада запослених у настави на акредитованим високошколским установама у 2024. години 451-03-65/2024-03/200198).

У историји западне породице мишљење о латералним везама, о браћи и сестрама, о чему Каролин Ларингтон пише у књизи *Браћа и сестре у средњовековној европској књижевности*, било је потиснуто интересовањем „за вертикалне односе, за родослове и генеалогije и за међугенерациске сукобе”, док је Фројдова психоаналитичка парадигма истакла „везу између мајке и детета и едипалну конфронтацију синова и очева” (Ларингтон 2015: 1). Насупрот овим моделима историјске рефлексije сродства, потребно је приметити да је „веза између браће и сестара однос који траје најдуже од свих, од рођења или нешто касније до смрти”, па овај суживот „може трајати преко седамдесет или више година”, што представља доживотну везу (Ларингтон 2015: 1–2). Уз вертикалну повезаност са родитељима, управо однос са браћом и сестрама представља формативну димензију личног идентитета, а касније постаје и основа односа са супружницима и с родбином по браку (Ларингтон 2015: 5). Савез браће и сестара је, како о томе у књизи *Браћа и сестре: мит и реалност* говори Хенри Абрамович, „главна метафора за то како друштво функционише” (Абрамович 2014: 14). То што се, као на пример у Океанији, брат „сматра заштитником сестре, а сестра братовљевим духовним ментором: паралелне идеје о реципрочности могу се пронаћи између светих братских парова у средњовековној цркви” (Ларингтон 2015: 11), показује комплементарност њихових друштвених улога. Увиду да у југоисточној Азији „браћа често одлажу своје властито венчање док не обезбеде мираз за сестру” придодајемо поредбени закључак како тај образац „није сувише различит од културе мираза касног средњег века у Италији” (Ларингтон 2015: 11). У различитим друштвима познат је и културолошки институт братске обавезе да се надзире благостање удате сестре и њене деце: „ако се брак оконча, сестра може да се врати

у кућу брата или да потражи његову заштиту.” (Ларингтон 2015: 11) У архетипским нарацијама – као у причама о Ивици и Марици, Аполону и Артемиди, Кастору и Полуксу, Изиди и Озирису – налазимо дубоку солидарност, блискост и љубавну повезаност. Али у структури архетипа развијају се и конфронтирани полови. У причама о Ромулу и Рему, Сету и Озирису, о сестрама у Шекспировом *Краљу Лиру* или у Гримовим бајкама, о Медеји, која пре него децу убија брата, борбе „за доминацију и хијерархију” откривају „ривалство, мржњу и убилачки без” (Амбрамович 2014: 15). Од Књиге *Посѣања* и приче о Каину и Авељу, фратрицид, или братоубиство постаје опште место нарација о историјским превратима и идеолошким конфронтацијама: „[...] у *Књизи судија* 9 Абимелех је побио својих седамдесеторицу браће на путу као успостављању бруталне диктатуре. Слично томе, турски султан Мехмед II увео је праксу затварања све краљевске браће у кавезе док се не роди наследник, у којем тренутку су сва браћа била угушена посебном свиленом врпцом. Мој брат постаје мој убица.” (Абрамович 2014: 15) Спектар модела у којима се однос браће и сестара може наративно изразити указује на потребу деликатне, разуђене анализе, јер лук латералних осећања иде од опонашања, пријатељства, дивљења, неговања, љубави, све до ривалитета, избегавања, анксиозности, амбиваленције, непријатељства, мржње (Ларингтон 2015: 3).

У чекаоници једне болнице у Риму, у коју је отишао на преглед, јунак романа *Ког Хийердорејаца* Милоша Црњанског опазио је „неку гојазну, богату, Римљанку, у злату и сребру”, која има синчића од „можда, пет-шест година” и ћерчицу од „четири-пет” (Црњански 1983I: 126) и с особитом пажњом посматрао понашање брата и сестре. Девојчица је покушавала „да се попне матери у крило”, „мали њен брат спречава је у томе, љубоморно”, а „мати покушава да смири децу”, дајући им „на знање, да

је још неко дошао” и „да треба да се застиде, пред ново-дошавшим” (Црњански 1983I: 126). Наратор уочава да је годину старији дечачић љубоморан и жели да онемогући преотимање престоног простора мајчиног крила, док је ћерчица упорна у покушају да ревидира породичну хијерархију и да надвласти синовљевску привилегију првенства. Након рођења млађег брата или сестре старије дете почиње да страхује од промене свог статуса: дечак страхује да ће изгубити моћ коју је поседовао, а девојчица страхује да ће се њена слабост и недостатак друштвене вредности потврдити (Мичел према Ларингтон 2015: 5). Однос брата и сестре може бити амбивалентно интензиван, јер се обожавана сестра, према којој нарцистичко биће детета развија љубав, у исто време се мрзи као замена себе самог. Напетост из детињства може се наставити као конфликтност између брата и сестре и у одраслом добу. Амбиваленција која постоји у односу брата и сестре може се, као образац других социјалних односа, пројектовати на супружнике и друге генерацијски важне особе: будући да се его развија пре у интеракцији са вршњацима него са родитељима, борба за диференцијацију идентитета изнова се одвија када се сестра уда или брат ожени, те тада зет или снаха, као нови брат и сестра, уђу у заједницу. (Мичел према Ларингтон 2015: 5). Феминистичка критичарка Лус Иригарај „вреднује однос између брата и сестре као узајаман само уколико подстиче страх од међусобног уништења” (Иригарај 1974, према Ларингтон 2015: 5). На примеру Антигоне, Иригарај препознаје улогу сестре као чувара успомене на своју браћу, што се у култури понавља као сестринска „мисија стварања и одржавања култа светог брата” (Иригарај 1985, према Ларингтон 2015: 5). Фратријархија представља културни поредак у коме су, одређене траумом сестринства, жене политички потчињене ауторитету своје браће. Ларингтонова примећује да концепт

једнакости и братства примењен само на један пол није тек просветитељски новум, будући да су и много „пре осамнаестог века, а услед високе стопе смртности одраслих, средњовековна браћа обично имала једнаку моћ над својим сестрама као и њихови очеви”, те да је удаја сестре могла „апсорбовати породична средства у обезбеђивању мираза или их повећати кроз плаћање брачне цене” (Ларингтон 2015: 6). Изазов грађења индивидуалног идентитета јесте психолошка диференцијација у хоризонту дубоко укореењених концепата једнакости и разлике. Дете мора научити да призна како има места за следећег у реду, а „успостављање граница идентитета, намерна селекција различитих улога или особина личности како би се дете разликовало од своје браће и сестара кључно је за формирање идентитета” (Ларингтон 2015: 6). Иако свесно или несвесно бирају различите путеве кроз живот, „браћа и сестре постоје у вечно присутном односу, патролирајући границама једнакости и различитости једно у односу на друго, док се обрасци понашања из детињства задржавају или поново појављују током целог живота” (Ларингтон 2015: 6). Брат и сестра, односно браћа и сестре, у развијању својих идентитета отуда имају задатак да асимилиују противречна осећања – непријатељство и љубав, анксиозност и приврженост, обожавање и амбиваленцију – да прилагоде следећег у реду и „пронађу начине за преговарање о принципима диференцијације и замене како на унутрашњем психолошком нивоу, тако и кроз аспекте социјалног постојања” (Ларингтон 2015: 6).

Колико идентификација отежава однос, толико и деидентификација то чини, будући да развој идентитета који се минимално преклапа са „интересним сферама друге браће и сестара”, „свестан избор да се буде што мање сличан осталој браћи и сестрама” изазива „исто толико конфликта као и ривалство изазвано доношењем иден-

тичних животних избора”, јер оно што се доживљава као „одбацивање свега за шта се друга браћа и сестре залажу, изазива екстремно непријатељство” (Ларингтон 2015: 7). Развојна психологија отуда указује на могућност посредовања контра-идентификацијом као стратегијом разликовања која би била делотворна у простору конкуренције, који постоји и у комплементарности и у деидентификацији: „граница којом братска и сестринска дужност тако пажљиво патролирају мање је вероватно да ће бити повређена када су договорене контра-идентификације.” (Ларингтон 2015: 8) Премда конкуренција на неком нивоу опстаје током живота (или макар док су родитељи живи), сукобљавање се може избећи тако што ће браћа и сестре „намерно изабрати да се не такмиче, бирајући понашајне карактеристике и доносећи одлуке у животу које максимизују контрасте међу њима” (Ларингтон 2015: 9). Култура усваја и обрађује чињеницу редоследа рођења, превodeћи је у механизам који има и друштвене и психолошке ефекте. Али и у димензији обликовања културне и друштвене свести о линији рођења постоје разлике. Премда „друштвена конвенција често идеализује нормативну моћ и способност старијег брата”, дотле народне приче омогућавају компензовање млађег брата пред старијим, особито у традицији примогенитуре¹. Тако је „најмлађи брат обдарен особинама храбрости и сналажљивости, што му омогућава да успе иако му недостају друштвени положај и вештине старијег брата” (Ларингтон 2015: 10). Ако су, дакле, структурно маргинализовани, млађи брат и млађа сестра у народној имагинацији добијају изузетне способности, врлине визионарског увида и храбрости, те умеће и смелост „социјалне и географске покретљивости које иду даље од онога што је обично прописано и толерисано” (Цексон 1978, према Ларингтон 2015: 10).

1 Традиција наслеђивања у којој прворођенче има предност.

Полазећи од Хераклитове мисли да се не може ући у исту породицу два пута, Хенри Абрамович указује на то да онај ко улази први у породицу има могућност да изабере било коју нишу, док другорођени улази у породицу с бар једном заузетом нишом – нишом прворође-ног. Отуда је однос између браће и сестара „углавном одређен релативном позицијом заузетих ниша унутар породичног система” (Абрамович 2014: 18–19). Како је њихов идентитет заснован на поларизацији, улазак у туђи посед доживљава се као симболична инвазија или психички рат.

„Ове сенке сестара и браће деле свет међу собом и забрањују другима да уђу у њихов психолошки територијум. Браћа и сестре који иду овим путем постају зависни једни о другима за коначни осећај целовитости. Сенка брата и сестре завиде и мрзе због оних особина које су њима ускраћене. Резултат такве поларизације је да се одређене особине, личне карактеристике и особине проглашавају забрањеним и ван граница за друге браћу и сестре. Будући да је идентитет браће и сестара заснован на поларизацији, улазак у туђе царство доживљава се као симболична инвазија или психички рат. Ако сам паметна сестра, никада не смем покушати да будем лепа. То би било упадање у психички територијум моје сестре. Али ако никада не инвадирам њен територијум, никада нећу доживети лепу страну себе. Живећу живот одсечен од те стране, баш као што се моја сестра никада неће повезати са својом интелигенцијом. Живети унутар оквира поларизованих идентитета значи живети у фрагментираним свету.” (Абрамович 2014: 22)

Мајчино културнонормативно упозорење на присуство непознатог човека треба да емоционално концеп-

туализује деце понашање, изазивајући стид, али између дечака и девојчице постоји ментална разлика. Упозорен од мајке, синчић „стидљиво, гура главу, у крило, у трбух”, док „његова мала сестра” наставља да „наговара брата да сиђе са материног крила, и пусти њу на материно крило” (Црњански 1983I: 126). Пошто у својој несвесној фантазији „поседује мајчин стомак”, како о томе Вамик Волкан и Габријел Аст пишу у студији *Браћа и сестре у несвесном и психопатологији*, старије дете мисли да га „нико осим њега не може заузети” (Волкан, Аст 2014: 9). Када осети да је његова територијалност угрожена, оно „улази у мајчину утробу” не би ли се „ослободило ривала” (Волкан, Аст 2014: 9). Дечаков стид испољава потребу да се прворођени врати у заштитничку материцу и тако уклони из нелагодне изложености свету. Сестра, међутим, не осећа да њен релационизам с братом производи неки учинак у спољашњем простору и, будући непостиђена, доследно захтева промену у хијерархији. Сестрину претњу брат покушава да неутрализује игром и смехом, па, не желећи да јој „уступи своје место”, покушава „да јој навуче, на очи, са њеног капутића, капуљачу” и „смеје се гласно” (Црњански 1983I: 126). Однос се драматуршки интензивира, јер дечаково лакрдијашење сцену не ослобађа напетости, већ се приказ конфронтацијски продубљује:

„Девојчица онда належа на његове ноге, које висе са материног крила, а спушта своју главицу, на материно крило, поред његових нову. Њен брат је онда удара, помало, ногом.

Она покушава да задржи ту ногу, као неку шеталицу сата.

А кад не успева, да је задржи, протеже се, и удара брату један добар шамар, који је јак, за њене године, и ручице, зачудо.

Настаје дрека у чекаоници.

По мене је, међутим, дошла болничарка, која, кад види шта се то преда мном збива, прилази малишину, узима га на руке, и љуби.” (Црњански 1983I: 126)

Поступци дечака и девојчице показују неодступну борбу за првенство у перспективи матерналног принципа. Ова борба не одражава интеграциону тензију у односу мајка-син-ћерка, већ амбиваленцијску тензију у односу брат-сестра. Сестра је обожавана и према њој нарцистичко биће детета развија љубав, али у исто време она се мрзи као замена себе самог. Међутим, баш забрањујући једни другима „да уђу у њихов психолошки територијум”, браћа и сестре „постају зависни једни о другима за коначни осећај целовитости” (Абрамович 2014: 22).

У културноисторијском амбијенту 19. века, Црњански проналази и причу о једном италијанском фратру. У тренутку када „Црква, кад Папа, кад цела Италија тражи рај у загробном животу” и када се од њега очекује да „да мисли само о животу после смрти”, фратар изговара „најлепше речи о земљи, о нашем глобу, о радости у овоземаљском животу” (Црњански 1983I: 135). Уместо да се духовно веже за оностраност, да институционално профилише свој дискурс, овај човек индивидуализује доживљај бивствовања и обликује алтернативну сакралност лепог:

„Он је назвао Сунце братом нашим, као и ветар, а сестром нашом Луну, назвао је сестром својом и смрт, а име брата дао и ватри, па и курјаку у Губију. Према учењу Цркве, према Папином наређењу, требало је да он шири мисао, да нас блаженство чека, тек после смрти, у загробном животу. Место тога, тај фратар говори о оном, што је, *на овом свеѡу*, лепо. О

овој земљи, а не оној у гробу. О пролећу, о птицама, о брду.” (Црњански 1983I: 135)

Премештајући лепоту из концепта оностраног блаженства у панорами света, фратар открива нешто више од елемената који су лепо по себи. Лепоту чини посебан релационизам елемената, њихова братско-сестринска повезаност. Не само номинално, већ и по свом унутрашњем духовном позвању фратар је брат, јер дубину свог идентитета сагледава у блискости са свим својствима и феноменима у поретку бивствовања. Он хоће да сагледа шта је лепо на овом свету. Латинска реч *frater* значи брат, члан братства, пријатељ (Де Ван 2008: 239), а како то представља *Речник индоевропских појмова и друштва* који је саставио француски лингвиста и семиотичар Емил Бенвенист, индоевропски облик *bhrāter такође упућује на брата. У терминологији родбинских односа у грчком језику *bhrāter је замењено са adelphós (ἀδελφός), у вези са којим настаје и adelphḗ, ἀδελφή ‘сестра’ – у значењу крвног брата или сестре. У грчком језику постоји и облик phrātēr, који представља име за члана фратрије, братства, које не почива на крвној вези, већ на мистичном односу и чији се припадници сматрају потомцима истог оца (Бенвенист 2016: 191). Тако је phrātēr дефинисан повезаношћу са мистично откривеним оцем, а adelphós крвном повезаношћу са истом мајком (Бенвенист 2016: 192). Индоевропска реч за сестру *swesor представља сложеницу, која је формирана од *swe, што је термин друштвеног односа, и елемента *-sor, који вероватно представља архаичан назив за жену. Ако је положај сестре дефинисан „референцом на друштвену јединицу, swe”, где и „мушки чланови имају своје место”, онда између термина *браћ*, спецификованог крвљу, и термина сестра, одређеног припадношћу друштвеној групи, „нема симетрије” (Бенвенист 2016:

193). Сложена историја језика и културне трансформације учиниле су и да латински *frater* као термин родбинског односа поприми „искључиво верски смисао, ’брат и сестра у вери’” (Бенвенист 2016: 198). Ако је један фратар организацијом цркве и догмом постављен у зависност од директивне моћи светог оца, онда Црњански преиначује дух те везе како би у фигури католичког калуђера открио модалитет братства који је, премда не крвног карактера, ипак утемељен на принципу мајке. Универзум је у митолошком светлу израз женске генеративне енергије, јер небо и земља, о чему у студији *Велика космичка мајка: ѿновно оїѡкривање релиїије Земље* о томе пишу Моника Сјое и Барбара Мор, настају из великог космичког јајета: велика мајка ствара свет „као ембрион, који „од пупка” расте, шири се и умножава „у свим правцима”, постајући тако „и семе и цвет, и прадавно и коначно” (Сјое, Мор 1991: 55). У новој духовној перспективи субјект Црњанског окреће се егзистенцији и налази да њена лепота не почива на патерналном вертикализму, већ на хоризонталној братско-сестринској узајамности сила природе. Ако су пролеће, птице и брдо, Сунце, ветар, ватра, курјак, Месец и смрт неке интеимно важни, онда се у доживљају те вредности свет појављује као породична, матријархална структура, чији елементи чак и када су конфронтирани као живот и смрт или супротнокретни као Сунце и Месец, ипак јесу, како у стиховима песме „Шљива српска” Милосав Тешић каже, у *родној близини*. Управо је зближавање историјским радом размакнутих вредности, нови интеимитет са природом, савез човека, дана и ноћи, оно што је лепо.

Посматрајући из зграде југословенског дипломатског представништва празан трг у Риму, Црњански испод свог прозора у дечјим колицима на тротоару уочава близанце, „два синчића”, који су се, кад је њихова мајка „застала са неком познаницом, у разговору” – „тукли”

(Црњански 1983II: 146). Наративни кадар се успорава, па приповедни субјект види како „један удара лагано, по носу, свога брата, а други му враћа то, али не погађа нос, него међу очи”, па се онај први „онда нагиње, иако је привезан превезом преко груди за та дечја колица, и гура шаку, свом брату, у уста” (Црњански 1983II: 146). Сукоб постаје драстичан: „Онај други, онда, залази, прстима, у нос свом брату и развлачи му ноздрве, као да жели да их поцепа.” (Црњански 1983II: 146) Близаначки антагонизам, неподношљиво присуство истог испољава се инстинктивном потребом обрачуна са екстериорним *ја* које прети интегритету субјекта. Близанци представљају слике „једног бића у два тела и два бића у једном телу, те се стога могу сматрати погодним за истраживање природе сопства”, будући да означавају „сваку врсту различитости, сваку фигуру Другог [...] и сваку двојност” (Де Ној 2005: 4). Браћа и сестре који су близанци – за шта неопходан услов, по Волкану и Асту, није биолошко близанаштво – себе посматрају као „једну функционалну јединицу” (Волкан, Аст 2014: 105). Док се имагинарни други, као уобразиљом екстернализовани аспект детета, може ставити под апсолутну контролу свог творца, дотле се „близанац не може потпуно контролисати – ’преговарање’ с другим је неопходно, што близаначко искуство чини комплекснијим” (Волкан, Аст 2014: 106–107). Волкан и Аст питају шта је циљ ситуације близанаштва. Сматрајући да то није идентификација, они истичу да је циљ то да се „представа о брату или сестри увек стави на располагање: представља близанца користи се, кад год је потребно, да би се поправио осећај сопства детета” (Волкан, Аст 2014: 107). Веза близанаца је трајна, јер и када се физички раздвоје у одраслом добу, они „настављају да користе представе о себи и повезане его функције једно другог како би преговарали о питањима односа према себи и објектима, као и о психосексуалним или агре-

сивним конфликтима” (Волкан, Аст 2014: 107). Премда повезаност два концепта, близаначка депозитна репрезентација, не доводи увек до патологије у одраслом добу, Волкан и Аст сматрају да последице близања „перзистирају у одраслом добу и доиста воде ка психопатологији”, те да „репрезентација другог може створити или уништити психичку структуру првог појединца” (Волкан, Аст 2014: 109–110).

Када однос субјекта према репрезентацијама браће и сестара постане унутрашњи, тада се као симболички, заменски објекти манифестовања наших „неприхватљивих осећања и мисли” према браћи и сестрама појављују инсекти, рибе и велике животиње. (Волкан, Аст 2014: 21) Вративши се свом столу, приповедач почиње да цепа фотографије које је „носио са собом, по свету, из једне, немачке, зоолошке баште” (Црњански 1983II: 146). Иако не зна у каквој би вези могле бити фотографије животиња из немачког зоолошког врта и слика сукобљених близанаца са римског трга, Црњански са запрепашћењем увиђа да између људских лица и физиономија животиња ипак постоји блискост. Примећује колико сличности има између људског лица и арктичких моржева: „Брци, ноздрве, очи главурда, са наслагама сланине о врату, исти, као у неког човека, кога сам видео у ресторану, уз пиво. Оно што је најчудније, није само та сличност бркова, из прошлости, испод носа, ни сличност очију, него ПОГЛЕДА.” (Црњански 1983II: 146) Између човека и орангутана није реч само о „познатој, сигурној, сличности, ликова, руку”, већ пре свега о сличности „ПОГЛЕДА, у њиховим очима”. Треба веровати, продубљује приповедач мисао о паралелама, „да ће једног дана, делфини, фоке, проговорити”, чиме се у роману, на трагу онога што је католички фратар проповедао о лепоти на овом свету, изграђује једна специфична антропологија, која не привилегује хумана бића. Црњанском се

стално „враћа у памет” и приказ који је „видео у Копенхагену, како поларна, бела мечка, држи, у загрљају, своје мало мече, па га чак у њушкицу и љуби” (Црњански 1983II: 147). Слика нежне, над своје младунче наднесене мајке са далеког Севера противстав је визији трагичног века: „Је ли то био шапат поларних крајева, вечног леда, ледених мора, Шпицбергена, у мом страху и очају, да иду дани, у којима ће у нашој земљи, опет, мртвима завидети, живи?” (Црњански 1983II: 147) Предочавајући сагласје између бића по ономе што им је у очима, Црњански залази у подручје иманенције, која означава садржаност у нечему (Филозофијски рјечник 1989: 235). Када посматра нехумана бића у њиховој сличности човеку, Црњански предочава форму бића живота као „облик иманентне самотрансценденције – сталнога самонадмашивања које је мотивисано изнутра” и с обзиром на које „свака промјена живота може доћи из живота и јесте промјена живота” (Копривица 2010: 47). Од некадашње „опозиције између иманенције и трансценденције”, која се градила „по вертикалној оси” и у роману *Код Хијерборејаца* „остаје трансцендентност унутар саме иманенције, као стална бременитост живота својим промјенама, као *хоризонтална иманенција и трансценденције*” (Копривица 2010: 47).

Другу половину 20. века у књижевности и култури карактерише опадање „антропоцентричних вредности”, децентрализација „људске слике о себи у односу на природу уопште” и, стога, де-диференцијација људи и животиња (Гад 2005: 248). Децентрализована сензибилност у роману Црњанског значи да се стабилност антропоцентризма разграђује рефлексивним преобликовањем у односу на различите Друге (Гад 2005: 249). Де-диференцијација људи и животиња знак је да се литература Црњанског помера од духа модернистичке антропоцентричности ка духу постмодернистичке егалитарности.

Јединствено постављене у односу на људе, јер су „као ми, али нису ми”, животиње, како о томе Адријан Френклин пише у књизи *Животиње и модерна култура*, имају способност да метафорички представљају разлике, тензије, контрадикције, конфликте, карактере и расположења сваког датог друштва (Френклин 1999: 15). Како су људи свуда „интимно повезани са световима животиња”, књижевна зоопоетика подесна је за промишљање о томе шта значи бити човек. Други светски рат, чији се почетак ишчекује у роману *Код Хилердорејаца*, тренутак је најдрастичније историјске кризе друштвених односа и идеје живота у хуманој заједници, па су паралеле између људи и животиња одговор на изазове модерности. „Оно што животиње чини посебним, друштвено јединственим у касном модернитету је њихова способност да буду сличне нама и да се категоријална граница између људи и животиња замагли.” (Френклин 1999: 186) Фрагментација и распад друштвеног и културног поретка, промене у свим парадигмама – расутост мрежа какве су биле породица, пријатељи, нација или цивилизација – воде успостављању веза са дивљином и познању животиња као „заменских браће и сестара, партнера, родитеља, деце, пријатеља, сапутника и заштитника” (Френклин 1999: 186). Динамика братско-сестринске амбиваленције у детињству, лепи смисао латералних веза у космосу, зачудно близанаштво људи и животиња, само су неке од приповедних ниша у којима Милош Црњански открива један парадокс. Браћу и сестре могуће је наћи у свему – у дечијим препиркама, у небеским телима, у животињама, у сећању. А опет само померање ових односа у детињство, у земаљски и небески пејзаж, у фауну, у меморију, показује да је у 20. веку друштво као братско-сестрински савез на историјски прекретној тачки. Роман *Код Хилердорејаца* завршава се у тренутку када почиње рат, догађај којем је Хераклит посветио речи „отац свему, свему крај”.

Чинећи једне боговима, а друге људима, неке робовима, а друге слободнима, овај застрашујући отац појачава противречна осећања целе епохе, разара тврђаве близине, узајамности и прилагођавања, уништава просторе наше идентификације.

ИЗВОРИ

- Црњански 1983I: Miloš Crnjanski, *Kod Hiperborejaca*, knj. 1, Beograd: Nolit.
- Црњански 1983II: Miloš Crnjanski, *Kod Hiperborejaca*, knj. 2, Beograd: Nolit.

ЛИТЕРАТУРА

- Абрамович 2014: Henry Abramovitch, *Brothers and Sisters: Myth and Reality*, Texas A&M University Press, College Station.
- Бенвенист 2016: Émile Benveniste, *Dictionary of Indo-European Concepts and Society*, Foreword by Giorgio Agamben, Translated by Elizabet Palmer, Chicago: Hau Books.
- Блекбурн 2005: Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Second Edition, Oxford University Press.
- Волкан, Аст 2014: Vamik D. Volkan, Gabriele Ast, *Siblings in the Unconscious and Psychopathology: Womb Fantasies, Claustrophobias, Fear of Pregnancy, Murderous Rage, Animal Symbolism, Christmas and Easter 'Neuroses', and Twinings or Identifications with Sisters and Brothers*, London: Karnac Books Ltd.
- Гад 2005: Tim Gadd, „Human-Animal Affiliation in Modern Popular Film“, in: Mary Sanders Pollock and Catherine Rainwater, *Figuring Animals: Essays on Animal Images in Art, Literature, Philosophy, and Popular Culture*, Palgrave Macmilan, 247–260.
- Де Ван 2008: Michael de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden, Boston: BRILL.

- Де Ной 2005: Juliana de Noy, *Twins in Contemporary Literature and Culture: Look Twice*, London: Palgrave Macmillan.
- Копривица 2010: Часлав Копривица, „Онтологија моћи између феноменологије и генеалогije”, *Социолошки њреїлег*, год. XLIV, бр. 1, 37–62.
- Ларингтон 2015: Carolyn Larrington, *Brothers and Sisters in Medieval European Literature*, York: The University of York, York Medieval Press.
- Сјое, Мор 1991: Monica Sjöö, Barbara Mor, *The Great Cosmic Mother: Rediscovering the Religion of the Earth*, San Francisco: Harper&Row.
- Филозофијски рјечник 1989: *Filozofijski rječnik*, група autora u redakciji Vladimira Filipovića, treće dopunjeno izdanje, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Френклин 1999: Adrian Franklin, *Animals and Modern Cultures: A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity*, SAGE Publications Ltd.

Časlav Nikolić

„ON WHAT IS BEAUTIFUL IN THIS WORLD“:
BROTHERS AND SISTERS IN MILOŠ CRNJANSKI’S
AT THE HYPERBOREANS

Summary

This paper offers a theoretical perspective on lateral family relationships, forming a platform for reflecting on the figures of brothers and sisters in Miloš Crnjanski’s novel *At the Hyperboreans*. While these figures and their relationships are not the most prominent aspect of the narrative, several depictions stand out, providing a nuanced understanding of the fundamental, ontological nature of sibling relationships and their position within the vertical dynamics involving the mother and father. When the novel introduces the concept of twins, and the narrative extends the idea of twinship

with associative examples from the animal world, it becomes clear that the vision of siblings carries far-reaching implications, offering insights into the nature of the era.

Keywords: brother, sister, twins, father, mother, family, animals, egalitarianism

Никола З. Пеулић*

Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”, Чачак

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко–уметнички факултет

Докторске студије Српски језик и књижевност

УДК 821.163.41.09-31

БРАЋА И СЕСТРЕ У РОМАНИМА
ПЕШЧАНИК ДАНИЛА КИША И *БРАТ*
ДАВИДА АЛБАХАРИЈА

Сестри Наташи и брату Марку

Овај рад истражује мотиве браће и сестара у романима *Пешчаник* Данила Киша и *Браћо* Давида Албахарија. Анализираћемо сложене везе између браће и сестара унутар постмодернистичке парадигме у контексту изгубљених идентитета, а све то у оквирима (псеудо)метафикције. Успоредбом ова два романа, испитаћемо како се писци кроз мотиве брата и сестре односе према статусу аутора унутар постмодернистичке поетике. Компаративном методом сагледавамо и феномен двојника у постмодернистичкој прози, приказујемо његове начине настанка, функционисања и кретања кроз поетике ова два писца. Појављивање другог, непознатог, али свакако присутног, означава кризне онтолошке сегменте и дилеме јунака које нам приповедање унутар романескног света одаје. Ја-јунака и друго-јунака непрестано се преплићу у поетском универзуму, а њихово спајање, као и коначно раздвајање, означавамо као граничну ситуацију, коју приповедање обележава као невидљиву пукотину у самом тексту.

Кључне речи: брат, сестра, двојник, постмодернизам, фикција.

Увод

Још од антике односи имеђу брата и сестре одувек су били доминантан мотив у књижевности, јер су приказивали безусловну љубав, али и конфликте и моралне драме јунака. У историји литературе овај однос био је формација унутар које се отварао простор за контемплацију социолошких, психолошких и филозофских слојева људске личности, али и покушај појединца да се носи са сопственим идентитетом или да га пронађе у свету који му непрестано измиче. Ликови браће и сестара у романима *Пешчаник* Данила Киша и *Браћи* Давида Албахарија референце су сложених личних, историјских и културолошких питања. Киш и Албахари кроз ликове браће и сестара проблематизују питање сопственог идентитета. Оба писца предочавају искушења која настају у сусрету са непријатном стварношћу, а која обликује животе ликова, било кроз ауторитарне политичке системе, транспородичне трауме или промене унутар социолошких оквира у коме се јунаци налазе.

Браћи и сестира као иприсујно одсујиво

Попут већег дела савремене књижевне теорије, постмодернистички роман доводи у питање читав низ узајамно посвезаних појмова, који су у вези са оним што Линда Хачион (1996: 105) означава као либерални хуманизам: аутономију, трансцендентност, ауторитет, јединство, тотализацију, систем, универзализацију, центар, континуитет, телеологију, затвореност, хијерархију, хомогеност, јединственост, порекло. Оспоравање ауто-

ритета, који подразумева и ауторов ауторитет и аутономију јесте резултат „децентираног револта”. (Хачион 1996: 106) У роману *Браћи* однос између сестре и браће постаје кључни носилац радње који проблематизује концепт (само)идентификације унутар процеса трагања за смислом и љубављу унутар породичних релација. Албахари не приповеда о стабилном односу браће и сестре као општесхваћеном релистичком сликом породичне хронике, већ га поставља у оквире (псеудо)метафикције који на симболичком нивоу романа деконструише братске и сестринске односе. Оваква релација метафора је недовршених и необјављених разговора, неуспешних покушаја да се пронађе истина која се изгубила у лавиринту времена. Фиктивни ентитет брата, који се изненада и неочекивано појављује, представља дехуманизован аспект приповедачеве личности који је претворен у метафикцијску игру разматрања дихотомије људске егзистенције. Као такав, брат је носилац амбиваленције која је повезана са самом природом постмодерног приповедања и постмодерног приповедача. Приповедач покреће питање: шта значи бити брат и шта значи бити сестра у свету у коме се заједничка породична историја непрестано доводи у питање. На тај начин, Албахари у овом роману вешто користи постмодерну технику псеудометафикције како би искривио традиционални модел наратива. Аутор свесно разара наизглед једноставан однос браће и сестре смештајући га у фикцију приповедача и списка *Живойй їудийника* унутар кога се истражује метафизичка димензија људске егзистенције у посмодерном свету.

Албахаријев роман раскрива мотив брата који као такав постоји у језику, односно у писму које Филип добија. Брат Роберт се објављује као не-спољашња, не-светска, дакле неемпиријска или немогућа ознака. Брат, који се напросто и готово волшебно појављује, као

текст, у форми писма, преузима примат над породичном историјом. Писмо модификује познату породичну хронику, полазећи од разлике између личног и породичног, спољашњег и унутрашњег, универзалног и неуниверзалног, смештајући се у постмодернистичку гносеолошку скепсу која се одржава на хоризонту како породичне тако и Филипове личне историје. У Кишовом *Пешчанику* сестра главног јунака, Олга, на истоветан начин постоји у писму. Писмо је и у овом роману повезано са неприсутним субјектом, односно оно је како Делић истиче, тестамент, што сугерише јунаков нестанак. Писмо се распростире као игра која непрестано надилази сопствена правила и помера своје границе. У писму, како показује Фуко (уп. 1983: 32–33), суштина није у томе да се испоји и узвиси чин писања, нити у томе да се неки сиже удене у оквир језика; ради се пре о стварању простора у којем онај ко пише непрестано ишчежава.

Свет замењен текстом, текст виђен као текст од текстова, приповедање протумачено као књижевни дискурс, све су то, према Јеркову (1992: 17), теме које продиру у српску књижевност да означе како она пролази нови период, своје постмодерно доба. Стварност се замењује фикцијом приповедача и метанаративним приповедним стратегијама. Нови обликовни поступци уместо стварности нуде текстуалност, а уместо искуства документ. (Јерков 1992: 17) На сцену приповедања ступа нова врста приповедача. „То више није свезнајући приповедач који има увид раван ауторовој имагинацији и стваралачкој вољи па зна и оно што се не може однекуд сазнати.” (Јерков 1992: 23)

С једном нестабилном и битном последицом, брат садржан у тексту, иако физички неучљив, постаје опседајуће (не)присутно. Мотив брата не ограничава текст на „једну секундарну и инструменталну функцију” (Дерида 1975: 86), већ као потпуно присутног (присутног у себи, у

свом означеном, у другом, интерпретацији самог изворног говора сачуваног интерпретацијом). Језик је Роберт, онолико колико су и сестре Олга, Вилма и брат Филип. Када текст раскрије постојање брата, који пре текста није постојао, постмодернистични наратив открива нове просторе у Филиповом онтолошкој структури. Наиме, он мора да преструктурира своје биће, умећући текст, као завет и љубав према брату, поред успомене на настрадалу сестру. Наратив Албахаријевог романа третира брата и сестру као текстуалне ентитете, односно он их именује као речи: реч „брат” и реч „сестра”.

„Није се још навикао на чињеницу да има брата, односно, да *можда* има брата, јер је до тада увек и једино говорио о сестри, и стално му се чинио да, изговарајући реч 'брат', нешто одузима од речи 'сестра', тако да она постаје некако тања, прозирнија, лишена пуноће, на шта никако није могао да пристане.” (Албахари 2008: 26)

У роману *Браћи* одност између сестре и брата постаје кључни код за концеп присутног одсуства и непрекидног трагања за смислом живота у контексту друштвених турбуленција. Приповедни универзуми Данила Киша и Давида Алабахрија баве се темама као што су дехуманизација, индивидуално и колективно страдање и друштвени колапс па често у својим наративним стратегијама користе технике које разарају традиционалне приповедне облике.

Према Делићу (1997: 315) у *Пешчанику* се писац спасава „фаталног првог лица”, сви ликови се повлаче у Очеву сенку. Е.С. седа нешто испред поноћи да пише писмо сестри Олги, своје велико завештање, а то писмо се појављује ујутру, на крају романа, као епилог, као садржај којим се роман намерно уназад расветљава. Фили-

пов брат Роберт и сестра „Епистоле Састављача”, Олга, се кроз писмо, дакле текст, саутемељују са „историјским одређењем смисла бивствовања уопште као присутности, са свим под-одређеностима: присутност посматрана као *eidos* присутности, темпорална присутност у писму као врх онога сада или тренутка, са-присутност Роберта са Филипом, Олге са Епистоле Састављачем унутар интер-субјективног простора бића у који је заправо уписан интенционални феномен ега. Лиотар (2005: 50) истиче да унутар постмодернизма треба означити разлику – легитимност данас поновно проналази нову снагу премда је положај знања уздрман, а његово спекулативно јединство разбијено. Подела улога у подухвату легитимности занимљива је с нашег стајалишта јер претпоставља, у супротности с теоријом састава-субјекта, да у метадискурсу није могуће уједињење или тотализација језичних игара. Супротно томе, овде се предност даје онима које исказује практични субјект, и који их у начелу ослобађа зависности од научно утемељених исказа, који за субјект имају још само информативну функцију. (уп. Лиотар 2005: 52)

Браћа као ѿисци (ауѿиори)

Мишел Фуко (1983: 35) истиче да ипак није довољно понављати празну тезу да је аутор ишчезао. Из истог разлога није двољно понављати да су човек и Бог умрли истом смрћу. „Напротив, треба открити где се налази тај простор који је остао ослобођен ауторовим нестанком, треба следити усеке и напуклине и трагати за отворима које тај нестанак разоткрива.” (Фуко 1983: 35) Напуклину о којој пише Мишел Фуко у тексту „Шта је аутор?” можемо представити кроз постмодернистичку метафору разбијеног огледала. Албахаријевог приповедача-двојника можемо анализирати кроз метафору разбијеног

огледала где је Један замењен флуидним идентитетом. Један као симбол јединства и средишта сопства нестаје у одразима неизбројивих фрагмената огледала. У пост-модернистичкој поетици текст је плуралан. То не значи само да он има више значења: множина која се не може редукovati. Текст према Барту (1999: 204) није коегзистенција значења, него пролаз, прелаз; тако га не задовољава само интерпретација иако је широкогрудна, него експлозија значења, дисеминације. Самим тим нема више ни субјекта, пошто идентично удвајање ставља тачку на његову деобу. Стадијум огледала се укида у клонирању, или како Бодријар истиче: као да је у њему пародиран на неки чудовишни начин. Из тог разлога ни умножавање односно клонирање не задржавају ништа од исконског и нарцисоидног сна о пројектовању свог субјекта у идеални *alter ego*, јер и то пројектовање још увек иде преко једне слике: слике у огледалу, где се субјект осуђује да би пронашао себи, или оне заводљиве, али смртоносне слике у којима лице види себе да би у њима умрло. (уп. Бодријар 1994: 109) Албахаријев приповедач заузима ону позицију која не може да конституише исконску слику субјекта, већ се појављује као серија тог исконског.

Новонастала тријада брат-сестра-брат унутар Албахаријевог приповедног универзума разграђује текст Филипове аутофикције. Наиме, писмо које пристиже, потпуно мења и историју претходног текста. Филипова књига *Животи јудиишника* губи истинитосни статус, намећући идентитет корз жанр (псеудо)аутофикције, где постојање брата разара рукопис изнутра, уступајући место новом тексту, односно кратком писму.

„Статус аутора у Албахаријевом роману заузима важно место. Умножавање позиције наратора-двојника преображава албахаријевску сцену писања у неку врсту собе са безбројним низом различитих,

често искривљених огледала, у којој сви учесници покушавају да сагледају целину представе о сопству – некада с муком и напором, а некада уз много хумора и аутоиронијских обрта. Крхкост целовите представе о сопству, њена имагинарна и фантазматска природа, све време су очигледни; јунаке то, међутим, не омета у покушајима обрачуна с искиданим и фрагментарним репрезентацијама властитог 'ја', у настојању да стигну до оног 'тачног' и 'правог' догађаја, конститутивног за њихов идентитет, који као да све објашњава, а увек измиче напацији.” (Росић 2023: 62)

И у роману *Пешчаник* истражује се само сећање кроз породичну сторију која се у овом делу скоро дехуманизује трансформацијом у фикцију. На тај начин, у контексту породичне хронике која је неизбежно постављена као фикција, роман преиспитује природу односа брата и сестре. У овом наративу не постоји једнодимензијална, исправна па и једина верзија историје која би могла бити написана као истинита, већ постоји нешто противречно унутар самог приповедања које проблематизује једнообразност истине која је подвргнута непрестаном осипању и поновном реконструисању. Однос брата и сестре у роману *Пешчаник* варира између историјске објективности и интимне субјективности. Наиме, ова породична хроника може се схватити као аутентична, али посмодерна биографија којој је својствена дисторзија и инвертовање истине у фикцију.

„Свакако, на нивоу суда унутар дискурса, подела између истине и лажи нити је произвољна или подложна променама, ни институционална ни насилна. Али ако ствари видимо у једној другој равни, када поставимо питање о оној вољи за истином која веко-

вима прожима наше дискурсе, или ако се уопштеније запитамо који тип поделе управља нашом вољом за знањем, онда се пред нама оцртава нешто што попут система искључивања (историјски, променљив и институционално принудан систем).” (Фуко 2019: 11–12)

У контексту истине и фикције Киш кроз наратив проналази средство за истраживање историје Јевреја у Европи, током Другог светског рата. Кроз модусе породичног сећања, односно кроз однос брата и сестре, он преноси историјску трагедију и патњу која је обележила животе Јевреја. Однос између приповедача и породичне историје није семантички фиксиран, већ променљив процес, где су све верзије истине истинообразне само кроз своју епистемолошку непоузданост и импровизацију. Киш, разарајући померајући границу између фикције и стварности, показује како породична историја и историја народа који је преживео Холокауст нису нешто што се може у потпуности реконструисати, већ су увек обележени семантичким белинама, празнинама и искакањем из онога што можемо означити као објективну реалност. Е. С. је, према Делићу (1997: 230) своје Велико Завештање започео тачно 4. 4. 1942. године у 23 сата и 44 минута, у Керекбарабашу. Писмо је наравно завршено ујутру, али Бошковић (2004: 102) примећује да се *Пешчаник* неочекивано опире прецизности ових закључака.

„Едуардово *Писмо* садржи иманентни хроничитет својствен његовом жанру, али оно истиче и хронолошке јазове који су последица дисконтинуитета времена његовог писања, доказујући да није написано само за једну ноћ него у више наврата, што је романом и потрђено, као и да се његово време и време романа у свим моментима не поклапају.”

(Бошковић 2004: 102)

Смрт своје књиге коју Филип оглашава превасходно је одржива на хоризонту где текст одаје сигнале смрти говора, живе манифестације језика, па зато и нема гласа брата и сесте; На тај начин се појављује преокрет у историји текста, у историји као тексту. Дерида (1975: 87) дефинише смрт говора као метафору о ишчезавању, те текст писма или књиге може да предочи једино присутну одсутност брата или сестре, како у роману *Пеишчаник*, тако и у роману *Брајл*.

Идеја књиге, према Дерида (1975: 96), идеја је једне тоталности, коначне или бесконачне ознаке. Албахаријева и Кишова фигурација брата и сестре остаје на нивоу писаног трага, а формална бит означеног је присутност, док се физички ентитети брата или сестре не визуелизују. Постмодернистичка проза доводи у сумњу биографски метод, али га парадоксално и промовише. Са једне стране Филип одбацује свој рукопис и његову веродостојност, јер не прихвата постојање брата, сматрајући га фиктивним и нетачним. Са друге стране пак постмодернистичка поетика нуди писмо као епистемолошки исправан документ, који једино као такав може бити истинит. На тај начин, двострука природа приповедача почива на односу стварности и фикције унутар самог текста романа. Бодријар би на овом трагу поставио питање: „Није ли ту реч о фантазми самооплодње? Не, јер она иде увек преко ликова мајке и оца, преко *йолних* родитељских ликова чије брисање субјект може сањати и да заузме њихово место, али нипошто поричући симболичку структуру рађања: јер постати властито дете још увек значи бити нечије дете” (Бодријар 1994: 108) Бодријар истиче да клонирање укида радикално мајку, али исто тако и оца. „Отац и мајка су нестали, не у корист неке произвољне слободе субјекта, него за *рачун матирице зване кôд*. Нема више мајке, нема више оца: само матрица” (Бодријар 1994: 108), у коју се уписују одсутне

фигуре: брата Роберта и сестре Олге.

Браћ и сестра као двојници

Двојник је одувек желео и покушавао освоји позицију Ја. Ако би у томе успео, он би као феномен ишчекао, односно његово заузимање позиције Ја значило би његову свесну аутодеструкцију. Свет је у непрестаном трагању за неким ко би могао да буде Ја. (уп. Шејка 1983: 68) Миленко Пајић (1983: 9), размишљајући о двојнику, истакао је да је он неизоставно присутан у литератури као оличење човекових недоумица, заблуда, тлапњи, растрзања. Двојник покушава да докучи онај део хоризонта који је, иначе, недоступан. Он узима оно што се не сме, одлази тамо куда се не може, обитава у забрањеним областима чула и крви. Он „покрива” царство сенки, јер је, понекад, сенка. Он је са оне стране видљивог, тамо где доспева само одјек. Он залази у ониричку димензију, поиграва се са кошмарима и траумама. Често је само силуэта на мирној води језера, али се одлучно бори да задржи своје контуре и надвлада „примарни” идентитет. (в. Пајић 1983: 9) Вероватно су и изреке као Питагорина: 'Пријатељ је друго Ја' или Платонова: 'Упознај себе' инспирисане њоме." Зоран Мишић (в. 1983: 64) у тексту „Унутрашње решење слободе” истиче да кроз сва времена, откада је, према легенди старозаветни Јахве створио себи двојника Адама-земљаног, па до електронског Адама-рационалног од метала, рођеног у лабораторијама XX века – човек или нечовек стварали су себи двојнике. Бранко Кукић (1983: 93) истиче да се историја двојника углавном манифестовала у подели личности, било да је та деоба психичке или физичке природе.

Мотив брата и сестре у романима *Пешчаник* и *Браћ* можемо тумачити и на хоризонту двојништва. Албахаријев приповедач заузима специфичнију позицију која не може да конституише исконску слику субјекта, већ се

појављује као серија тог искомског, као једн од „искомских”. „Више није чак реч ни о близанаштву, јер код двојаца или близанаца постоји неко специфично својство, и нека особита и света фасцинација Двојке, онога што је одмах двоје и што никада није било једно. Дотле клонирање посвећује понављање истог: $1 + 1 + 1 + 1$, итд.” (Бодријар 1994: 109)) Роберт у роману *Браи* Давида Албахарија егзистира у саодносу стварности и фикције главног јунака. Заправо, он је истовремено и стварност и фикција приповедача. „То значи да имагинарна моћ и богатство двојника, где се одигравају истовремено неопичност и блискост субјекта са самим собом, почива на његовој нематеријалности, на чињеници што он јесте и остаје једна фантазма.” (Бодријар 1994: 107)

Фрагментарност и удвајање приповедача у *Пеишчанику* одлике су скривених метафора природе историје и памћења. Киш кроз свој наратив показује да породична хорника није линеарни процес који се може забележити у потпуности, већа као онај који се, кроз релацију братских и сестринских односа, изнова реинтерпретира. Парадоксално, породична хроника која није ништа друго до фиктивна пројекција приповедача, која на неки начин постаје највећа истина: истина о томе како се она конституише као митска прича која је као имагинарни ентитет неопходна за останак приповедача. У Кишовом роману брат и сестра се не јављају као стабилна структура. Напротив, она је приказана као номенклатура која је, уз приповедача, подложна нестабилним позицијама моћи и историје сећања. *Пеишчаник* је тако књига која која не сведочи само о једној немогућој породичној хроници, већ и књига која проблематизује историјски сензибилитет који не можемо осетити ни разумети, па ни запамтити јер непрестано транзитира у поље фикције. Она се једино тако може пренети будућим генерацијама, ако их и буде.

У роману *Пеишчаник* двојништо се раскрива кроз

појаву дупликата који служи оригиналу као нека врста огледала, које на разне начине опомиње, отвара могућности упоређивањем да се прецизније одреде сличности, али и асиметрије. (уп. Маринковић 1983: 68) У том смислу се попут сличних, али различитих одраза у огледалу јављају варијације имена у Албахаријевом роману. Понекад се у огледалу јављају слике које никакав спољни предмет не објашњава ни човеково чуло вида. Лакан (1983: 9) је истакао да је стадијум *огледала грама* чији се унутарњи напон баца од недостатности ка предујмљивању – и која субјекту, ухваћеном на мамац просторног поистовећивања, снује фантазме који надлазе једна за другом. У Пешчанику се фрагментација како ликова, тако и самог приповедања може поистоветити са предством клепсидере, односно варке:

„Поређење са ослепелим огледалом није игра духа него игра светлости, јасно видљива у округлом огледалу које стоји усправно иза цилиндра и у којем се види други пламен, пламен близанац, готово нестваран, али пламен. ... не откријте да је та ваза празнина, негатива, дакле, привид, а да су позитивна и, дакле, стварна она два идентична профила, она два лика окренута лицем један према другом.” (Киш 2014: 10)

Код двојништва појава дупликата служи оригиналу као нека врста огледала, које на разне начине опомиње, отвара могућности упоређивањем да се прецизније одреде сличности, али и асиметрије. (уп. Маринковић 1983: 68) Пишчев двојник се јавља у виду текста, савршеног, идентичног профила. Проблем легитимације приповедања у односу на непосредно искуство света живота постмодерни приповедач заузима позицију друге реф-

лексије: све што је стварно сведено је на текст, али је та нова текстуалност постала стварност друге приповедачке рефлексije – то је реалност којој се обраћа постмодерни приповедач. (в. Јерков 1992: 23)

Принцип надолazeћих фантазми огледа се у варијацијама у историји Робертовог именовања, Роберт је у исто време Роберт, Боби, Роби, али и Филипов брат близнац, односно двојник: „када се сретну, они ће у лику оног другог препознати себе” (Албахари 2008: 57). Они су и у физичком смислу истоветни:

„Роберт је рекао: 'Имаш исте прсте као ја.' Док је то изговарао, пружио је руку и положио је поред Филипове, и када је, тренутак касније, Филип скренуо поглед на њихове шаке, видео је, рекао је, да је Роберт у праву. Њихови прсти су доиста били исти. Једина разлика била је у боји коже: Робертова је била припланула, док је Филипова била млечно бела. Све остало, укључујући полумесеце у дну ноктију, потпуно се подударало: тамо где је Филип имао длачице имао их је и Роберт, тамо где су му се виделе вене виделе су се и њему, тамо где су се преплитале боре преплитале су се и њему.” (Албахари 2008: 92)

Пред човеком, истиче Маринковић (1983: 68), искрсава неко ко је истоветан с њим и та фрапантна чињеница, приводи га огледалу док свешћу треба, ако може, да поврати једном изгубљену аутентичност. Онтолошка драма јунака одвија се у атмосфери потпуне неизвесности: чији је идентитет стваран?

Закључак

Романи *Пешчаник* и *Браи* кроз релације брата и сестре, као кључне приповедне деонице, на различите

начине истражују комплексна питања као што су идентитет, историја, страдање и памћење. Иако имају различите стилске изразе, обе поетике на универзалан начин проблематизују однос брата и сестре, унутар кога су исписани фиктивни, али дехуманизовани аспекти људског постојања. Кишова приповедна техника која кроз породичну историју, која као истинитосна перспектива заправо не постоји, афирмише фикцију приповедача као надређени елемент историјског концепта. Инсистира се на фрагментацији, уситњавању видљивих аспеката истине као такве. Са друге стране, Албахари кроз псеудометафикцију преиспитује однос браће и сестре који се не може јасно сместити ни у имагинарни ни историјски контекст. Брат постоји у разореној породичној структури унутар фиктивног света који се јавља само у обрисима још фиктивне свести приповедача. На тај начин, Киш и Албахари проблематизују следеће: шта значи бити брат или сестра када породична историја не постоји у статусу једнообразне истине, већ као бескрајна фикцијска интеракција која се не може у потпуности реконструисати. Однос браће и сестара проблематизује људске односе на оном хоризонту унутар кога се историја и памћење не признају као коначан и завршан одговор. На крају, Башларовски се можемо запитати: Где се настанити у тој драми интимне геометрије? Дакле на површини бића, у тој области где биће жели да се манифестује и жели да се сакрије: човек је одшкринуто биће. (Башлар 2005: 201, 205) Такву напрслину бића поседују јунаци Албахаријевог романа *Браћи* и Кишовог *Пешчаника*, а за њима, у ту пукотину, слободно улазе и двојници, фантазме браће и сестара. Поетички поступци који су користили Киш и Албахари огледају се у нестабилној позицији ауторских перспектива. У тумаченим романима непрестано се одиграва процес конструисања и деконструисања фигуре аутора, а самим тим и браће и сестара. У том врт-

логу и постмодернистичкој игри читалац једино може да створи илузију о ономе ко заправо говори: „све се осипа, сестро моја”.

ИЗВОРИ

Албахари 2008: Д. Албахари, *Браић*, Београд: Стубови културе.
Киш 2014: Д. Киш, *Пеичаник*, Београд: Ахрипелаг.

ЛИТЕРАТУРА

- Барт 1999: Р. Барт, „Од дјела до текста”, у: *Сувремене књижевне теорије*, Загреб: Матица хрватска.
- Башлар 2005: Г. Башлар, *Поетика њросћора*, Чачак: Градац.
- Бодријар 1994: Ж. Бодријар, *Прозирност зла: ојлед о крај-носним феноменима*, Нови Сад: Светови.
- Бошковић 2004: Д. Бошковић, *Иследник, сведок, ѡрича: истражни ѡсћуйци у Пеичанику и Гробници за Бориса Давидовича Данила Киша*, Београд: Плато.
- Делић 1997: Ј. Делић, *Кроз ѡрозу Данила Киша: ка ѡоећици Кишове ѡрозе*, Београд: БИГЗ.
- Дерида 1975: Ж. Дерида, „Потпис догађај контекст”, *Дело*, бр. 6, год. XXX, Београд: Нолит, 7-35.
- Кукић 1983: Б. Кукић, „Мистична деоба”, *Градац: часојис за књижевност, уметност и културу*, бр. 51-52, Чачак: Дом културе Чачак, 93-95.
- Јерков 1992: А. Јерков, „Постмодерно доба српске прозе”, у: *Анћолоија срјске ѡрозе ѡсћмодерној доба*, Београд: Српска књижевна задруга, стр. 7-61.
- Лакан 1983: Ж. Лакан, *Сјиси: (издор)*, Београд: Просвета.
- Лиотар 2005: Ж. Ф. Лиотар, *Посћмодерно сћање: извешћај о знању*, Загреб: Ибис графика.
- Маринковић 1983: А. Маринковић, „Двојник у светској књижевности”, *Градац: часојис за књижевност, уметност и културу*, бр. 51-52, Чачак: Дом културе Чачак, 68.
- Мишић 1983: З. Мишић, „Унутрашње решење слободе”, *Градац: часојис за књижевност, уметност и културу*, бр. 51-52, Чачак: Дом културе Чачак, 64.

- Пајић 1983: М. Пајић, „Пројекат Двојник”, *Градац: часопис за књижевност, уметност и културу*, бр. 51-52, Чачак: Дом културе Чачак, 5-9.
- Росић 2023: Т. Росић, „Пре и после свега – слобода”, *Поља: часопис за књижевност и историју*, год. LXVIII, бр. 544, Нови Сад: Културни центар Новог Сада, 61-67.
- Фуко 2019: М. Фуко, *Поредок дискурса*, Лозница: Карпос.
- Фуко 1983: М. Фуко, „Шта је аутор?”, у: *Теоријска истраживања 2, Механизми књижевне комуникације*, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 32-45.
- Хачион 1996: Л. Хачион, *Поетика постмодернизма: историја, историја, фикција*, Нови Сад: Светови.
- Шејка 1983: Л. Шејка, „Истраживање креације; истраживање личности”, *Градац: часопис за књижевност, уметност и културу*, бр. 51-52, Чачак: Дом културе Чачак, 68.

Nikola Peulić

BROTHERS AND SISTERS IN THE NOVELS
HOURLASS BY DANILO KIŠ AND *BROTHER*
BY DAVID ALBAHARI

Summary

The novels *Brother* by David Albahari and *Hourglass* by Danilo Kiš explore the concept of “present absence” through complex family relationships, questioning identity and history within a postmodern narrative context. Albahari focuses on the relationship between a brother and sister, where the brother becomes a fictitious entity represented through a letter, symbolizing the destabilization of the traditional family story. The letter becomes a medium for exploring truth, identity, and love, as family history transforms into a textual space characterized by shifting meanings. In Kiš’s *Hourglass*, the sister Olga also exists through a letter. This epistolary form symbolizes the disappearance of the subject, highlighting the

fluidity of family narratives. In both novels, the text takes precedence over reality, and authorship becomes an unstable category. Fiction and reality intertwine, deconstructing classical narrative forms and exploring fragmented identities. The postmodern skepticism present in both works reflects social turmoil and individual tragedy, where family history becomes a medium for examining existence. The letter, as a symbol of textual space, chronicles both personal and collective suffering. Through meta-narrative techniques, both authors dismantle traditional concepts of literary discourse, creating space for interpretation and subversion of classical genres. Thus, Albahari and Kiš establish a new aesthetic paradigm in Serbian literature, where the presence of the brother and sister functions as a metaphor for the ongoing exploration of identity and truth in a world that is constantly changing and deconstructing itself.

Keywords: brother, sister, double, postmodernism, fiction.

Тања З. Русимовић*
Универзитет Метрополитан Београд
Факултет страних језика

УДК 821.163.41.09-31Шајтинац У.

ЈАЗ И МОСТ МЕЂУ БРАЋОМ У РОМАНУ САСВИМ СКРОМНИ ДАРОВИ УГЉЕШЕ ШАЈТИНЦА

У раду се анализира однос између два брата које дели велика разлика у годинама, те и својеврсна отуђеност, но њихов дијалог мејловима и повезивање бива интензивно тек кад као зрели мушкарци бивају физички удаљени, с једне стране, и изложени друштвено-историјским и политичким вртлозима, с друге стране. Јаз међу браћом свакако је ривалитет будући да старији Живорад види млађег Вукашина као успешнијег. Но, зароњени у велике историјске догађаје који су им обојили детињство и младост, оптерећени политичким последицама свог времена, они освешћују важност породице, те граде прекоокеански мост блискости и подршке. Лингвостилистичком анализом идиолекта браће који се дописују мејловима разматрамо метаморфозу њиховог односа и то на личном, породичном нивоу, али и на друштвено-историјском нивоу. Тако нам је у анализи употреба жаргонизама, вулгаризама, туђица, нарочито англицизама, затим цитата и парафраза.

Кључне речи: браћа, породица, ривалство, подршка, историја, идиолект, интертекстуалност.

* tanjarusimovic@yahoo.co.uk

1. Увод

Однос деце према родитељима као и међусобни однос деце одувек је заокупљао пажњу и уметника, и научника, али и човека приватно. Блискост, подршка и љубав чланове породице повезују у стабилну целину; представљају темељ формирања зреле личности; јесу потврда од неког ко је близак, са ким се дели прошлост и разуме свет на сличан начин, и то је идеал коме се тежи, односно, како би требало да буде. Но, у духу несавршене људске природе је и љубомора, завист и ривалитет међу децом које су каткад стимулисане и родитељским нема-ром или неговањем такмичарског духа, често и непријатним поређењем деце.

Сћари завети је већ пун таквих примера. *Књија ѿосћања* могла би имати поднаслов *ривалство међу браћом*, јер уз Каина и Авеља, ту су Исак и Исмаил, док Јаков и Езав као близанци предњаче по мржњи. Исус је у *Новом завету* променио ову перспективу својом проповеди: „Нови вам заповијед дајем: Љубите један другога!” Када се прихвати опраштање које Исус нуди, његова милост мења супарништво у братску љубав. Дакле, супарништво међу браћом је природно, а Божја је љубав наднаравна, односно, изнад наслеђеног, другим речима до братске љубави се, као уосталом до сваке – узраста.

Што се методологије истраживања тиче, у овом раду лингвостилистичком анализом идиолекта браће који се дописују мејловима разматрамо метаморфозу односа међу браћом и то на два нивоа:

- лични, породични ниво;
- друштвено-историјски ниво.

У раду су примењени критеријуми такозване *инѿе-ѿралне стѿилистѿике* која је одређена као стилистика која „уједињује и а) лингвостилистику, која се у првом реду бави стилематичношћу, тј. начинима структурисања

стилема као формално и/или семантички онеобичајених јединица, и б) књижевну стилистику, која се бави стилוגеношћу, тј. књижевним ефектом, који изазивају како стилематичне, тако и нестилематичне језичке јединице” (Ковачевић 2015: 45-46).

2. Однос међу браћом у роману *Сасвим скромни дарови*

Ривалство међу браћом је велика тема у књижевности и култури. У роману „Сасвим скромни дарови” алузија на ривалитет између Живојина и Вукашина провејава од почетка романа, али је експлицитна у 6. мејлу, који представља Жилетов одговор Вукашину коме се и обраћа Борисе:

„Лежао сам и читао *Историју Русије*. Наићем онда на део о Борису и Гљебу. Средњи век, можда се сећаш. Била три брата, Борис, Гљeb и онај трећи. Све у свему, тај трећи је њих убио да би се домогао власти... Ето, код нас источних се дуго задржало правило да после смрти владара први наследник има да буде неко од његове браће. Не син већ брат. После се и код нас то променило али на западу је још раније син био први наследник. Пошто се зарад власти увек убијало, код нас је онда братоубиство скоро па традиција... Поздравља те из 62. године п. н. ере, твој брат Гљeb” (Шајтинац 2012: 42-43).

Дакле, овим одломком се алудира на ривалитет међу браћом, но тај ривалитет је специфичан јер Борис (Вукашин) и Гљeb (Живојин) страдају од најмлађег неименованог брата, у савременом контексту можда од свеприсутног великог брата.

Роман *Сасвим скромни дарови* је епистоларни и поро-

дични роман. Пратимо преписку браће: тридесетогодишњег Вукашина, који је млађи и успешнији, он већим делом романа пише из Њујорка, где борави као стипендиста заједно са још неколико писаца и списатељица из Источне Европе; и десетак година старијег Живојина који је формално мање образован, несвршени студент, разочарани возач пикапа у једном трговачком предузећу, који је остао код куће у Банату и који тежи америчком начину живота сав обојен америчком поп културом. Сматра свог млађег брата успешнијим, те отуда и благи тон зависти, али и сопственог ниподаштавања. Цео роман је преплитање двогласја главних ликова, тако да приповедач није експлицитно заступљен. Унутар ове преписке преплићу се озбиљна размишљања и преиспитивања о могућностима личног учешћа у актуелном историјском тренутку поратног и транзиционог друштва, али су присутне и духовите опаске и релативизација садржаја везаних за одрастање, материјално стање, сексуалност, љубав, породичне вредности, али и недоумица како преживети у таквим околностима. Кроз писма-мејлове сазнајемо да се мајка жртвује да би помогла породици, да је млађа сестра удата у Београду и да губи посао, да је отац доживео мождани удар. Мејлови, тако, постају исповедаонице, односно, прилика да се кажу најдубље мисли и заблуде, најтананија осећања, опсесивна сећања на детињство и младост када су такви разговори изостали. Може се рећи да тек физички раздвојени, браћа постају блиски. Но, уз мотив братоубиства у Живојиновим мејловима наилазимо и на мотив самоубиства. Кратки мејл, 12. по реду започиње:

„Поносан сам на тебе! Знао сам да ће читање добро проћи. Знам то од оног дана када си ми навео ко је све тамо. Лупетам, знам то одувек’ да би га завршио: ’Једино интересно је да се ближи та годишњица

матуре од које ме хвата мучнина. Застао сам нешто, мислим, одавно сам ја застао, али ових дана баш буљим у празно. Морам овде да ти напишем да ћу се можда убити, чисто из терапеутских разлога, знаш оно, самоубице не причају о томе шта планирају, бла, бла” (Шајтинац 2012: 74).

Могли бисмо рећи да и у овом одломку налазимо неки вид ривалства, где се старији осећа мање успешним, промашеним те размишља о самоубиству. Дакле, реч је о насиљу над собом, не над другим, што идеју не чини мање трагичном.

Већ наведени цитати показују немар у правопису приватне и интимне преписке (посебно употреба запете) нарочито у Живојиновим мејловима, као и употребу жаргона. Из тих разлога је језик Шајтинчевих ликова, тј. њихов идиолект разговорно реалистичан, спорадично лирски обојен.

3. Лични, породични ниво у роману

Фокус пишчеве пажње у овом роману су егзистенцијални и емоционални проблеми јунака нашег времена, те не чуди што у роману доминира породични и лични ниво прповедања.

3.1. Форме обраћања у мејловима

Истакли смо већ да целокупни роман представљају 26 мејлова које браћа спорадично пишу. Преписку започиње Вуле, и сви непарни мејлови су његови до 13. када узнемирен због очевог срчаног удара пише и 14. мејл, те су до краја романа његови мејлови означени парним бројем. Дакле, реч је о *ејисџиоларном дискурсу* који представља

специфичну дијалошку форму коју одређује просторна и временска дистанцираност комуникатора. У таквом дијалогу улога самим тим и тачка гледишта адресанта је доминантна. То значи да се из перспективе адресанта обликује слика света коју епистоларна форма рефлектује. Реч је о *аутодијетицичком нарајору*, тј. наратору који је протагониста у догађајима о којима саопштава (Принс 2011: 37). Ових 26 мејлова, односно писама тематски, временски и функционално су повезана, те их посматрамо кроз карактеристичне елементе епистоларно-приповедачког стила, са (не)типичним маркерима дискурса епистоларне форме. Бахтин писма сврстава у говорни жанр јер писмо увек укључује другог, тј. адресата у исказ „од кога се очекује одговор, активно узвратно разумевање” (Бахтин 1980б: 265), односно, предвиђа његово реаговање. Одреднице времена и простора, које су иначе обавезне на почетку сваког писма, овде изостају. Једино је након последњег 26. писма наведено: „Њујорк – Илиној – Бања Русанда 2005-2010” (Шајтинац 2012: 138) и тиме је обухваћено и време и простор интимне преписке међу браћом.

Типични маркери дискурса епистоларног жанра јесу „терминалне формуле” које одређују почетак и крај текста (Поповић 2000: 119). То су форме поздрављања у које су укључене форме обраћања, тј. вокативне конструкције. Форма са атрибутима емпатијске и посесивно-интимистичке природе уз антроним у роману није неутрална, како је то уобичајено. Само први мејлови почињу са: Драги брате! (Вукашин) / Драги брате, у туђини... (Живојин). Видимо да преписку иницира млађи брат током боравка у Америци и ти први мејлови су као пружена рука, успостављен мост преко океана, али фигуративно преко тишине коју су делили док су били у истој кући, што потврђује и крај мејла који се завршава поздравом: „Стежем ти руку и волим те. Твој брат Вука-

шин, плод чрева исте матере!” (14) Живојин као старији носи већи терет досадашње лоше комуникације, те свој први мејл завршава: „Твој грешни брат, Жива” (22). Све остале терминалне формуле су оригиналне, спонтане, у вези са садржајем мејла, тако да би се метаморфоза односа међу браћом могла пратити и преко ових маркера дискурса епистоларног жанра. Илустроваћемо форме поздрављања на почетку и на крају најпре Вукашинових мејлова:

Драги брате! / Стежем ти руку и волим те. Твој брат
Вукашин, плод чрева исте матере!

Тако је средовечни брате, то је та музика... / Из при-
земља вавилонске куле, поздравља те бураз Вуле!

Лепо си ми писмо написао! (читава порука)

- / П.С. Никада више нећу писати одговоре у једној
реченици, извини.

За твоју љубав, Извештај са Кони Ајленда! / П.С. Ту сам.

- / Човече, читаш ли ти оно што напишеш пре него
што пошаљеш?

Не буљи, читај. / Пиши ми. Вуле

- / Вукашин (Кратки мејл о томе да је сазнао за очев
инфракт).

Не могу да верујем да смо се сви чули данас! / С
нестрпљењем чекам нови мејл, Вукашин

Мој последњи дан у Њујорку / Волим те, Вуле

Идемо, брате, тамо где морамо! / Видимо се ускоро.

Поздравља те Жаре, тврди да је био он! / Добро сам.

Брате, шта да ти кажем? / Ти и ја ускоро заједно.

Добри мој брате, / Имате сви поздрав од Лине и мене

Већина мејлова су дужине опширног писма, осим два кратка и без форми обраћања, када га брат забрине мислима о самоубиству и када сазна оно што му прећиткују, односно да је отац имао инфаркт.

Живојинове мејлове карактеришу следеће форме обраћања:

Драги брате, у туђини... Прво, пизда ти матерна!
Усро си се, признај? / Твој грешни брат, Жива
Изнад усне траг од пива, ситну књигу пише ти брат
Жива! /

Који КУрац ДА СЕ ВРАЋАШ ОВАМО ЧОВЕЧЕ ТИ
ТРБЕША ДА СЕ ПОКАЖШЕ ЊИИМА КО СКО
МИ И ДА ИМ ЈЕБЕЕШ ИОЛЛУ МАКУ МОЛИМ Е
Ђжива

Драги мој Брате Борисе! / Поздравља те из 62. године
п.н.е. твој брат Ђлеб

Храбро, само храбро! / Твој брат возач пикапа у
Поморичко-потиској ландмилицији

Горе главу! / Ђрли те твој „ширини душе” тежећи,
брат.

Поносан сам на тебе! / Сви смо добро, пиши, уживај,
Жива

Ево, дакле, детаљног извештаја. /

Добро је брате! / Све у савршеном реду, држ се!

Таквог те волим! / Идемо ка победи! Жива

Брате, „ај ’м јо мен”... / Рекох ти буразеру, неверова-
тан дан.

- / -

У парку ОЗ били данас! / Воли те заувек твој брат
Жива

Могло би се рећи да су Живојинови мејлови, најпре, исповедни, резигнирани и конфузни, да би све се сложило и кренуло у правцу да и он обезбеди своје место у Америци женидбом. Иако млађи, Вукашин је свеснији и има иницијативу у развијању њиховог односа, Вукашин започиње преписку, а затим и инсистира на блискости и породичним вредностима:

„Колико се ми познајемо и колико на основу тога можемо да помогнемо једни другима? Прво, ја сам твој брат и волим те. Оно што не волим је расположење с којим описујеш самог себе.” (Шајтинац 2012: 23).

Наравно, треба нагласити да ова иницијатива зближавања појачана туђином у којој се налази:

„Не могу да верујем да смо се сви чули данас! Пољуби ми Гордану сто пута зато што је назвала! Јесте било два минута, али чути вас све на тренутак па чак и Дедијев смех то је нешто најдивније што ми се овде догодило” (Шајтинац 2012: 82).

Тек у туђини контеплативни Вукашин освешћује вредност ближњих, вредност родног краја:

„Да напоменем, шта год се овде десило, мени су понудили да конкуришем за место наставника на високој школи и мислим да нема избора. Вратићу се и покушати. Ти знаш колико ја не волим ово и колико Америка никад неће бити по мом укусу, али, мрзи ме колико хоћеш, стар сам да останем ту. Ја сам тај који нема куд, не ти. Један ће морати да преузме то на себе, знаш и сам. Остати близу њих, одржавати ватру. О родитељима говорим! Ја још нисам сасвим заборавио да то могу бити ја.” (Шајтинац 2012: 92).

Отуда су последњи мејлови браће у обрнутој перспективи, обојица су ожењени и Живојин пише из Америке, а Вукашин из Зрењанина.

Дакле, реч је о епситоларној форми у којој имамо елементе разговорног стила и препознатљиву фатичку функцију: „Видиш...”; „Човече!”; „...сећаш се, брате!”; „

„Биће добро, видећеш!” Затим непосредност у обраћању коју илуструје елиптичност реченице:

„Организује се прослава двадесет година матуре. Дакле, *брајте, ужас...* Нисам завршио факс. *Имам средњу, кулџуролошки смер.* Имам учешће у рату, додуше, сведено на три недеље. *Жену и децу, немам.* Имовина, може се очекивати да ћу је једном и имати, тј. по завршетку имовинске расправе а након смрти родитеља. Али имам двадесет година матуре! *Имам зајаранџовану њијанку. Мешано месо у овалу, њири њића бесџлајна.* Пегла на малом паркингу испред ресторана – загарантована” (Шајтинац 2012: 18).

У овом роману комуникација главних ликова, уједно и наратора, одвија се на нивоу *џошиљалац-џорука-џрималац*, Дакле, дијалог постоји, али делови писама (мејлова) јесу својеврсни самоговор у којем се интерпретирају исходишне тачке детињства, њега карактерише исповедни тон, копање по прошлости, по себи, тражења разлога за садашњу неснађеност, али и препознавање вредности безбрижног детињства и породичне окупљености.

3.2. Евокација заједничке прошлости (носталгија)

И са носталгичним присећањем на минуло детињство почиње Вукашин:

„Удишем кишу и ’лаки страјк’, усхићен као оно кад смо били мали, чујем Горданин врисак и видим те како нас скупљаш као ћуриће испред капије. Отац је на послу. Мајка такође. Тетка Јулишка стоји на вратима и брише руке кухињском крпом. Ти нас утерујеш, а она нас хвата и говори нам да не мрдамо из

предсобља, пола на мађарском, пола на српском... Онда си отрчао. Никада нисам могао да погодим куда и зашто. Био си старији. Увек си имао нешто више сопствених разлога од нас млађих. Ти си тада већ имао толико ствари које су те бринуле. Твој бицикл, твоји зечеви, твоје баштенске инсталације као онај дрвени авион ветрењача којим се пропелер на кљуну окретао кад дува ветар. Како би се сад кла-тио и окретао! Ако не будем знао шта са собом више него сада, јер ни сад не знам, покренућу производњу баш таквих авиона ветрењача јер то овде недостаје. Ни Менхетан није савршен” (Шајтинац 2012: 7).

„Често ми се деси кад седим у туђим двориштима. Сећам се оног нашег. Имати кућу, травњак, држати животиње. Правити кућицу од дасака, покривати је крпама, звати другаре у двориште, гледати у цео призор кад пада киша и не можеш напоље. Недостаје ми то. Откад живимо по зградама и становима ништа што је изван зидова више није наше, не знам да ли ме капираш. Ни за чим више не трчимо, не склањамо, баш нас брига шта ће се десити” (Шајтинац 2012: 99–100).

У првом одломку вешти драмски писац слика сцене из детињства, али и налази разлоге за отуђеност међу браћом, то је разлика у годинама (осам) што је у детињству велика разлика. Затим, Вукашин афирмише таленте свог клонулог старијег брата. У другом одломку Вукашин увиђа вредност баш таквог детињства какво је било њихово. А вредно је управо због заједништва, спонтаности и повезаности са природом.

Подстакнут, и Живојин се сећа студентских дана свог брата и сестре, односно момената када је из његовог угла јаз међу браћом био велики:

„Сетио сам се времена док сте Гордана и ти студирали у Београду. Кевин пакет за тебе и њу. Волео сам те викенде, Гурабије и кобасице су у пикабу, предомном не тако дуг пут, али ја излазим из овог чабра и чемера, напуштам ово блатњаво одмориште на никда важном путу светских империја, долазим у Београд! Волео сам да седим у твом студентском стану са две цимерке из Краљева! О, јебем ти човека који није имао своје студентске дане. Скоро да сам смувао ону мршаву, а? Ниси био братски настројен тада. Мора да сам изгледао јадно и неприлично. Уопште, разговори о женама нису нам ишли. Ти љубитељу чврстих веза!” (Шајтинац 2012: 19).

Такође, Живојин ће несвесно изговорити „мени је срце певушило некакву нејасну дечију песмицу о повратку кући” и тиме разоткрити колико је и њему пониклом на породичним вредностима порадица важна, чак и када га свакодневица са њима умара:

„Иако нисам имао чему да се вратим, већ много пре тог места на којем стоје стопери, мени је срце певушило некакву нејасну дечију песмицу о повратку кући. Из времена сокова у фолији, на цевчицу. Грисина и переца без нарочитог имена. Ствари које су нам родитељи паковали на екскурзије до Ужица или Жиче. Као да смо ишли у Африку?! Господе, и сви смо доносили дрвене фруле изрезбарене у облику пушака!” (Шајтинац 2012: 20).

Или:

„Тамошњи наставници историје и васпитачице сигурно могу то себи да приуште. Као ми, некада. Аутомобил, фрижидер торба, Кева вози, Деди држи

карту пред собом, нас троје назад, цика, вриска. Онда се Деди окрене, негде испред Беча и у својој омиљеној пози 'Свети Сава благосиља Србчад' изговори: 'Децо моја, а сад царствујушча Виена! Ви сте Српчад а кад Србчад иду у Беч, она не иду од куће већ се кући враћају!' Храбро за једног историчара" (Шајтинац 2012: 26-27).

Иако делује да је корен ривалсва међу браћом најпре поникао у Живојиновој души зато што је млађи Вукашин успешнији, о својој зависти ће најпре проговорити Вукашин, спремноји да копа по себи и да се бави собом:

„Сад ми је јасно да је моја завист последица спознаје да си ти остао а ја не. Ниси само остао са њима, остао си близу свог детињства, заувек ближи местима која су обележила прва сазнања, прва разумевања и прва разочарања" (Шајтинац 2012: 26).

Ова исповест Вукашинова потакнуће потоња Живојинова преиспитивања потиснутих осећања.

3.3. Жаргон

Језик овог романа је реалистички доличан, тек у нијансама лирски обојен и изражајан, изражава слику савремене културе и времена препознатљивим конструкцијама и метафорама. То је симбиоза жаргона младих и говора високе културе као начин да се изрази разнолики и контраверзни живот савременог човека.

Већ је познато и обимно документовано запажање да се жаргонска лексика и фразеологија често јављају у нежаргонским контекстима стандардног језика, управо када се жаргонизми користе у књижевним делима. Тако

да „будући примарно везан за друштвене групе, као снажно обележје њиховог идентитета и ексклузиван знак припадности датој скупини, жаргон је у основи социолект, премда се у неким испољењима преклапа са функционалним стилем или регистром, па и дијалектом. Тако он учествује у сва три главна типа раслојавања у језику – социјалном, функционалном и територијалном” (Бугарски 2006:19–20). Жаргон представља занимљив предмет језичког проучавања када се узме у обзир чињеница да се у „једном правцу креће глобализација комуникације отелотворена у светским језицима са енглеским као доминантним предводником, а у другом локализација, као израз жеље да се мисли разумљиво пренесу само људима који чине одређену групу” (Русимовић 2010: 161–162).

Термин жаргон одређујемо на начин како то чини Ранко Бугарски, који жаргоном назива „сваки неформални и претежно говорни варијетет неког језика који служи за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе – по професији, социјалном статусу, узрасту и слично – чије чланове повезује заједнички интерес или начин живота, а која уз то може бити и територијално омеђана” (Бугарски 2006: 12). Жаргон се одликује језичко-стилским својствима као што су лексичка продуктивност и иновативност, граматичка флексибилност, семантичка експресивност (нарочито у правцу пејоративности и ироније), затим метафоричност и асоцијативност, као и комично поигравање звуком и значењем – често са неочекиваним, па и апсурдним решењима која баш зато делују ефектно.

Жаргонизмима, између осталог, на нивоу језика износи се и ставови према друштвеном поретку и поглед на свет. Како жаргон омладине представља средство за идентификацију чланова групе и за интензификацију осећаја припадности, у овом роману спорадична упо-

треба жаргонизама у дијалошкој размени мејлова илу-
струје присност и пробуђеност главних ликова који
мејловима успостављају утихли разговор. Удаљеност,
али и изложеност Вукашина новом свету који обојица
познају преко поп културе, али га је Вукашин и досегао –
подстиче процес евокација.

„Добијаћу седам стотина *зелембаћа* недељно!”
(Шајтинац 2012: 8)

„И тако прекопута Метрополитена *смазали смо*
по један хот дог” (Шајтинац 2012: 28).

„Има томе годину дана, седео сам за шанком и
онда је наишао Стева ’Кастрат’ и *ѝришљаамчио ми се*.
Мислим да га је у то време оставила трећа жена, али
то није битно. Весео као коњ који се малочас *исѝр-*
део Стева ми *седе за враѝи* и крене да прича о теби”
(Шајтинац 2012: 60).

„Деди је прошао неке тестове. Све је *океј*. Ради
с логопедом сваки дан. Јако воли да излази у коли-
цима, *кинѝе* има, да, иначе, то кошта 200 динара.
Да те неко од особља стави у колица и одгура мало!
Једем им маѝер.” (Шајтинац 2012: 97).

„Онда је старина одлучио да каже шта има: Што
ми *који курац* шаљу карту да идем да их обилазим,
лепо сам рекао да мене то не занима. Седео бих сад
код куће и био миран, *једем ѝи* и децу и унучиће...”
(Шајтинац 2012: 10).

„Питај ти њих да ли они мене могу да пусте кући,
једеш ѝи ово” (Шајтинац 2012: 11).

„*Једиѝа*, зашто си ти увек био скептичан у погледу
тога да те старији брат може ичему научити кад су
рибе у питању?” (Шајтинац 2012: 37).

„Ко *џе* једе, ти си ми брат и мораш да ме размеш. Ја сам *фрајер*, знаш. Ајде да те подсетим шта је то, ако је Дејка и теби причао, онда *једиџа*, опет могуће је да си заборавио” (Шајтинац 2012: 62).

„Бићу на Сурчину у то време. Нешто *једава* карбуратор у последње време, па ћу доћи фирминим пикапом” (Шајтинац 2012: 123).

„Удао сам се’ *једиџа*, знаш, па шта. Ни у сну нисам замишљао да ме срећа чека поред ’великих језера’, у држави Илиној! Уосталом овде ништа није моје и ја сам то знао кад сам полазио. Ништа, осим воље да будем ту” (Шајтинац 2012: 131).

У наведеним примерима илустрована је спорадичност у употреби жаргонизама: именице (*зеленбаћ*, *кинџа*, *риба*, *фрајер*) глаголи (*смазао сам*, *џришљамчио нам се*, *седе за врати*) или изрази (*све је ОК*). Такође, вулгаризми су незаобилазни у оваквим репликама и користе се као поштапалице, чак и тепања, а наравно и као вид увреде у псовкама. Псовка у међуљудској комуникацији има темељ у културолошким аспектима друштва². Повезана је са емоцијама говорника³ и најчешће утиче на емоције

2 Псовка се може сматрати нападачким чином, видом вербалног насиља које се реализује употребом увредљивих речи и неретко је увертира за физичко насиље. Из психолошке перспективе може се тумачити као завршни члан трочланог узрочно-последичног ланца: фрустрација као узрок, афект као стање, затим псовка као агресивна експресија. Иако се данас употреба псовке сматра знаком недостатка културе, у далекој прошлости човек се почео цивилизовати онда када је одлучио да не погоди свог саговорника каменом у знак неслагања, већ је своју љутњу испољио вербално (Фројд 2010: 296).

3 *Маледиктологија* је новија грана психолингвистике која се бави употребом оних језичких елемената који се повезују са негативним емоцијама, тј. увредама, покудама, псовкама, односно свим облицима емоционално негативног начина изражавања (Хес-Лутих 2008).

саговорника. Као говорни чиновници псовке спадају у експресиве, те тако доприносе реалистичнијем оживљавању сећања, а Шајтинац је успео да исприча причу у којој су конститутивни за књижевност и мудровање и псовање.

3.4. Туђице у говору

Роман *Сасвим скромни дарови* писан је ћирилицом, али је спорадично присутна и латиница када се помињу називи бендова или албума на енглеском или изреке на латинском:

„Молим те, купи ми негде оригинал албум *Things We Lost in the Fire*, бенд је *LOW*, издање из 2001. То је све што што бих волео да добијем као поклон. И не шаљи га по другима, даћеш ми га једном из твоје руке” (Шајтинац 2012: 138).

„Држи ме за руку. ’Можда сам претерала с том идејом?’ Није претерала. *’Sed profecto fortuna in omni re dominatur’*, осрах се. Мисли, ’срећа је стварно господар свега’, јебига...” (Шајтинац 2012: 112).

„По Катону: *Malis moribus maxima spe* или ко то одређује како ћемо ми живети. Дакле, ту су, сваки дан све бројнији – ’опакe ћуди а пуне наде!’” (Шајтинац 2012: 123).

Вукашин зна енглески језик, а Живорад спорадично, но Живорад се потруди да дословно наведе назив албума који треба Вукашин да набави у далекој Америци. Те је занимљиво да управо Вукашин када користи англицизме пише их ћирилицом и то лично фонолошки транскрибовано, тако да је исказ комичан:

„Сећаш ли се, оно одакле се Сајрус дере: ’Кен ју диг ит! Кеен јуу диг ит!!!” (Шајтинац 2012: 37).

„Ходам и поново враћам слушалице у уши. Слушам 'Мај мониторинг џекет'. Добио сам више од туцета дискова од једног типа којег сам упознао на читању драма. Само сам споменуо имена неких бендова а он ми је нарезао сва и донео још толико – 'Драјв бај тракерс', 'Сон Волт', 'Олд Кроу Медисн Шоу' свега, али највише ми се свиђају 'Експлоужнс Ин Д' Скај'" (Шајтинац 2012: 56-57).

„Тачно, пио сам 'Чери лајм рики' – сируп од вишања прогазиран содом и одозго парче лимете. Била је ту и Беки, Мајкова вереница која студира на „Норт Керолајн“ (Шајтинац 2012: 69).

„...али баш бих волео да одем негде на крилца, 'чкин вингс'" (Шајтинац 2012: 102).

Брате, „ај 'м јо мен"... (Шајтинац 2012: 105).

Чак је и сегмент који подражава руски исказ честитања рођендана написан фонетско-фонолошки, односно онако како би се изговорио:

„Замисли, 'жеље и поздрави', чувени досадни рефрен 'а севодња у ћибја ћењ ражђењија, а севодња у ћибја ћењ ражђењија...' распаднути солитери као у том твом Ростову остају за мноm..." (Шајтинац 2012: 59).

Дакле, језик Шајтинчевих јунака је језик урбане одређености, емоционалан, приватан, надахнут контракултуром. Зато се у репликама срећемо са називима група и песама алтернативне културе, најчешће рока и панка, који шире неку меланхоличну заустављеност пред сликама некадашњег невиног света који су конструисале детиње очи Живорада и Вукашина.

4. Друштвено-историјски ниво у роману

Јунаци овог романа, како смо већ истакли, живе евоцирајући прошлост, али и конструишући будућност, док у садашњости таворе у магли несналажења.

4.1. Историјско-политичка димензија приватног

Приватна писма садрже поглед на детињство и историјско-политички контекст одрастања. Међу наведеним писмима доминирају она која су есејистичког карактера:

„Значи, мени су мама и тата у ствари били бака и деда. Мени отац није био Џорџ Харисом беч Ли Марвин (не знам да ли си икада приметио сличност покојног деде са њим?), борац из народноослободилачких ратова, оперативац нове државе, референт одбране и самозаштите, страствени љубитељ вестерна и гангстерских филмова, човек који је волео само две плоче у животу – ’Најбоље од Нет Кинг Кола’ и ’Најбоље од Реја Чарлса’! Није подносио Совјете, Немце и Енглеze, али то је био само врх леденог брега. Мрзео је историју и пре него што се Кева удала за Дедија. Што се баке тиче, рећи ћу само – мајка... Можда је грубо, али ни са Наном, ни са Дејком није било другачије. Од њега сам учио како се вози и поправља бицикл... Напамет је знао барем половину укупног песничког опуса Војислава Илића, неколико Пушкинових песама, укључујући и поему *Цијани*, али њу од почетка до краја и скоро целу *Лирику Ишјаке* Црњанског. Могао сам да седим с њим сатима, он није мрзео историју. Мрзео је Америку. Да је данас жив, сигурно би тражио да ти напишем да поздравиш ’глупе Американце’ и да се вратиш јер ће ти они узети нашу словенску душу! Моји очеви” (Шајтинац 2012: 32–33).

„Има нечег несварљивог у томе да те Немци приводе, помислио сам. Прво, мени стварно није било јасно зашто смо морали бити усликани и то у просторијама полиције, друго, слушати да ти Немац нешто наређује није нимало пријатно. 'Да, знам немачки, учио сам га у школи', одговорио сам. Не говорим га довољно добро па нисам у брзини могао да га питам: 'Зар је толиким Јеврејима, од којих је велика већина знала немачки, то знање ишта помогло ономад?'” (Шајтинац 2012: 11).

„Између осталог, општи шок изазвало је моје помињање игре 'каубоја и Индијанаца' као омиљене забаве све деце у мојој домовини у доба мог дечаштва” (Шајтинац 2012: 64).

Садашњост главних ликова обојена је детињством, али и даљом прошлошћу која је обојена ратовима и унутрашњим поделама које се пројектују кроз фамилијарне односе и васпитање у кући једног и другог деде. Тако да и не чуди маркантна реченица у роману: „Јебем ти и историју и велике догађаје. Човек мора да се избори за право да умре изван великих историјских догађаја”, којом се фокусира пишчева запитаност: где су границе субјекта, које су тачке сусрета са историјом, друштвом, политиком, колико тога делимо као неку врсту искуства.

Наравно, у роману се евоцира и ближа прошлост, односно распад Југославије и медијска слика тог распада:

„Није она крива, увек је тако кад кажеш неком да си из Србије а онда поменеш да си растао у складу и разумевању, док си ишао у школу, да си имао још неку историју, осим историје злочина и крвождерности” (Шајтинац 2012: 29).

„Сутрадан, односно, данас, били смо у кампусу универзитета, некакав амерички професор сла-

вистике је хтео да нас изведе на кафу. Ужас. Тип се непрестано дувао својим познавањем екс-ју лите-рарне сцене, помињао као за инат неке хрватске и босанске писце, не знам шта му би. Кад је поменуо злочине који су починили Срби, почешао сам се значајно по потиљку и очима дао знак Жарету да палимо. Возили смо се одатле и ћутали.

Од лошег још горе – јадни Жаре! Конзулат је био упознат с мојим боравком у Чикагу, па смо се у пред-вечерје појавили тамо. Дошле су неке старије жене и два старца. Како нисам гуслао, није дуго ни трајало. После је било покушаја да неко од њих разговара са мном. Ништа од тога, све се свело да нас ’овде мрзе’ и да ’ово што се догађа ништа добро неће донети Србији’. Било је боље раније и та срања.

Конечно, кад је већ постало неиздрживо, приђе ми један висок човек, шездесетих година, елегантног држања. Стегне ми руку и каже: ’Ја сам Мајки, драго ми је.’ Мрзи ово место, ту долазе ’будале’, примају се ’некакви народни певачи’, ’све најгоре из Србије’, они који долазе ту су кретени’, а то што ја овде пред-стављам нико не разуме и тако ће и остати” (Шајтинац 2012: 116-117).

Очи породице наивно су упрте у Вукашина, у онога који је „успео“, има прилику да се спасе и помогне оста-лима. И упркос различитим уверењима која су се црпла из дуге и тешке историје великих ослободилачких ратова, изгубљених илузија, напетости хладног рата, сиромаштва и социјалне еманципације, од невиног детињства до илу-зија великог преокрета у фигурама западне масовне кул-туре и рокенрола, главни ликови нису у сукобу. Шајтин-чева романескна породица представља егзистенцијалне и друштвене конфузије читаве Србије „њених конвулзија и освртања у настојању да пронађе сопствену прилику

да изађе из историје, да се лиши учешћа у великим и фаталним догађајима и да се склони у свет скромног и тихог самопревазилажења и утемељења у малој повести која ће јој омогућити мир” (Страјнић 2012: 146). Иако различити, чланови Шајтинчеве породице нису у сукобу ни карактера, ни генерација, нити због различитих културних и идеолошких матрица, напротив они су под притиском преживљавања усмерени да разумеју једни друге да у снази другог виде потпору, да у слабости другог покажу пожртвовање, да у породичном заједништву нађу упориште.

4.2. Интертекстуалност у роману

У раду анализирамо и интертекстуалност, односно, речима Бахтина, начин на који се говор других утискује у ауторски говор. Бахтин сматра да је *џуђи њовор* врста синтаксичког шаблона који у језику служи за преношење туђих исказа и за њихово укључивање, управо као туђих, у везани ауторски контекст са већим или мањим степеном аутентичности. Постоје посебна дискурсна средства којима се ови степени тачности и пристрасности испољавају у жанру (цитати, парафразе, препричавање) зато што се у говору аутора неће појавити сав туђи говор већ његови изоловани елементи у ауторском модификовању (Бахтин 1980а:132-134). У овом роману ауторски говор представља двогласје Вукашинових и Живорадових мејлова, док је туђи говор оно што они цитирају или парафразирају у својим мејловима.

„Или како већ иде она стара козачка:

Нема, браћо, нема, лејше неї жив биїи.

Уз айамана нашеї зар ћемо џужии!” (Шајтинац 2012: 50).

„Ако је по Гогољу, нема сумње да ће козачка крв прелетети мора и планине све док не оствари своју ’страшну освету’” (Шајтинац 2012: 67)!

„Нико више није у стању да ме обрадује или растужи као што то сам себе могу. ’Као гола стена у дивљим беспућима северних мора,’ спремно испали Она. Софокле, *Едип на Колону*.” (Шајтинац 2012: 110–111).

„Нека, написаћу ти и то, како сам наишао на једно људско биће и после најкраће могуће конверзације добио чувено: ’Треба да се стидите тога одакле сте!’ Наравно, сетио сам се чувеног Скита, Анахарсида, кад је исто доживео као странац у Атини, али нисам био сигуран да ли ћу добро изговорити на енглеском, па сам само остао са осмехом на лицу и његовом реченицом у мислима: ’Мени је отаџбина на срамоту, а ти отаџбини.’ Јебига, ми који смо учили немачки...” (Шајтинац 2012: 124–125)

„Добри мој брате, добро би Анахарсиду било да је остао у Атини, да се кући није враћао, јер, као што нам Херодот поручује, убили су га његови чим се кући вратио: ’Јер се Скити освећују онима који уводе туђе обичаје!’” (Шајтинац 2012: 133–134).

У наведеним примерима туђи говор је назначен курзивом или наводницима и као сегмент је инкорпориран у ауторски говор наратора. У наредним пасусима наводимо примере у којима је туђи говор целина која ја као таква и исказана, издвојено и истакнуто:

„Нисам ни слутио да сам у стању да се сетим неког стиха а онда сам се сетио читаве строфе:

*И у блајом санку из йрошлосѝи давне,
Болној ѝици ѝако йроѝицаху дани;
Ний се из сна креће, ний очи ойѝара
И снеї ѝихо веје – да ѝиче сахрани...
Илић Зодоцњени йуѝник. Ужасна песма.*

Страшна....

И, наравно, од целе песме о Светом Сави само оно чега сам се највише бојао:

*Зашкриѝаше ѝешка враѝа, а над њима сова йрну
И с крешѝањем разви крила и склони се у ноћ
Црну.” (Шајтинац 2012: 85-86).*

„Што се тиче Војислава Илића и нашег Дејке, сад ћу ти јебати матер! Пази сад ово:

*Муњом ойаљен їм на суром йроїланку сїоји,
Ко црн и мрачан див.
И їусїе ѝравице сїлеї їорди му увија сїас;
И їорки несїашни лахор лелуја шарен цвейї.
И зима дође већ и својом сїшуденом руком
Покида накиї сав и їору обножи сву,
АЛ’ МНОГА ЗИМА ЈОШ СА ХЛАДНИМ
ВЕТРОМ ЂЕ ДОЋИ, А ОН ЂЕ БИТИ ТУ!!!”*

(Шајтинац 2012: 91-92).

„Ево сам ти написао строфу о мом напуштању Њујорка и утисцима који то прате:

*Ни йола ѝе нисам усїео да йрођем,
Тек из авиона видим раскош ѝвоју,
Деси ли се да ѝи ойей дођем
Ту нек’ умрем, ко Пушкин у дводоју!” (Шајтинац*

2012: 98).

У наведеним примерима туђег говора истакнута је матрица заједничког знања стеченог васпитањем у породици и образовањем током школовања, дакле дат

је систем вредности који утемељује достојанство, али и који је и наметнут, уткан понављањем. То је такође прошлост која се актуализује, но оно што је ново, што нуди поглед на будућност јесу стихови на основу којег је конципиран и наслов романа:

„Ево ти превода Скромних дарова, оне шејкерске химне о којој сам ти причао кад сам помињао Копланда. Размисли само где смо били нас двојица пре скорог времена, а где смо сад:

*Скроман биџи њо је дар, дар је биџи слободан
Сџиџи њамо иде њреба да смо и њо је дар
А кад наиђемо на њраво месџо њо
Биће њо у долини љубави, биће дивоџно*

*Кад скромносџ њрву сџекнемо
Наклона и њоџнућа зар да се сџидимо
Врџеџи се врџеџи у нашој је вољи
Док окреџ нас не окрене да будемо још дољи.”* (Шајтинац 2012: 138).

Ова шејкерска химна слави скромност религиозног човека у размерама културе деветнаестог века, будући да су шејкери, протестанска верска група која је увела једнакост полова још крајем осамнаестог века, а у Америци остала позната по скромном и уређеном начину живота и повезивању музике, плеса и богослужења. Но, у метафоричном смислу и у контексту овог романа силе историје схватају се као деструктивне, оне траже жртву, а носе очајање, а ови стихови у виду поенте сугеришу скромност као идеологију, заступање љубави и солидарности као темеље и дарове преживљавања. Овакав крај књиге улива дозу оптимизма да у животу остаје траг лепоте, макар у виду сећања или оданости личним сања-

рењима и надама у преокрет, што је лековито у забрињавајућем свету знакова који нас окружују.

Следећи одломак представља уплив туђег говора у виду парафразе, односно пластичније се прожимају ауторски и туђи говор који сведочи о неизвесној будућности која се слуги на основу бледуњавих назнака садашњости:

„Причали смо мало о томе и ја сам њој досађивао док ми није рекла да је то скроз океј, да је ’генетска модификација’ реалност и да је читала нешто на интернету о тим истраживањима. ’Развијати таленте, бити члан породице, то нас биолошки побољшава а наука иде чак и дотле да проучава могућности побољшавања позитивних људских особина као што су ’правичност и ведрина’. На пример кажу да нас негативне особине ’сужавају’. Туга, неправичност и стидљивост сужавају живот’. Јебига, ово ми је она диктирала пошто је схватила да је нећу оставити на миру.

Ту је и кува кафу, наиђите...” (Шајтинац 2012: 135). Можда је крај романа у дозама оптимизма, али читав роман боји тескоба, као и неизвесна будућност и галопирајући напредак где је генетска модификација само вид тог напретка. Све укупно само је нови притисак.

5. Закључак

За нашу анализу релевантна је чињеница да је причом о Каину и Авељу у уводном делу истакнута заправо и прича о настанку цивилизације и тадашњем напретку. Каин је ратар, обрађује земљу, Авељ је сточар, номад.

Каинов грех братоубиства уткан је у целокупну људску културу јер је предање о Каину и Авељу старије од јеврејског записа који ће се склопити у Стари завет, односно, припада вредностима блискоисточних култура у којима се обрађивање земље није сматрало богоугодним, већ светогрдним и хулним послом који обављају агресивни, љубоморни и саможиви људи. Дакле, причу о Каину и Авељу осмислили су неолитски народи који су на почетку тзв. пољопривредне револуције и даље живели на ловачко-сакупљачки начин. Они се ужасавају обрадом земље, припитомљавањем животиња и гомилањем залиха хране у којима виде Каиново проклетство. Каин је нова технолошка парадигма која раскрчује земљиште уништава природну равнотежу, осваја свет.

„На небо се попни Каине,
И на земљу баци Господа Бога”
(Ш. Бодлер „Каин и Авељ”, *Цвеће зла*)

Човек који мења свет око себе и себе мења, али и зависи од ћуди природе, постаје по свом „антропоцентричном виђењу” господар природе, те се поставља питање да ли је тиме остварио свој усуд. Колико смо данас одмакли од пољопривредне револуције и ко је Каин у симболичном смислу од браће у роману *Сасвим скромни дарови*. Каин постаје Вукашин када се из банатске успорености убрзава у Њујорку и Чикагу, но то убрзање препознаје као неприродно и себи несвојствено, те се враћа коренима. Каин може бити и Живојин који задивљен америчким начином живота представљеним кроз музику и филм, успева да се домогне реалног америчког живота женидбом или како сам каже удадбом. Жиле је формиран став о Америци преко наметнуте америчке културе отишао да потврди, док Вуле са лица места, из Њујорка, успева да амерички мит демистифи-

кује. Да ли ће Жиле освестити убрзање и да ли ће му се прилагодити, остаје отворено питање.

Дакле, анализом ликова браће Вукашина и Живојина можемо закључити да се у човеку сукобљавају Каин и Авељ. Каин као цивилизацијски напредак, са сталном недоумицом до које мере, и питањем да ли граница тог напретка задире у уништење и самоуништење. Авељ је онда оданост традицији, али и уљуљканост у њу. Хоће ли човек, хоће ли човечанство наћи баланс у овим противуречностима, питање је на које се тражи одговор и у роману *Сасвим скромни дарови*, и у животу.

ИЗВОР

Шајтинац 2012: Угљеша Шајтинац, *Сасвим скромни дарови*, 2. издање, Београд: Архипелаг.

ЛИТЕРАТУРА

Бахтин 1980а: Михаил Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Нолит.

Бахтин 1980б: Михаил Бахтин, „Проблем говорних жанрова”, *Трећи њројрам*, бр. 47, Београд: Радио Београд, 233–270.

Бугарски 2006: Ranko Bugarski, *Žargon*, 2. izdanje, Beograd: XX vek

Катнић Бакаршић 1999: Marina Katnić Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Budimpešta: Open Society Institute, Center for publishing development.

Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, „Интегрална стилистика у настави српског језика” у: *Насишава и наука у времену и њросиору*, Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић, 37–68.

Поповић 2000: Људмила Поповић, *Ејисџоларни дискурс украјинској и српској језика*, Београд: Филозофски факултет.

- Принс 2011: Džerald Prins, *Naratološki rečnik*, Beograd: Službeni glasnik.
- Страјнић 2012: Никола Страјнић, „Вечна садашњост”, говор књизи *Сасвим скромни дарови* Угљеше Шајтинца, 2. izdanje, Beograd: Архипелаг.
- Фројд 2010: Sigmund Freud, „On the psychical mechanism of hysterical phenomena“, u: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, New York: W. W. Norton & Company, 287–298.
- Хес-Лутих 2008: Ernest W. B. Hess-Lüttich, „Sprache und Politik: Neue Studien zur Politolinguistik (Rezension)”, *Kodikas/Code. Ars semeiotica – an international journal of semiotics*, 31(3-4), Tübingen, 345–352.

Tanja Rusimović

THE GAP AND THE BRIDGE BETWEEN THE BROTHERS IN THE NOVEL “VERY HUMBLE GIFTS” UGLJESA ŠAJTINAC

Summary

The paper analyzes the relationship between two brothers who are separated by a large age difference, but also a kind of rivalry, but their email dialogue and connection becomes intense only when, as mature men, they are physically distant, on the one hand, but also exposed to socio-historical and political whirlwinds, on the other hand. As far as the research methodology is concerned, in this work, the metamorphosis of the relationship between the brothers on a personal, family level, but also on a socio-historical level is discussed through a linguistic stylistic analysis of the idioms of the brothers who correspond by e-mail. Thus, in the analysis, the use of jargons, vulgarisms, foreign words, especially anglicisms, followed

by quotations and paraphrases is relevant.

The gap between the brothers is definitely a rivalry since the older Živorad sees the younger Vukašin as more successful. Kain becomes Vukashin when he accelerates from Banat's slowness in New York and Chicago, but recognizes that acceleration as unnatural and uncharacteristic of himself, and returns to his roots. Kain can also be Zivojin, who, amazed by the American way of life presented through music and film, manages to get a real American life by getting married or, as he says, married. Žile went to confirm the formed attitude about America through the imposed American culture, while Vule from the scene, from New York, manages to demystify the American myth. Whether Žile will become aware of the acceleration and whether he will adapt to it remains an open question. However, immersed in the great historical events that colored their childhood and youth, burdened by the political consequences of their time, they become aware of the importance of family, and build a transoceanic bridge of closeness and support.

Keywords: brothers, family, rivalry, support, history, idiolect, intertextuality.

Биљана С. Самарџић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за србистику

УДК 091(=163.41)(497.6) „04/14“

БРАЋА У СРПСКИМ ПОВЕЉАМА СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ БОСНЕ И ХУМА

Средњовјековне српске повеље из Босне и Хума богат су корпус за представљање језичких, историјских, поетичких, теолошких и друштвено-културолошких података једног времена. У раду се прате БРАЋА, као термин сродства, у основном и пренесеном значењу.

Кључне ријечи: средњовјековне повеље, браћа, Босна, Хум, владари

1. Уводне напомене

Дипломатичка грађа средњовјековне Босне и Хума представља богат корпус за језичка, историјска, теолошка и друга истраживања, почевши од повеља преко пословних писама, тестамената, међудржавних уговора, законика, потврда и разних признаница. „Сви ови споменици писани српском ћирилицом, уставном или брзописном, и говорним народним језиком, нису само прворазредни историјски извори већ и јединствена грађа за проучавање српског језика и писма у средњовековној босанској држави у распону од скоро триста година, од

* biljana.samardzic@ffuis.edu.ba

краја XII до краја XV века” (Драгојловић 1997: 169). Корпус нашега рада биће повеље из средњовјековне Босне и Хума припређене у *Сѣшаром срѣском архиву* (књига 1 (2002), књига 3 (2004), књига 4 (2005), књига 5 (2006), књига 6 (2007), књига 7 (2008)); *Грађи о њрошлосѣи Босне* (књига 1 (2008), књига 4 (2011)) и *Сѣшара срѣска њисменосѣи у Босни и Херѣѣовини* (2016, приредио Данијел Дојчиновић) из 14. вијека и прве половине 15. вијека, када је издавање повеља прекинуто падом српских средњовјековних држава, тј. њиховим освајањем од Турака Османлија. На тај начин ове повеље представљају и историјску карту српског народа и показатељ су његове културе и идентитета.

Повеље представљају правне документе, са вриједношћу изворне грађе, у „којима владар или велможа утврђује поседе или права особе, односно институције којој се такав документ издаје. То су била владарска писма различитих намена: пословни документи, владарске даровнице, свечани документи и сл.” (Милановић 2004: 57), писане на пергаменту или хартији, у свицима или књигама на народном српском језику, али и српкословенском – повеље владара манастирима, прављене по утврђеној схеми, чиниле су „сложен жанр у својој структури” (Бартула 2022: 181). Посматрајући управо ту њихову структуру, утврђену схему, издвајају се посебно два дијела: аренга, тј. уводни дио, у којем се славе Света тројица, Христос, Богородица, побожни мотиви дародавца и слично и диспозиције – главни дио текста у којем се износе права и обавезе примаоца, набрајају даровања имања и слично (в.: Милановић 2004: 58). Аренга се може посматрати и као посебан књижевни жанр у коме долази до изражаја и идеолошка и духовна мотивација повеље (Богдановић 1991: 75), али се не може и не смије посматрати као украс повеље, јер је она директно везана и за сам садржај правног чина. „Отуда се и преко повеље препознаје тадашњи, не само идеолошки и политички,

него и теолошко-поетички контекст и смисао корелације између историјских чињеница и писаног дјела који се преко текста може дешифровати” (Бартула 2022: 182). Није онда ни чудо што се управо у аренги преплићу елементи српскословенског и народног језика, у односу на диспозиције које су писане народним српским језиком. Дакле, у средњовјековном периоду српске писмености у Босни и Хуму постојала су „два стила од којих је сваки одговарао по једном тематском кругу” (Ивић 1991: 178), тј. српску средњовјековну писменост обиљежавала је хомогена диглосија два језичка стандарда. О језику српске средњовјековне писмености, тј. о употреби два комплементарна идиома, писали су и Јасмина Грковић Мејџор (2004: 391–401, 2007: 249–266), Павле Ивић (1998: 28–55), Ирена Грицкат (1977: 117–155), Александар Младеновић (2008) и други.

Писари по налогу својих налогодаваца експлицитно истичу имена владара, кнежева, тј. наручилаца повеље, и уопште властеле са босанског и хумског двора и често уз њих везују и имена њихове браће и родбине, што представља драгоцјен извор у освјетљавању српске историје тога периода. У раду ћемо пратити *браћу* као термин сродства, у примарном и секундарном значењу, на корпусу средњовјековних повеља из Босне и Хума. Прије него што представимо шта је грађа показала, овај термин ћемо „провући” кроз праиндоевропску лупу.

„Индоевропски термини који се односе на сродство спадају у најстабилније и најбоље потврђене, зато што су заступљени у готово свим језицима и произлазе из јасних подударности” (Бенвенист 2002: 135). Познато је да у индоевропском језику отац и мајка, брат и сестра не чине симетричне парове. У индоевропској језичкој заједници назив за „брата” „реконструира се као *bhrāter на основу подударања стинд. bhrātar-, ав. brātar-, јерм. elbayr, гр. phrātēr, лат. frāter, стип. brathir, стсл. bratrŭ, bratŭ (bratrŭ,

bratrq) ...” (Бенвенист 2002: 140). Индоевропски појмовник разликује „брата по крви“, тј. основно одређење из *Речника српског језика* Матице српске: „1. а. Мушкарац у односу на децу истих родитеља или једног од родитеља² (2011: 102) и за то је установљен нови термин *adelphós* – у значењу „рођен из исте материце” и **bhrāter* који представља братски однос који није нужно подразумевао крвно сродство (в.: Бенвенист 2002: 141); односно овај други појам означава *припадника одређене фратрије*, како истиче Бенвенист, односно *Речник српског језика* Матице српске: „Припадник истог народа, племена, братства или шире заједнице сродних народа, сународник, земљак; члан истог друштва” (2011: 102). Другим ријечима, ова два вида сродства из индоевропског угла стављена су у следећу симетрију: први појам – „брат по крви” одређен је према истој мајци, а други је одређен односом према истом оцу и ширем припадништву. Индоевропски рјечник сиромашан је терминима сродства у вези са женском линијом.

2. Ко су била браћа у средњовековним српским повељама Босне и Хума?

У *Повељи Бељака и Радича Санковића Дубровнику* (15. април 1391)¹ након уобичајене вербалне инвокације под утицајем старих хумских формулара (*У име Оца и Сина и Светог Духа*), затим датирања – и то по дубровачком узору, годином од рођења Христа што је за Хум уобичајено, слиједи интитулација у којој се прецизно

1 Повеља је написана на пергаменту, минускулом, црним мастилом. Оригинал се чува у Дубровачком архиву, а фотографије у Архиву САНУ, по којима је приређено издање у *Старом српском архиву* (књига 7, 2008) које смо користили за потребе рада.

наводе браћа Санковићи: „Ја жупан Бељак и војвода Радич, брат ми Санковићи”. У питању су рођена браћа, синови Санка Милтеновића, брата Градоја Милтеновића – чији се синови – Будела и Санчин у овој повељи јављају као свједоци и гаранти правне радње: „И на све горе писано пристадоше и потврдише госпође и сестра Драгна и наш стриц жупан Градоје, и наша браћа Будела и Санчин, у своје име и за своју дјецу и за потомке свих нас, и сва наша властела...”. Ово је једна од ријетких повеља у којој експлицитно уз брата стоји и сестра и жене потписника повеље. Будела и Санчин су „браћа по крви”, од истих родитеља, а Бељак и Радич нису њихова рођена браћа, али синтагмом „наша браћа” указују на повезаност „у односу на децу браће и сестара својих родитеља”, као и на припадништво истог народа, братства, идеологије. Иначе, Будела се спомиње само још у једној исправи из 1396. године у којој стоји да Дубровчани дају Будели поклон од 10 перпера, као и Санчин који се такође сусреће само још у једној исправи из 1372. године. „О овим Санковићима не зна се ништа више” (в.: Мишић 2008: 123), осим да су посљедња генерација ове породице. Јованка Мијушковић у раду „Хумска властелоска породица Санковићи” (1960: 17–54), дала је једина цјелокупан историјски приказ ове породице. Војвода Радич Санковић издао је Дубровчанима повељу 1391. године (15. мај) у којој у своје име, у име своје супруге Гоисаве и своје браће и пријатеља даје вјеру Дубровчанима да могу слободно трговати и кретати се по његовој баштини. Дакле, он сада под браћом подразумева све своје пријетеље, који политички размишљају као он, дакле „браћа истомишљеници”. Војвода Радич Санковић са својим братом Бељаком издао је Дубровчанима још једну повељу – 25. августа 1399. године у којој уступа своју баштину, село Лисац Дубровнику (Повеља војводе Радича Санковића Дубровнику, ССА, књига 6, 2007) и у

њој своју властелу и слуге именује *својом браћијом*: „И на све горе записано ја, војвода Радич, са мојом братијом, са властелом и слугама, заклех се на светом јеванђељу и на часном крсту Христовом, да ово горе записано нећемо прекршити ни ми нити наши потомци”. Иначе, Радич Санковић је са братом Бељаком продао још раније 15. априла 1391. године Конавле Дубровнику. Продаја је на крају ипак била безуспјешна, јер су Влатко Вукославић и кнез Павле Раденовић са својом војском успјели исте године заузети Конавле, а Радича су утамничили. Из заточеништва га је, по доласку Остоје на власт, ослободио Сандаљ Хранић. Међутим, када су Сандаљ Хранић и Павле Раденовић прешли на страну херцега Хрвоја Вукчића, Сандаљ је напао 1404. године Радича Санковића, заробио га, а затим и погубио. На тај начин је ова породица доживјела свој крај (Смиљанић 2008: 83, Мишић 2007: 194–195). Његов старији брат Бељак, носио је титулу жупана и за разлику од оца, Санка Милтеновића – казнаца земље Босне у вријеме Твртка I Котроманића, сина жупана Милтена Драживојевића – био је одан бану и краљу Твртку I Котроманићу.

Повеље су богате информацијама преко којих се прате не само историјске чињенице, већ и историјска лоза појединих породица. Међутим, све податке потребно је добро провјерити и у другим историјским изворима, да не би дошло до неправилне интерпретације историјских података. То је нпр. случај са *Повељом краља Сјефана Дабише браћи Семковић* из 1395. године (17. мај).² Након уобичајене кратке вербалне инвокације и интитулације, краљ Стефан Дабиша истиче да је господство наслиједио и престо наведених земаља од *родийшеља и њародийшеља*

2 Повеља се чува у Британској библиотеци у Лондону. Непознат је њен пут до Лондона. Писана је на пергаменту, мајускулом (в.: Рудић 2006: 157–171).

својих „по престављењу брата ми, краља Твртка”. Међутим, научно није утврђено да је ријеч о рођеној браћи. Стјепан Дабиша морао је бити припадник лозе Котроманића, јер друкчије не би могао бити изабран, али није утврђена његова директна веза са кнезом Владиславом, рођеним братом бана Стјепана. Владисављев син јесте бан Твртко, али за Стефана Дабишу није историјски утврђено у каквом је сродству био са својим претходником. Мавро Орбин је сматрао да је био незаконити син Нинослава, брата бана Стефана II Котроманића, те да је 1366. учествовао у побуни властеле против бана Твртка. Дабиша је на почетку своје владавине успио да сачува територију наслеђену од Твртка, без обзира на јак притисак великаша. Крајем 1391. године краљ и државни сабор зауставили су покушај Санковића да Дубровнику продају Конавле (в.: Орбин 2006, Ћирковић 1964). Са друге стране, браћа Семковићи – Вукмир, Твртко и Стефан, потврђени су у изворима као рођена браћа, што се експлицира и у овој повељи: „Зато је поменути краљ Твртко све разагнао и земљу узео, а поменуто село по имену Коло дао поменутом жупану Вукмиру и његовој браћи Твртку и Стефану за село Јелшаницу које од њих узео.” Семковићи су били хумска властeosка породица и у изворима се појављују од 1378. године када се Вукмир Семковић помиње као свједок у Повељи краља Твртка Дубровнику. Вукмирова „браћа по крви” су Твртко и Стефан. Из извора је познато још неколико чланова ове породице: војвода Ивко Семковић, Радослав Семковић – посланик краља Дабише у Дубровнику, војвода Сладоје Семковић и његова браћа Гргур и Улрих. Након пада средњовјековне босанске државе, помињу се још и Вукашин и Покрајац Семковић (Рудић 2006: 166). О овој лози посебно је писао и Михаило Динић (1967) потврђујући да су Вукмир, Твртко и Стипан Семковић браћа која су добила од краља Твртка I село Коло у Думну, што им је и Дабиша потврдио.

Бан Стјепан II Котроманић издао је више повеља са својим братом, кнезом Владиславом. Тако у *Повељи бана Свјетополка II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје своју 'вјеру јосїодску'* (1326) стоји: „У име Оца и Сина и Светога Духа. Ја Свети Гргур, а зовем се бан Стјепан, господин босански и брат мој кнез Владислав, да је знано свим земљама босанским, дадосмо веру и душу оца нашег господина бана и свих родитеља наших и своју кнезу Вукославу...” (ССА, 2008). Исте године бан Стјепан II Котроманић са својим братом Владиславом издаје и Повељу којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје жупе Бањицу и Врбању са градовима. У обје повеље у интитулацији стоји: „Ја свети Гргур, а звани бан Стјепан.” У питању је грешка писара Прибоја. Исправно би било следеће: *Ја бан Свјетополк, раб свѣтоїа Гргѣра* (в.: Мргѣ-Радојчић 2008: 83). Овај босански бан је са својим братом објавио још неколико повеља:

1329/1330. издао је повељу великом кнезу Гргуру Стјепанићу (ССАЗ, 2004), којом – овом родоначелнику властеоске породице Хрватинића – вјероватно је у питању брат кнеза Хрватина Стјепанића, дарује пет села, такође са истом писаревом грешком: „Ја свети Гргур, а звани бан Стјепан”, а требало би „Ја бан Стјепан наречени раб свѣтога Гргѣра”. Другим ријечима, сва тројица писара бана Стјепана – Прибисав, Прибоје и Купусац, начинили су исту грешку наслањајући се један на другог или случајно;

1351. године, браћи Вукославић – кнежевима Вуку и Павлу, синовима кнеза Вукослава Хрватинића (ССА1, 2002), којом потврђује њихове посједе и истиче војничке заслуге кнеза Вука Вукославића. Интитулација у овој повељи је, како сматра и Станоје Станојевић, настала спајањем у ствари двије интитулације, из два различита формулара: „Ја, бан Стипан наречени раб Гргѣра, ја бан Стипан милошћу божијом и мој брат кнез Владислав, господин свих босанских земаља и Усоре и Хумске земље

и Доњих Краја.” У овој повељи се не спомиње трећи брат Вукославић – Влатко.

У неколико повеља бана Твртка Котроманића експлицитно се уз њега наводи и његов рођени брат – кнез Вук. Тако нпр. у *Повељи бана Тврџка Кошроманића којом потврђује дашићинске поседе кнезу Влајку Вукославићу* (1353) стоји „(...) господин бан Твртко и његов брат кнез Вук, дали су веру своју господску и присегли су дванаесторици добрих Бошњана кнезу Влатку Вукославићу и његовом детету (...) о томе нема никакве бриге, и да на то нико нема нико право, нити једне речи, ни његов брат, ни братучед, ни његов синовац, нико”. Историјски је познати спор између браће – Твртка и Вука – који је трајао до краја 1374. године (Мргич-Радојчић 2005: 109). Исте године бан Твртко издаје још једну повељу, то је *Повеља бана Тврџка Кошроманића којом даје ’вјеру јосјодску’ кнезу Влајку Вукославићу* са ријечима „бан Твртко и његов брат кнез Вук дали су веру господску и заклели су дванаесторицу добрих Бошњана и потврђују му својим листом – да неће порећи кнезу Влатку Вукославићу онај лист који је писао господин бан Стјепан кнезу Вукославу, и тај закон, који је писао бан Стјепан кнезу Вукославу у ономе листу, неће порећи ни кнезу Влатку ни његовом детету, већ ће му бити тај закон; и на то су му дали веру и заклели се дванаесторици добрих Бошњана”. Кнез Влатко Вукославић је имао двојицу браће – кнеза Вука, који је потврђен и у овој повељи иако уз њега експлицитно не стоји лексема брат, и Павла Вукославића – чију смо потврду нашли у *Повељи бана Стефана II Котроманића* из 1351. године у којој стоји „И ја, бан Стипан, и мој брат Владислав, дадосмо милост кнезу Вуку Вукославићу и његовом брату кнезу Павлу да је знано сваком племенитом човеку који је у Босни, да сам потврдио ту земљу по имену Бањица са Пећима, Поцтиње са Врбљанима, целокупно Туклеће, Сливанце од међе до

међе, целокупно Подстарије, Триску (...). Ја, бан Стипан и мој брат кнез Владислав потврдисмо ту земљу кнезу Вуку Вукославићу и његовом брату кнезу Павлу и њиховим потомцима у веке векова” (ССПУБ 2016: 102). Њихов отац Вукослав био је господар жупа Бањице и Врбање, у долинама ријека Сане и Врбање.

Босанске и хумске војводе и властелини наставили су издавање повеља са браћом и у првој половини 15. вијека. Тако нпр. сачувана је у оригиналу, и налази се у Државном архиву у Дубровнику, *Повеља војводе Сандаља и браће му Вукца и Вука којом усѣујају Дубровчанима свој део Конавла* (24. јуни, 1419) (ГОПБ4, 2011). Кнез Вукац Хранић Косача имао је своју област у Подрињу, као и његов брат Вукац. Земља којом је владао војвода Сандаљ Хранић (1392–1435) и синовац му Стефан Вукчић Косача (1435–1466), касније је именована називом Херцеговина. У овој повељи забиљежено је помињење „вјере 318 никејских отаца” чиме се јасно показује правовјерност теологије старих босанских и хумских повеља: „окуписмо се и заклесмо се на часном и животворном Крсту Господњем и у четворицу јеванђелиста и у дванаест святих врховних апостола и у 318 светихх отаца у Никеји, и у све свете који су од века Богу угодили, и у душе наше...” (ГОПБ4, 2011). Наиме „између ’апостолске вјере’ (и Цркве) и ’никејске вјере’ постоји знак једнакости” (Ђого 2022: 77). Средњовјековне српске повеље Босне и Хума прате континуитет православне духовности. То се „види” одмах у *девоцији* или *формули њодожностѣи*, као саставном дијелу интитулације, која се почела употребљавати у првој половини 14. вијека у повељама српских владара средњовјековне Босне и Хума (Брковић 1985: 27). Владарске идеологије се могу разликовати, њихови ставови и погледи у вези са одређеним питањима; али *ѡполиѣиѣиѣка ѡѣолоѡиѣа* је у потпуности изједначена. Другим ријечима, исти теолошки мотив у аренги појављиваће се до

самог краја средњовековне Босне (*ва начейшак оица, ва исѣуњеније сина и свейшаго духа...*) или ће јој претходити интитулација у којој се умјесто ове тријадолошке инвокације јавља једноставна тријадолошка инвокација коју прати христолошка разрада. Било како било, постојао је један духовни и институционални образац који је укомпонован у извјесни ток немањићко-котроманићке традиције, везане за тријадолошко-космолошко-христолошку исповиједну аренгу. Са друге стране, постоји и традиција везана за израз „318 богоносних отаца” (в. Ћого). Оба ова богословски истозначна тока пронађена су и у обрађиваном корпусу. „Прво нама познато експлицитно помињање ’вјере 318 никејских отаца’ у старим српским текстовима са подручја Босанског краљевства у средњем вијеку налазимо у повељи господара Хума, браће Санковића (Бељака и Радича) коју су издали Дубровчанима 15. априла 1391. године” (Ћого 2022: 75). Касније појављивање израза „вјера 318 никејских Отаца” код краља Стефана Остоје, Сандаља Хранића и Стефана Вукчића Косаче „показује да њен теолошки садржај не познаје ограниченост на политичке алијансе које би ’барони’ и краљевски дом саставили или развргнули. Санковићи и дом Косача стоје у директном конфликту, а сам краљ Стефан Остоја се у првом дијелу владавине ослањао на Санковиће (Ђоровић 2018: 265): па ипак, изван и изнад граница политичког спектра остаје ’вјера 318 никејских Отаца’ као саставни дио или заклетве или духовне санкције, самим тим – као темељ етоса и једних и других!” (Ћого 2022: 81).

3. Закључне напомене

Средњовековне српске повеље са подручја Босне и Хума представљају „праву ризницу теолошко-поетич-

ких израза и друштвено-културних информација једног времена” (Бартула 2022: 183). У овом раду праћен је термин сродства за брата, који са једне стране – директно указује на *Мушкарца у односу на децу истих родитеља или једног од родитеља, Мушкарца у односу на децу браће и сестара својих родитеља*; а са друге стране – обухвата и браћу по идеологији, храбрости, жртви, припадности. Хришћански тон је главна константа ових докумената. Садржај и намена писања повеља су различите, али преко тријадолошке формуле, која, наравно, није језичка карактеристика само повеља, па преко аренге и све до санкције – у којој се за непоштовање правног чина повеље уз присуство свједока – који су гаранتي правне радње, пријети и духовном казном у виду клетве, успостављено је јасно хришћанско учење које показује да писари и наручиоци средњовјековних повеља имају култивисан писани израз, *саображен библијском учењу* (в.: Бартула 2022: 195). Повеље су „овјерене” свједоцима, чија је улога у извршавању правног чина изузетно велика. „Они су били пажљиво одабрани из редова најутицајније и најмоћније властеле, и требало је не само да посведоче, већ и да својим положајем гарантују да ће се садржај правног чина поштовати. То се односило како на обавезе босанског владара према својој властели – *вјера њосиодска*, тако и на обавезе вазала према свом феудалном господару – *вјерна служба*. У исправама босанских владара свједоци се први пут наводе од времена бана Матеја Нинослава, и та дипломатичка пракса није се мењала до краја средњовековне босанске писмености” (Мргич-Радојчић 2002: 88). Наводили су се *с браћом*. У питању је назив који обухвата „све чланове родбинске (крвне) заједнице који заједно, неподељено господаре *илеменијом баштином*, на челу са једним представником, који се редовно јавља испред свих осталих као *сведок* у исправама босанских владара” (исто). Дакле, браћа су у сваком погледу једна константа средњовјековних српских

повеља Босне и Хума. У том смислу браћа залажу свој образ и име, као свједоци, чиме гарантују спровођење одлука утврђених повељом – са једне стране, а са друге – што је грађа и показала, „браћа по крви” и заједно издају повеље и тиме указују на своје јединство и саборништво.

ИЗВОРИ

Речник српског језика 2011: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

ССА: *Сџари српски архив* 2002, књига 1, Лакташи: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Историјски институт у Бањој Луци, Архив Србије у Београду, Међуопштински архив у Ваљеву.

Сџари српски архив 2004, књига 3, Лакташи: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Српском Сарајеву, Историјски институт у Бањој Луци, Међуопштински историјски архив у Ваљеву, Историјски архив у Чачку.

Сџари српски архив 2005, књига 4, Лакташи: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Српском Сарајеву, Историјски институт у Бањој Луци, Међуопштински историјски архив у Ваљеву, Историјски архив у Чачку.

Сџари српски архив 2006, књига 5, Лакташи: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Историјски институт у Бањој Луци.

Сџари српски архив 2007, књига 6, Лакташи: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Историјски институт у Бањој Луци, Историјски архив у Чачку.

Сџари српски архив 2008, књига 7, Београд: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Историјски институт у Бањој Луци.

- ГОПБ: *Грађа о њрошлосџи Босне* 2008, књига 1, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Грађа о њрошлосџи Босне* 2011, књига 4, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
- ССПУБ: *Сџара срџска њисменосџ у Босни и Херцеџовини* 2016: Бања Лука: Матица српска, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, приредио Данијел Дојчиновић.

ЛИТЕРАТУРА

- Бартула 2022: В. Бартула, „Теолошко-поетички аспекти Повеље Дубровчанима краља Стефана Твртка I Котроманића”, *Осам вијекова Миџройолије габробосанске*, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, Богословски факултет „Свети Василије Острошки” Фоча.
- Бенвенист 2002: Е. Бенвенист, *Речник индоевројских усџанова: њривреда, сродсџво, друшџво, власџ, њраво, релиџија*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Богдановић 1991: Д. Богдановић, *Исџорија сџаре срџске књижевносџи*, Београд: СКЗ.
- Брковић 1985: М. Brković, „Diplomatičke formule biblijsko-teološkog sadržaja u latinskim poveljama bosansko-humskih vladara i velmoža od XII do XV stoljeća”, *Croatica Christiana Periodica*, Vol. 9, No. 15, Zagreb: Institut za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovskeg fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Грицкат 1977: И. Грицкат, „Поглавља из историје књижевног и писарског рада”, *Јужнословенски филолоџ XXXIII*, Београд: САНУ.
- Грковић-Мејдор 2004: Ј. Грковић-Мејдор, „Диглосија у старосрпској писмености”, *Живойџ и дело академика Павла Ивића*, Београд, Нови Сад, Суботица: САНУ, Матица српска, Филозофски факултет Нови Сад, Градска библиотека Суботица, Институт за српски језик САНУ.

- Грковић-Мејдор 2007: Ј. Грковић-Мејдор, „Језик српске средњовековне писмености, достигнућа и задаци”, *Зборник радова I*, Београд: САНУ.
- Динић 1967: М. Динић, *Хумско-шребињска власнела*, књига 54, Одељење друштвених наука Београд: САНУ.
- Драгојловић 1997: Д. Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Нови Сад: Светови.
- Ђого 2022: Д. Ђого, Вјера „318 никејских отаца” у српском писаном наслеђу средњовековне Босне и Хума, *Српске повеље средњовековне Босне и Хума (историјски, теолошки, књижевни и језички аспекти)*, Бања Лука: Филолошки факултет.
- Ивић 1991: П. Ивић, *Изабрани оједи II: Из историје српскохрватског језика*, Ниш: Просвета.
- Ивић 1998: П. Ивић, *Целокуйна дела VIII: Прејед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Мијушковић 1960: Ј. Мијушковић, „Хумска властоска породица Санковићи”, *Историјски часопис* 11, Историјски институт САНУ Београд: Научно дело.
- Милановић 2004: А. Милановић, *Крајка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Мишић 2007: С. Мишић, „Повеља војводе Радича Санковића Дубровнику”, *Сџари српски архив* 6, Београд: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Историјски институт у Бањој Луци, Историјски архив у Чачку.
- Мишић 2008: С. Мишић, „Повеља Бељака и Радича Санковића Дубровнику”, *Сџари српски архив* 7, Београд: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Архив Србије у Београду, Међуопштински историјски архив у Чачку.
- Младеновић 2008: А. Младеновић, *Историја српског језика*, Београд: Чигоја штампа.
- Мргич-Радочић 2002: Ј. Мргич-Радочић, „Повеља бана Стјепана II Котроманића кнезу Вуку и Павлу Вукославићу, Установе и важнији термини: Сведоци”, *Сџари српски*

архив, књига I, Лакташи: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Историјски институт у Бањој Луци, Архив Србије у Београду, Међуопштински архив у Ваљеву.

Мргић-Радојчић 2005: Ј. Мргић-Радојчић, „Повеља бана Твртка Котроманића којом потврђује баштинске поседе кнезу Влатку Вукославићу”, *Сџари српски архив*, књига 4, Лакташи: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Српском Сарајеву, Историјски институт у Бањој Луци, Међуопштински историјски архив у Ваљеву, Историјски архив у Чачку.

Мргић-Радојчић 2008: Ј. Мргић-Радојчић, „Повеља босанског бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје жупе Бањицу и Врбању са градовима”, *Грађа о прошлости Босне*, књига 1, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.

Орбин 2006: М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд: СКЗ.

Рудић 2006: С. Рудић, „Повеља краља Стефана Дабише браћи Семковић”, *Сџари српски архив*, књига 5, Београд: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Историјски институт у Бањој Луци.

Смиљанић 2008: А. Смиљанић, „Повеља војводе Радича Санковића Дубровчанима”, *Грађа о прошлости Босне*, књига 1, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.

Ђирковић 1964: С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд: СКЗ.

Ђоровић 2018: В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, Београд: Едиција.

Biljana Samardžić

BRÜDER IN DEN SERBISCHEN URKUNDEN DES MITTELALTERLICHEN BOSNIENS UND HUMS

Zusammenfassung

Die mittelalterlichen serbischen Urkunden aus Bosnien und Hum stellen einen reichen Korpus zur Darstellung sprachlicher, historischer, poetischer, theologischer und soziokultureller Daten einer Epoche dar. Die Urkunden sind wertvolle Rechtsdokumente von originalem Quellenwert, die unterschiedlichen Zwecken dienen und zugleich ein klarer Ausdruck der Identität und Kultur eines Volkes sind. In dieser Arbeit wird der Begriff „Brüder“ als Verwandtschaftsterminus im wörtlichen und übertragenen Sinn untersucht (Brüder durch Ideologie, Mut, Opferbereitschaft, Zugehörigkeit...). Die Urkunden sind durch Zeugen „beglaubigt“, deren Rolle bei der Ausführung des Rechtsaktes von außerordentlicher Bedeutung ist. Brüder haben ebenfalls gemeinsam Urkunden ausgestellt, was auf ihre Zusammengehörigkeit und Einheit hinweist.

Schlüsselwörter: mittelalterliche Urkunden, Brüder, Bosnien, Hum, Herrscher

Илијана Р. Чутура
Милица Ј. Станковић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука, Јагодина
Катедра за филолошке науке
Катедра за дидактичко-методичке науке

УДК 930.85(=163.41):39(497.11)

БРАТ И СЕСТРА У СРПСКОЈ ФОЛК КУЛТУРИ

У раду се, полазећи од општих карактеристика новокомпоноване народне музике и њених различитих фаза и форми (преко турбо-фолка и поп-фолка), сагледавају особености песама о сестрама, сестри и брату и о браћи. Показује се да се могу издвојити, како у текстуалном тако и у музичком смислу, оквирни типови ових песама. У песмама о сестринској и сестринско-братској љубави доминира емоционални тон оданости, љубави и заштитништва, а у музичком смислу највише ових песама компоновано је у ритму и мелосу „шумадијске двојке”. С друге стране, међу песмама о браћи, поред патриотских, доминирају песме шаливога тона и крајишког мелоса, које су у крајњем ступњу потпуно комерцијализоване и персонализоване. У раду се назначују паралелизми између песама нашег корпуса с једне и усмене књижевности и свадбених обичаја с друге стране.

Кључне речи: српска фолк култура, брат, сестра, новокомпонована народна музика, мотив, ритам, метрика.

* ilijana.cutura@gmail.com

* Реализацију овог истраживања финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-65/2024-03/200140).

Предмет овог рада јесу новокомпоноване народне песме у чијем центру су сестре, брат и сестра или браћа, а које као тематску окосницу имају однос међу овим најближим сродницима. Разматраћемо их са аспекта текста и музичке основе, коју преузимају из фолклорних образаца. Иако их одликују парафразирање народне традиције и маниризам, у оваквим песмама није редак ни искорак према сижејним и музичким мотивима турбо-фолка.

Новокомпонована народна музика интензивно је заступљена у нашем друштвеном животу од свог настанка, који се одређује комерцијализацијом и професионализацијом фолк музике шездесетих година XX века. Големовић указује на њену брзу експанзију, те наводи да је ова музика, „коју данас већина сматра једином народном музиком, овакво 'право грађанства' заслужила [...] у периоду од само тридесетак година. Почела је стидљиво, наивно имитирајући народну музику, да би се потом – пробивши се на радио и друге медије, одвојила од ње и почела да живи засебним животом, кроз многе своје видове” (Големовић 1995: 185). Слично, Чоловић (1982) истиче да је популарност ове врсте музике нарастала захваљујући експанзији радијских програма и радио-станица, укључујући емисије са „жељама, честиткама и поздравима” слушаца. Од почетака па до данас постојали су и сапостојали различити правци и модификације ове врсте музике. Деведесетих година XX века турбо-фолк постаје доминантан, при чему се сагледава и као „одраз социополитичких околности овог периода” (Митровић 2017: 2). Митровић истиче да је турбо-фолк интензивно критикован као „средство промовисања најнижих културних навика, шовинизма, насиља, криминалних начина за стицање богатства, и других аспеката културног и моралног пада Србије деведесетих” (Митровић 2017: 2). Како истичу Куленовић и Банић Грубишић

(2019: 52), турбо-фолк је „услед своје динамичности, хетерогености и опирања укалупљивању у недвосмислене жанровске оквири – кад је вредносно неутрално конотиран – одређиван као мегажанр, мишмаш или бриколаж, док је – кад је негативно конотиран – одређиван као музички мутант, хибрид, монструм или Франкештајн”. Касније, удаљавајући се од ове матрице, данашња фолк продукција постаје ближа поп-фолку (Митровић 2017: 22). Њен централни продукт, генерално речено, јесу „савремене комерцијалне форме засноване на фолк музици” (Исто: 22). И Ковачевић и Ристивојевић (2014: 1040), ослањајући се на претходне проучаваоце (Чоловић, Стојановић, Прица) истичу да се „нове народне песме” одликују превасходно тиме што су комерцијалне и ауторске, те по томе што су продукт савременог друштва. Управо због тога Митровић (2017: 22) сматра трећи термин, *неофолк*, неадекватним за савремену продукцију. Термин у односу на *йой-фолк* „значи исто, али исувише наглашава сам фолк, док су се најновије форме исувише удаљиле од те основе”.

Наш корпус у овом раду чине песме које се свакако јесу удаљиле од фолклорног предлошка,¹ али се не приближавају другом полу, који заузимају поп-фолк и турбо-фолк. У погледу тематско-мотивског (и, следствено, лексичког) уобличења обједињује их то што говоре о односима између сестара, сестре и брата или браће. Песме су прикупљене претраживањем Јутјуб платформе, уз консултације са музичарима² који наступају на про-

1 Због овог критеријума, али и због времена настанка у корпусу нема песама попут *Чујеш секо, Одакле си селе, Сестра ми је поручила да се удаје*. Додатно, у наведеним насловима *селе* и *сека* немају значење сродничког термина.

2 За консултативну помоћ посебно захваљујемо Братиславу Старчевићу, сараднику Оркестра Факултета педагошких наука у Јагодини.

славама. Изван опсега анализе остају песме у којима лексеме *браћ* и *сесѝра* имају друго значење, што је нарочито заступљено код лексеме *браћ* у значењу 'пријатељ' или 'особа исте националне припадности', као у песми *Ђе си браћѝе, ђе си имењаче* (Жаре и Гоци бенд³): „Имам брата, на Мањачи живи [...] Шта ми браћа у Крајини чине / поздравља вас побратим са Дрине [...] Дуго, браћо, видјели се нисмо / Исти нам је обичај и писмо / Чувај, Боже, мога побратима / Врбас водо, поздравља те Дрина”.

⁴ Такође, изван корпуса су песме у којима се не реферише ни на духовно сродство. Ове песме несагласне су са нашим корпусом и по музичкој матрици, која се одликује потпуним удаљавањем од народне музике. Иако их не узимамо у разматрање, важно је да напоменемо да често имају далеко већу популарност од песама у којима су родбински односи мотивска окосница, а музичко обли-

3 С обзиром на то да одређене песме изводи више извођача, у раду уз наслове песама најчешће наводимо имена извођача чији су снимци ушли у корпус. Додатно, навођење пуних линкова у изворима би, с обзиром на број песама, обимом преоптеретило и рад и зборник, тако да ће навођење извођача заинтересованим читаоцима омогућити лаку претрагу на Јутјуб платформи.

4 О употреби лексеме *браћ* у оваквим значењима Јасмина Дражић каже: „Други занимљив феномен јесте обраћање лексемом *браћ*, које је и у Вуково време, како сазнајемо из информација из одредничке лексеме *браћ-реѝеменѝа*, било врло проширено. Савремено доба доноси нову слику особе којој се млади обраћају овом лексемом, што потврђује њена веома учестала употреба у њиховој комуникацији, и што би могла бити тема за истраживање, с посебним акцентом на томе колико се семантички садржај ове лексеме испразнио, тј. колико се употребом лексеме *браћ* изгубила компонента блиског пријатеља, а у којој се мери, различитим интонационим варирањем вокала постижу разнолики дискурсни ефекти упозоравања, претње, емпатичког призива, огољеног скретања пажње, емпатичког интензификовања исказа и сл.” (Дражић 2022: 237–238).

ковање карактеристично за новокомпоновану народну музику. Навешћемо само неке репрезентативне примере: песма *Кад би дио рањен* (Светлана Ражнатовић Цеца) са стихом „Била сам ти љубавница, љубавница и сестра и друг”, те такође њена песма *Браїи и сесїра* (из 1999. са 8 милиона прегледа на јутјубу), где се лексема *сесїра* јавља у сличном контексту: „Нек смо рекли судбини / После свега шта смо ја и ти / Брат и сестра свакако / Кћи и отац некако / Муж и жена никако”. Новијег је датума песма *Браїи на браїи* (изводе је две млађе певачице), са текстом који карактерише потпуни отклон од народног, са смером у којем је турбо-фолк, могло би се рећи, развио наслеђе деведесетих и преузео елементе других музичких праваца, постајући музички „мутант”. Слично је и са песмом *За браїи мої*, која се својим текстом, као и претходна, потпуно враћа мотивима криминала, најгрубље истакнутог богатства, насиља. Сегменти текстова ових двеју нумера дочараће, као примери случајног узорка, огољени и примитивни образац промоције агресивности и „нижих културних квалитета” (Томић 2014: 133) који је превасходно намењен младима:

„Мала кад попије, постане ватра / телом те опије ко да је из Емирата / Шта хоће – добије, на месту команданта / Доводи до рата, брат на брата, брат на брата”;

„За брата мог само скупе жене / за брата мог запалићу свој БМВ / за брата мог ја решавам проблеме [...] а ко дира брата, репетирам у вугла / ра-та-та-та”.

Песме којима се у раду примарно бавимо далеко су, и у текстуалном и у музичком погледу, од оваквих „остварења” која одговарају на захтеве честог и брзог смењивања трендова (Манојловић 2014). Оне задржавају примарни звук и мелос новокомпоноване народне музике

са њених почетака, траже своје музичко упориште у народној музици, а намењене су превасходно извођењу на породичним слављима. Удаљене су од узуса забаве у друштву спектакла, у којем „није тешко наћи спектакуларне догађаје и људе који нам се нуде и продају, маме у спектакуларно [...], спремни да ревидирају `застареле` системе вредности и морална начела” (Манојловић 2014: 56–57). Насупрот томе, у нашем корпусу су новокомпоноване народне песме које припадају фолк култури (не „бриколаж” формама) и које су управо окренуте оним вредностима и идејама које су карактеристичне за аутентичну народну песму. Стога се, и када су новијег датума, могу придружити песмама које су настајале у првом периоду стварања новокомпонованих народних песама. Големовић (1995: 186–187) о таквим песмама каже: „Жарко желећи да буду народне, у смислу изворних песама, новокомпоноване песме за то користе разне начине. Тако се на пример у почетној фази њиховог развоја јавља `тематска и језичка везаност за село`, са намерним потенцирањем његове `пасторалне и идиличне слике`, што етнолог Иван Чоловић сликовито назива *рустѿикалним*, односно *махалско-дашиѿенским ѿесмама*. Сличне тенденције испољене на почетку, уочавају се и у новокомпонованим песмама и у другим фазама њиховог развоја.”

Ипак, иако су везане за традицију у том смислу, основне карактеристике ових песама проистичу из њихове намене, и у смислу пубlike и у смислу ситуационог оквира у којем се изводе. Сцена која је предвиђена за њихово извођење јесу породична славља. Мада се готово и не чују у другим приликама (осим када се наручују у радио-емисијама), музичари сведоче о томе да се „наменске” песме – оне које, дакле, непосредно говоре о поводу славља или адресирају одређене особе (чланове поро-

дице, кумове) – доносе музичарима највећи „бакшиш”⁵

Како је реч о песмама које су креиране за певање, одликују их рима и метричка уједначеност прилагођена мелодији. Силабичка структура строфе и стиха најчешће је уједначена, али се код неких песама, зависно од мелодије и аранжмана, среће и хетерогеност у погледу силабичке и ритмичке организације. Рима је једна од доминантних фонолошко-ритмичких карактеристика, док понављања одређених гласова или секвенци није стилогено, већ је последица понављања лексема и конструкција. Осим тога, ове песме намењене су што широј публици (имају комерцијални карактер), тако да је текст једноставан, памтљив, често са устаљеним формама и препознатљивим сегментима. Из ових разлога се у неким песмама понављају један или два последња стиха у строфама и(ли) рефрену.⁶

У домену музичке анализе, можемо рећи да су ове песме компоноване према хармонским и мелодијским стандардима карактеристичним за новокомпоновану фолк музику. Ти стандарди подразумевају парну музичку метрику (најчешће 2/4 или 4/4 такт), једно-

5 О томе сведочи и певач Иван Раденковић Јапанац у подкасту Морава подкаст који се емитује на Јутјубу: <<https://www.youtube.com/watch?v=ZEFtcKZETCg&list=PLS8DPkt78D64R9muYeoZED4723IP5N3M>>

6 Како примећује Митровић (2017: 25), понављања и формулаичност општа су одлика популарних и комерцијалних песама: „Разни аутори наводе да су у турбофолку (под којим подразумевају и новокомпоновану народну музику и позније форме) текстови и стилска средства пуни клишеа, формулаични, на сличан начин као у усменом стваралаштву, а мелодије репетитивне, што све доприноси њиховој памтљивости [...] Формулаичност је одлика не само турбофолка, већ како каже Фрит, поп музике уопште (Frit 1998, 160). Исто важи и за репетитивност. Опаске ових аутора нису нетачне, али насилно хомогенизују огроман репертоар грађе”.

ставне и логичне ритмичке структуре, затим хармонска кретања у дур-мол систему према квинтном или терцном сродству, примереног умереног до брзог темпа. Мелодијска линија, не само вокала већ и оркестарске пратње, изражајна је и мелизматична и тако украшена карактеристичним певачким и свирачким трилерима, и код извођача народне музике представља прави изазов, што овај музички жанр чини специфичним у односу на остале. Вокална техника извођача, и мушких и женских, подразумева својеврсну вештину и висок степен координације распона гласа, мишићног рефлекса, дикције и агогике.⁷ Почетни тоналитет у форшпили и строфи углавном је дурски, док у рефрену неретко може модулирати у паралелни молски, у форми музичког одговора на строфу. Ритмичко-мелодијска пратња је уједначена, са богатом оркестрацијом за народне инструменте (хармоника, виолина, гитаре, кларинет, бубњеви, саксофон итд.) док хармоника као краљица српске народне музике заузима водеће место у саставима који изводе песме овог типа. Због народног оркестарског састава и карактеристичног ритма, ове песме можемо сврстати у познату српску „шумадијску двојку”, која своју примарну намену има на свадбеним весељима али значајан допринос даје и самој српској свадбеној традицији не само у певачком него и играчком смислу.

Текстови ових песама показују низ заједничких елемената. Свакако је међу доминантним особеностима

7 Агогика је музички израз који подразумева упуте за интерпретацију музичког дела у циљу што бољег излагања музичког садржаја. Врши се убрзање или успорење, тј. скраћивање или продужење одређених нота или фраза, да би касније наступио принцип надокнаде. Агогику у својим интерпретацијама примењују вокални и инструментални извођачи. Музичко извођаштво без агогике звучало би монотono и безлично, другим речима агогика удахњује живот музичком делу.

присуство традиционалних мотива и архетипских оквира. Поглед на однос међу најближима дат је из женске или мушке перспективе, али су у овом корпусу присутне и дуетске песме које заступају обе перспективе. Мотивска грађа је заснована на парафрази традиционалних мотива: мајчино крило, заједничко одрастање, одлазак из породичне куће, те на вредностима као што су верност, оданост, емпатија. Једна од најпознатијих песама овог типа је *Расли смо њод исѣим кровом*, у чијој се првој строфи нижу лексеме кључне за семантику и емоционалну боју сваког стиха. То су лексеме *кров*, *бунар*, *мајка*, (мајчино) *крило*, и доследно су праћене атрибутом *исѣим*. Док је прва строфа фокусирана на заједничко одрастање, овим атрибутом започиње и друга строфа („Исти смо, ко два смо цвета”) у којој се истиче физичка сличност брата и сестре. Трећа строфа, као врста кулминације, креће се у оквирима емоционалне саживљености и емпатије: „Срећна је, и ја сам срећан”; „суза је њена и суза моја”.

Популарна песма *Браћ и сесѣра* (коју је изводило више извођача: Вера Матовић, Снежана Ђуришић, Синови Мањаче и Ћана) мотивском и емоционалном оквиру традиционалног фона придодаје и мотив раздвојености. Брат је далеко од завичаја и родне куће, а лајтмотивски се кроз текст провлачи патња због раздвојености и жеља за поновним сусретом, које су исказане глаголима *видјети* и *угледајти*, те именицом *сузе* и глаголом *илакајти*: „Сестро моја, да ми те видјети”; „Кад зачујем кораке низ цесту / све се надам угледаћу сестру”; „Жарко би ме сунце огријало / Кад би своју сеју угледао”; „Ја би сејо сит се исплакао”; „Моје око плакати не преста”). Ови мотиви, који се појављују из строфе у строфу, уобличавају и оквири раздвојености од дома, чежње за завичајем и љубави према старом дому и завичају: „Кад зашкрипе стара кућна врата / Ја помислим ево мога брата”; „Сестро моја, неће дуго проћи / Поново ћу

завичају доћи / Сваког дана мене жеља мине / родне куће и сестре једине". На крају је придодат и свадбени мотив („Што не дођеш, мој рођени брате / Да пред кућом дочекаш ми свате"). Раздвојеност је доминантни оквир данас далеко мање популарне песме *Две сесџре, две судбине*, при чему остаје слична и матрица паралелизама (на пример, „ја одлазим својим путем / а ти својим крећеш"), понављања („Две смо сестре, две судбине / и две сузе вреле"; „Реци мајци, сејо моја, / два пупољка има / два пупољка, две младости") и кључних лексема и синтагми (*једна мајка, сузе вреле* и сл.).

Доминантни мотив сестринске и братске љубави усложњава се мотивом родитељског завештања, као у песми *Сесџре*,⁸ у којој је доминантан и појављује се у строфама, а у једној строфи наглашен је понављањем стихова. У рефрену је наглашена оствареност завета:

(строфа:) Да волимо једна другу / Мајка нам је говорила / Да памтимо да смо сестре / Ма где која била;

(строфа:) Помозите једна другој / Немој да се посвађате / Тада нам је завет дала / Памтим речи мајке / Тада нам је завет дала / Памтим речи мајке

(рефрен:) Да је мајци да нас види / Ех да може, сејо мила / Поносна би на нас била, / Поносна би на нас била.

Мотив родитељског завештања деци да се воле и слажу присутан је и у песми *Нико нема браћу као ја* (Јелена Броћић): „Једно сте другом најпречи / Отац и мајка рекли су то". Ипак, овом песмом доминира мотив брата као изузетног заштитника, што је директна реми-

8 Ову песму, која није стекла ширу популарност, изводи Нада Топчагић.

нисценција на мотив из народне књижевности. Познато је да је „[з]аштита сестре од насиља очигледно [...] под-разумевано братско право и обавеза. Од епског јунака очекује се да стане у заштиту сестрине части, чак и када је на умору. Болани Дојчин (Вук, СНП II, бр. 78) нема мира ни (с)покоја јер сестрине сузе обавезују” (Војводић 2016: 63).⁹ Међутим, у данашњим новокомпонованим песмама овога типа, физичку заштиту замењује савремени комплекс елемената: верност, оданост, емоционална заштита, охрабрење у суровом свету. У једној строфи истиче се да је брат једина особа од поверења („Сви су ме једном издали / Исти су сви у срцу мом / Једино он никада није / Верујем само брату свом”), а рефрен гласи:

Када плачем, када гори,
он ми дође, он се створи
да одважи своју сеју
онда кад се други смеју
Он ми руку да,
нико нема брата као ја.

Песма *Сесџира браћу најмилија* (коју изводи Мара Врховник) је изграђена на сличном мотивском кругу, са том разликом што не „опримерава” братску оданост и заштиту наративним елементима, већ се задржава на генерализованом тврђењу, које је појачано темпоралним универзалним оквиром:

Одувијек је било,

9 Ова матрица пренела се и у песме у доба рата деведесетих, у којима су „репрезентације маскулинитета [...] биле ратничке [...] Позиције женског субјекта су биле чиста референца маскулинитета – ратнику са душом детета је одговарала мајка, освајачу трофеј, а заштитнику (брату) – сестра” (Митровић 2017: 121).

Тако је и сада,
Брат је сестри
Заклетва и нада.

У основној идеји од ових се песама разликује песма Љубе Лукића *Сејо моја, сестрице*. Реч је о својеврсном савезништву у којем је сестра посредник у преношењу порука између свога брата и другарице, што је текстописац имао потребу да потпуно експлицира: „Ти си знала о љубави нашој / И поруке често преносила / Ал' од јуче другарица твоја / Није више оно што је била”. У песми остављени младић тражи да сестра пренесе још једну поруку, а то је рефрен и емоционална окосница песме: „Сејо моја, сестрице / Иди код другарице / И питај је, сејо мила / Зашто ме је оставила.” Карактеристични су више пута поновљени вокативни облици *сејо* и *сестрице*, те својеврсни замишљени дијалог и директно обраћање сестри. Наглашена је заступљеност лексема, синтагми и конструкција које упућују на братовљеву бол, тугу, сузе: *бол срца, срце шћо уздише, сузе са лица, љаћим, а ја не знам како ћу од бола*.¹⁰ Оваква позиција „лирског субјекта” (да се условно послужимо термином) сада мења позицију брата-заштитника у онога који тражи емоционалну подршку. Међутим, улога брата, с друге стране, и даље је у складу са фолклорним обрасцем. Његова заштитничка моћ се не доводи у питање, приврженост је експлицирана, а у првом плану је емоционална и љубавничка невештост у комуницирању, која није у сукобу чак ни са епским виђењем мушкарца.

10 Изражавање емоционалности у овој и другим анализираним песамама у нашем корпусу потпуно се разликује од типичног обликовања емоције љубави у турбо-фолку, у којем доминира „недостатак контроле субјекта осећања над осећањем” (Ђурић, Ђурић 2014: 64).

Вокатив *сејо* није карактеристичан само за ову песму. Јавља се са незнатним варијацијама у низу песама: *сејо мила* и *сејо моја*, *сесџирице*, *сесџиро моја* уз *мој рођени браће* у женским строфама (*Браћи и сесџира*). Такође, синтагма *браће мој* присутна је у песмама *Сесџира браћу најмилија* и *Ожени се, браће мој* (из 1985. године, Срећко Јововић). Лако је приметити да је директно обраћање овог типа, где је вокатив праћен присвојном заменицом *мој/моја* једна од упечатљивих карактеристика ових песама. Интересантни су, међутим, смисао и функција ових апострофа изражених апелативима. Ковачевић (2006: 109–110) наводи да су такве апострофе:

„тематске, јер се апострофирају лица или групе лица које пјесник опјевава, који су предмет пјесме. Апострофирање има за циљ постизање привида говорне интеракције¹¹ између пјесничког субјекта и објекта, чиме пјеснички објекат постаје адресат, коме пјесник не само да намјењује пјесму него му и директне поруке упућује. Зато су апострофе овога типа по правилу праћене 'саговорничким' граматичким облицима: замјеницама другог лица сингулара или плурала, и императивном формом глагола, које и потпомажу да лице које је пасивни објекат пјевања читалац доживи не само као адресата коме је пјевање намијењено, него и као 'саучесника' без кога нема реализације саме 'радње' пјесме”.

С друге стране, ситуациони оквир за који су ове песме намењене унеколико мења овај однос. Ситуације у којима се овакве песме певају јесу весеља на којима се популарним „наручивањем” песама исказује емоционална наклоност, као и пракса „жеља, честитки и

11 Подвлачење наше.

поздрава” у радијским програмима. На слављима углавном особа која је пожелела да се одређена песма изведе намењује (посвећује) песму присутној особи – адресат је, дакле, директно присутан, али позиција пошилаоца песме-поруке може бити двојака. Он је упућује преко певача – дакле, посредника, уколико одлучи да ће његова улога бити пасивна при извођењу. Друга могућност је да певање буде праћено својеврсним „перформансом” заједничког певања, при чему певач добија улогу споредног актера, док наручилац и онај којем је песма намењена непосредно реализују „говорну интеракцију” текстом песме. Привид обраћања тиме бива извучен на ниво реалне ситуације, посебно у случају дуетских песама каква је *Сесѝра и брайѝ*.

Овакве заједничке карактеристике, које дели већи број песама у нашем корпусу, нису особеност само ових песама, с обзиром на то да, како Чоловић (200: 179–180) истиче, све „нове народне песме” заправо варирају одређени скуп средстава који припада фолклорном проседеу, а што подразумева и „велику сличност међу текстовима, поготово међу текстовима исте врсте песама” (Исто: 180).

За разлику од песама о сестрама или сестри и брату, које деле јасну емоционалну матрицу, песме о браћи можемо условно поделити у два тематска оквира. Један има шaljив и забавни карактер, а други родољубиви. Оба типа одликују се тиме што се креирају текстови на познату мелодију, о чему Големовић каже: „Инспирисаност новокомпоноване народне музике изворном музиком може бити остварена и конкретним посезањима за неким њеним облицима, односно елементима, што је ређа појава, али је, без обзира на то, ипак треба поминути. Таква је, на пример пракса стварања ’нових’ песама у најновијим ратовима у Хрватској и Босни и Херцеговини, где се користи најтрадиционалнији ’композици-

они принцип, испевавања новог текста на већ познату мелодију, која је схваћена као специфична формула” (Големовић 1995: 187). У песмама које анализирамо ово је приметно у групацији шаљивих, где се позната мелодија узима из локалног / регионалног корпуса, али где је и текст креиран са варирањем одређене матрице. Овакве песме често почињу секвенцом „Нас два брата”,¹² да би се надаље у тексту развијала тема специфичности браће у односу на друге. Фигура мајке заступљена је тек по изузетку у оваквим песмама, али се јавља *џајџа* или *баба* / *бадо*. Међу њима има и старијих и песама новијег датума. Ове песме су веома бројне, а наводимо неке од уводних секвенци које илуструју наведене карактеристике: „Нас два брата научио тата / са женама како се барата”; „Нас два брата нежењени”; „Нас два брата весељаци”; „Нас два брата оба робијаша”; „Нас два брата из равног Баната”; „Нас два брата оба музиканта”; „Нас два брата оба смо шофери”; „Нас два брата ми се поносимо / што на бабу нашега лично”. Песме су пригодне, а текстови прилагођени терену и захтевима публике. Како имају искључиво забавни карактер са основном идејом да се браћа (и евентуално отац) представе као „мангупи”, готово све ове песме имају баналне текстове. Осим тога што су по

12 Иако је конекција са песмом „Нас два брата оба ратујемо” јасна, нисмо се упуштали у разматрање хронологије настанка шаљивих песама са истим почетним стихом. Интересантно ја да се на Јутјуб платформи, према афинитету корисника који постављају снимке, ова песма одређује као крајишка или као партизанска или као четничка (на Јутјубу је доступан и снимак који је изазвао прилично велику пажњу, на којем свештенство у Чикагу пева ову песму са актуелним патријархом Г. Порфиријем, уз уводно појашњење да је песма четничка, и са делом „Шта се оно на Динари сјаји...”). С друге стране, део песме је био популаран и међу партизанима (тако је Вуле Журић своју књигу о доктору Младену и Сретену Стојановићу управо насловио „Нас два брата”).

лексици, мелодији и избору инструмената локализоване, овакве песме су понекад и уско намењене одређеним социјалним групацијама. Састав под именом Изворна група „Сложна браћа” снимео је нумеру са следећим текстом; „Нас два брата, оба смо шофери / Сви нас знају, момци смо поштени / Путујемо од села до села / Нема цуре да нас не би хтјела.” Територијално је локализована, и редовно праћена тамбурашким саставом, песма *Два браћа из равног Баната* (доступни су снимци више извођача), чији је рефрен: „Еј, сви бирцузи нама отварају врата / јер иду два брата из равног Баната”, али је и улога оца истакнута: „Кад се пије, све је успут, што би баба реко.” Отац (*таћа*) је и централна фигура савременије песме *Нас два браћа научио таћа*, која је по тексту савременија и приближава се испразној матрици понављања (најистакнутије у рефрену који се састоји од два поновљена стиха са минималним модификацијама), уз жаргонизам („синови су моји тама”). Мотивски се потпуно исцрпљује у заводништву којем је „тата” подучио синове, а неки од стихова немају никакву логичку везу са остатком текста („све се може кад се хоће”; „жена има, жена има, / ми смо браћа права”). Упркос томе (или управо због тога), била је често певана. Текст доносимо у целости:

Све се може кад се хоће
каже тата нама
За девојке и за жене
синови су моји тама

рефрен:
Нас два брата научио тата
са женама како се барата
Оба брата научио тата
са женама, са женама како се барата

Жена има, жена има,
ми смо браћа права
Не може нас посвађати
нити црна нити плава

Биће увек лепих жена
за мене и брата
Ми смо оба баш на тебе
не брини се за нас, тата.

Једна од некада популарних песама на весељима је *Ожени се, браће мој* (из 1985, у извођењу Срећка Јововића). Свака строфа ове песме почиње секвенцом *нас два браћа*, са друкчијим завршетком: *нежењени / весељаци / врајолана*. Строфе су катрени, доследно у осмерцима, док је рефрен неуједначенији (два седмерца и два десетерца). Текст је написан у другом лицу, са вокативом *браће мој* у рефрену, јер млађи брат упућује старијем поруку да треба да се први ожени – „снаја треба фамилији”, а „мајка жели унучиће”, чиме уноси елементе патријархалне идеје продужетка породичне лозе.

Комбинација мелодије „на народну” (која подражава мелос типичан за одређени простор) и певања „на бас” (в. Големовић 1995) са текстом чија је окосница мотив карактеристичан за турбо-фолк можда се најбоље опримерава песмом *Браћи за браћа* (Гоци и Лазо, 2021). Брат је на робији јер „неко га је оклевет’о, / изјава се лажна дала”, „челична су тешка врата закључала мога брата”, „све ће брат за брата дати са робије да га врати”.

Модел текстова о браћи проширује се на потпуно типизираних текстова са фолклорним мотивима који нагињу епским формулама, а које је изузетно лако прилагодити прилици и прохтевима публике. Старија песма *Нас два браћа има мајка* (са почетном строфом: „Нас двојицу има мајка / подједнако све нас воли / па нам драга

мајка каже / да смо њени соколови” у ритму „двојке” (доступан је тонски снимак извођења Животе Јовановића) напушта народне формуле да би се текст потпуно преоријентисао на идиоме и деконструисане фразеологизме или изреке: „Где ја оком, ту он скоком / Друга браћа сва воле се / Ал им нису исте кесе.”¹³ Доступна је и песма у интерпретацији Драгана Пантића Смедеревца „Нас тројицу мајка има”, чији је наслов готово идентичан са насловом претходне песме, а тако је и са првом строфом. Наредне строфе се, међутим, разликују и крећу се у смеру родољубивог тоналитета: домовина има три војника које ће мајка оженити кад „одслужи војску”: „Када војску одслужимо / мајка ће нас оженити / свој тројици истог дана / свадбу ће нам направити.” Лако је запазити у наведеним стиховима обеју песама да текстописци нису уложили посебан напор у метричко обликовање стихова, које су постигли очигледним и грубим кршењем норме, о чему пише и Милка Ивић: „Осим небриге око тога да се постигне јасноћа и неприземност изражавања, поједини сачинитељи ‘народњачких’ стихова испољавају и недопустиво невладање граматичком нормом стандардног језика” (Ивић 1996: 107) чак и када кршење норме није

13 Марина Николић и Весна Ђорђевић показују да се фразеолошке јединице у реп текстовима користе на потпуно другачији начин и са супротном намером и ефектом у односу на наш корпус: „Аутори реп песама користе устаљене форме као уметнички израз који прилагођавају формалним захтевима жанра (метрика, рима и сл.), али и поруци која стиче стилогеност и убедљивост ослањањем на јединице укорењене у лингвистичкој свести рецепијената. [...] Такве модификације имају и прагматичку функцију – како је наш корпус показао, помоћу модификованих фразеологизама на сликовит и експресиван начин, некада духовито, а некада парадоксом, иронијом и сарказмом, представља се актуелна друштвена ситуација и исказују друштвене аномалије с циљем подизања свести код публике и изазивања реакције” (Николић, Ђорђевић 2016: 430).

везано за „удовољавање метричким захтевима” (Исто; в. и Ивић 1997). Ове две песме (уз бројне друге песме са текстовима сличне испразности) нису доживеле популарност, иако друга експлицитно наводи тип слава (испраћај у војску, свадба), што говори о намери аутора и извођача да јасном наменом позитивно утиче и на расположење и на спремност наручиоца да буде „широке руке”.

Осврнућемо се и на један посебан тип углавном крајишких песама о браћи. Најосновније карактеристике ове групације песама илустроваћемо само песмама једног дуета (Гоци и Лазо). Све ове песме говоре о конкретним особама, текстови су потпуно савремени, али је музичка основа традиционално крајишка. Према мишљењу Мирјане Лаушевић, оно што једну мелодију чини препознатљивом („типичном”) у етничком смислу јесте то што она евоцира извесне културноисторијске везе које слушаоцу омогућавају да је смести у одговарајућу категорију, при чему су те везе колико евоциране толико и установљене специфичном праксом и националном реториком (Лаушевић 2002, 370). Један део ових песама (нпр. *Браћа Шеварике*, *Браћа Лукић*) управо је посвећен борцима који су погинули у последњем рату. Поред лексике која евоцира епску поезију (соколови, јуначки, са вјером у Бога и сл.), карактеристичне су и савремене конструкције које су честом употребом у јавном говору изгубиле стилску маркираност (нпр. „На бранику Српске Републике / живот даше браћа Шеварике”). Локализација и идентификација су детаљне (топонимима и личним именима).

По томе су им сличне, али по идеји, настанку и намени потпуно се разликују, песме које такође говоре о конкретним, детаљно идентификованим особама, као што су *Браћа Шормаз*, *Браћа Симић*, *Браћа Мрђе*, *Браћа Лекић*, *Браћа Дринић*. Оне су намењене (највероватније по некој врсти наруџбине) браћи која се редовно именују,

а по правилу су опевани као сложни, успешни, патриоте и дружељубиви весељаци. Ни оне не напуштају музичку матрицу крајишке песме, од које се текстом често драстично одвајају: „Братска слога и карактер јак, / друштво, жене, мерцедесов знак, / То су Мрђе са Боћом на челу, / Војводину задивили цијелу”; „На Мањачи звјезда сија / Дринићи су империја / увијек било, увијек биће, / воле жене, воле пиће”. Текстови се формирају са готовим елементима који варирају: „Ко то пије и музику плаћа / ко би други него Мрђе браћа”; „Са њима сам триста пута пио / Дринићи су, ко би други био.” Тежи се што прецизнијем идентификовању оних о којима се пева, понекад уз „поздрављање” поименце: „Поздрави ми Живану, Николу и Раду”; „Рају, Воју и Милоша зна Крајина цијела / родом су од Мркоњића, из Шеховца села”; Милан, Бојан, Дарко и Горан из песме *Четворица браће* су „екипа до бола”, а „рођени су у Њемачкој њих тројица / Бојан дош`о, сада их је четворица”. Сижејни модел увек је сличан и садржи неке од следећих елемената: браћа су „почела од нуле”, одгајила их је „самохрана мајка”, вратили су се на огњиште и обновили крсну славу или, пак, живе у Србији или иностранству али су увек кад затреба ту за свој родни крај. По правилу се истиче успех браће, те ове песме постају и својеврсна реклама за приватна предузећа, на пример: „Ко то вози камионе тешке / И на путу нема једне грешке”, до потпуно експлицитног истицања рекламне компоненте (у песми „Браћа Симић”) као крајњег ступња комерцијализације у (нео)фолк култури.

Музичком анализом претходно поменутих песама можемо закључити да су карактерно и стилски потпуно другачије од „шумадијске двојке”. Карактеристично је певање „на бас” које подразумева водећи вокал који изводи главну мелодију и пратећи који се накнадно укључује. Специфичност ове вокалне технике лежи у тзв. грлном певању, где су носиоци звука гласнице, те због тога

подсећа на извик. Уз тај традиционални певачки стил и модерну оркестарску пратњу, можемо приметити да ове песме у основи почивају на мелосу продукције „Јужни ветар”,¹⁴ која је обележила музичку епоху 90-их у бившој СФРЈ. Са примесама турбо-фолка који је подразумевао оскудну оркестрацију у физичком људству, углавном су коришћене електронске клавијатуре на којима је могуће постићи различите боје жељених мелодијских и ритмичких инструмената.

Оно што ове песме умногоме одликује је звук саза, упркос томе што је саз инструмент који је у то време послужио као алат за очување традиције босанских муслимана, насупрот традиционално српским гуслама. Физички готово иста, ова два жичана инструмента послужила су за доказивање супериорности не само у музичком, извођачком смислу већ и у симболичкој равни двају супротстављених народа. Према Чоловићу, као што су нови градитељи и преградитељи нација на Балкану сложни у томе да свака од њих треба да буде етнички центрирана и територијално груписана по принципу „свој на своме”, они се слажу и у томе да свака од тих нација треба да буде и у музичком смислу од других одвојена, да изводи музику уз пратњу свог репрезен-

14 „Јужни ветар” (издавачка кућа) – некадашња југословенска дискографска кућа, основана 1980. у Београду, позната по снимању са многим познатим фолк, поп-фолк и турбо-фолк певачима из Србије и Босне и Херцеговине. Њен оснивач је Миодраг М. Илић (Миле Бас), бивши рокер, члан оркестра Аце Степића у Београду до 1978. Претечом оркестра *Јужни ветар* сматра се ансамбл *Кошућњак*, који је Илић основао са својим другом Савом Бојићем, такође бившим рокером. Већ 1980. Илић и Бојић објављују и прве синглове са својим оркестром у истоименој дискографској кући, са певачима као што су Душан Костић, Тома Здравковић, Љубиша Стојановић Луис, Гордана Стојићевић, касније Синан Сакић, Драгана Мирковић и многи други.

тативног инструмента, „своју на своме” (Чоловић 2008, 167). Културолошки посматрано, традиционална музика на простору бивше СФРЈ, према речима Ивана Јанковића: „данас је у дефанзиви, јер је нестало социјално и цивилизацијско окружење из којег је поникла. Постала је „нека врста историјског артефакта” или „експоната из музеја старина” који нови нараштаји дођу да виде тек толико да би се информисали каквих је све занимљивости било у нашој „богатој културној историји”, а затим се вратили у реалност“ (Јанковић 2006).

Наш преглед новокомпонованих народних песама у којима су носиоци примарне теме брат и сестра и односи међу њима показује да се јасно могу издвојити неке типске карактеристике. Осим оних општих које су издвојене у раду, приметно је да у песмама о сестрама или о сестри и брату доминира исказивање љубави и нежности, слоге и чежње због раздвојености. С друге стране, песме о браћи су најчешће шаљиве или, у мањем броју, патриотске песме о браћи борцима. Имајући у виду емоционални тон песама о сестрама или сестри и брату, али и њихову бројност, можемо рећи да се оне ослањају на традиционални систем породичних вредности. Такође, приметне су одређене рефлексije образаца народне књижевности. Ипак, Дармановић (2016: 165–166) примећује да је у нашој епској поезији лик сестре доминантно приказан у суодносу с братом (ретко са сестром). Интересантно је у том смислу да Војводић установљава, на материјалу једанаест збирки српске народне поезије, да се међу лексемама за именовање чланова породице *браћи* јавља у чак 71,40% песама и закључује: „То је, дакле, појам који је у мери већој него било који други у фокусу интересовања народног певача” (Војводић 2016: 234). Појам *сестра* (са лексичким варијацијама) је на 6. месту по заступљености, са далеко мањом фреквенцијом. Ово би нас могло упутити на претпоставку да новокомпонована народна

песма наслеђује овакву перспективу из народне књижевности, те да та перспектива још увек опстаје у културним обрасцима нашег народа. Како З. Ивановић примећује, сумирајући ранија истраживања, и у њима је „[о]собито наглашаван однос нежности, љубави, уважавања и пожртвовања које сестре гаје према браћи, али и заштитнички однос брата према сестри. Однос брат-сестра и данас често представља привилегован афективни однос који је понекада и наглашенији, с обзиром на честе и уобичајене сукобе и прекиде односа између браће због поделе имовине” (Ивановић 2002: 400). Осим тога, када наш корпус посматрамо у светлу његове намене (извођење на весељима), песме о сестрама, браћи, а посебно о сестри и брату имају своје упориште у свадбеним обичајима и веровањима. Наиме, брат младожењине мајке (стари сват) и младожењин брат (девер) имају, поред кума, најистакнутије место међу сватовима. Осим тога, невестин брат је најчешће тај који изводи младу из куће и „предаје” је новој породици. Вукмановић (2021: 188) истиче и модел играња у колу: „Ако је девојка спремна пре доласка сватова, она може да игра у свом колу и то поред брата [...] Игра уз брата је веома важна јер је он њој најближе биће. Он је најчешће предаје деверу ако младожења није у сватовима [...]” Трагови старих обичаја, стога, представљају оквир за песме о којима говоримо, а које су прилагођене и значајним сватовским улогама и игрању и певању због уједначеног и једноставног ритма и лако памтљивог текста.¹⁵ Брат добија истакнуту улогу и кроз функцију старог свата. Петровић-Савић (2009: 60–62) указује на улогу старог свата (старојка) у свадбеном ритуалу. Иако, за разлику

15 Изван оквира нашег разматрања остају бројне песме које се изводе на слављима, а намењене су мајци, домаћину, куму, ујаку.

од кума који задржава своју функцију и ословљавање, стари сват има дату улогу само током свадбе, његова функција је изузетно важна. И, што је још важније, стари сват као младожењин ујак ререпрезентује „покровитељство мајчиног рода, конкретније ујака (авункулуса) над сестрићем [...] Александар Лома у књизи *Пракосово* каже да сижеи српске епике имају и социолошку димензију и да у очи пада средишње место које по правилу заузима сроднички пар ујак–сестрић. Као пример за то наводи и цара Стјепана (Душана) и Милоша Војиновића (Лома 2002: 85)” (Исто: 62).

Ипак, традиционални модел свадбеног весеља и породичних прослава уопште постепено се гаси, тако да ће и песме о којима смо у раду говорили, у складу са тим, бити све мање извођене. Како су настале као пригодне песме за весеља, конекција са обичајима је у њима изгледа (што је видљивије у песмама о браћи, а најјасније у песмама које су настале по „поруџбини”). Поред тога, нису малобројне песме ове групације које, због испразног текста и(ли) неинтересантног ритма и мелодије, нису ни задобиле симпатије публике.

ЛИТЕРАТУРА

- Војводић 2016: В. Војводић, *Стилизација породичних односа у српским народним епским песмама и баладама*, докторска дисертација (Филолошки факултет Универзитета у Београду) https://nardus.mpg.gov.rs/handle/123456789/6464?locale-attribute=sr_RS
- Вукмановић 2021: А. Вукмановић, „Игра у свадбеном ритуалу”, *Philologia* 6 (1), 185–193.
- Големовић 1995: Д. Големовић, „Да ли је новокомпонована народна музика заиста народна?”, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XLIV, 185–189.

- Дармановић 2016: К. Дармановић, *Тѝолоѝија и функција женских ликова у еѝским ѝесмама Вукове збирке*. Докторска дисертација (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду). <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8226/Disertacija9442.pdf>
- Дражић 2022: Ј. Дражић, *Присѝуйи ѝроучавању значења речи*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- Ђурић, Ђирић 2014: „Метафоричка и метонимијска концептуализација љубави у текстовима турбофолк песама женских извођача”, у: С. Гудурић, М. Стефановић (ур.), *Језици и кулѝуре у времену и ѝросѝору IV/1*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 55–67.
- Ивановић 2002: З. Ивановић, „На кога личе деца: сродство код Срба и принципи перцепције сличности међу сродницима”, у: З. Дивац (ур.), *Обичаји живоѝноѝ циклуса у ѝрадској средини*, Београд: Етнографски институт САНУ, 375–408.
- Ивић 1997: М. Ивић, „О ’народњацима’ с језичке тачке гледишта”, у: М. Ивић, *О Вуковом и вуковском језику* (друго издање), Београд: Библиотека XX век – Чигоја штампа, 87–195.
- Ивић 1996: М. Ивић, „Још једном о ’народњацима’”, у: Д. Срејовић (ур.), *Од мѝта до фолка*, Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, Библиотека „Лицеум”, књ. 2, 103–108.
- Јанковић 2006: И. Јанковић, *Севгалинка данас: ѝеолоѝија ѝесме*. <<https://www.cceol.com/search/article-detail?id=534590>> (11.12.2024)
- Ковачевић 2006: М. Ковачевић, „Инвокација и апострофа у Шантићевој поезији”, у: М. Ковачевић, *Сѝиси о сѝилу и језику*, Бањалука: Књижевна задруга, 96–125.
- Ковачевић, Ристивојевић 2014: И. Ковачевић, М. Ристивојевић, „Антропологија музике: од фолка до рока”, *Еѝноанѝроѝолоѝишки ѝроблеми*, н.с. 9/4, 1037–1053.
- Куленовић, Банић Грубишић 2019: Н. Куленовић, А. Банић Грубишић, „’Цепаће се неки народњаци!’: нова читања тур-

- бо-фолка”, *Етнoантpопoлoшки прoблeми* н.с. 14/1, 47–78.
- Лаушевић 2002: М. Лаушевић, „Неки аспекти музике и политике у Босни”, у: Џ. Халперн и Д. Кајдикел (прир.), *Суседи у рaйу: југословенски етницистички, култура и историја из угла антропологија* (превод с енглеског Ј. Стакић и К. Влатковић), Београд: Самиздат, 364–378.
- Манојловић 2014: Н. Манојловић, „Слика жене у српском друштву спектакла”, у: Д. Бошковић (ур.) *Филологије vs идеологије*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 55–65.
- Митровић 2017: М. Митровић, *Улога популарне музике у конституисању родних идентитетских у постсоцијалистичкој Србији*, докторска дисертација (Филозофски факултет Универитета у Београду). <https://nardus.mpg.gov.rs/handle/123456789/9351>
- Николић, Ђорђевић 2016: М. Николић, В. Ђорђевић, „Модификације фразеологизама у српској реп музици”, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I *Језик, књижевност, уметност*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 423–431.
- Петровић-Савић 2009: М. Петровић-Савић, *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, Београд: Институт за српски језик САНУ
- Томић 2014: Ђ. Tomić, „All that Folk: wissenschaftliche Untersuchungen und Repräsentationen der Folk-Musik im (post-) jugoslawischen Raum“, *Südosteuropäische Hefte*, 3(1), 131–162. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-398529>
- Чоловић 1982: И. Чоловић, „Нове народне песме”, *Култура* 57/58: 29–55.
- Чоловић 2000²: И. Чоловић, *Дивља књижевност*, Београд: Библиотека XX век – Чигоја штампа.
- Чоловић 2008: И. Чоловић, *Балкан – теорор културе: описи о политичкој антропологији*, 2. Београд: Библиотека XX век; Књижара Круг.

Ilijana Čutura
Milica Stanković

BROTHER AND SISTER IN SERBIAN FOLK CULTURE

Summary

The paper, starting from the general characteristics of newly composed folk music and its various phases and forms (via turbo-folk and pop-folk), examines the features of songs about sisters, sister and brother, and brothers. It shows that, both in the textual and musical sense, these songs can be classified into several types. In songs about sisterly and sister-brotherly love, the emotional tone of loyalty, love, and protection dominates. In musical sense, most of these songs are composed in the rhythm and melody of the “šumadijska dvojka” (2/4 or 4/4 beat, which is common for central Serbia).

On the other hand, among the songs about brothers, in addition to patriotic ones, songs with a humorous tone and Krajina melodies dominate. Newer forms are probably commissioned, fully personalized songs that represent the extreme degree of commercialization in folk culture. The paper identifies parallels between the songs of our corpus on the one hand and oral literature and wedding customs on the other.

Keywords: Serbian folk culture, brother, sister, newly composed folk music, motif, rhythm, metric.

Данко М. Шипка*
Државни универзитет Аризоне
Одсјек међународних језика и писмености
Катедра за њемачки, румунски и словенске језике

УДК 811.16:821.16.09

БРАТ КОД БРАЋЕ И СЕСТАРА И КОД СЛОВЕНСКЕ БРАЋЕ

У овом раду пореди се лексичка структура и умреженост лексеме *браћ* у нашем језику са изабраним словенским језицима. Како се може видјети већ у прегледима попут Шипка (2023), видљиви су различити дивергенцијски процеси у развоју словенске лексике, а и путеви формирања њихових стандарднојезичких облика били су различити. Стога је занимљиво испитати које су сличности и разлике присутне у случају ове лексеме. Овдје се прво пореде полисемијске структуре ове ријечи у словенским језицима, након чега се посматрају сличности и разлике у лексичкој умрежености ове лексеме: фраземи и пословице у којима се налази, њени синоними, асоцијације које се за њу везују и прагматичке функције.

Кључне ријечи: словенски језици, родбински називи, лексички слојеви идентитета, лексичке релације, полисемијска структура

Увод

Чињеница да имамо ријеч за брата и уз њу ријеч за сестру говорницима нашег језика чини се природном.

* danko.sipka@asu.edu

Ради се, међутим, о особини нашег лексичког система коју дијелимо са разним другим европским језицима, али далеко од тога да се ради о неком општем принципу. У питању је особина нашег културног круга да се у родбинском називљу односи изражавају ријечима на основу генерације, па се брат тако разликује од оца и сина, те пола, па се брат разликује од сестре. У другим језицима критеријуми могу бити друкчији. На примјер, у језику пипаш (познатом и по шпанском окупацијском називу марикопа), критеријум је генерација и доб а не пол, па је *nchen* старији брат или сестра а *schaa* млађи брат или сестра. Има и система, као у мандаринском кинеском, гдје се уз генерацију и доб користи и пол, па је лексички систем прецизнији, постоје посебне ријечи за старијег (*gēgē*, 哥哥) и млађег брата (*didi*, 弟弟). Дакле, већ то што имамо само једну ријеч за брата која је различита од сестре, даје нам одређени лексички идентитет, који дијелимо са језицима попут пољског или енглеског, а који нас одваја од језика типа пипаш и мандаринског кинеског.

Постоје онда конфигурације гдје се разликујемо од неких словенских језика. На примјер, користићемо синтагме *браћ* и *сестра* односно *браћ* или *сестра*, јер немамо хиперонима, попут пољског који има *rodzeństwo*, што опет и дијели са енглеским, који има *sibling* или њемачким, који има *Geschwister*. Неке од ових конфигурација резултат су лексичке размјене. На примјер, *браћ* ће код нас имати синоним *буразер*, позајмљеницу из турског, што није случај у оним словенским језицима који су имали ограничен контакт са Турцима. Код нас, опет, *брудер* није лексикализован, мада је брудер Пера лик познат у популарној култури. У руском и пољском дио је општепознате сложенице *брудершафт*/*bruderschaft* за ритуал преласка на ти уз пиће (тамо без пића ништа не иде). И ово је посљедица културног и лексичког утицаја њемачког језика.

Разлике и сличности се јављају и у полисемијској структури ове ријечи. Док ће метафорски пренос са значења родбинског односа на било коју блиску особу бити широко распрострањен по словенским језицима, у чешком ћемо наћи посебно значење које упућује на члана (чешко)братске заједнице, једне од чешких протестантских цркава. Видимо да и овдје дјелују фактори спољње историје језика.

Постоји, наравно, и дјеловање граматичких структура. Нпр. код нас се каже: *Неком райѝ, неком браћѝ*. Руси изражавају исту идеју, али другим фраземом, они кажу: *Кому война, кому маѝь родная*. Разлика произлази из чињенице да је код нас рат мушког рода, па је у фразему родбинска улога истог тог рода, а у руском је *война* женског рода, па је таква и родбинска улога мајке у фразему. Ово јасно показује како структурни језички елементи (род у овом случају) обликују фраземе у садејству са историјским околностима (трауматским ратним искуством које два језика дијеле).

И у прагматици ове ријечи постоје елементи који дефинишу културнолексички профил. На примјер, у арапском и шпанском уобичајено је да се непознатој особи обратимо са: брате (أخي 'мој брате' у арапском, односно: *hermano* 'brate' у шпанском). И код нас ће се брате користити као прагматички оператор, али за наглашавање уз подразумијевани ниво блискости.

Дакле, међујезичке разлике постоје и појмовном пољу које ова ријеч покрива и у њеној полисемијској структури и у томе како је она умрежена са другим ријечима и у њеној дискурсној употреби. Прећи ћу сада на опис језикословног модела којим систематизујемо ово међујезичко варирање.

Методолошка основа

У Шипка (2019) предложио сам епистемолошки конструкт за изучавање лексичког идентитета. Идеја је да постоје три различита а повезана слоја лексичког идентитета, начина на који нам лексика језика којим говоримо даје одређени вид идентитета независан од свих других идентитета које можемо имати. Ради се о овим слојевима:

а. Дубински слој – лексички израз културног идентитета који се одликује највишим степеном стабилности, на који и историјске датости и политичка воља заједнице говорника имају само ограничен утицај и само у одређеним историјским периодима;

б. Интеракцијски слој – лексички израз културног идентитета који је резултат међукултурне комуникације, директне или индиректне;

в. Површински слој – лексички израз културног идентитета који је резултанта свјесне интервенције елита унутар заједнице говорника. Између ових слојева постоји одређени степен интеракције, поготово између интеракцијског и површинског слоја. На примјер, свјесна интервенција у лексички може се заснивати на покушају да се замијени лексика из интеракцијског слоја.

Постоје наравно динамика односа ова три слоја, нпр. конфигурације у дубинском слоју могу бити унеколико промијењене процесима у интеракцијском слоју. У овом конкретном случају свакако говоримо о дубинском слоју идентитета. Све карактеристике наведене у уводном дијелу овог рада дају нам одређен идентитет у дубинском слоју. Ради се о сљедећим параметрима:

а. обим и врста семантичких проширења у значењској структури ријечи брат (нпр. то да се са родбинског односа значење преноси на блиску особу),

б. обим и врста умрежености ријечи брат са другим ријечима, и то:

1. творбене структуре (нпр. да постоје сложенице попут *браїиоудилачки* и изведенице као *браї-сїво*);
2. вишерјечне јединице (нпр. *браїи од сїрица*);
3. паремиолошке јединице (као: *неком раїи, неком браїи*);
4. асоцијативне мреже (нпр. да стимулус *сесїара* изазва *браїи* као реакцију);
5. лексичке релације (нпр. да постоји синоним *буразер*),

в. употребне карактеристике (нпр. да се *браїе* користе у обраћању).

Како *браїи*, тако и други основни родбински називи, одликују се изразитом стабилношћу у прасловенском, па и индоевропском наслијеђу. Сама форма ријечи *браїи* доста је стабилна. Од двије реконструисане прасловенске форме, прва: **браїиѡ* одржала се у огромној већини језика, док су чешки и горњолужички сачували форму **браїирѡ*, а у доњолужичком она је еволуирала у *bratš* (више података у Дерксен 2008:60). Бројне су и индоевропске паралеле, гдје се **b^hréh₂tēr* добро чува у готово свим индоевропским породицама, уз прелазак иницијалног *δ* у *φ* у неким. Више о очувању и промјенама ове и других стабилних тематских група може се наћи у Шипка (2023:81–96).

У вези с тим, поставља се питање колики је степен јединства у параметрима који одређују лексички идентитет у дубинском слоју. Један од ванјезичких фактора који су у овом погледу битни јесте то да ли је култура ближа колективистичком или индивидуалистичком крају скале културног варирања. Уз све друге димензије међукултурног варирања (њихов сажет преглед може се наћи у

Дал 2004), димензија колективизам према индивидуализму одређује да ли ће култура више цијенити сарадњу и заједницу (такве културе су на колективистичком крају скале) или надметање и појединца (такве су културе на индивидуалистичком крају скале). Ову димензију увео је у међукултурну психологију Трајендис (1995). Словенски језици разликују се по интензитету колективизма али су свакако ближи колективистичком него индивидуалистичком крају скале, за разлику, на примјер, од многих других европских култура, посебно германских. Разгранатије полисемијска структура, умреженост и дискурсне функције ријечи брат, свакако су један од индикатора колективизма, баш као и други родбински називи. Ако је заједница битна, битно је и обиљежити односе у заједници. Стога се овдје настоји видјети колики је обим унутарње и вањске лексичке разгранатости ове лексеме. Ово је провјерено техникама прикупљања података описаним у сљедећем одјељку. Треба рећи да се ради о почетном испитивању теме и истраживању ограниченог обима, па су сви резултати на нивоу хипотезе, прелиминарног карактера, улога им је прије свега да потакну даља истраживања. Једно од кључних питања у било ком истраживању данас је како велику количину података са високим степеном варирања у изворима (а овдје се свакако ради о таквом збиру података) припремити за будућу обраду уз помоћ вјештачке интелигенције. То је овдје и циљ. Уз то што ћемо се у закључку позабавити оним што је забиљежено, пажњу ћемо посветити и методолошким проблемима с изворима и припремом за обраду помоћу вјештачке интелигенције.

Техника прикупљања података

Подаци о параметрима наведеним у претходном одјељку добивани су из различитих референтних дјела доступних за словенске језике, и то:

1. Велики једнојезички рјечници и базе података (Белић и др. 1959–), Бусасјова и Јарошова 2006–, Хавранек 1960–1971, Линде 1807–1814, Србски институт 2024, Жмигородски 2012–, Бабенко 2011, Билодид 1970–1980, Вујанић и др. 2011, Димиторовски и др. 1961–1966, Горбачевич 2004–, Даљ 1863–1866, Јонке и Стевановић 1967–1976, Караџић, 1818, 1852, Романски 1955–1959, Словник 2024),
2. Фразеолошки рјечници (Матешић 1982, Ско-рупка 1967–1968, Фјодоров 2008, Баранов и Добровољский, 2020, Шулешкова 2011),
3. Рјечници синонима (Броњарек 2024, Бабенко 2011, Ћосић 2008),
4. Двојезични рјечници (Хесен и Стипула 1998, Лукашанец 2012, Станкович 1998),
5. Асоцијативни рјечници (Караулов и др. 2002, Стефановић и др. 2005, 2011),
6. Збирке пословица (Даљ 1879, Караџић 1900),
7. Корпус (НКРЈА 2024).

Како се може видјети, највећа пажња поклоњена је описним једнојезичницима, гдје је укључена већина словенских језика, док су код осталих извора укључени највећи језици три подгрупе словенских језика односно парови словенских језика. Као контрастивна паралела кориштен је и Оксфорд (2024).

Треба рећи да је извјесно ограничење овог истражи-вања то што одређен дио представљања података зависи од лексикографске концепције и праксе у даном извору. Другим ријечима, неке разлике могу произлазити не из разлика међу језицима, него из различитих приступа код састављача рјечника. Стога ћемо овдје анализи пода-така приступити квалитативно више него квантита-тивно, узев да ће се на тај начин смањити овај ефекат.

На примјер, уколико у једном словенском описном једнојезичнику побројимо девет значења ријечи брат а у другом пет, то може да једноставно буде посљедица тога да један ауторски тим има преференције према финијој семантичкој анализи од другог. Ако, међутим посматрамо које су семантичке области уврштене у опис полисемије ријечи брат, тако ћемо моћи видјети сличности и разлике међу језицима независно од чисто занатских разлика у састављању рјечника. Треба узети у обзир и то да рјечници нису истог обима, па то да је нешто забиљежено има значење, а то да није не мора да буде битно уколико се ради о рјечнику мањег обима. Прећи ћемо сада на представљање резултата истраживања по параметрима представљеним у претходном одјељку.

Резултати истраживања

У представљању резултата истраживања поћи ћемо од семантичких проширења унутар ријечи брат, затим прећи на њену умреженост и завршити описом њене прагматике. Треба имати на уму да ћемо показивати само оно што је забиљежено, будући да оно што није може произлазити из разлика у обиму и концепцији извора које консултујемо.

А. Семантичка проширења

Полисемија ријечи *браћ* у нашем језику изузетно је разграната. Можемо на основу Белић и др. 1959–:II, 110–111) издвојити елементе полисемијске структуре ријечи *браћ* који су представљени у првом дијелу прве колоне у Табели 1. Након празнине у тој колони дају се семантичка проширења која код нас нису забиљежена као засебна значења а налазимо их у рјечницима других језицима:

Срп.	Срп.	Мак.	Слов.	Пољ.	Чеш.	Слов.	Луж.	Рус.	Бел.	Укр.
Потомак истих или једног од родитеља	да	да	да	да	да	да	да	да	да	да
Потомак браће или сестара родитеља	да							да	да	да
Дјевер, шурјак итд.	да									
Побратим	да							да		
Припадник исте групе	да	да	да	да	да	да	да	да	да	да
Пријатељ	да	да	да	да	да	да	да	да	да	да
Човјек истог положаја	да			да	да	да	да	да		
Формула обраћања	да			да	да	да		да	да	да
Нешто слично	да									
Афирмативни назив	да									
Титула	да									
Разрачунска јединица								да		
Чешки брат					да					
Медицински брат						да				

Табела 1: Значења ријечи брат у словенским ријечницима

Поново треба рећи да је дио разлика сигурно посљедица различите лексикографске политике. Оно што је битно јесте то да у свим словенским језицима налазимо семантичка проширења са основног родбинског назива на људе који су по нечему блиски. Од језика до језика може да варира тај близак однос. На примјер, члан исте групе у највећем броју рјечника првенствено је дефинсан као члан калуђерског братства, у неким језицима, као код нас и у источнословенским, однос ће се ширити са дјеце истих родитеља и на дјецу браће и сестара родитеља, а у другима неће. Биће и варирања узрокованог историјским околностима, рецимо да се у чешком посебно наводи припадник речигијског реда Чешке браће а и чисто лексикографског варирања, тога да су аутори словачког рјечника одлучили да посебно наведу медицинског брата.

Б. Умреженост

Овдје се представља како је ријеч брат синтагматски и парадигматски повезана у лексичком систему. Анализирају се творбене структуре, вишерјечне јединице, паремиологија, асоцијативне везе и лексичке релације.

1. Творбене структуре

У изведеницама ријечи брат можемо издвојити следеће семантичке категорије

Категорија	Примјер
хипокористик	<i>браца</i>
родбински однос	<i>братанац</i>
група	<i>братство</i>
ступање у везу	<i>братимити</i>
однос према блиским	<i>братоубилац</i>
ословљавање	<i>братакати се</i>

Табела 2: Категорије изведеница

Ове категорије забиљежене су широм Слaviје, рјечници се разликују у лексичком богатству унутар појединих категорија. На примјер, док ћемо у свим консултованим рјечницима наћи *браїоубилачки* или *браїоубисїво* (рус. *браїоубийсївенный*, укр. *браїовдивчий*, бел. *браїазабойчы*, пољ. *bratobójczy*, чеш. *bratrovražda* слк. *bratovražedný*, слв. *bratomorilen*, бут. братоубийствен) код нас налазимо и низ других сличних назива: *браїољудив*, *браїољубазно*, *браїољубан*, *браїољубац*, *браїољудив*, *браїољудиво*, *браїољубије*, *браїољубље*, *браїољудно*, *браїољунсїво*, *браїомиље*, *браїомир*, *браїоморац*, *браїоморсїво*, *браїомирзац*, *браїоїроїнаник*, *браїо-роћенсїво*, *браїоубисївен*, *браїоубилачки*, *браїоубисївен*, *браїоубисїво*, *браїоубица*, *браїоубојица*, *браїоубојни*, *браїоубојнички*. Мада су неке од ових лексема забиљежене и по другим словенским рјечницима, њихово мноштво засигурно говори о темељитости Речника САНУ (Белић и др. 1959-) а могуће је и да указује на разгранатије творбене структуре код нас. Језици се разликују и по конотацијама у творбеним стурктурама, како се види код изразито криминално-жаргонског руског *браїва* (криминално братство) или нашег шаљивог *браїија* у пренесеном значењу.

И овдје видимо да је ниво разгранатости изведеница од ове ријечи изузетно велики по словенским језицима. Чисто за поређење, један од највећих рјечника енглеског језика (ОЕД 2024, s.v.) има око 60 одредница изведених од ријечи *brother*, углавном вишерјечних лексема типа *kid brother* 'млађи брат', *twin brother* 'брат близанац', гдје *brother* по правилу задржава основно значење, док их Речник САНУ (Белић и др. 1959–, s.v.) биљежи преко стотину, са мноштвом семантичких проширења у изведеницама – и ту се не рачунају вишерјечне комбинације, већ искључиво једнорјечне изведенице. Ту су и квалитативне разлике. На примјер, код братоубилачки, мада словенски језици могу

имати и дословно значење фратрицида, ипак је у првом плану борба против саплеменика, док је у енглеском значење вишерјечне лексеме *brother slaughter* сведено на фратрицид, а и као таква ријетко је у употреби. Ово може бити један од индикатора словенског колективизма.

2. Вишерјечне јединице

У вишерјечним комбинацијама постоји знатан ниво варијације међу словенским језицима. Ове разлике посебно су видљиве у двојезичним рјечницима (овдје су као илустрација коришћени руско-пољски: Хесен и Стипула 1998, бјелоруско-руски: Лукашанец 2012, и руско-српски: Станкович 1998).

Разлике су посебно изражене у фразеологији, што се може видјети поређењем фразеолошких рјечника три највећа словенска језика у свакој од три подгрупе: нашег Матешић 1982, пољског Скорупка 1967–1968, и руског Фјодоров 2008).

Разлике код вишерјечних лексема припадају овим категоријама, ако занемаримо чисто граматичко варирање:

а. Варирање гдје су у оба језика изведенице од брат – на примјер, пољско *bratnia mogiła* према руском *братская могила* узроковано је тиме да пољски има два присвојна придјева: *braterski* и *bratni*, што није случај у руском,

б. Варирање гдје се у једном језику користи изведеница од брат а у другом од нечег другог, нпр. пољско *gadać bratnią dłonią* одговара руском *поговарать руку помощи*

в. Варирање гдје је вишерјечна јединица у једном језику обухватнија па одговара двјема или више њих у другом језику, нпр. руско *двоюродный брат* одговара пољском *brat cioteczny* и *brat stryjeczny*.

Г. Варирање гдје вишерјечна јединица у једном језику одговара једнорјечној у другом, нпр. пољско *bratanica*

према руском *дочь браїа*.

Постоје, наравно и сличности, а на примјер пољско *(a)ni brat, (a)ni swat* одговараће руском *ни свайи ни браїи*, итд.

Занимљиво је да фразеолошки рјечници биљеже доста јединица са брат, (Матешкић 1982 их има 17, Skorupka 1967–1968 их биљежи 28 и још двије пословице, Фјодоров 2008 обухвата 16). Занимљиво је и то да се, како видимо из одреднице *сїаршїий браїи* у Баранов и Добровольский (2020) јављају семантичка проширења фразеолошких јединица узрокована историјским околностима, па та фаза има значење Совјетског Савеза у односу на друге земље соцлагера у доба 1945–1989.

Како показује Шулешкова (2011) фразе са *браїи(р)ѣ* срећу се још у старословенском: *браїи(р)и (мои) мњнишии; браїиѣ (мои) мњнишии; малая браїи(р)ия моя; видѣїи сжчѣѣ в очесе браїиа (браїира) својѣо а вѣ очесе својѣм дѣрѣвна не видѣїи (їшу чюїи)*. Ту јасно видимо како је библијски текст обликовао словенску фразеологију, сличне фраземе наћи ћемо и широм словенских језика.

3. Паремииолошке јединице

Када се упореди грађа из наше (Карацић 1900) и руске (Даљ 1879) деветнаестовјековне збирке пословица, видимо да је, чак и кад се нормализују разлике у обиму збирки, да је ова лексема у руским пословицама знатно заступљенија (240 руских према 30 код нас). Ово је прије свега зато што се у различитим руским пословицама и загонеткама брат користи за нешто што је једнако нечему другом (или, у негираном облику, од тога другог различито). Налазимо ту поређења међу људима, нпр. *Боїиїый бедному не браїи, Лениїяї да шалойай — два родных браїиа*; људима и животињама: *Сердїиї, да дес-силен — свинѣ браїи, Кїю нюхаейї шадаки, їиоїи браїи*

<i>Срїски</i>	<i>Руски</i>
рођени 217	сестра 97
сестра 188	двоюродный 94
снаха 34	младший 88
вољени 24	старший 52
рођаци 22	родной 33
син 21	сват 22
пријатељ 12	товарищ 13
њихов, војник, зет 10	друг 10
родбина 9	похожий 6
мали, сина 8	младше 5

Како се види, мада постоји одређени ниво поклапања (нпр. сестра и пријатељ, мада у овом другом случају руски има двије ријечи, слично су лоцирани), постоји и доста међујезичког варирања. На примјер, рођени брат је изузетно високо код нас а двојродный (ради се о брату од стрица, ујака, тетке) у руском. Код нас су, надаље високо хипероними (рођаци, родбина) и све оно повезано по родбинском односу: снаха, син, (брат) сина, што у руском није случај. Занимљиво је да и је сват у руском високо а код нас га нема, што је посљедица пословицке употребе у руском, нпр. *Браїи — браїи, свайи — свайи, а денежки не родня, Два браїи на медведя, два свайи — кисель, У нашеїо свайи ни друїа, ни браїи, Здорово, свайи! — Прощай, браїи! Ехал к браїиу, а заехал к свайиу.* Ту видимо да један вид карактеристика које овдје посматрамо може бити тијесно повезан са другим.

5. Лексичке релације

Свакако најупадљивија разлика међу словенским језицима у овој области јесте присуство односно одсу-

ство хиперонима за брата или сестру. Тако пољски има *rodzeństwo*, док код нас или у руском такве лексеме нема. Даље разлике, како можемо видјети поредећи рјечнике синонима (Броњарек 2024, Бабенко 2011, Ћосић 2008) могу се видјети у чињеници да, услијед културних контаката са турским језиком, код нас постоји синоним *бугазер* (и у скраћеном облику *бугаз*), што није случај у пољском и руском. Овдје опет имамо примјер утицаја културне историје на профил ријечи брат у словенским језицима.

В. Употребне карактеристике

Једна од уочљивијих употребних карактеристика јесте то да се у словенским језицима брат (у вокативу, уколико га дани језик има) користи у оствљавању и као прагматичко оруђе. Показују то следећи примјери паралелног руско-пољског и руско-српског корпуса (НКРЈА 2024)

нет, брат, сон для меня первое дело

O nie, bracie, sen jest dlamnie najważniejszy

Ја. мој brate!

Да, брат ты мой!

Ова формула обраћања свакако стилистички варира. На примјер, док код нас има прије свега ноту колоквијалности у пољском се осјећа унеколико застарјелим и народским. Наравно, у другим језицима могуће је да се изведеница од брат или нека друга лексема користи у овој функцији, што се види из следећих руско-словеначких примјера из поменутог корпуса:

Это тоже родаяние, браћі.

Tudi to je milodar, prijatelj!

я, браѝ, не ѝакоѝо рога!_
jaz, bratec, nisem tak, kot oni!

У формуле обраћања иде и она из наслова овог рада. *Браћо и сесѝре* данас је прилично застарјело и има изразиту националистичку ноту – код нас се жилавије чува него у другим словенским језицима. Још једна разлика у употреби ријеч брат је потреба за њеном експлицитном употребом. Како се види из сљедећих српско-руских и пољско-руских пријмера из поменутог корпуса, чини се да је потреба експлицирања нешто већа у руском него у друга два словенска језика. Посљедњи примјер показује и значај постојања фразе *наш браѝ* у руском.

Један од момчића рано је опазио ...
Один из братьев еще в детстве заметил...

A stariji je bio visok i blijed...
Старший брат, высокий, бледный...

скољко же Эрнест на нашем брате зарабатывает.
ile teŹ Ernle na nas zarabia

ЗАКЉУЧАК

Овдје смо на одређеној ограниченој грађи показали сличности и разлике у карактеристикама лексеме брат у словенским језицима. Она свакако доприноси лексичком идентитету сваког од језика. Мада постоје одређене сличности, рецимо то да уопште имамо ријеч за брата, па широко преношење значења на неког блиског, постојање одређених изведеница, поклапања у ономе што одређене фразеолошке и паремиолошке јединице изражавају, итд., ипак постоје широке сфере разлика,

па ова лексема првенствено доприноси културном идентитету сваког појединог језика прије него неком ширем словенском идентитетом. Дакле, брат је битнији за браћу и сестре него за словенску браћу.

Наравно, лексема *браћи* доприноси лексичком идентитету у дубинском слоју заједно са мноштвом других лексема, првенствено с онима везаним за сферу родбинских односа. Већ и у овом веома ограниченом скупу извора и података и са једном једином лексемом, свједочили смо великом степену варирања, великој количини информација и великом броју спољњих промјењивих (типа обима извора, лексикографске оријентације, итд.). Све ово упућује на потребу обраде ових података помоћу доступних оруђа вјештачке интелигенције. Будућност лексиколошког, а и шире лингвистичког, заната јесте у припреми материјала за оруђа вјештачке интелигенције за рад са великим количинама података. Постоје већ доступни отворени извори, нпр. <https://llama.meta.com>, који омогућавају одређивање извора који ће бити кориштени. Тек кад оваква употреба уђе у обичај, добићемо пуну слику о томе како ова и друге лексеме граде лексички идентитет у дубинском слоју и колики је заправо степен сличности и разлика међу словенским језицима. Све док се то не деси, радећи пјешке заправо утабавамо пртину за истраживања помоћу вјештачке интелигенције.

ИЗВОРИ

- Бабенко 2011: Л. Г. Бабенко, *Словарь синонимов русского языка*. Москва: Астрель, АСТ.
- Баранов и Добровољски 2020: А.Н. Баранов и Д.О., Добровољский (ред.), *Академический словарь русской фразеологии* / – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: ЛЕКСРУС.

- Белић 1959-. А. Белић и др. (ур.), *Речник срїскохрвайскої књижевної и народної језика*, Београд: САНУ.
- Билодид 1970—1980: І. Білодід (ред.). *Словник української мови*. Київ: Наукова думка.
- Броњарек 2024: W. Broniarek, *Synonimy*. Warszawa: Future Mind, <https://www.synonimy.pl> (приступљено 15. фебруара 2024).
- Бузасјова и Јараошова 2006-: K. Buzássyová i A. Jarošová (red.), *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Вујанић 2011: М. Вујанић и др, *Речник срїскоїа језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Горбачевич 2004-: К.С. Горбачевич, *Большой академический словарь русского языка*. Санкт-Петербург: РАН
- Даль 1863-1866: В.И. Даль, *Толковый словарь живаїо великорускаїо языка*
- Даль 1879: В.И. Даль, *Пословицы русского народа*. Москва: Университетская типография.
- Дерксен 2008: R. Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill.
- Димитровски 1961-1966: Т. Димитровски и др., *Речник на македонскиої јазик со срїскохрвайскиїе їолкувања*. Скопје: Институт Крсте Мисирков.
- Жмигородски 2012-: P. Źmigrodzki et al. *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, <http://wsjp.pl/>
- Bajec, Anton et al. 2000. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>.
- (Јонке) и Стевановић 1967-1976: (Љ. Јонке) и М. Стевановић (ур.), *Речник срїскохрвайскоїа књижевної језика*. Нови Сад – (Загреб), Матица српска – (Матица хрватска).
- Караулов 2002: Ю. Н. Караулов и др, *Русский ассоциативный словарь*. Москва: РАН.
- Караџић 1818: В.С. Караџић, *Срїски рјечник*. Беч: Јерменски манастир.
- Караџић 1852: В.С. Караџић, *Срїски рјечник*. Беч: Јерменски манастир.
- Караџић 1900: В.С. Караџић, Вук Стефановић, *Срїске народне*

- йословице. Биоград: Српска краљевска државна штампарија.
Линде 1807-1814: С.Б. Линде, *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Drukarnia Xsięży Pijarów
- Лукашаниец 2012: Л.А. Лукашанец, *Беларуска-рускі слоўнік*. У 3 т. (Больш за 110.000 слоў). Менск: Беларуская Энцыклапедыя.
- Матешић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga
- НКРЈА 2024: НКРЈА, *Национальный корпус русского языка*. Москва: РАН, Яндекс, <https://ruscorpora.ru> (приступљено 15. фебруара 2024).
- Ожегов 1949: С.И. Ожегов, *Словарь русского языка*. Москва: Русский язык.
- Оксфорд 2024: Oxford University Press, Brother. In *Oxford English dictionary*. <https://www.oed.com> (приступљено 15. фебруара 2024).
- Романски 1955-1959: С. Романски, *Речник на съвременния български книжовен език*. София: БАН.
- Сербски институт 2024: Serbski institut, *Donloserbski, dolno-serbski.de* (приступљено 15 фебруара 2024).
- Скорупка 1967–1968: S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*: A-P, R-Ż, Warszawa: Wiedza powszechna.
- Словник 2024: Слоўнік, *Беларускія слоўнікі і энцыклапедыі*, slounik.org (приступљено 15 фебруара 2024).
- Станкович 1998: Б. Станкович, *Русско-сербский словарь*, Москва – Нови Сад: Русский язык: Будущность, Матица српска
- Стефановић 2005: М. Стефановић и др, *Асоцијативни речник српског језика*, Београд: Београдска књига.
- Стефановић 2011: М. Стефановић и др, *Образни асоцијативни речник српског језика: Део 2, Од реакције ка сјимулу*, Београд: Службени гласник, Београдска књига.
- Ћосић 2008: П. Ћосић, *Речник синонима*, Београд: Корнет.
- Фјодоров 2008: А.И. Фёдоров, *Фразеологический словарь русского литературного языка*. — М.: Астрель, АСТ.
- Хавранек 1960-1971: B. Havránek (red.), *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia.
- Хесен и Стипула 1998: D. Hessen i R. Stypuła, *Wielki słownik polsko-rosyjski*, A-Ó. Warszawa: Wiedza powszechna.

Шулешкова 2011: С. Г. Шулешкова, (ред.), *Фразеолоіический словарь сїарославянскоіо языка* : свыше 500 ед. Москва: Флинта - Наука.

ЛИТЕРАТУРА

Дал 2004: S. Dahl, *Intercultural Research: The Current State of Knowledge* (January 12, 2004). Middlesex University Discussion Paper No. 26, <https://ssrn.com/abstract=658202> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.658202>.

Трајендис 1995: Н. Triandis, *Individualism & Collectivism*. Boulder: Westview Press.

Шипка 2019: D. Šipka, *Lexical Layers of Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Шипка 2023: D. Šipka, *Water, Whiskey, and Vodka: A Story of Slavic Languages*. Georgetown: Georgetown University Press.

Danko Šipka

BROTHER IN SERBIAN
AND OTHER SLAVIC LANGUAGES

Summary

The present paper addresses lexical status and the use of the word *brat* ‘brother’ in Serbian and other Slavic languages. Kinship terms belong to the core vocabulary lexical items that contribute to the linguistic identity of the speakers of the language in question. An interesting question in this regard is the unity and diversity among Slavic languages in the linguistic parameters of this lexeme. As I advocated in Šipka (2019), the lexicon of the language we speak gives us a kind of identity different from various other identities we may have. The Serbian culture, the focus of this paper, just like other Slavic cultures belongs to the cultures located on the collec-

tivist end of the individualism-collectivism scale. This means that collaboration is more important than competition, and community is more important than individuality. Kinship terms like brother are thus important markers of lexical identity in cultures of this kind. The present paper has used data from general and special dictionaries of Slavic languages as well as textual corpora of various Slavic languages to show similarities and differences between Slavic languages in terms of the status and usage of the word for brother. The data show a significant level of variation from one Slavic language to the other, with some limited shared core. This lexeme therefore contributes primarily to the identity profile of individual Slavic languages rather than to some general Slavic linguistic identity, despite the fact that this word comes from their shared Proto-Slavic heritage.

Keywords: Slavic languages, kinship terms, lexical layers of identity, lexical relations, polysemic structure

ИНДЕКС ИМЕНА

А

Абрамович, Хенри (Henry Abramovich) 144, 145, 157, 342, 343, 347, 349, 356
Ајдачић, Дејан 133, 138
Аксић, Нина В. 11, 41, 43, 45
Албахари, Давид 359-361, 363-365, 368-374
Александријски, Атанасије 305, 318-321
Алексејевна Кострубина, Елена (Алексеевна Елена Кострубина) 124, 138
Алексије, епископ 85, 97
Алексић, Мирослав 297-299, 301-303
Андрић, Иво 231-324, 236-250, 285
Анђелковић, Наташа 271, 277
Аст, Габријел (Gabriele Ast) 248, 256
Ахметагић, Јасмина 235, 250

Б

Бабенко Григоријевна, Људмила (Бабенко,

Людмила Григорьевна) 459, 468, 470

Бабић, Миланка Ј. 47, 50, 65, 66, 331, 338, 339
Банић Грубишић, Ана 426, 449
Баранов, Анатолий Николаевич 459, 465, 470
Барић, Еугенија 207, 213
Барна, Лаура 253-254, 256, 257, 264, 270, 276-278
Барт, Ролан (Roland Gérard Barthes) 365, 374
Бартмински, Јежи (Jerzy Bartmiński) 129, 138, 198, 213
Бартула, Владан 408, 409, 418, 420
Баук, Снежана 192
Бахтин, Михаил (Михајл Михајлович Бахтин) 382, 398, 404
Башлар, Гастон (Gaston Bachelard) 84, 88, 97, 373, 374
Белић, Александар 200, 459, 460, 463, 471

- Бен, Готфрид (Gottfried Benn) 84, 97
- Бенвенист, Емил (Émile Benveniste) 145, 146, 157, 160, 161, 190, 350, 351, 356, 409, 410, 420
- Беширс, Кайл (Kyle Beshears) 151, 152, 154, 155, 157
- Билефелд, Улрих (Bilefeld Ulrih) 250
- Билодид, Иван (Білодід Іван Костянтинович) 459, 471
- Бјелетић, Марта 185, 186, 190, 218, 228
- Богдановић, Димитрије 306, 315, 317, 324, 325, 408, 420
- Бодлер, Шарл (Charles Pierre Baudelaire) 403
- Бодријар, Жан (Jean Baudrillard) 365, 368, 370, 374
- Бојић, Милутин 95
- Бојић, Саво 445
- Бојовић, Драгиша 324, 325
- Бошковић, Драган 367, 368, 374, 450
- Братић, Радослав 281, 282, 284-289, 290, 292-294
- Брковић, Милко 416, 420
- Броз, Јосип Тито 285
- Броњарек, В. (W. Broniarek) 459, 468, 471
- Броћић, Јелена 434
- Бугарски, Ранко 390, 404
- Будимир, Миленко 151, 157
- Бузасјова, Клара (Klára Buzássyová) 471
- В
- Валденфелс, Бернхард (Bernhard Valdenfels) 233, 250
- Ваплер, Арно 271, 278
- Васић, Вера 80, 140, 192, 213
- Витић, Зорица 315, 323, 325
- Влаховић, Петар 13, 43
- Војводић, Весна М. 435, 446, 448
- Војиновић, Милош 448
- Волкан, Вамик (Vamik D. Volkan) 348, 352, 353, 356
- Врањешевеић, Рада 329
- Врубел, Михаил (Vrubelj, Mihail Aleksandrovič) 255, 256
- Врховник, Мара 435
- Вујанић, Милица 459, 471
- Вујовић, Марија Н. 131, 138
- Вукановић, Татомир П. 14, 43
- Вукићевић, Драгана 240
- Вукмановић, Ана 250, 448
- Вуковић, Гордана 126, 139
- Вукославић, Влатко 412, 414-416, 422
- Вукославић, Вук 421
- Вукославић, Павле 421
- Вукчић, Стефан Косача 416, 417
- Вукчић, Хрвоје 412
- Вуловић Емонтс, Наташа С. 217, 226, 228, 230
- Вучковић, Радован 233, 250

- Г
Гад, Тим (Tim Gadd) 354, 356
Генеп, Арнолд Ван (Arnold van Gennepe) 240, 250
Гете, Јохан Волфганг фон (Johann Wolfgang von Goethe) 15
Големовић, Димитрије 426, 430, 438, 439, 441, 448
Горбачевич, Кирил (Горбачевич, Кирил Сергеевич) 459, 471
Гортан Премк, Даринка 126, 139, 165, 197, 213, 220, 228
Грицкат, Ирена 409, 420
Грковић-Мејџор, Јасмина 409, 420, 421
Грововић, Милан Б. 83, 85, 87, 97, 98, 117-119
Гроувс, Џон Р. (John Rev Groves) 146, 147, 157
Гутоков, Дмитриј (Гудков Дмитриј Борисович) 220, 228
Д
Дабиша, Стефан 412, 413
Даничић, Ђуро 219
Дармановић, Катица 446, 449
Де Ван, Мајкл (Michael de Vaan) 350, 356
Де Ној, Јулијана (Juliana de Noij) 352, 357
Делић, Јован 59, 65, 109, 119, 362, 363, 367, 374
Деретић, Јован 236, 250, 323, 235
Дерида, Жак (Jacques Derrida) 362, 368, 374
Дерксен, Рик (Rick Derksen) 457, 471
Детелић, Мирјана 106, 119
Димитровски, Тодор 471
Динић, Михаило 413, 421
Добровољски, Дмитриј (Добровольский, Дмитрий Олегович) 459, 470
Дојчиновић, Данијел 324, 408
Драгићевић, Рајна М. 67, 80, 125, 131, 132, 139, 165, 168, 190-192
Драгојловић, Драгољуб 408, 421
Драживојевић, Милтен 412
Дражић, Јасмина Н. 123, 128, 139, 141, 159, 160, 167, 168, 179, 184, 190, 196, 197, 199, 200, 209, 210, 212, 213, 428, 449
Ђ
Ђинђић, Марија 219, 228
Ђого, Дарко Ристов 416, 417, 421
Ђорђевић, Весна 17, 442, 450
Ђурђевић, Ђорђе М. 143, 148, 150, 157, 158
Ђурић, Љубица 436, 449
Ђуришић, Снежана 433
Ђуркин, Веселина В. 159, 165, 168, 174, 191, 193

- Ђуровић, Драженко 283, 284, 293
 Ђуровић, Сања Ж. 196, 213, 214
- Е
- Егерић, Мирослав 94
 Елијаде, Мирча (Mircea Eliade) 152, 157
 Елиот, Томас Стернс (T. S. Eliot) 87
 Ерић, Добрица 112, 119
- Ж
- Живановић, Владимир 14
 Живковић, Гордана 234, 250
 Жмигродски, Пјотр (Piotr Źmigrodzki) 459, 471
 Журић, Вуле 439
- З
- Здравковић, Тома 445
 Златковић, Бранко 44
 Зорић, Павле 86, 97
- И
- Ивановић, Зорица 447, 449
 Ивановић, Милена М. 231, 251
 Ивић, Милка 442, 443, 449
 Ивић, Павле 409, 421
 Илић, Валентина 73, 79
 Илић, Војислав 395, 400
 Илић, Јелена 226, 228
 Илић, Миодраг М. 445
 Иригарај, Лус (Luce Irigaray) 344
- Ј
- Јанић, Александра 183, 191
 Јанковић, Иван 446, 449
 Јањић, Драгана 306, 325
 Јараошова, Александра (Jarošová, Alexandra) 471
 Јеримић, Љубиша 282
 Јерков, Александар 148, 157, 362, 372, 374
 Јеротић, Владета 322, 323, 325
 Јовановић, Томислав 306, 325
 Јововић, Срећко 437
 Јонке, Људевит 459, 471
 Јунг Густав, Карл (Carl Gustav Jung) 284, 294, 322
 Јухас Георгиевска, Љиљана 315, 325
- К
- Кантакузин, Димитрије (Δημήτριος Καντακουζηνός) 91
 Караулов, Јуриј (Yuri Nikolaevich Karaulov) 459
 Караџић, Вук Стефановић 113, 119, 125, 127, 139, 159, 162, 164, 166-168, 170, 175-177, 179, 184, 187, 189, 192, 196, 197, 219, 221, 224, 225, 227, 237, 250, 459, 265, 271
 Катнић Бакаршић, Марина 404

- Квас, Корнелије 86, 97
Кинг, Ханс (Hans K  ng) 155, 157
Киш, Данило 94, 302, 359, 360, 362, 363, 367, 368, 370, 371, 373, 374
Клајн, Иван 72, 74, 79, 175, 176, 180, 185, 191, 200-203, 214
Кнежевић, Миливоје В. 163, 191
Ковачевић, Иван 427, 449
Ковачевић, Милош 57, 65, 253, 277, 278, 282, 294, 336, 339, 379, 404, 437, 449
Констатиновић, Радомир 242, 247, 250
Кончаревић, Ксенија 124, 139, 160, 162, 191
Копривица, Часлав 354, 357
Коришки, Петар 305, 307, 308, 326
Костић, Драгомир 125, 311, 314, 323, 325
Костић, Душан 445
Костић, Лаза 91
Котроманић, Стефан II 413, 415
Котроманић, Твртко I 412, 415
Кравец, Марек 129, 139
Крстић, Бранислав 19, 24, 28, 31, 33, 37, 39, 43
Кукић, Бранко 369, 374
Куленовић, Нина 426, 449
Кулићан Грововић, Бојана Д. 101, 116, 119, 120
Кулишић, Шпиро 119
Куљанин, Сања М. 281, 289, 294
Л
Лазић Јеж, Гордана 297
Лакан, Жак (Jacques Marie   mile Lacan) 371, 374
Лалић, Иван В. 91, 96, 97, 147, 148
Ларингтон, Каролин (Carolyn   Larrington) 342-347
Лаушевић, Мирјана 443, 450
Левушкина, Ружица С. 220, 228
Лескин, Аугуст (August Leskien) 74, 200
Лесновски, Гаврило 308, 315
Лешић, Зденко 242, 250
Лешовић Станојевић, Зорица 270, 277
Линде, Самјуел (Linde, Samuel Bogumi  l) 459, 472
Лиотар, Жан-Франсоа (Jean-Fran  ois Lyotard) 364, 374
Лич, Едмунд (Edmund Ronald Leach) 244, 250
Лома, Александар 448
Лукашанец, Александр Александрович (Аляксандр Аляксандравіч Лукашанец) 459, 464, 472
Лукић, Љубо 436

Лукић, Милан 25, 44

М

Маглајлић, Вахида 329

Максимовић, Горан 109, 119

Максимовић, Десанка 112,
119

Манојловић, Нина 429, 430,
450

Маретић, Томислав 176

Маринковић, Антоније 371,
372, 374

Маринковић, Радмила 314,
326

Маројевић, Радмило 50, 65

Маскарели, Марио 83

Маслова Аврамовна,
Валентина (Маслова
Валентина Авраамовна)
125, 140

Матешкић, Јосип 459, 464,
465, 472

Матовић, Вера 433

Мацура, Сања 329, 330, 336,
339

Мелетински, Јелеазар
(Елеазар Моисеевич
Мелетинский) 86, 93, 97

Мештровић, Иван 260

Мијушковић, Јованка 411,
421

Микић, Радивоје 108, 119

Милановић, Александар
408, 421

Миленковић, Жарко 143,
147-151, 153, 156, 158

Милин, Драган 144, 156

Миловановић, Ксенија 305

Мирић, Јован 234, 250

Мирковић, Драгана 445

Митровић, Маријана М. 426,
427, 431, 435, 450

Михајлова, Катја
(Michajlowa, Katia) 129,
140

Мишић, Биљана Б. 290, 294,
329

Мишић, Зоран 369, 374

Мишић, Синиша 411, 412,
421

Младеновић, Александар
421

Мор, Барбара (Barbara Mor)
351, 357

Мргић-Радочић, Јелена 414,
415, 418, 421, 422

Н

Настасијевић, Момчило 114,
120, 254

Недић, Марко 282, 294

Никић, Момир 108, 161, 191

Николић, Марина 442, 450

Николић, Мирослав 213

Николић, Часлав В. 341

Ничева Анкова, Кети
(Ничева, Кети Анкова)
229

Новаковић, Стојан 306, 324,
326

О

Обрадовић, Доситеј 14, 44

- Ожегов, Сергеј (Ожегов
Сергей Иванович) 472
Опачић, Зорана 240, 241, 250
Орбин, Мавро 413, 422
- П
Павић, Милорад 96
Павловић, Миодраг 96, 147,
326
Пајић, Миленко 369, 375
Палавестра, Предраг 87, 97
Пантелић, Никола 119
Пантић, Драган Смедеревац
442
Пермјакова, Tatiana M.
(Пермякова Татьяна
Михайловна) 129, 140
Петров Ного, Рајко 94
Петровић, Петар Ж. 119
Петровић, Растко 253-264,
266, 267, 269-273, 275,
276
Пеулић, Никола 3. 359
Попо, Васко 96, 147
Поповић, Љубомир 79
Поповић, Људмила 382, 404
Принс, Џералд (Džerald
Prins) 382, 405
Прокопјева, Анастасија
(Анастасия
Александровна
Прокопьева) 221, 228
Пузовић, Милосав 14, 44
Пушкин, Александар
(Алекса́ндр Серге́евич
Пу́шкин) 395
Пчињски, Прохор 308, 315
- Р
Раденковић, Иван Јапанац
431
Раденовић, Павле 412
Радичевић, Бранко В. 101-
103, 105-115, 117, 118,
120
Радовић Тешић, Милица
207, 214
Радовић, Ђуза 246, 251
Рисојевић, Ранко 329, 339
Ристивојевић, Марија 427,
449
Ристић, Гордана 131, 140
Ристовић, Александар 147
Романски, Стојан (Стојан
Романски) 459, 472
Росић, Татјана 366, 375
Русимовић, Тања 3. 377, 390
Раденковић, Љубинко 17, 28,
44, 138
- С
Сакић, Синан 445
Самарџић, Биљана С. 407
Санковић, Радич 411-413,
417
Сарандапорски, Јоаким 308
Саџак, Младенко 62, 65
Сегал, Чарлс (Charles Segal)
146, 158
Селимовић, Меша 302
Семковић, Вукмир 413
Семковић, Ивко 413
Семковић, Радослав 413
Семковић, Стефан 413
Семковић, Твртко 413

- Симеон, Рикард (Rikard Simeon) 332, 339
- Симовић, Љубомир 83-88, 90-98
- Сјое, Моника (Monica Sjöö) 351
- Скљаревска, Галина Николаевна (Галина Николаевна Скляревская) 337, 339
- Скок, Петар 128, 161, 176, 192, 197, 214, 218, 228
- Скорупка, Станислав (Stanisław Skorupka) 464, 472
- Сладоје, Ђорђо 47, 48, 50, 57, 58, 61-64, 66
- Сланкаменац, Првош 308, 318, 326
- Слотердијк, Петер 147, 158
- Смиљанић, Аранђел 412, 422
- Спасова-Михајлова, Сијка (Сийка Спасова-Михайлова) 229
- Стаљин, Јосиф (Иосиф Виссарионович Джугашвили Сталин) 283, 285, 288, 291
- Станковић, Милица Ј. 425, 451
- Станојичић, Живојин 67-69, 71, 74, 79
- Старчевић, Братислав 427
- Стевановић, Михаило 70, 74, 75, 78-80, 176, 459, 471
- Степић, Аца 445
- Стефановић, Марија 160, 162, 164, 165, 168, 192
- Стипула, Ричард (Рышард Стыпула) 459, 464, 472
- Стјепанић, Гргур 414
- Стјепанић, Хрватин 414
- Стојановић, Љубиша Луис 445
- Стојановић, Сретен 439
- Стојићевевић, Гордана 445
- Стојковић Стојанов, Јелена 235, 236, 251
- Страјнић, Никола 398, 405
- Т
- Тадић, Новица 147, 148, 150
- Телија, Вероника (Вероника Николаевна Телия) 226, 229
- Теодосије Хиландарац, монах 305-307, 320-323, 326
- Тешић, Милосав 351
- Толстој, Лав (Лев Николаевич Толстой) 260, 273
- Толстој, Светлана 17, 28, 44
- Томашевић, Милан 12, 44
- Томић, Ђорђе 429, 450
- Томић, Јаков Јаша 258
- Топчагић, Нада 434
- Трајендис, Хари (Harry Triandis) 458, 474
- Требјешанин, Жарко 240, 251
- Трубарац Матић, Ђорђина 12, 44
- Трубачев, Олег Н. 229

- Ђ
Ђирић, Младен 436, 449
Ђирковић, Сима 413, 422
Ђоровић, Владимир 417, 422
Ђосић, Добрица 285
Ђосић, Павле 459, 468, 472
- У
Утвић, Милош 70
- Ф
Фемић, Радоје 283, 294
Филиповић, Владимир 159
Филиповић, Миленко 192
Фјодоров, Александар Илич
(Фёдоров, Алексáндр
Ильѝч) 459, 464, 465, 472
Френклин, Адријан (Adrian
Franklin) 355, 357
Фридрих, Хуго (Hugo
Friedrich) 86, 98
Фројд, Сигмунд (Sigmund
Freud) 342, 392, 405
Фром, Ерих (Erih From) 178,
192
Фуко, Мишел (Michel
Foucault) 244, 251, 362,
364, 367, 375
- Х
Хавранек, Бохуслав
(Bohuslav Havránek) 459,
472
Хамерлинг, Рој (Roy
Hammerling) 147, 158
Хамовић, Драган 112, 120
Хачион, Линда (Linda
Hutcheon) 360, 361, 375
Хаѝибеговић, Рамиз 276, 277
Хераклит (Нрáклеѝтос ó
’Ефёсиос) 347, 355
Хесен, Дмитриј (Дмитрий
Сергеевич Гессен) 459,
464, 472
Хес-Лутих, Ернест (Ernest W.
B. Hess-Lüttich) 392, 405
Хранић, Сандаљ 412, 416,
417
Хрватинић, Вукослав 414
Хруљ, Станислав 128, 137, 140
- Ц
Цвијић, Јован 159, 160, 177,
192
Цвијовић, Драгана 219, 229
Црнобрња Ђорђевић,
Јадранка 15, 45
Црњански, Милош 254, 341,
343, 344, 348-356
- Ч
Чајкановић, Веселин 17, 220,
221, 224-226, 229
Чарлс, Реј (Ray Charles
Robinson) 359
Чарнић, Емилијан 144, 156
Чолак, Бојан 235, 251
Чоловић, Иван 430, 438, 445,
446, 450
Чутура, Илијана Р. 425, 451
- Џ
Џаѝић, Петар 85, 98
Џојс, Џејсм (James Augustine
Aloysius Joyce) 299-301

Ш

Шајтинац, Угљеша 377, 379,
381, 382, 385-389, 391-
402, 404

Шанан, Габриел 234, 251

Шаренац, Слободанка 256,
278

Шејка, Леонид 369, 375

Шипка, Данко М. 453, 456,
457, 474

Шипка, Милан 161

Шмале, Волфганг 240, 251

Шпадијер, Ирена 306, 307,
320, 321, 326

Шћепановић, Михаило 192

Шулешкова, Светлана
(Шулежкова Светлана
Григорьевна) 459, 465,
474

Одјељење за српски језик
Библиотека
НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига 13

БРАТ И/ИЛИ СЕСТРА
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ, КЊИЖЕВНОСТИ
И КУЛТУРИ

* * *

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник
Проф. др Милош Ковачевић

Издавач
АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ
Трг Николе Тесле, Андрићград
00387 58 620912; info@andricevinstitut.org

За издавача
Емир Кустурица, директор

Коректура и лектура
Желидраг Никчевић

Прелом текста
Жељка Башић Станков

Штампа
Белпак, Београд

Тираж
100

ISBN 978-99976-89-49-8

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

82.09:392.8(082)

НАУЧНИ скуп „Брат и/или сестра у српском језику, књижевности и култури” (2024 ; Вишеград)

Значај српског језика за очување српског културног идентитета. VII, Брат и/или сестра у српском језику, књижевности и култури / радови са научног скупа “Брат и/или сестра у српском језику, књижевности и култури”, одржаног у Андрићграду 10, 11. и 12. маја 2024. године ; [главни и одговорни уредник Емир Кустурица ; уредник едиције Милош Ковачевић]. - 1. изд. - Вишеград : Андрићев институт, 2025 (Београд : Белпак). - 484 стр. ; 20 см. - (Одјељење за српски језик. Библиотека Научни скупови ; књ. 13)

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија уз радове. - Summaries. - Регистар.

ISBN 978-99976-89-49-8

COBISS.RS-ID 143322881